

- ◇ výstupy grantů
- ◇ Research and Development
- ◇ podpora výzkumu
- ◇ výsledky vědecké práce

◊ **GRANT Journal** je vědecký časopis publikující výsledky výzkumné a vědecké činností příjemců grantů a veřejných podpor. **GRANT Journal** publikuje recenzované vědecké práce a vědecké studie. ◊ **GRANT Journal** is a scientific journal, that publishes results of research and science activities of grantee. **GRANT Journal** publishes original scientific articles and scientific studies. ◊ Príspěvky v časopise jsou recenzovány. Příspěvky neprocházejí jazykovou redakcí. ◊ Contributions in the journal have been reviewed but not edited. ◊ Ročně vycházejí 2 čísla. 2 issues per volume.

Address of the editorial board: GRANT journal. TECHNOLOGICKÉ CENTRUM Hradec Králové, o. p. s., Piletická 486/19, Hradec Králové, 503 41, The Czech Republic, Tel.: + 420 498 651 295, <http://www.tchk.cz/>

Published by: MAGNANIMITAS Assn.

◊ Objednávky předplatného přijímá redakce. Cena předplatného je 50 EUR. Jednotlivá čísla lze objednat do vyčerpání zásob (cena 25 EUR za kus). ◊ Subscription orders must be sent to the editorial office. The price is 50 EUR a year (2 issues per volume). It is possible to order older issues only until present supplies are exhausted (25 EUR an issues).

Price of CD holder: 25 €

© GRANT journal ◊ ISSN 1805-062X (CD-ROM), ISSN 1805-0638 (Online) ◊ <http://www.grantjournal.com/>

Časopis je vydáván v souladu se zákonem č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon).

OBORY

Aeronautika, aerodynamika, letadla
 Akustika a kmity
 Analytická chemie, separace
 Anorganická chemie
 Aplikovaná statistika, operační výzkum
 Archeologie, antropologie, etnologie
 Astronomie a nebeská mechanika, astrofyzika
 Bařský průmysl včetně těžby a zpracování uhlí
 Bezpečnost a ochrana zdraví, člověk - stroj
 Biofyzika
 Biochemie
 Biotechnologie a bionika
 Botanika
 Dějiny
 Dermatovenerologie
 Dokumentace, knihovnictví, práce s informacemi
 Ekologie – společenstva
 Ekonomie
 Elektrochemie
 Elektronika a optoelektronika, elektrotechnika
 Elementární částice a fyzika vysokých energií
 Endokrinologie, diabetologie, metabolismus, výživa
 Epidemiologie, infekční nemoci a klinická imunologie
 Farmakologie a lékárenská chemie
 Filosofie a náboženství
 Fyzika pevných látek a magnetismus
 Fyzika plazmatu a výboje v plynech
 Fyzikální chemie a teoretická chemie
 Fyziologie
 Genetika a molekulární biologie
 Geochemie
 Geologie a mineralogie
 Gynekologie a porodnictví
 Hnojení, závlahy, zpracování půdy
 Hutiectví, kovové materiály
 Hydrologie a limnologie
 Hygiena
 Chirurgie včetně transplantologie
 Choroby a škůdci zvířat, veterinární medicína
 Choroby, škůdci, plevely a ochrana rostlin
 Chov hospodářských zvířat
 Imunologie
 Informatika
 Inženýrské stavitelství
 Jaderná a kvantová chemie, fotochemie
 Jaderná energetika
 Jaderná, atomová a molekulová fyzika, urchlovače
 Jaderné odpady, radioaktivní znečištění a kontrola
 Jazykověda
 Kardiovaskulární nemoci včetně kardiachirurgie
 Keramika, žáruvzdorné materiály a skla
 Kompozitní materiály
 Kontaminace a dekontaminace půdy včetně pesticidů
 Koraze a povrchové úpravy materiálu
 Kosmické technologie
 Lékařská zařízení, přístroje a vybavení
 Lesnictví
 Makromolekulární chemie
 Mechanika tekutin
 Městské, oblastní a dopravní plánování
 Mikrobiologie, virologie
 Morfologické obory a cytologie
 Navigace, spojení, detekce a protioperace

Nejaderná energetika, spotřeba a užití energie
 Neurologie, neurochirurgie, neurovedy
 Obecná matematika
 Ochrana krajinných území
 Onkologie a hematologie
 Optika, masery a lasery
 Organická chemie
 ORL, oftalmologie, stomatologie
 Ostatní lékařské obory
 Ostatní materiály
 Ostatní obory vnitřního lékařství
 Ostatní strojírenství
 Pedagogika a školství
 Pediatrie
 Pedologie
 Pěstování rostlin, osevní postupy
 Písmařství, mas-media, audiovizu
 Pneumatologie
 Počítačový hardware a software
 Pohon, motory a paliva
 Politologie a politické vědy
 Potravínářství
 Pozemní dopravní systémy a zařízení
 Právní vědy
 Průmyslová chemie a chemické inženýrství
 Průmyslové procesy a zpracování
 Psychiatrie, sexuologie
 Psychologie
 Rybářství
 Řízení spolehlivosti a kvality, zkusebnictví
 Řízení, správa a administrativa
 Seismologie, vulkanologie a struktura Země
 Senzory, čidla, měření a regulace
 Sociologie, demografie
 Sport a aktivity volného času
 Stavebnictví
 Strojní zařízení a nástroje
 Střelné zbraně, munice, výbuštiny, bojová vozidla
 Šlechtění a plemenářství hospodářských zvířat
 Šlechtění rostlin
 Teoretická fyzika
 Teorie a systémové řízení
 Teorie informace
 Termodynamika
 Traumatologie a ortopedie
 Tuhý odpad a jeho kontrole, recyklace
 Umění, architektura, kulturní dědictví
 Únavová materiálu a lomová mechanika
 Vědy o atmosféře, meteorologie
 Veřejné zdravotnictví, sociální lékařství
 Vliv životního prostředí na zdraví
 Vojenství
 Využití počítačů, robotika a její aplikace
 Výživa hospodářských zvířat
 Zemědělská ekonomie
 Zemědělské stroje a stavby
 Zeměpis, magnetismus, geodesie, geografie
 Znečištění a kontrola vody
 Znečištění a kontrola vzduchu
 Zoologie

Acoustics and oscillation
 Aeronautics, aerodynamics, aeroplanes
 Agricultural economics
 Agricultural machines and construction
 Analytical chemistry, separation
 Applied statistics, operational research
 Archaeology, anthropology, ethnology
 Art, architecture, cultural heritage
 Astronomy and celestial mechanics, astrophysics
 Atmospheric sciences, meteorology
 Biochemistry
 Biophysics
 Biotechnology and bionics
 Botany
 Cardiovascular diseases including cardio-surgery
 Ceramics, fire-proof materials and glass
 Civil engineering
 Composites materials
 Computer hardware and software
 Contamination and decontamination of soil including pesticides
 Corrosion and material surfaces
 Cosmic technologies
 Dermatology and venereology
 Diseases and animal vermin, veterinary medicine
 Diseases, pests, weeds and plant protection
 Documentation, librarianship, work with information
 Earth magnetism, geodesy, geography
 Ecology - communities
 Economics
 Electrochemistry
 Electronics and optoelectronics
 Elementary particle theory and high energy physics
 Endocrinology, diabetology, metabolism, nutrition
 ENT (ie. ear, nose, throat), ophthalmology, dentistry
 Environmental impact on health
 Epidemiology, infection diseases and clinical immunology
 Farm animal breeding and farm animal pedigree breeding
 Fatigue and fracture mechanics
 Fertilization, irrigation, soil treatment
 Firearms, ammunition, explosives, combat vehicles
 Fishery
 Food industry
 Forestry
 General mathematics
 Genetics and molecular biology
 Geochemistry
 Geology and mineralogy
 Gynaecology and obstetrics
 History
 Hydrology and limnology
 Hygiene
 Immunology
 Industrial chemistry and chemical engineering
 Industrial processes and processing
 Informatics
 Information theory
 Inorganic chemistry
 Land transport systems and equipment
 Legal sciences
 Linguistics
 Liquid mechanics
 Literature, mass media, audio-visual activities
 Macromolecular chemistry

Machinery and tools
 Management, administration and clerical work
 Medical facilities, apparatus and equipment
 Metallurgy, metal materials
 Microbiology, virology
 Militarism
 Mining industry including coal mining and processing
 Morphological game parks and cytology
 Municipal, regional and transportation planning
 Navigation, connection, detection and countermeasure
 Neurology, neuro-surgery, neuro-sciences
 Non-nuclear power engineering, energy consumption and utilization
 Nuclear and quantum chemistry, photo chemistry
 Nuclear energy
 Nuclear waste, radioactive pollution and control
 Nuclear, atomic and molecular physics, accelerators
 Nutrition of farm animals
 Oncology and haematology
 Optics, masers and lasers
 Organic chemistry
 Other fields of internal medicine
 Other machinery industry
 Other materials
 Other medical fields
 Paediatrics
 Pedagogy and education
 Pedology
 Pharmacology and apothecary chemistry
 Philosophy and religion
 Physical chemistry and theoretical chemistry
 Physiology
 Plant cultivation
 Plant growing, crop rotation
 Plasma physics and discharge through gases
 Pneumology
 Political sciences
 Pollution and air control
 Pollution and water control
 Propulsion, engines and fuels
 Protection of landscape
 Psychiatry, sexology
 Psychology
 Public health system, social medicine
 Reliability and quality management, industrial testing
 Safety and health protection, safety in operating machinery
 Seismology, volcanology and Earth structure
 Sensors, detecting elements, measurement and regulation
 Sociology, demography
 Solid waste and its control, recycling
 Solid-state physics and magnetism
 Sport and leisure time activities
 Structural engineering
 Surgery including transplantology
 Theoretical physics
 Theory and management systems
 Thermodynamics
 Traumatology and orthopaedics
 Use of computers, robotics and its application
 Zoology
 Zootechnics

◊ GRANT journal je vědecký časopis publikující výsledky výzkumné a vědecké činnosti příjemců grantů a veřejných podpor. GRANT journal publikuje recenzované vědecké práce a vědecké studie. ◊ GRANT journal is a scientific journal, that publishes results of research and science activities of grantee. GRANT journal publishes original scientific articles and scientific studies.

Časopis je vydáván v souladu se zákonem č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon).

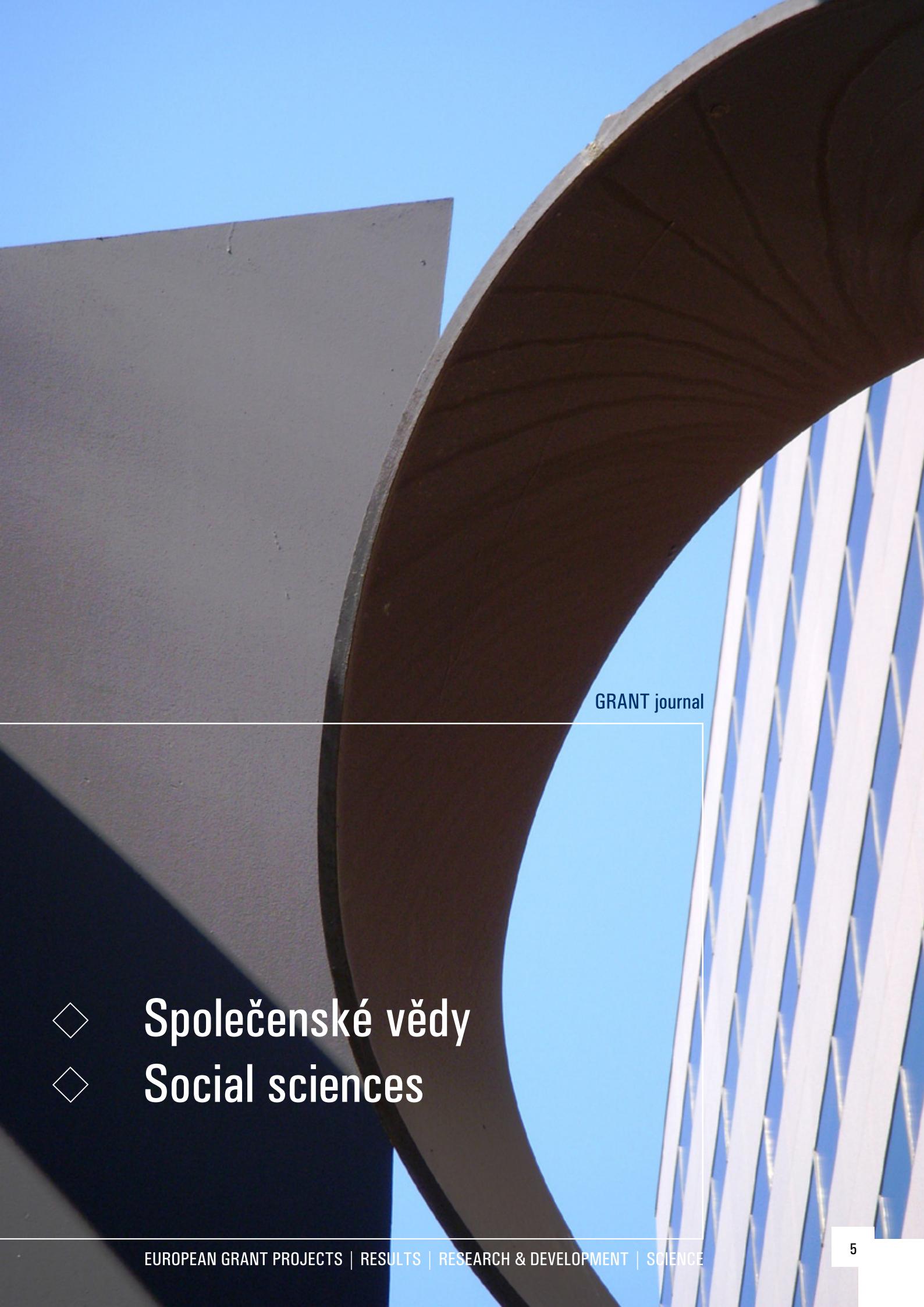
Obsah ***Table of Contents***

Společenské vědy, Social sciences

Educational Training of Future Diplomats with a Focus on the Development of Intercultural Competences in the Context of Intercultural Communication <i>Martina Benčeková</i>	6
Náročnosť absolvovania klinickej ošetrovateľskej praxe študentov vo vzťahu k detskému pacientovi <i>Jana Cinová, Tatiana Šantová, Andrea Šuličová, Lubica Derňárová, Zuzana Novotná, Lubomíra Lízáková, Andrea Obročníková</i>	11
Politická prax pri aplikovaní skráteného legislatívneho konania v VII. volebnom období Národnej rady Slovenskej republiky (2016-2020) – kritické poznámky <i>Simona Farkašová</i>	17
Úprava prostredí pohledem osob se zdravotním postižením <i>Adéla Hanáková, Eva Urbanovská, Miloň Potměšil, Jana Zvědělíková, Kateřina Kroupová, Bianka Hudcová</i>	23
Sociální poradenství s dysfunkční rodinou <i>Zuzana Hrabovská</i>	26
Mezoekonomika <i>Čestmír Jarý</i>	29
Analýza postojarov študentov vysokých škôl k predpokladaným prínosom ich štúdia <i>Juraj Komora, Nina Kozárová</i>	32
Explicitná analýza ochrany osobných údajov pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti v intenciach práv a povinností pacientov <i>Alena Krunková, Diana Treščáková</i>	36
Nová ústavná dogmatika a význam implicitného materiálneho jadra Ústavy Slovenskej republiky <i>Marta Breichová Lapčáková</i>	42
Prínos multikultury v cudzojazyčnom vzdelávaní v profile absolventa odboru medzinárodné vzťahy a diplomacia <i>Mária Polčicová</i>	47
Pohľad na súčasný stav finančnej gramotnosti v podmienkach Slovenskej republiky <i>Simona Polonyová</i>	51
Wage development in Slovakia, selected influential factors <i>Eva Rieavajová, Simona Hyžová</i>	56
Crisis communication in organizations <i>Lucia Špálová, Alena Müller, Veronika Szabóová</i>	67
The effect of sensory marketing from the perspective of neuromarketing <i>Pavel Rosenlacher, Jaromír Tichý</i>	77
Analýza kognitívnych schopností žáků z odlišného sociokultúrního prostredí <i>Jan Tirpák, Miriam Uhrinová</i>	81
Multisensoriální přístup v kontextu úpravy prostředí <i>Eva Urbanovská, Adéla Hanáková, Miloň Potměšil, Kateřina Kroupová, Ingrid Navrátilová, Jana Zvědělíková</i>	86
Reasons for self-harming behavior among adolescent boys and girls: the context of the nuclear and a single-parent family <i>Ivana Václavíková, Zuzana Jurčigová</i>	91

Průmysl, Industry

Contribution to the evaluate the suitability of the measuring equipment <i>Kateřina Bícová, Dana Kubátová</i>	96
Influence of the number of points on the contact scanning process during measuring on the CMM <i>Dana Kubátová, Aneta Kaufnerová, Jan Kulwašer</i>	100
Application of glued joints in passenger cars <i>Silvia Maláková</i>	106
Gear stiffness and its effect on noise emissions of automotive transmissions <i>Silvia Maláková, Michal Puškár</i>	110
Accuracy Verification of Glass Kilnforming Process after Improvement by DOE <i>Vladimír Sojka, Petr Lepšík</i>	114

GRANT journal

- ◇ Společenské vědy
- ◇ Social sciences

Educational Training of Future Diplomats with a Focus on the Development of Intercultural Competences in the Context of Intercultural Communication

Martina Benčeková¹

¹Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela; Kuzmányho 1, 97401 Banská Bystrica, Slovenská republika; martina.bencekova@umb.sk

Grant: VEGA project no. 1/0437/19

Názov grantu: The importance of the internationalization of higher education for the construction of the identity of the European Union and increasing competitiveness in the European area

Oborové zaměření: AI - Jazykoveda

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstract Intercultural communication is considered to be a form of communication that helps members of other cultures to understand the multicultural environment. In the age of globalization, emphasizing the importance of intercultural communication is extremely important. Understanding other cultures also applies to workers in international relations and diplomacy. Diplomats often come into contact not only with other diplomats who are prepared for cultural differences, but also with ordinary people, so cultural competencies can help them communicate. Intercultural communication does not only mean cultural understanding, it includes behavior in intercultural situations and understanding the differences in opinions, behaviors, values or habits of members of other communities. Its position and importance in the process of educational training of future diplomats is therefore irreplaceable.

Key words diplomat, culture, education, intercultural competences, communication

1. INTERCULTURAL COMMUNICATION IN DIPLOMATIC PRACTICE - DEFINITION OF BASIC TERMS

In connection with the current trend of interdisciplinarity in the current scientific environment, many aspects of research in individual fields are intertwined. It is not possible to examine an individual issue without a link to other phenomena that are closely related to it. From this point of view, one also looks at the language, which is no longer understood only as a summary of grammatical, stylistic or lexical components, but above all as a flexible tool of communication, influenced by users, environment and specific situation. These pragmatic aspects also determine the education and active use of a foreign language. Under the influence of current global phenomena - migration, removal of cultural and linguistic barriers, or geopolitical borders, the environment is also examined in the environment of international relations and diplomacy in terms of intercultural communication. Related to this is the use of language not only as a mediator of information, but mainly as a bearer of cultural, historical, social and geographical connotations. The environment of international relations and diplomacy reflects the changing conditions of operation, related in particular to

advancing globalization, technological progress, but also to negative phenomena in the international environment, such as fears of terrorism. As J. Stier puts it, it seems essential that future generations, if they want to function in a global world, understand the value of intercultural competences and seek to seek knowledge and experience outside their homeland. (Stier, 2003) Many experts agree that traditional diplomacy is gradually being replaced by "reciprocity" diplomacy. Mr Nye emphasizes that diplomacy was substantially changed by the end of the Cold War, economic globalization and the technological revolution, and that the "hard power" of military force should therefore be replaced by "soft power", represented by the ability to communicate effectively and use multilateral institutions. (Nye, 1990) Helena K. Finn argues that instead of military force, "dialogue is necessary to win the hearts and minds of moderate elements in societies vulnerable to radicalism." (Finn, 2003, p. 20) The prerequisite for successful operation in diplomatic practice in such changed conditions requires not only professional preparation, but also excellent knowledge of a foreign language, together with knowledge of the culture, history, traditions or specifics of its users. This results in the irreplaceable position of intercultural communication in the process of education (not only) of future diplomats.

1.1 Communication

From the point of view of examining language as a mediator of communication¹, the pragmatic aspect is very important - that is, the analysis of the situation in which the process of communication takes place. In the field of diplomacy, communication plays a key role, as it conveys information through a communication channel in a certain communication situation. The current environment of international relations is changing, also in connection with the opening of borders or increasing migration. Despite advancing globalization, in today's world of diplomacy, any communication requires a broad knowledge of other cultures and their traditions, customs, so we can characterize it as intercultural communication. The phenomenon of intercultural communication is increasingly becoming part of scientific fields such as international relations, linguistics, sociology and psychology. In line with the current trend

¹ Communication as a transfer of information between at least two participants

of interdisciplinarity, there is therefore an overlap of individual disciplines, which examine this issue from several perspectives. In the current European scientific environment, also based on the recommendations of the European Parliament and the Council of Europe², the term intercultural communication is preferred to multicultural communication³, which is more typical of the American cultural community and relates to the needs and specifics of a multicultural society. The meaningful content of the term intercultural communication reflects the current political, economic and social situation in Europe, especially in connection with the ongoing migration crisis and the reactions of some leading European politicians to the situation. The reluctance of some groups of migrants to adapt to cultural, political and economic conditions in the new country (the so-called intercultural barrier), together with minimum language skills, results in the need to further explore various aspects of intercultural communication in order to stabilize the situation. For the purposes of our paper, we will be based on the definition of intercultural communication by the Czech author J. Průcha, who characterizes it as "denoting processes of interaction and transmission, taking place in different types of situations in which communicating partners are members of linguistically and / or culturally different ethnicities, nations, racial or social communities. This communication is determined by the specifics of the languages, cultures, mentalities and value systems of the communicating partners. " (Průcha, 2010, p.16) In the academic literature, the term intercultural communication first appears in the work of the American anthropologist E. T. Hall "The Silent Language" from 1959. In the conditions of Slovak and Czech scientific approaches, the term intercultural communication is sometimes used, which, for example, Lehmanová defines as "a reflection of the communication process between individual and supra-individual subjects belonging to different cultural systems." (Lehmanová, 1999, p. 21)

1.2 Culture

The term culture has a wide application in the social sciences. The Merriam-Webster dictionary defines culture as the usual beliefs, social forms and material characteristics of a racial, religious or social group; also: characteristics of everyday existence (such as diversity or way of life) shared by people on the spot or in time; or a set of values, conventions, or social practices associated with a particular area, activity, or social characteristic; or an integrated pattern of human knowledge, belief and behaviour that depends on the ability to learn and pass on knowledge to future generations⁴. It follows from the above definitions that culture is a complex structure that manifests itself at all levels of society. In general, we can consider culture as the social heritage of a community (organized group or society). It is a pattern of reactions developed or created during the development of such a community in solving problems that have arisen in the interaction between its members and between them and their environment. These reactions are considered in the community to be the right way of perceiving, feeling, thinking and acting and are passed on to new members through observation and learning. Culture determines what is acceptable or unacceptable to the community, important or insignificant, right or wrong, feasible or unrealizable. It includes all learned and shared information, beliefs, norms and values, as well as attitudes, behaviour, clothing and language.

² Opinions are included in the 2006 Recommendation of the European Parliament and of the Council on key competences for lifelong learning, available online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=EN>

³ Multicultural communication represents the specifics and forms of communication in a multicultural society in which members of different cultures occur, with a certain degree of assimilation

⁴ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/culture>

1.3 Cultural stereotypes

The term stereotype⁵ is now used to refer to an easily accessible image of a social group, which is usually based on rough generalizations. Although stereotypes can be both positive and negative, in everyday use they are most often understood as irrational negative attitudes towards certain social groups and their members. Stereotypes are called idiosyncratic if they are used only by the individual, or they are social or collective if they are widely shared by a group of people. The less a person knows about an object or group, the more they use stereotypical generalizations to reduce their uncertainty in a new situation. In an intercultural environment, one of the goals of the communication participant is to know the attitudes and personality of the communication partner, while applying his previous beliefs about the members of this cultural group, the so-called cultural stereotypes. Interestingly, most people have positive ideas about their nation, while others are critical. For example, most Slovaks believe that we are a hard-working and hospitable nation, but Hungarians usually consider themselves noisy, Scots as greedy, Italians as noisy. Stereotypes are considered detrimental to intercultural communication and their elimination is considered a prerequisite for any successful intercultural exchange. The communicator tends to prefer information that is in line with existing expectations and tends to ignore or reject information that is not in line with stereotypes. Stereotypical notions of the other party's communicants determine a person's emotional reactions. Dealing with stereotypes in intercultural education is problematic, but it is necessary to point them out in the educational process. Educators need to respect a large number of variables that allow different cultures to be compared (see section 2).

1.4 Intercultural communication in diplomatic practice and its relevance in relation to international diplomacy

As mentioned in previous sections, communication plays a key role in diplomacy. The most important means of communication in the process of communication (although not the only one) is language. Prerequisite for successful communication is knowledge of language means (their meaning) and grammatical rules, which we refer to as language competence. The production and interpretation of language units in a particular situation is called performance. For example, M. Hirschová describes pragmatic competence as a competent way of using competently formed sentences depending on the communication situation. (Hirschová, 2006) However, the author herself adds that any rule of language use will sooner or later be reflected in its structure and therefore the exact boundary between language and communication competence cannot be defined. We can basically characterize communication as a certain way of solving a problem (correct decoding of the meaning of words), in which various factors, conditions and strategies are applied. The condition for the active use of language (mother tongue and foreign) are productive communication skills, which are used not only for communication, but also for obtaining information and knowledge. In the field of diplomacy, we can define several factors that belong to the professional equipment of a person active in the diplomacy environment. The diplomat should be able to adequately express and argue, he should master politeness and social phrases and also actively master the idiomatic side of the language, which reflects the cultural and historical background of its development (see section 3). The basis for these skills will be acquired by the graduate of diplomacy in the process of their educational training, but their development depends primarily on its further practical use. The main role of a diplomat is to represent his nation through

⁵ The term stereotype was first used by Walter Lippmann in 1922

communication with representatives of other cultures. To make full use of his knowledge, skills and argumentation skills, he primarily uses language as a mediator of communication. Each language is influenced by historical development and culture, so the current approach to communication (not only) in diplomacy is currently preferred from an intercultural point of view. These cultural differences are referred to in diplomacy as „the "raison d'être" and are among the primary skills of every communicant." (Adamcová, 2018, p. 372)

2. INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE PROCESS OF EDUCATION OF FUTURE DIPLOMATS

The educational process of future diplomats is a complex and multidimensional process of preparing students for demanding internships in the environment of international relations. In addition to vocational education, which provides theoretical knowledge, the acquisition of intercultural competences through foreign language teaching is an essential part. The curriculum of individual language groups is extensive in terms of thematic focus and does not focus on passive reception of information, but mainly on the analysis of key elements of the field and critical thinking. The result of such a comprehensive training is a graduate who understands and respects the differences and specifics of other cultures, is able to perform adequately and communicate effectively in a multilingual and culturally different environment. The main goal of the educational training of students of international relations and diplomacy is to provide quality knowledge of international relations, geopolitics, political science, sociology, history, which will provide them with the expertise necessary for their further work. Equally important, however, is the comprehensive information base on other cultures with which they will be confronted in their practice. As Lehmanová argues, "subjects of intercultural communication enter the communication process with different, culture-determined cognitive and emotional structures, with different ways of perceiving and evaluating reality." (Lehmanová, 1999, p. 21) Many studies have confirmed that misinterpreted elements of such communication can lead not only to mutual misunderstanding of communicants, but also to serious international conflicts in the conditions of international diplomacy. Most people, despite their education and the strict rules of the protocol, tend to consider their cultural norms to be correct, and these preconditions create the conditions for racism, xenophobia, or ethnocentrism. To sum it up, the condition for successful intercultural communication in the field of international relations is the acquisition of quality intercultural competencies in the process of educational training of future diplomats.

2.1 Intercultural competences

Within the research of intercultural communication, a category of intercultural competence (intercultural competences) appears, which Průcha defines as "the ability of an individual to implement appropriate skills of effective communication using acquired knowledge of the specifics of national cultures and cooperation with members of other cultures". (Průcha, 2010, s. 46) It is a complex summary of an individual's abilities and skills, which can be divided into three basic groups:

- cognitive competence (CC) - the way of thinking in a given situation, awareness of prejudices, stereotypes and gaining new knowledge about another culture;
- affective competence (AC) - a way of experiencing a given situation, using empathy and assertiveness to adapt to new cultural conditions;

- behavioural competence (BC) - a way of behaving in a given situation, which represents manifestations of verbal and nonverbal communication, the ability to resolve conflicts and problems in a new cultural situation.
(compiled according to Morgensternová, Šulová et al., 2007, pp. 10-14)

The most important aspects of intercultural competences that are developed in the educational training of future diplomats include:

- emphasis on self-reflection (CC)
- defining one's own cultural values, norms, traditions and connotations and their significance for the individual (CC)
- empathy (AC)
- intercultural adaptability (AC)
- ability of adequate intercultural communication (BC)
- adequate resolution of conflicts and problems arising from the differences of other cultures (BC)
- ability to cooperate in intercultural working groups (BC)

By acquiring new language competencies, but above all new knowledge about other cultures, we try to develop in students:

- identification of similarities and differences between one's own and other cultures (CC)
- getting closer to thinking and behaviour of members of other cultures (CC)
- tolerance and openness to other cultures without barriers and negative attitudes, based on common prejudices and stereotypes (CC)
- ability to adapt based on sensitivity to another mentality (AC)
- ability to identify, evaluate and correctly interpret patterns of emotional behaviour of members of those cultures (AC)
- conflict resolution strategies (BC)
- teamwork (BC)
- skills of verbal and non-verbal communication - acquire language skills at a high level, including the most specific parts of the language - phraseological units (for more details see section 3), eliminate communication noise, respect the formal rules of conduct in other cultures (BC).

The above criteria provide a basis for developing students' skills in intercultural communication. It is necessary to train all categories of intercultural competencies (cognitive, affective and behavioural), because only in mutual interaction do they create a full and complex structure, suitable for use in different situations. Based on the training, future diplomats develop new attitudes towards other cultures, they are led to develop the ability to communicate with respect to cultural specifics, without prejudice and uncertainty arising from possible communication barriers. Therefore, teachers with a high level of knowledge, as well as social and cultural maturity, should be involved in higher education in international relations and diplomacy, ready to provide their students with inspiring conditions that encourage interest in cultural differences, social interaction and training of theoretical abilities and skills, such as in the form of active participation in Erasmus stays abroad. It follows from the above categories that the basic condition for acquiring adequate intercultural competences and respecting the specifics of other cultures is the language skills of the individual. The aim of language teaching is to provide knowledge, skills and abilities that will provide graduates with an adequate basis for further development in practice, with regard to their future work in a multicultural environment. A successful graduate should have in-depth language skills, a broad overview of individual cultures and sufficient respect for diversity to be able to respond naturally to the various communication situations to which he or she will be exposed.

2.2 Educational process

With regard to the goals defined in the previous section, foreign language teaching at the Faculty of Political Science and International Relations of Matej Bel University in Banská Bystrica is oriented not only to acquire adequate language skills and abilities, but especially to get acquainted with and subsequent training of advanced, intercultural competencies, which graduates later transform into successful intercultural communication in practice. The curriculum in individual language groups is set uniformly, but due to the current work we will focus on the penetration of intercultural communication in the teaching of English (1st foreign language). The situation in this case is specific, as we assume that most students come to study already proficient enough (due to previous studies in secondary schools), that means the level of general language B2 - C1⁶. Based on such assumptions, English language teaching emphasizes not only the knowledge of professional terminology that prepares them for professional discussions and argumentation, but above all the acquisition of knowledge of Anglo-Saxon culture and thus the development of their intercultural competencies (see section 2.1). The individual subjects follow each other, complement each other and build a gradual superstructure, necessary for further work in practical diplomacy. Each of the subjects in terms of intercultural communication provides three basic components:

- theoretical basis - the essence of cultural differences (historical development, cultural, political, social and economic specifics)
- practical application - analysis of similarities and differences of other cultures with the student's own culture
- personality component - analysis of the student's own culture, background of the individual view of other cultures.

At the beginning of the study, the student is also mediated by the theoretical characteristics of individual components of intercultural communication. Basic definitions of culture, communication and intercultural competencies will create a precondition for fulfilling the goals of individual subjects. For concretization, we analyze in detail the content of subjects focused on the history and realities of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. The main objectives of the mentioned subjects are to provide:

- the terminological basis needed for the competent use of knowledge and skills
- general information on culture as well as specific aspects characterizing each cultural specificity
- the basis for creating adequate intercultural communication
- training in the ability to adapt to a culturally specific situation based on a comparative analysis of the typology, values and traditions of one's own and other cultures.

The content of the subjects includes the following aspects (of course with the possibility of change, extension or reduction, or adaptation to the language level of a particular group of students):

- the historical development of the country (in our case, with regard to the teaching of the English language, it is the development of the United Kingdom and the United States of America), focusing on political, economic and military aspects
- the political system of the country, with a focus on legislation, the executive, case law
- political specifics of the country
- foreign policy and membership in international organizations

- sociological structure of the country, composition of the population, immigration, education system, religious structure
- cultural situation, traditions, standards, rules, protocol.

In terms of intercultural competences, it is necessary to focus on:

- basic terms, which include the terms culture, communication, intercultural communication, intercultural competences
- universal and specific features of cultures
- factors influencing culture (historical development, political, economic and social situation)
- verbal and non-verbal parts of communication, focusing on the most specific components of the language
- the position of intercultural communication in the media
- analysis of possible causes of problems in the process of intercultural communication, the concept of culture shock.

The practical application of theoretical knowledge consists of a complex of activities that will enable students to use the acquired knowledge. Individual aspects of intercultural communication will be used, for example, in the analysis of case studies of diverse situations in diplomatic practice with regard to cultural specifics, differences or, conversely, similarities. For the development of the necessary language competencies, it is also important to work with a professional text using critical thinking, analysis of professional materials and subsequent discussion on the analysed topics.

It is extremely important to provide future diplomats with comprehensive training from a professional, linguistic and cultural point of view. In this way, a prerequisite will be created for the successful operation of graduates in the field of international relations and diplomacy. The main goal of teaching from the position of intercultural communication is to direct students to tolerance and acceptance of other cultures based on knowledge of their values, norms and specifics.

3. CONCLUSION

We consider intercultural communication to be a form of communication that helps members of other cultures to understand the multicultural environment. The term intercultural communication includes information about the relevant culture, language, history, political and cultural connotations, but communication itself is not just about the knowledge component. Psychological and social factors also play an important role. In the current multicultural age of globalization, emphasizing the importance of intercultural communication is extremely important. Understanding other cultures also applies to employees of international relations and diplomacy, who are also being prepared for their future practice at the Faculty of Political Science and International Relations of Matej Bel University in Banská Bystrica. Diplomats often come into contact with members of other cultures, so it is essential that cultural competencies can help them communicate. Intercultural communication does not only mean cultural understanding, it includes behavior in intercultural situations and an understanding of differences in opinions, behaviors, values or customs of members of other communities. It concerns not only individual cultures, but also the interaction between individual actors of communication. Its position and importance in the process of educational training of future diplomats is therefore irreplaceable.

⁶ Evaluation of the level of foreign language proficiency according to the Common European Framework of Reference for Languages, see more on <http://www2.statperdu.sk/buxus/docs/predmety/sepprezaj.pdf>

Sources

1. ADAMCOVÁ, S. 2018. Komunikácia v diplomatickej praxi. In: Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie III. Bratislava: vydavateľstvo Ekonom, 2018, s. 370 – 377
2. FINN, H. K. 2003. The Case for Cultural Diplomacy: Engaging Foreign Audiences. In: Foreign Affairs, Vol. 82, No. 6 (Nov. - Dec., 2003), 2013, s. 15-20
3. HALL, E. T. The Silent Language. New York: Doubleday and Company, Inc., Garden City, 1959. Library of Congress Catalog Card Number 59-6359
4. HIRSCHOVÁ, Milada. 2006. Pragmatika v češtině. Olomouc: UP, 2006. s. 244. ISBN 80-244-1283-7.
5. LEHMANOVÁ, Z. 1999. Mezikulturní komunikace a evropský proces. In: Interkulturní vzdělávání v sjednocující se Evropě. Liberec: Fakulta pedagogická, Technická univerzita v Liberci, 1999, s. 20 – 28
6. LIPPmann, W. 1922. Public Opinion, New York: MacMillan Co., 1922
7. MORGENSTERNOVÁ, M. – ŠULOVÁ, L. a kol. 2007. Interkulturní psychologie – rozvoj interkulturní senzitivity. Univerzita Karlova v Praze. Praha: vydavatelství Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1361-1.
8. NYE, J. 1990. Soft Power. In: Foreign Policy, No. 80, Fall 1990, s. 153-171
9. NYE, J. 2004. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs, 2004. ISBN 13978-I-58648-306-7.
10. PAJTINKA, E. 2013. Slovník diplomacie. Bratislava: PAMIKO spol. s.r.o., , 2013. ISBN 978-80-85660-081.
11. PRŮCHA, J. 2004. Interkulturní psychologie. Praha: Portál, 2004. ISBN 978-80-7178-885-6.
12. PRŮCHA, J. 2010. Interkulturní komunikace. Praha: Grada Publishing, s.s., 2010. ISBN 978-80-247-3069-8.
13. STIER, J. 2003. Internationalisation, Ethnic Diversity, and the Acquisition of Intercultural Competencies. In: Intercultural Education 14.1, 2003, s. 77-91
14. <http://www2.statpedu.sk/buxus/docs/predmety/serrprejaz.pdf>
15. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=EN>
16. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/culture>

Náročnosť absolvovania klinickej ošetrovateľskej praxe študentov vo vzťahu k detskému pacientovi

Jana Cinová¹

Tatiana Šantová²

Andrea Šuličová³

Lubica Derňárová⁴

Zuzana Novotná⁵

Lubomíra Lizáková⁶

Andrea Obročníková⁷

¹Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov, katedra ošetrovateľstva; ul. Partizánska 1, Prešov 080 01; jana.cinova@unipo.sk

²Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov, katedra ošetrovateľstva; ul. Partizánska 1, Prešov 080 01; tatiana.santova@unipo.sk

³Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov, katedra ošetrovateľstva; ul. Partizánska 1, Prešov 080 01; andrea.sulicova@unipo.sk

⁴Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov, katedra ošetrovateľstva; ul. Partizánska 1, Prešov 080 01; lubica.dernarova@unipo.sk

⁵Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov, katedra ošetrovateľstva; ul. Partizánska 1, Prešov 080 01; zuzana.novotna@unipo.sk

⁶Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov, katedra ošetrovateľstva; ul. Partizánska 1, Prešov 080 01; lubomira.lizakova@unipo.sk

⁷Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov, katedra ošetrovateľstva; ul. Partizánska 1, Prešov 080 01; andrea.obrocnikova@unipo.sk

Grant: 031PU-4/2019 (K-19-108-201-01)

Názov grantu: Kega: Multimedialny simulátor plánovania a overovania ošetrovateľskej starostlivosti prostredníctvom ošetrovateľských kazuistík

Oborové zaměření: AM - Pedagogika a školství

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Študenti vysokoškolského programu ošetrovateľstvo počas absolvovania klinickej ošetrovateľskej praxe poskytujú ošetrovateľskú starostlivosť aj detským pacientom a sú dôležitou súčasťou ošetrovateľského tímu. Autorky v príspevku uvádzajú do pozornosti parciálne výsledky prieskumu zameraného na hodnotenie náročnosti absolvovania klinickej praxe študentami ošetrovateľstva vo vzťahu k detskému pacientovi. Na základe výsledkov prieskumu autorky v závere konštatujú, že pre študentov ošetrovateľstva je uspokojovanie potrieb detského pacienta náročné po stránke psychickej, ako aj fyzickej.

Kľúčové slová pediatrické ošetrovateľstvo, detský pacient, potreby, klinická prax, záťaz.

ÚVOD

Absolvovanie klinickej praxe je súčasťou odbornej prípravy vysokoškolských študentov programu ošetrovateľstvo pre potreby ich budúcej profesie. Je dôležité poukázať na fakt, že detský pacient je v mnohých oblastiach špecifický, preto aj poskytovanie ošetrovateľskej starostlivosti má svoje významné špecifiká. Z tohto dôvodu je pre študentov mnohokrát jej poskytovanie náročne fyzicky, ako aj psychicky. Je dôležité uvedomiť si, že detský pacient si vyžaduje individuálny, organizovaný, systematický a citlivý prístup k liečbe, ošetrovaniu a k uspokojovaniu bio-psicho a sociálnych potrieb. Je potrebné, aby si vysokoškolskí študenti už počas absolvovania študentskej klinickej praxe uvedomili, že ošetrovateľské intervencie u detských pacientov je nutné realizovať podľa štandardov s rešpektovaním špecifík detského veku, aktuálnych potrieb dieťaťa, jeho vývinového štadia a s uplatňovaním špecifík a zásad efektívnej verbálnej a neverbálnej komunikácie. Zároveň pri poskytovaní ošetrovateľskej starostlivosti dieťaťu je

nutné rešpektovať jeho práva súvisiace s hospitalizáciou, ako aj byť vnímavý a citlivý pre riešenie etických problémov, do ktorých mnohokrát vstupuje aj samotný vysokoškolský študent odboru ošetrovateľstvo. Poskytovanie ošetrovateľskej starostlivosti dieťaťu sa stáva pre študenta počas klinickej praxe o to náročnejšie, napokolko do starostlivosti o dieťa vstupuje aj jeho zákonny zástupca, rodič. Z tohto dôvodu významná úloha vyplýva aj pre vzdelávacie inštitúcie, ako aj zdravotnícke zariadenia, ktoré sa podielajú nie len na vysoko kvalitnej teoretickej príprave študentov, ale reflektojú aj potreby zvyšovania úrovne ich praktickej prípravy.

1. VÝZNAMNÉ PILIÉRE OŠETROVATEĽSTVA V PEDIATRII

V pediatrií sa poskytuje ošetrovateľská starostlivosť zameraná na detského pacienta, čo znamená, že sa mu vytvára a prispôsobuje individuálny plán ošetrovateľskej starostlivosti. Orientuje sa na zdravotnícku problematiku zdravého a chorého alebo inak postihnutého dieťaťa v celom rozsahu. Typické a špecifické pre pediatriu je, že v priebehu uvedeného vekového rozmedzia dochádza u dieťaťa k rade veľmi dynamických zmien jednotlivých organových systémov. Pediatrické ošetrovateľstvo predstavuje aplikovaný ošetrovateľský odbor, ktorého cieľovou skupinou je človek od narodenia až do dovŕšenia 19. roku života.

1.1 Detský pacient z pohľadu ošetrovateľstva

Detský pacient patrí k najrešpektovanejšiemu typu pacienta, napokolko dieťa má špecifické postavenie v spoločnosti. Na rozdiel od dospelého pacienta predstavuje najzraničnejšiu skupinu v ľudskej spoločnosti, preto je potrebné vytvoriť si vzťah medzi zdravotníckym pracovníkom a pacientom. U dieťaťa návšteva

zdravotníckeho zariadenia alebo pobyt v ňom vyvoláva strach, nedôveru, úzkosť a pláč. Negatívne psychické následky spojené s hospitalizáciou je možné zmierniť správnym prístupom k dieťaťu a jeho rodičom. Sestra pri poskytovaní ošetrovateľskej starostlivosti musí rešpektovať práva hospitalizovaného dieťaťa, je povinná ich poznáť a podporovať ich dodržiavanie bez akéhokoľvek ohľadu. Počas hospitalizácie je nutné zohľadňovať aj špecifická etických problémov a ich efektívne riešenia. Zároveň je pri poskytovaní ošetrovateľskej starostlivosti dieťaťu dôležité rešpektovať vývinové štadia či zohľadňovať špecifická komunikácie. Významné špecifická v pediatrii predstavujú štandardy ošetrovateľských postupov a tiež uspokojovanie jednotlivých potrieb detského pacienta. Zároveň detský pacient s rôznym zdravotným postihnutím má určité špecifická pri poskytovaní ošetrovateľskej starostlivosti, ako aj tazko choré a umierajúce dieťa. Pri poskytovaní ošetrovateľskej starostlivosti k detskému pacientovi treba pristupovať, ako k jedinečnej, vyvíjajúcej sa ľudskej bytosti s rešpektovaním každej etapy jeho vývinu, zdravotného stavu a prostredia.

Hospitalizácia dieťaťa sa realizuje iba v nevyhnutných prípadoch. Hospitalizáciou sa dieťa dostáva do nového, menej podnetného prostredia. Je odlúčené od rodiny, od blízkych a tým sa narúša jeho citový vzťah, v ktorom nachádza oporu a citové uspokojenie. Dieťa má menej príležitostí na pohyb, aktivitu, hru a je do určitej miery je sociálne izolované. Negatívne na dieťa pôsobí aj stereotypné nemocničné prostredie. Cím dlhšiu dobu je dieťa hospitalizované, tým väčšia je pravdepodobnosť vzniku hospitalizmu, ktorého účinnou prevenciou je výchovné zamestnávanie. V rámci psychologického prístupu v starostlivosti o choré dieťa je nutné vychádzať z charty práv hospitalizovaných detí. Prvý kontakt medzi detským pacientom a zdravotníckym pracovníkom by mal byť pozitívny a navodiť u dieťaťa upokojujúcu atmosféru. Prítomnosť rodiča či inej blízkej osoby je potrebné chápať, ako súčasť liečebného procesu, ktorá má pozitívny vplyv na psychický aj fyzický stav dieťaťa a rodič, preto nemôže byť vnímaný, iba ako návšteva. Detská psychika je zaťažujúca podľa veku dieťaťa a je závislá aj od diagnostických a terapeutických metod vykonávaných deťom. V prípade hospitalizácie dieťaťa je jeho psychika ovplyvnená viacerými faktormi, akými sú odlúčenie od rodiny, od kolektívu, častokrát bolestivé liečebné a diagnostické zákroky, narušenie denného režimu, narušenie režimu spánku alebo podávanie liečív, ktoré ovplyvňujú psychiku či celkové správanie dieťaťa. Detský pacient reaguje na hospitalizáciu svojím vlastným osobitným spôsobom. Postupná adaptácia dieťaťa na nemocničné prostredie prebieha v niekoľkých fázach, akými sú protest, zúfalstvo, odpútanie od matky.

1.2 Prehľad potrieb hospitalizovaného dieťaťa

Dieťa, zdravé či choré má väčšinu potrieb spoločných, či už sú to potreby biologické, psychické alebo sociálne. Akéhokoľvek uspokojovanie potrieb si vyžaduje plánovanie, aby vývoj dieťaťa odpovedal ich maximálnym možnostiam. Problematika potrieb detského pacienta je v centre záujmu ošetrovateľstva. Úlohou poskytovania kvalitnej ošetrovateľskej starostlivosti je uspokojovanie potrieb na takej úrovni, aby vývoj dieťaťa bol maximálne rozvíjaný, hľavne v prvých rokoch života. Ale to predpokladá v prvom rade dôkladné poznanie potrieb dieťaťa. Biologické potreby zodpovedajú fyziologickým podmienkam organizmu a ich uspokojenie je nevyhnutné pre život. Uspokojením základných biologických potrieb u dieťaťa sa zaistuje kontrola životných podmienok. Zároveň citlivu a spoločne odrážajú emocionálne reakcie dieťaťa. Naopak, ich neuspokojenie vedie k diskomfortu, odzrkadluje sa v psychike dieťaťa, v jeho správaní a prezívaní. Sestra musí efektívne reflektovať potreby dieťaťa a efektívne ich uspokojovať. Medzi základné biologické potreby

dieťaťa patria: potreba výživy, potreba príjmu tekutín, potreba vyprázdňovania moču, potreba vyprázdňovania stolice, potreba spánku a odpočinku, potreba aktivity a pohybu. Uspokojovanie potrieb psychologickej roviny je spojené s rešpektovaním ľudskej dôstojnosti a jedinečnosti človeka. U detského pacienta sa psychické potreby výrazne tykajú istoty, lásky, bezpečia a závislosti na blízkej osobe. Mechanizmy fungovania psychických potrieb sú zložitejšie, ale fungujú analogický, ako biologické potreby. Uspokojenie psychologických potrieb prináša pohodu, viedie k rozvoju osobnosti, kym ich frustrácia, predovšetkým z obdobia ranného detstva, môže byť príčinou porúch správania. Uspokojenie základných psychických potrieb umožňuje dieťaťu rozvoj v oblasti intelektu, citov, vôle, chovania, interakcie s okolím, chápanie seba a ostatných. K základným psychickým potrebám patria: potreba rešpektovania ľudskej dôstojnosti, potreba autonómie, potreba bezpečia a istoty, potreba dôvery. Sociálne potreby sa prelínajú s psychickými potrebami a majú vplyv na socializáciu dieťaťa. Skupina sociálnych potrieb vyplýva zo statusu dieťaťa, ako spoločenskej bytosti, ktorá žije v istom sociálnom prostredí. V tejto sfére sú prítomné aj problémy nedostatočnej spolupráce s detským pacientom, poruchy v hodnotení seba samého, bezmocnosť, strach a úzkosť, pocity osamelosti, poruchy adaptácie, poruchy verbálnej komunikácie, poruchy plnenia rolí a sociálna izolácia. K základným sociálnym potrebám patria: potreba lásky a bezpečia, potreba sociálneho kontaktu, potreba komunikácie, potreba prijatia dieťaťa, potreba priateľstva, potreba rešpektovania.

2. ANALÝZA PARCIALNYCH VÝSLEDKOV PRIESKUMU

2.1 Problém, cieľ, vzorka respondentov a metodológia prieskumu

Prieskum problémovo zameraný na hodnotenie záťaže študentov pri poskytovaní ošetrovateľskej starostlivosti detskému pacientovi bol realizovaný v mesiaci decembra – januára 2019/2020 na Prešovskej univerzite v Prešove, Fakulte zdravotníckych odborov. Cieľom prieskumu bolo zistiť, aký je postoj respondentov k poskytovaniu ošetrovateľskej starostlivosti detskému pacientovi. Zároveň identifikovať stupeň náročnosti realizácie ošetrovateľských intervencií pri uspokojovaní potrieb jednotlivých oblasti u detského pacienta a tiež zistiť najčastejšie sa vyskytujúce bariéry respondentov pri poskytovaní ošetrovateľskej starostlivosti detskému pacientovi. Reprezentatívnu vzorku tvorilo v celkovom počte 120 vysokoškolských študentov 2. a 3. ročníka dennej formy odboru ošetrovateľstvo, stupeň bakalár Prešovskej univerzity Fakulty zdravotníckych odborov. Vzorku respondentov sme rozdelili do dvoch reprezentatívnych kategórií. Kategóriu 1 tvorili študenti 2. ročníka bakalárskeho študijného odboru ošetrovateľstvo v počte 57 (47%). Kategóriu 2 tvorili študenti 3. ročníka bakalárskeho študijného odboru ošetrovateľstvo v počte 63 (53%). Pre získavanie údajov bola použitý neštandardizovaný dotazník, ktorý pozostával z 20 položiek rozličnej typológie. Administrovaných bolo 120 tlačených dotazníkov a ich návratnosť bola 100 %. Výsledky prieskumu sú prezentované v rámci kvantitatívnej analýzy vo forme grafov a tabuľiek. Získane údaje vyhodnocujeme početnosťou (n) a percentuálne (%) v celých číslach

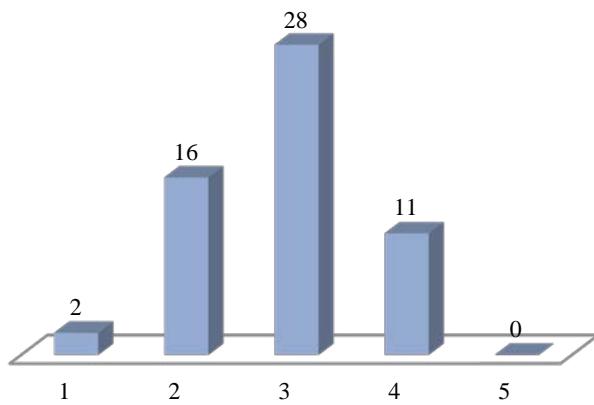
2.2 Kvantitatívna analýza významných prieskumných zistení

Tabuľka 1 Postoj respondentov k náročnosti poskytovania ošetrovateľskej starostlivosti detským pacientom oproti náročnosti dospelému pacientovi

možnosť	kategória 1	kategória 2
	n- početnosť %- percentá	n- početnosť %- percentá
súhlasím	49 (86%)	50 (79%)
nesúhlasím	7 (12%)	13 (21%)
neviem sa vyjadriť	1 (2%)	0 (0%)

K danej položke dotazníka sa celkovo vyjadrili 120 respondenti (100%). Možnosť *súhlasím* uviedli 49 (86%) respondenti kategórie 1 a 50 (79%) respondentov kategórie 2, možnosť *nesúhlasím* 7 (12%) respondentov kategórie 1 a z kategórie 2 uviedli 13 respondenti (21%) a možnosť *neviem sa vyjadriť* uviedol 1 (2%) respondent kategórie 1 a 0 (0%) respondentov kategórie 2.

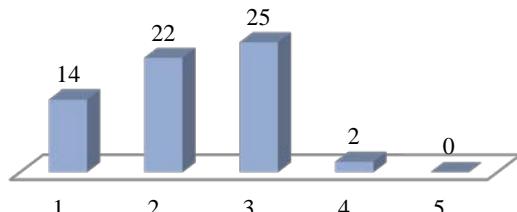
Kategória 1

Graf 1 Hodnotenie osobnostnej prípravy respondentov pre poskytovanie ošetrovateľskej starostlivosti dieťaťa kategórie 1

K danej položke sa vyjadrili v celkovom počte 57 respondenti kategórie 1 (100%). Na čiselnnej stupnici sa k *stupeň 1* vyjadrili 2 respondenti (4%), *stupeň 2* označili 16 respondenti (28%), k *stupeň 3* sa priklonili 28 respondenti (49%), *stupeň 4* uviedli 11 respondenti (19%) a *stupeň 5* označili 0 (0%) respondenti.

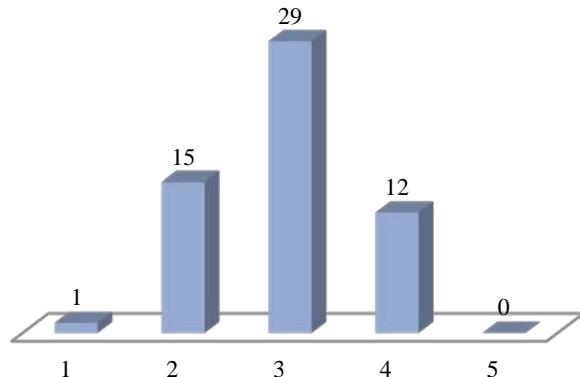
Kategória 2

Graf 2 Hodnotenie osobnostnej prípravy respondentov pre poskytovanie ošetrovateľskej starostlivosti dieťaťa kategórie 2

K danej položke dotazníka sa vyjadrili v celkovom počte 63 respondenti kategórie 2 (100%). Na čiselnnej stupnici sa k *stupeň 1* vyjadrili 14 respondenti (22%), *stupeň 2* označili 22 respondenti (35%), *stupeň 3* uviedli 25 respondenti (40%), *stupeň 4* označili 2 respondenti (3%) a *stupeň 5* označili 0(0%) respondenti.

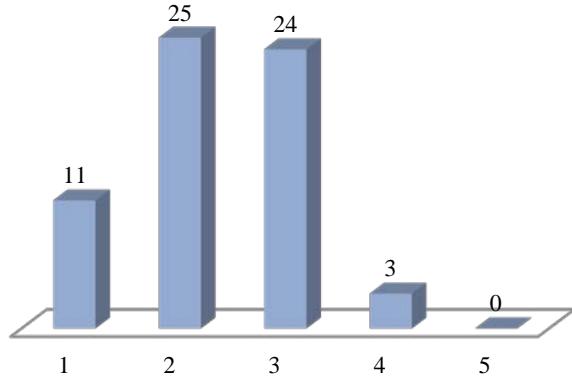
Kategória 1

Graf 3 Hodnotenie odbornej prípravy respondentov pre poskytovanie ošetrovateľskej starostlivosti dieťaťa kategórie 1

Na uvedenú položku dotazníka odpovedalo v celkovom počte 57 respondentov (100%). Na čiselnnej stupnici sa k *stupeň 1* priklonil 1 respondent (2%), k *stupeň 2* sa vyjadrili 15 respondenti (26%), *stupeň 3* označilo 29 (51%) respondentov, *stupeň 4* označili 12 respondenti (21%) a *stupeň 5* označili 0 (0%) respondenti.

Kategória 2

Graf 4 Hodnotenie odbornej prípravy respondentov pre poskytovanie ošetrovateľskej starostlivosti dieťaťa kategórie 2

Na uvedenú položku dotazníka odpovedalo v celkovom počte 63 respondentov (100%). Na čiselnnej stupnici sa k *stupeň 1* vyjadrili 11 respondenti (17%), k *stupeň 2* sa vyjadrili 25 respondenti (40%), *stupeň 3* označili 24 respondenti (38%), *stupeň 4* uviedli 3 (5%) respondenti a *stupeň 5* označili 0 (0%) respondenti.

Tabuľka 2 Náročnosť realizácie ošetrovateľských intervencií pri uspokojovaní biologickej potrieb dieťaťa kategóriou 1

potreby biologickej oblasti	0	1	2	3	4	5
<i>celkový kúpeľ</i>	9	18	9	14	11	2
<i>prebaľovanie</i>	31	18	7	5	1	1
<i>kŕmenie</i>	24	20	10	5	3	1
<i>hygienická starostlivosť</i>	15	14	20	9	3	2
<i>iné</i>	0	0	0	0	0	0

Na uvedenú položku dotazníka odpovedalo v celkovom počte 57 respondentov (100%) kategórie 1. Respondenti pri uspokojovaní potrieb dieťaťa v biologickej oblasti vnímajú omnoho náročnejšie u dieťaťa uspokojovať potrebu celkového kúpeľa a potrebu hygienickej starostlivosti oproti ostatným uvedeným biologickým potrebám.

Tabuľka 3 Náročnosť realizácie ošetrovateľských intervencií pri uspokojovaní biologickej potrieb dieťaťa kategóriou 2

potreby biologickej oblasti	0	1	2	3	4	5
<i>celkový kúpeľ</i>	9	18	9	14	11	2
<i>prebaľovanie</i>	31	18	7	5	1	1
<i>kŕmenie</i>	24	20	10	5	3	1
<i>hygienická starostlivosť</i>	15	14	20	9	3	2
<i>iné</i>	0	0	0	0	0	0

Na uvedenú položku dotazníka odpovedalo v celkovom počte 63 respondentov (100%) kategórie 2. Respondenti pri uspokojovaní potrieb dieťaťa v biologickej oblasti vnímajú omnoho náročnejšie uspokojovať potrebu celkového kúpeľa a potrebu hygienickej starostlivosti oproti ostatným uvedeným biologickým potrebám.

Tabuľka 4 Náročnosť realizácie ošetrovateľských intervencií pri uspokojovaní psycho- sociálnych potrieb dieťaťa kategóriou 1

potreby psycho-sociálnej oblasti	0	1	2	3	4	5
<i>komunikácia so samotným dieťaťom</i>	4	6	11	22	12	2
<i>komunikácia spoločné s dieťaťom a rodinným príslušníkom</i>	0	8	18	18	11	2
<i>neverbálna komunikácia</i>	3	10	25	11	6	2
<i>výchovné zamestnávanie</i>	1	8	15	23	9	1

K uvedenej položke dotazníka sa vyjadrielo v celkovom počte 57 respondentov (100%) kategórie 1. Respondenti pri uspokojovaní potrieb dieťaťa v psycho - sociálnej oblasti vnímajú omnoho náročnejšie uspokojovať potrebu komunikácie so samotným dieťaťom, potrebu výchovného zamestnávania a potrebu komunikácie spoločne s dieťaťom a rodinným príslušníkom oproti ostatným uvedeným psycho - sociálnym potrebám.

Tabuľka 5 Náročnosť realizácie ošetrovateľských intervencií pri uspokojovaní psycho- sociálnych potrieb dieťaťa kategóriou 2

potreby psycho-sociálnej oblasti	0	1	2	3	4	5
<i>komunikácia so samotným dieťaťom</i>	12	10	13	14	11	3
<i>komunikácia spoločné s dieťaťom a rodinným príslušníkom</i>	7	13	12	19	10	2
<i>neverbálna komunikácia</i>	13	12	13	13	9	3
<i>výchovné zamestnávanie</i>	7	12	14	17	10	3

K uvedenej položke dotazníka sa vyjadrielo v celkovom počte 64 respondentov (100%) kategórie 2. Respondenti pri uspokojovaní potrieb dieťaťa v psycho-sociálnej oblasti vnímajú omnoho náročnejšie uspokojovať potrebu komunikácie spoločne s dieťaťom a rodinným príslušníkom a potrebu výchovného zamestnávania oproti ostatným uvedeným psycho- sociálnym potrebám.

Tabuľka 6 Najčastejšie emócie a prejavy respondentov pri uspokojovaní potrieb dieťaťa

možnosť	kategória 1	kategória 2
	n- početnosť % - percentá	n- početnosť % - percentá
<i>strach, obava</i>	36 (16%)	26 (11%)
<i>hnev</i>	3 (1%)	1 (1%)
<i>dobrý pocit</i>	25 (11%)	37 (15%)
<i>zodpovednosť</i>	46 (21%)	52 (21%)
<i>úzkosť</i>	6 (3%)	3 (1%)
<i>smútok</i>	7 (3%)	4 (2%)
<i>rešpekt</i>	37 (16%)	36 (15%)
<i>spravodlivosť</i>	8 (4%)	16 (6%)
<i>rešpektovanie špecifík etnika</i>	26 (12%)	24 (10%)
<i>svedomitosť</i>	29 (13%)	45 (18%)
<i>iné</i>	0 (0%)	0 (0%)

K danej položke sa v celkovom počte vyjadrielo 120 respondentov (100%). Možnosť *strach, obava* označili 36 respondentov (16%) kategórie 1 a 26 respondentov kategórie 2 (11%). K možnosti *hnev* sa priklonili 3 respondenti kategórie 1 (1%) a 1 respondent (1%) kategórie 2. Možnosť *dobrý pocit* volilo 25 respondentov (11%) kategórie 1 a 37 respondentov (15%) kategórie 2. K možnosti *zodpovednosť* sa vyjadrieli 46 respondenti (21%) kategórie 1 a 52 respondenti (21%) kategórie 2. Možnosť *úzkosť* volili 6 respondenti kategórie 1 (3%) a 3 respondenti kategórie 2 (1%). K možnosti *smútok* sa priklonilo 7 respondentov kategórie 1 (3%) a 4 respondenti kategórie 2 (2%). Možnosť *rešpekt* označilo 37 respondentov kategórie 1 (16%) a 36 respondentov kategórie 2 (15%). K možnosti *spravodlivosť* sa vyjadrilo 8 respondentov kategórie 1 (4%) a 16 respondentov kategórie 2 (6%). Možnosť *rešpektovanie špecifík etnika* označilo 26 respondentov kategórie 1 (12%) a 24 respondentov kategórie 2 (10%). K možnosti *svedomitosť* sa priklonilo 29 respondentov kategórie 2 (13%) a 45 respondentov kategórie 2 (18%). K možnosti *uveď iné* sa nevyjadril žiadny respondent prieskumu (0%).

Tabuľka 7 Prekážky vnímané respondentami zo strany organizácie pri poskytovaní ošetrovateľskej starostlivosti dieťaťa

možnosť	kategória 1	kategória 2
	n- početnosť %- percentá	n- početnosť %- percentá
<i>nedostatočné materiálno-technické vybavenie pracoviska</i>	43 (45%)	40 (40%)
<i>nedostatok personálu na oddelení</i>	16 (17%)	23 (23%)
<i>problematická vzájomná spolupráca</i>	27 (28%)	27 (27%)
<i>nedostatočné vedenie/organizácia oddelenia</i>	10 (10%)	10 (10%)
<i>Iné</i>	0 (0%)	0 (0%)

K danej položke dotazníka sa vyjadrielo celkovo 119 respondentov (99%). Možnosť *nedostatočné materiálno-technické vybavenie pracoviska* uviedlo 43 respondentov kategóriu 1 (45%) a 40 respondentov kategóriu 2 (40%). Možnosť *nedostatok personálu na oddelení* volilo 16 respondentov kategóriu 1 (17%) a 23 respondentov kategóriu 2 (23%). K možnosti *problematická vzájomná spolupráca* sa priklonilo 27 respondentov kategóriu 1 (28%) a 27 respondentov kategóriu 2 (27%). Možnosť *nedostatočné vedenie/organizácia oddelenia* označilo 10 respondentov kategóriu 1 (10%) a 10 respondentov kategóriu 2 (10%). K možnosti *uved' iné* sa nevyjadril žiadnen respondent prieskumu (0%).

Tabuľka 8 Prekážky vnímané respondentami zo strany zdravotníckych pracovníkov pri poskytovaní ošetrovateľskej starostlivosti dieťaťa

možnosť	kategória 1	kategória 2
	n- početnosť %- percentá	n- početnosť %- percentá
<i>ignorácia študentov</i>	35 (26%)	31 (19%)
<i>nespolupráca so študentmi</i>	30 (22%)	32 (20%)
<i>zla komunikácia</i>	21 (16%)	29 (18%)
<i>podceňovanie študentov</i>	28 (21%)	38 (24%)
<i>nezáujem o študentov</i>	20 (15%)	30 (19%)
<i>iné</i>	0 (0%)	0 (0%)

Na uvedenú položku dotazníka sa vyjadrieli celkovo 119 respondenti (99%). Možnosť *ignorácia študentov* označili 35 (26%) respondenti kategóriu 1 a 31 respondentov kategóriu 2 (19%). K možnosti *nespolupráca so študentmi* sa vyjadrieli 30 respondenti kategóriu 1 (22%) a 32 (20%) respondentov kategóriu 2 (20%). Možnosť *zla komunikácia* označili 21 respondenti kategóriu 1 (16%) a 29 (18%) respondentov kategóriu 2. K možnosti *podceňovanie študentov* sa vyjadrieli 28 (21%) respondenti kategóriu 1 a 38 respondenti (24%) kategóriu 2. Možnosť *nezáujem o študentov* označili 20 respondenti kategóriu 1 (15%) a 30 (19%) respondenti kategóriu 2. K možnosti *uved' iné* sa nevyjadril žiadnen respondent prieskumu (0%).

Tabuľka 9 Prekážky vnímané respondentami zo strany pedagógov pri poskytovaní ošetrovateľskej starostlivosti dieťaťa

možnosť	kategória 1	kategória 2
	n- početnosť %- percentá	n- početnosť %- percentá
<i>neobjektívne hodnotenie</i>	32 (46%)	35 (42%)
<i>neprimeraný prístup</i>	13 (18%)	13 (15%)
<i>vzájomné nepochopenie</i>	18 (26%)	29 (35%)
<i>nezáujem o študentov</i>	7 (10%)	7 (8%)
<i>iné</i>	0 (0%)	0 (0%)

Na uvedenú položku dotazníka odpovedalo v celkovom počte 113 respondentov (94%). Možnosť *neobjektívne hodnotenie* označili 32 respondenti (46%) kategóriu 1 a 35 (42%) respondenti kategóriu 2. Možnosť *neprimeraný prístup k študentom* sa priklonili 13 respondenti (18%) kategóriu 1 a 13 respondenti (15%) kategóriu 2. Možnosť *vzájomné nepochopenie* uviedli 18 respondenti (26%) kategóriu 1 a 29 respondentov kategóriu 2 (35%). K možnosti *nezáujem študentov* sa priklonili 7 respondenti (10%) kategóriu 1 a 7 respondenti (8%) kategóriu 2. K možnosti *uved' iné* sa nevyjadril žiadnen respondent prieskumu (0%).

2.3 Diskusia a odporúčania pre prax

Poskytovanie ošetrovateľskej starostlivosti dieťaťa je významnou súčasťou prípravy študentov ošetrovateľstva na ich budúce povolanie sestry. Na základe výsledkov kvantitatívnej analýzy prieskumu konštatujeme pozitívny fakt, že študenti si s plnou zodpovednosťou uvedomujú špecifické súvisiace s poskytovaním ošetrovateľskej starostlivosti detskému pacientovi a tiež ju považujú za náročnejšiu v rámci poskytovania oproti dospelému pacientovi. Tiež si uvedomujú dôležitosť odbornej, ako aj osobnostnej prípravy pre absolvovanie klinických cvičení počas štúdia, aj keď nami zistené výsledky prieskumu tomu nekorešpondujú. Zároveň sme zistili, že respondenti oboch kategórií hodnotia náročnosť realizácie ošetrovateľských intervencií pri uspokojovaní biologických potrieb za menej náročne oproti náročnosti realizácie ošetrovateľských intervencií pri uspokojovaní potrieb v rovine psycho-sociálnej. Tiež uvádzame, že strach, obavy, zodpovednosť, rešpekt, dobrý pocit a svedomitosť dominujú v rámci prejavov emócií a charakterových vlastností u respondentov pri uspokojovaní potrieb dieťaťa. Na základe výsledkov prieskumu konštatujeme, že zo strany organizácie vnímajú najväčšie prekážky respondenti v rámci nedostatočného materiálno-technického vybavenia, zo strany zdravotníkov je to bariéra v podobe ignorácie študentov resp. neadekvátna spolupráca, ako s členmi ošetrovateľského tímu. Zo strany pedagógov vnímajú respondenti za najdominantnejšiu prekážku neobjektívne hodnotenie. Cinová a kol. (2020) uvádzajú, že je veľmi dôležité reflektovať potreby študentov počas absolvovania ich klinickej praxe na pediatrických úsekok. Na základe výsledkov prieskumu realizovaného v období 2018-2019 tiež konštatujú, že absolvovanie klinickej praxe je pre študenta v odbore ošetrovateľstvo veľmi náročné, tak po stránke fyzickej a psychickej, čo potvrdzujú aj naše prieskumné zistenia. Zároveň uvádzajú, že študent je tiež konfrontovaný riešením rôznych etických problémov či dilem, čomu je potrebné venovať patričnú pozornosť, tak zo strany vyučujúcich, ako aj členov zdravotníckeho tímu. Zdôrazňujú tiež, že je potrebné, aby študent efektívne ovládal aj komunikačné zručnosti.

Na základe výsledkov prieskumu navrhujeme odporúčania pre prax určené pre:

výchovno - vzdelávacie inštitúcie: byť zo strany vyučujúcich na klinických cvičeniaciach vnímať pre potreby študentov v rámci absolvovania klinickej praxe na pediatrických úsekokoch, zvyšovať požiadavky vyučujúcich voči študentom v zameraní sa na teoretické vedomosti, praktické zručnosti, komunikačné zručnosti, riešiť, aktívne diskutovať so študentmi o významných etických a ošetrovateľských problémoch klinickej praxe aj prostredníctvom tvorby kazuistik;

vysokoškolských študentov odboru ošetrovateľstvo: zodpovedne pristupovať k príprave absolvovania klinickej praxe; zvyšovať záujem o okruh teoretických vedomostí a praktických zručností samoštúdiom aj v rámci pediatrickej problematiky; byť aktívny, flexibilný počas absolvovania klinickej praxe; neustále zdokonaľovať komunikačné zručnosti; zúčastňovať sa vedeckých konferencií a seminárov so zameraním sa na detského pacienta už počas štúdia; rešpektovať špecifiká pri poskytovaní ošetrovateľskej starostlivosti detskému pacientovi;

zdravotnícke zariadenia a členov zdravotníckeho tímu: rešpektovať a vnímať študentov, ako rovnocenných členov zdravotníckeho tímu; podporovať zdravotníckych pracovníkov k vzájomnej spolupráci so študentmi vykonávajúcimi klinickú prax na danom oddelení; podporovať zdravotnícky tím k potrebe efektívnej verbálnej a neverbálnej komunikácie so študentmi; nepretržite zapájať študentov k poskytovaniu ošetrovateľských intervencii v rámci ich kompetencií; podporovať zdravotnícky tím k adekvátnemu správaniu sa a prístupu k študentom.

3. ZÁVER

Aj napriek tomu, že poskytovanie ošetrovateľskej starostlivosti detskému pacientovi je vždy náročné, sestry, ako aj ďalší členovia zdravotníckeho tímu, nevynímajúc študentov lekárskych a nelekárskych študijných programov by si mali v plnej zodpovednosti uvedomovať špecifiká súvisiace s poskytovaním zdravotnej starostlivosti detskému pacientovi. Študenti v súčasnosti majú už počas štúdia možnosť zúčastňovať sa odborných konferencií, majú prístup k relevantným internetovým zdrojom zameraným na problematiku detského pacienta. Tieto vedomosti by mali byť schopní pod odborným vedením pretransformovať do klinickej praxe už počas štúdia. Študenti nelekárskych študijných odborov, ktorí sa štúdiom pripravujú na svoje budúce povolanie musia k poskytovaniu ošetrovateľskej starostlivosti detskému pacientovi pristupovať zodpovedne, s láskou a záujmom, pretože ich budúce povolanie je pre spoločnosť a ľudskú existenciu veľmi potrebné a dôležité. Potreba pokročilej praxe sestier má tiež svoje významné benefity v prevencii preťaženia a vyhorenia sestier v klinickej praxi, nevynímajúc ani oblasť pediatrie.

Zdroje

1. BALUCHOVÁ, D. 2017. *Diera v nemocnici* [online] Dostupné na internete: <https://mamaaja.sk/clanky/dieta/dieta-v-nemocnici>.
2. CINOVÁ, J., ONDRIOVÁ, I. 2012. *Hodnotenie paliatívnej starostlivosti*. Vyd.: Košice. 128 s. ISBN 978-80-971061-0-2.
3. CINOVÁ, J. a kol. 2020. Absolvovanie ošetrovateľskej praxe študentov verus detský pacient. In: *Pediatria*. Roč.15, č.1, s.42-55. ISSN 1336-863X.
4. FARKAŠOVÁ IANNACCONE, S. a kol. 2016. *Etické aspekty komunikácie v medicíne*. Vyd.: UPJŠ v Košiciach, Lekárska fakulta. 67 s. ISBN 978-80-8152-437-0.
5. GREŠŠ HALÁSZ B., 2018. Pokročilá prax v ošetrovateľstve v systéme zdravotníctva. In *Ošetrovateľstvo a pôrodná asistencia*. 2018, Roč. 16, č. 1. - Bratislava, (2018), s. 24-29, SBN 1336-183X. - ISSN 1339-5920.
6. HUĐOVÁ, H. 2020. *Hodnotenie záťaže študentov pri poskytovaní ošetrovateľskej starostlivosti detskému pacientovi*. Bakalárská práca, školiteľ: PhDr. Mgr. Jana Cinová, PhD. pracovisko: Fakulta zdravotníckych odborov PU v Prešove, 2020, 51 s.
7. HUDÁKOVÁ, Z., KOKORUĎOVÁ J. 2008. Špecifická komunikácie s dieťaťom. In: *Revue ošetrovateľstva, sociálnej práce a laboratórnych metodik*. Roč.14, č.1, s.10-12. ISSN 1335-5090.
8. KILÍKOVÁ, M., CINOVÁ, J. 2008. Paliatívna ošetrovateľská starostlivosť ako metóda uspokojovania potrieb v onkologickom ošetrovateľstve. In: *Abstrakty z konferencie sestier, XII. Košické chemoterapeutické dni, IV. Konferencia sestier pracujúcich v onkológii*. 2008, Košice, s. 4.
9. KLÍMA, J. a kol. 2016. *Pediatrie pro nelékařské zdravotnické odbory*. Praha: Grada. 328 s. ISBN 978-80-247-5014-9.
10. KOVÁCS, L. a kol. 2014. *Pediatria*. Vyd.: Arete,s.r.o. 412 s. ISBN 978-80-970624-2-2.
11. MATĚJČEK, Z. 2001. *Psychologie nemocných a zdravotne postižených detí*. Vyd.: H&H. 151 s. ISBN 80-86022-92-7.
12. ONDRIOVÁ, I. a kol. 2015. *Vybrané kapitoly zo zdravotníckej etiky*. 1.vydanie. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove. 190 s. ISBN 978-80-555-1507-6.
13. MROSKOVÁ, S., SCHLOSSEROVÁ, A., GALDUNOVÁ, H. 2017. Sociálne vzťahy hospitalizovaných detí a ich dopad na vnímanie strachu. In: *Nové trendy ve zdravotnických vědách*. Zborník štrukturovaných abstraktov. Ústí nad Labem: Univerzita J.E.Purkyně, 2017, s.54. ISBN 978-80-7561-084-3.
14. ONDRIOVÁ, I., SINAIOVÁ, A. 2010. Zmiňování negativních nasledků hospitalizace u dětí. In: *Sestra*. Praha: Mladá fronta. Roč. 9, č.7-8, s. 40-42. ISSN 1210-0404.
15. SIKOROVÁ, L. 2011. *Potreby dítě v ošetrovateľském procesu*. 1. vydanie. Praha: Grada. 208 s. ISBN 978-80-247-7105-2.
16. SLEZÁKOVÁ, L. a kol. 2010. *Ošetrovateľství v pediatrii*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, a.s. 288 s. ISBN 978-80-247-3286-2.

Politická prax pri aplikovaní skráteného legislatívneho konania v VII. volebnom období Národnej rady Slovenskej republiky (2016-2020) – kritické poznámky

Simona Farkašová¹

¹ Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta, Kováčska 26, 040 75 Košice, email: simona.farkasova@upjs.sk

Grant: Vega č. 1/0399/20

Názov grantu: Ústavodarná činnosť Národnej rady Slovenskej republiky (právno-politická analýza – hodnotenie - perspektívy)

Odborové zameranie: AG - Právní Vědy

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Predmetom tohto článku je kritická analýza politickej praxe pri používaní skráteného legislatívneho konania počas VII. volebného obdobia Národnej rady Slovenskej republiky. Autorka článku sa neobmedzuje len na skúmanie verejne prístupných legislatívnych dokumentov vo forme predkladacích správ, ale skúma aj konkrétnu politicku okolnosť prerokovania a schvaľovania vybraných zákonov v skrátenom legislatívnom konaní.

Klíčová slova skrátené legislatívne konanie, mimoriadne okolnosti, populizmus, Národná rada Slovenskej republiky, Brexit

1. ÚVODNÉ POZNÁMKY

Právna úprava inštitútu skráteného legislatívneho konania (ďalej aj „SLK“) je obsiahnutá v § 89 zákona č. 350/1996 Z. z. o rokovacom poriadku Národnej rady Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov (ďalej aj „ZoRP“): „za mimoriadnych okolností, keď môže dôjsť k ohrozeniu základných ľudských práv a slobôd alebo bezpečnosti alebo ak hrozia štátu značné hospodárske škody, národná rada sa môže na návrh vlády uznieť na skrátenom legislatívnom konaní o návrh zákona.“

Možno súhlasit s L. Oroszom, že citovaná dikcia nie je najšťastnejšia, pretože obsahuje viacero termínov vytvárajúcich priestor pre ich extenzívnu interpretáciu – mimoriadne okolnosti, ohrozenie základných ľudských práv a slobôd, značné hospodárske škody.¹ Prirodzeným dôsledkom týchto zákonnych podmienok je preto vysoký počet zákonov prerokovaných a schválených v SLK; počas VII. volebného obdobia Národnej rady Slovenskej republiky (ďalej aj „Národná rada SR“ alebo „NRSR“) v rokoch 2016-2020 bolo spolu schválených 28 zákonov v skrátenom legislatívnom konaní, z toho sedem v roku 2016, šest v roku 2017, tri v roku 2018, 11 v roku 2019 a jedna v roku 2020.²

V tejto úvodnej časti chcem zdôrazniť, že viacero zákonov nebolo potrebné prerokovať a schváliť v SLK. Z tohto dôvodu sa v rámci

kritickej analýzy zameriam najmä na tie, ktoré považujem za najkritickejšie. Pri hodnotení opodstatnenosti použitia SLK nemôže postačovať len čítanie odôvodnení v predkladacej správe. Skutočnú podstatu „mimoriadnych“ okolností možno poznávať len v kontexte s reálnou politickou praxou. Na prvý pohľad môžu okolnosti každého zákona schváleného v SLK pôsobiť naozaj mimoriadne, no v skutočnosti môže tento inštitút predstavovať len prostriedok, ktorý je spôsobilý priniesť prospech vládnucim politickým stranám.

2. POPULIZMUS V SKRÁTENOM LEGISLATÍVNOM KONANÍ

Medzi dôvody, ktoré viedli k aplikácií SLK v ostatnom volebnom období možno zaradiť politickú účelosť a populizmus vrcholných politických predstaviteľov. V tejto súvislosti nebude predmetom mojej kritiky obsah vybraných zákonov (ktorý nemusí byť nevyhnutne sporný), ale spôsob, akým boli takéto zákony prijaté.

Do kategórie politického zneužitia SLK možno zaradiť prerokovanie dvoch návrhov zákonov o tzv. „zmrazovaní“ platov poslancov a ďalších ústavných činiteľov.³ Obsahovo totožné návrhy vlády na skrátené legislatívne konanie o vládom návrhu zákona (zmena zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 120/1993 Z. z. o platových pomeroch niektorých ústavných činiteľov Slovenskej republiky) boli podané do Národnej rade SR v novembri 2016 a v novembri 2017. Účelom bolo dosiahnuť, aby nedošlo k zvýšeniu platov od januára 2017 a od januára 2018.⁴ Tieto návrhy boli odôvodnené hrozobou značných hospodárskych škôd. Rozdiel bol však vo výsledku hlasovania; v roku 2016 poslanci schválili návrh na prerokovanie predmetného zákona v SLK a v roku 2017 obsahovo totožný návrh neprešiel.⁵ Populizmus je v obsahu týchto

³ Národná rada Slovenskej republiky, 2017. O zmrazení platu sa nebude rokovať v zrýchlenom režime. [online]. [cit. 9. júna 2020]. Dostupné z: <[https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=udalosti/udalost&MasterID=54486](https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=udalosti/udalost&MasterID=54486>)>

⁴ Národná rada Slovenskej republiky, 2016. Parlamentná tlač 328. [online]. [cit. 10. júna 2020]. Dostupné z: <[https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=432312](https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=432312>)>

⁵ Národná rada Slovenskej republiky, 2017. Parlamentná tlač 792. [online]. [cit. 10. júna 2020]. Dostupné z: <[https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=792](https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=792>)>

¹ OROSZ, L.: Legislatívna činnosť Národnej rady Slovenskej republiky. Niekoľko kritických poznámok. In: Právny obzor. roč. 86, 2003, č. 2. 130 s.

² Kancelária Národnej rady Slovenskej republiky organizačný odbor, 2020. Stručný prehľad o činnosti NR SR VII. volebné obdobie (2016-2020). [online]. [cit. 9. júna 2020]. Dostupné z: <[https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=47737](https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=47737>)>

³ Národná rada Slovenskej republiky, 2017. Hlasovanie poslancov podľa klubov. [online]. [cit. 10. júna 2020]. Dostupné z: <[https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=schody/hlasovanie/hlasklub&ID=39443](https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=schody/hlasovanie/hlasklub&ID=39443>)>

návrhov a predovšetkým v procedúre veľmi zreteľný a prehľadný – rýchle zmrazenie platov ústavných činiteľov, aby vládnuce politické strany širokej verejnosti deklarovali svoje sociálne cítenie a tým si posilnili a zvýšili voličskú priazeň. Aplikácia SLK v tejto situácii vôbec nebola potrebná, ba navyše neexistovali dôvody na prerokovanie a schválenie takéhoto návrhu zákona v SLK, nakoľko nešlo o nečakanú a mimoriadnu situáciu.

Ďaleko horšiu formu politického zneužitia SLK predstavuje zmena volebných pravidiel prijatá v skrátenom legislatívnom procese, bez diskusie a len niekoľko mesiacov pred parlamentnými voľbami, ktoré sú v podmienkach Slovenskej republiky klúčové. V tomto prípade išlo o návrh na skrátené legislatívne konanie o návrhu na vydanie zákona, ktorým sa novelizuje zákon č. 181/2014 Z. z. o volebnej kampani a ktorým sa novelizuje zákon č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach.⁶ Z obsahového hľadiska mala novela priniesť dve podstatné zmeny: zrušenie možnosti toho, aby sa na volebnej kampani podielali, okrem politických strán a kandidátov, aj tzv. tretie strany. Druhou dôležitou zmenu je stanovenie stropu pre príjmy politickej strany získané z členských príspevkov či z darov. Všetky uvedené zmeny by mali byť účinné okamžite, teda nie napríklad až od ďalšieho volebného obdobia Národnej rady.⁷

V tejto súvislosti je dôležité poukázať na časovú súvislosť zrýchleného legislatívneho postupu; návrh na prerokovanie predmetnej novelizácie v SLK bol do Národnej rady SR doručený dňa 26.6.2019 a na nasledujúci deň, na 46. schôdzi bol v tretom čítaní schválený. To všetko sa udialo „len“ 8 kalendárnych mesiacov pred parlamentnými voľbami. Možno súhlasiť s M. Dominom, podľa ktorého: „*každá zmena pravidiel volebnej súťaže, ktorá je pre fungovanie reprezentatívnej demokracie conditio sine qua non, by mala byť prijatá až po jej náležitom prediskutovaní a odbornom posúdení.*“ Zároveň dodáva, že „*netreba zabúdať ani na princíp právnej istoty, ktorý je imanentnou súčasťou ústavného principu právneho štátu. Za súčasť princípu právnej istoty je potrebné považovať aj požiadavku na predvídateľnosť právnej úpravy. Osobitne to platí aj v prípade volebnej súťaže, kde by jej jednotliví účastníci, ktorími sú najmä politické strany, mali mať dostatočný časový priestor pre prispôsobenie sa novým pravidlám.*“⁸

Extrémnou formou politického populizmu a politického zneužitia inštitútu SLK za účelom dosiahnutia lepšieho volebného zisku predstavuje predloženie troch návrhov zákonov dňa 12.2.2020, t. j. v čase prebiehajúcej volebnej kampane pred parlamentnými voľbami. Návrhy zákonov boli obsahovo zamerané na sociálnu oblasť, t. j. zavedenie 13. dôchodku⁹, zvýšenie sumy prípadov na dieťa¹⁰ a zníženie výdavkov na platenie diaľničných známkov.¹¹

Napokon Národná rada SR schválila na mimoriadnej 58. schôdzi 25.2.2020 (4 dni pred konaním parlamentných volieb!) len jeden z predmetných troch návrhov zákonov, ktorým sa zaviedol 13.

⁶ Národná rada Slovenskej republiky, 2019. Parlamentná tlač 1560. [online]. [cit. 11. júna 2020]. Dostupné z: <<https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=1560>>

⁷ DOMIN, M.: Ako by sa nemali meniť pravidlá volebnej súťaže. 2019. [online]. COMENIUS odborný blog. [cit. 11. júna 2020]. Dostupné z: <<https://comeniusbuslog.flaw.uniba.sk/2019/07/01/ako-by-sa-nemali-menit-pravidla-volebnej-sutaze/>>

⁸ DOMIN, M.: Ako by sa nemali meniť pravidlá volebnej súťaže. 2019. [online]. COMENIUS odborný blog. [cit. 11. júna 2020]. Dostupné z: <<https://comeniusbuslog.flaw.uniba.sk/2019/07/01/ako-by-sa-nemali-menit-pravidla-volebnej-sutaze/>>

⁹ Národná rada Slovenskej republiky, 2020. Parlamentná tlač 1836. [online]. [cit. 12. júna 2020]. Dostupné z: <<https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&t&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=1836>>

¹⁰ Národná rada Slovenskej republiky, 2020. Parlamentná tlač 1840. [online]. [cit. 12. júna 2020]. Dostupné z: <<https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=1840>>

¹¹ Národná rada Slovenskej republiky, 2020. Parlamentná tlač 1838. [online]. [cit. 12. júna 2020]. Dostupné z: <<https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&t&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=1838>>

dôchodok (t. j. zákon č. 46/2020 Z. z., ktorým sa novelizuje zákon č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení).¹² Predmetná novela zákona o sociálnom poistení dokonca neprešla medzirezortným pripomienkováním.¹³ Predloženie tohto návrhu zákona bolo zdôvodnené posilnením práva na primerané hmotné zabezpečenie v starobe, nespôsobilosti na prácu a pri strate živiteľa zavedením novej dôchodkovej dávky.¹⁴

Takto sporný proces prijímania predmetnej novely bol predmetom silnej kritiky parlamentnej opozície, médií a veľkej časti verejnosti. Výhrady k procedurálnej stránke tohto zákona má aj prezidentka SR, ktorá dňa 2.4.2020 predložila návrh na začatie konanie o súlade právnych predpisov podľa čl. 125 ods. 1 písm. a) Ústavy SR, ktorým namieta predmetný zákon týkajúci sa zavedenia 13. dôchodkov.¹⁵ Prezidentka SR nemá výhrady k obsahu samotného zákona, výhrady má proti skrátenému legislatívному konaniu, v ktorom bol zákon prijatý a to: „*konkrétné hrubého a bezprecedentného zneužitia inštitútu skráteného legislatívneho konania, ktoré nemá obdobu v doterajšej legislatívnej histórii.*“

Prezidentka správne vymedzuje problémy, z ktorých za najvypuklejšie možno označiť:

- absencia materiálnych podmienok podľa § 89 ods. 1 ZoRP: žiadna mimoriadna okolnosť ako stav ohrozenia základných práv a slobôd, či hrozba hospodárskych škôd.
- ignorancia záklenných pravidiel pre uskutočnenie SLK a to navyše so zreteľným zámerom v poslednej chvíli bezprostredne pred voľbami ovplyvniť voličské preferencie.
- porušenie mnohých princípov demokratického a právneho štátu ako princíp legality (čl. 2 ods. 2 ústavy), princíp zvrchovanosti ústavy a zákonov, princíp demokratickej legitimity, princíp zákazu svojvôle a zneužitia moci, princíp transparentnosti a verejnej kontrolovateľnosti výkonu verejnej moci, princíp ochrany slobodnej súťaže politických súťaže v demokratickej spoločnosti (čl. 31 ústavy).

3. ZÁKONY SCHVÁLENÉ V SKRÁTENOM LEGISLATÍVNOM KONANÍ PO TLAKU VEREJNOSTI

Ďalšiu skupinu predstavujú právne predpisy unáhlene schválené (v SLK) pod silným tlakom verejnosti, resp. médií, ktoré boli presadené vládnucimi politickými stranami so zámerom využiť politické krízy vo svoj prospech.

Prvou z nich je vládny návrh ústavného zákona, ktorý vyústil do novelizácie ústavy vykonanej ústavným zákonom č. 71/2017, ktorým bola parlamentu zverená nová právomoc a to uznávať sa o zrušení rozhodnutia prezidenta o zrušení amnestie alebo individuálnej milosti, ak odporuje princípom demokratického a

¹² Národná rada Slovenskej republiky, 2020. Detaily k návrhu zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení. Parlamentná tlač 1837. [online]. [cit. 12. júna 2020]. Dostupné z: <<https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/zakon&ZakZborID=13&CisObdobia=7&CPT=1837>>

¹³ Úrad vlády Slovenskej republiky, 2020, Detail materiálu- Návrh zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení. [online]. [cit. 12. júna 2020]. Dostupné z: <<https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/24523/1>>

¹⁴ Národná rada Slovenskej republiky, 2020. Predkladacia správa k návrhu vlády na skrátené legislatívne konanie o vládnom návrhu zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení. [online]. [cit. 12. júna 2020]. Dostupné z: <<https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=476016>>

¹⁵ Návrh na začatie konania o súlade právnych predpisov podľa čl. 125 Ústavy SR, 2020. [online]. [cit. 12. júna 2020]. Dostupné z: <<https://www.ustavnysud.sk/documents/10182/113320837/43af52ee-351a-4a50-9fd4-19e040775a66>>

právneho štátu (čl. 86 písm. i)). Zároveň bola zverená nová právomoc aj Ústavnému súdu SR a to rozhodovať o súlade tohto rozhodnutia parlamentu s ústavou v zmysle čl. 129a Ústavy SR.¹⁶

Primárnym účelom tejto ústavnej zmeny bolo vytvoriť ústavný priestor na zrušenie tzv. Mečiarových amnestií a až sekundárne (do budúcnosti) vytvoriť derogačný ústavný mechanizmus, na zrušovanie takých rozhodnutí prezidenta o amnestii alebo individuálnej milosti, ktoré sú v rozpore s princípmi demokratického a právneho štátu.¹⁷

Spoločenský tlak na zrušenie Mečiarových amnestií a jej nalichavosť bol deklarovaný aj v samotnom návrhu vlády na SLK pod č. 482, v ktorom sa poukazuje na: „*všeobecný konsenzus o nemorálnosti týchto amnestií, ktoré neumožňujú vyšetriť závažné podozrenia zo zneužitia štátnych orgánov na spáchanie závažných trestných činov.*“ Dôvodom aplikácie skráteného legislatívneho konania malo byť: „*ohrozenie základných ľudských práv a slobôd.*“¹⁸

V tejto súvislosti je možné formulovať dôležitú otázku: bolo naozaj nevyhnutné použiť inštitút SLK v prípade prerokovania a schválenia návrhu na zmeny ústavy? Na strane jednej treba uznáť, že tlak a naliehanie širokej laickej (aj odbornej) verejnosti bol veľmi silný. Na strane druhej bola otázka zrušenia amnestií značne diskutabilnou tému, ktorej ústredným motívom bol rozpor medzi spravodlivosťou, resp. požiadavkou potrestať páchateľov trestných činov a požiadavkou právnej istoty, resp. princípom deľby moci.

Aj napriek uvedenému sa domnievam, že použitie SLK k predmetnému návrhu ústavného zákona nebolo riadne a materiálne odôvodnené existenciou skutočne daných dôvodov zo strany predkladateľa návrhu ústavného zákona (vlády). Sporné abolicné amnestie boli vydané vtedajším predsedom vlády SR Vladimírom Mečiarom ako zastupujúcim prezidentom v roku 1998 (uverejnené v Zbierke zákonov Slovenskej republiky pod číslom 55/1998 Z. z. a pod číslom 214/1998 Z. z.) a milosť udelená vtedajším prezidentom Michalom Kováčom pre svojho syna v roku 1997. Riziko ohrozenia základných práv a slobôd rapídne klesá po 19, resp. 20 rokoch od ich udelenia. Amnestie mohli byť zrušené počas celého dvadsaťročného obdobia; rôzne politické spektrum ich morálne odsudzovalo, avšak stále sa vyskytla prekážka v ich zrušení.¹⁹

Navýše taká vážna téma si vyžadovala dlhší čas na odbornú diskusiu a štandardný priestor na prerokovanie v parlamente, nakoľko išlo o priamy zásah do ústavy. V tejto súvislosti je potrebné sa zamyslieť nad úplným vylúčením prerokovania návrhov ústavných zákonov zo skráteného legislatívneho konania. Aj v tomto použití SLK možno vidieť prvak politického populizmu vo forme „uspokojenia“ verejnosti na úkor riadneho prerokovania návrhu ústavného zákona v legislatívnom orgáne.

Nespokojnosť verejnosti ovplyvnila aj zmeny v súdnictve a to po odhalení korupčných praktík niektorých súdcov z tzv. Kočnerovej Threeme. V rámci SLK bol prerokovaný a schválený zákon č.

¹⁶ Národná rada Slovenskej republiky, 2017. Parlamentná tlač 482. [online]. [cit. 15. júna 2020]. Dostupné z: <<https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZborID=13&CisObdobia=7&ID=482>>

¹⁷ OROSZ, L.: *Účelosť ústavných zmien a kritéria ich hodnotenia*. In: OROSZ, L.-GRABOWSKA S. – MAJERČÁK, T. (ed.): Ústavné dni, 25. výročie Ústavy Slovenskej republiky – VI. ústavné dni. Košice UPJŠ, 2018. 32 s.

¹⁸ Národná rada Slovenskej republiky, 2017. Predkladacia správa k návrhu vlády na skrátené legislatívne konanie o vládom návrhu ústavného zákona, ktorým sa mení a dopĺňa Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. [online]. [cit. 15. júna 2020]. Dostupné z: <<https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=4638>>

¹⁹ KERN, M. – PRUŠOVÁ, V.: *Parlament po 19 rokoch zruší Mečiarove amnestie (+ prehľad hlasovani)*. 2017. [online]. Denník N. [cit. 15. júna 2020]. Dostupné z: <<https://dennikn.sk/725833/zrusili-co-sa-vraj-zrusit-nedalo-co-doteraz-o-amnestiach-hovorili-v-smere-a-inych-stranach/?ref=tema>>

459/2019 Z. z. z 5.12.2019, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 385/2000 Z. z. o súdoch a prísediacich a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Primárnym účelom tejto zmeny bolo reagovať na vzniknutú situáciu týkajúcu sa zníženia dôvery verejnosti v riadny výkon súdnej moci a sekundárne (do budúcnosti) zabezpečiť predchádzaniu obdobným prípadom v budúcnosti.²⁰

Predmetný zákon, schválený v SLK, predstavuje súbor opatrení, ktorími sa má zabrániť aktívemu vykonávaniu funkcií súdcov, u ktorých existujú dôvodné pochybnosti o tom, že splňajú predpoklady súdcovskej spôsobilosti, ak tým môže byť vázne ohrozená dôveryhodnosť súdnicťa alebo dobrá povest súdnicťa a prokurátorov, ak existujú dôvodné pochybnosti o tom, že splňajú predpoklady, ak tým môže byť vázne ohrozená dôveryhodnosť prokuratúry a dobrá povest prokuratúry.²¹

Za týchto okolností boli očakávania verejnosti naplnené vo forme sprísnenia dočasného pozastavenia funkcie súdca²²; otázne je však, či aj v tomto prípade boli reálne naplnené materiálne podmienky SLK týmto odôvodnením: „*z dôvodu možnosti ohrozenia základných ľudských práv a slobôd spočívajúcich najmä v ohrození práva na súdnu ochranu a inú právnu ochranu a na spravodlivý súdny proces pred nezávislým a nestranným súdom.*“

Podstatnenosť aplikácie SLK je v tomto prípade diskutabilná; na strane jednej by bolo vhodnejšie túto novelu zákona o súdoch prerokovať v štandardnom legislatívnom procese, keďže ide o zásah zákonodarcu do súdnej moci v personálnych otázkach, na strane druhej v spoločnosti reálne nastali mimoriadne okolnosti týkajúce sa závažných podozrení zo spáchania korupčných trestných činov súdcami, ktoré J. Mazák označuje ako „*morálna katastrofa*.“²³

Je pochopiteľné, že akékoľvek zásahy zákonodarcu do moci súdnej sa v podmienkach demokratického a právneho štátu vnímajú citlivou ako napríklad tzv. bezpečnostné previerky súdcov. Avšak slovami J. Mazáka „*hladanie východísk je povinnosť*“, preto štát začal konať a hľadať spôsoby na „*ocistenie justicie*.“²⁴ U uvedeného vyplýva, že proti sebe stojia dva okruhy problémov; požiadavka dodržiavania princípu deľby moci a požiadavka urýchlene reagovať na nemorálne a protipravne konanie súdcov ako predstaviteľov súdnej moci. Aj napriek tomu mám za to, že v tomto konkrétnom prípade nedošlo k neopodstatnenému použitiu SLK, pretože také závažné okolnosti ma strane niekoľkých súdcov odôvodňovalo aplikáciu tohto mimoriadneho inštitútu.

Sumarizujúc doposiaľ uvedené možno konštatovať, že z obsahovej a procedurálnej stránky tejto novelizácie vyplýva výstraha do budúcnosti, že štát si so skorumpovanými súdcami „poradí“ veľmi rýchlo.

²⁰ Národná rada Slovenskej republiky, 2019. Parlamentná tlač 1822. [online]. [cit. 16. júna 2020]. Dostupné z: <<https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZborID=13&CisObdobia=7&ID=1822>>

²¹ Národná rada Slovenskej republiky, 2019. Predkladacia správa k návrhu vlády na skrátené legislatívne konanie o vládom návrhu zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 385/2000 Z. z. o súdoch a prísediacich [online]. [cit. 16. júna 2020]. Dostupné z: <<https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=4740>>

²² O návrhu predsedu súdnej rady, ministra spravodlivosti alebo predsedu najvyššieho súdu na dočasné pozastavenie výkonu funkcie súdca, z uvedeného nového dôvodu, bude rozhodovať Súdna rada Slovenskej republiky ako ústavný orgán súdcovskej legitimity a správy súdnicťa. Pri prokurátoroch bude o návrhu na dočasné pozastavenie výkonu funkcie prokurátora rozhodovať generálny prokurátor na návrh rady prokurátorov alebo, v prípade konania bez návrhu, s jej predchádzajúcim súhlasom.

²³ MAZÁK, J.: *Súdcovia pod gilotínu spravodlivosti otvárajú záplavu pálčivých otázok*, 2020. [online]. Denník N. [cit. 15. júna 2020]. Dostupné z: <<https://dennikn.sk/1795839/sudcovia-pod-gilotinou-spravodlivosti-otvaraju-zaplavu-palcivych-otazok/>>

²⁴ MAZÁK, J.: *Nastáva v slovenskom súdnicte čas pomsty, odplaty a čistiek?* 2020. [online]. Denník N. [cit. 15. júna 2020]. Dostupné z: <<https://dennikn.sk/1861917/nastava-v-slovenskom-sudnictve-cas-pomsty-odplaty-a-cistiek/>>

4. SKRÁTENÉ LEGISLATÍVNE KONANIA A BREXIT

Aj napriek tomu, že v slovenskej parlamentnej praxi už viackrát došlo k aplikácií SLK bez toho, aby na to boli splnené podmienky podľa § 89 ods. 1 ZoRP, v 7. volebnom období sa vyskytli prípady, keď naliehavosť odôvodnila priatie právneho predpisu v SLK. Do tejto kategórie prípadov možno zaradiť právne predpisy prijímané najmä v súvislosti s vystúpením Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska z Európskej únie, tzv. Brexitom.

Prioritne bolo potrebné legislatívne upraviť podmienky vykonania volieb do Európskeho parlamentu a nástup zvolených kandidátov do funkcie. Zmena nastala prijatím uznesenia Európskeho parlamentu zo 7.2.2018 o zložení Európskeho parlamentu (2017/2054)INL-2017/0900(NLE). Podľa prílohy k tomuto uzneseniu prijala Rada Európskej únie rozhodnutie, podľa ktorého (čl. 3) sa vo volebnom období 2019-2024 stanovuje počet poslancov zvolených v Slovenskej republike na 14. Ak by však na začiatku volebného obdobia 2019-2024 Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska bolo stále súčasťou Európskej únie, počet poslancov musí zodpovedať počtu uvedenému v čl. 3 rozhodnutia Európskej rady 2013/312/EÚ, t. j. 13 poslancov v podmienkach Slovenskej republiky až kým tzv. Brexit nenadobudne právnu účinnosť.²⁵ V SLK bol napokon prijatý zákon č. 37/2019 Z. z., ktorým sa dopĺňa zákon č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov; v § 220a predmetného zákona sa ustanovili „*Opatrenia v súvislosti s odchodom Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska z Európskej únie*.“

V súvislosti s tzv. Brexitom bol v SLK prijatý ďalší zákon č. 83/2019 ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony v súvislosti s vystúpením Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska z Európskej únie bez dohody. Zámerom predmetného návrhu zákona bolo priať potrebné opatrenia, ktoré Slovenskú republiku pripravia na vyššie uvedenú situáciu a minimalizujú aspoň niektoré, bezprostredne hroziacé, negatívne dopady. Bolo potrebné pripraviť právnu úpravu založenú na princípe dočasnosti a reciprocity. Prioritou Slovenskej republiky bolo, aby v prípade brexitu bez dohody bola zaistená právna istota pre britských občanov nachádzajúcich sa v Slovenskej republike, ako aj pre slovenských občanov nachádzajúcich sa ku dňu vystúpenia Spojeného kráľovstva z Európskej únie v Spojenom kráľovstve.²⁶

V týchto prípadoch išlo skutočne o legítimne dôvody, na uplatnenie SLK. O opodstatnenosti svedčí aj skutočnosť, že hlasovanie o návrhoch vlády na SLK bolo schválené takmer všetkými hlasmi prítomných poslancov NRSR.²⁷

5. OSTATNÉ ZÁKONY SCHVÁLENÉ V SKRÁTENOM LEGISLATÍVNOM KONANÍ – EXKURZ

Oblasti	2016 (7)
Finančie/ Fondy EU/ Školstvo	<ul style="list-style-type: none"> Zabránenie zániku malotriednych základných škôl zriadených s ročníkmi prvého stupňa Zvýšenie platovej tarify pedagogických zamestnancov Neuplatnenie zvýšenia platu niekoľkým ústavným činiteľom
Spravodlivosť/ Vnútro	<ul style="list-style-type: none"> Zriadenie Úradu podpredsedu vlády Slovenskej republiky pre investície a informatizáciu Presunutie oblasti koordinácie regionálneho rozvoja do pôsobnosti Úradu vlády SR Uľahčenie situácie pri aktivácii elektronickej schránky subjektom, ktorým sa zo zákona aktivuje povinne
Pracovné pomery/ Sociálne veci/ Zdravie/ Školstvo	<ul style="list-style-type: none"> Posun termínu (o 12 mesiacov) na vydávanie preukazu poistencu s elekt. čipom a posun termínu (o 12 mesiacov) povinnosti vytvárania a zasielania elektronických zdravotných záZNAMOV do elektronickej zdravotnej knižky osoby

²⁵ Národná rada Slovenskej republiky, 2019. Parlamentná tlač 1304. [online]. [cit. 16. júna 2020]. Dostupné z: <<https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=1304>>

²⁶ Národná rada Slovenskej republiky, 2019. Parlamentná tlač 1397. [online]. [cit. 16. júna 2020]. Dostupné na: <<https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=1397>>

²⁷ Dňa 29.1.2019 na 40. schôdze NR SR za návrh vlády na skrátené legislatívne konanie o vládom návrhu zákona, ktorým sa dopĺňa zákon č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov (tlač 1304) hlasovalo 127 poslancov z prítomných 145 poslancov. Dostupné z: <<https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=schodze/hlasovanie/hlasklub&ID=41591>>

Dňa 26.3.2019 na 43. schôdze NR SR za návrh vlády na skrátené legislatívne konanie o vládom návrhu zákona, ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony v súvislosti s vystúpením Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska z Európskej únie bez dohody (tlač 1397) hlasovalo 85 poslancov z 90 z prítomných poslancov.

Dostupné z: <<https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=schodze/hlasovanie/hlasklub&ID=41964>>

Oblasti	2017 (6)
Finančie/ Fondy EU/ Školstvo	<ul style="list-style-type: none"> Nastavenie adresnejšieho systému financovania školstva
Spravodlivosť/ Vnútro	<ul style="list-style-type: none"> Precizácia a výklad niektorých ustanovení zákona o registri partnerov verejného sektora Zverenie právomoci parlamentu zrušiť amnestiu a individuálnu milosť Novelizácia zákona o Ústavnom súde SR v nadväznosti na zmenu Ústavy SR
Doprava/ Energetika	<ul style="list-style-type: none"> Inštitucionálna a procesná úprava fungovania Úradu pre reguláciu sieťových odvetví Zefektívnenie procesu povoľovania a výstavby vybraných diaľnic a ciest pre motorové vozidlá

Oblasti	2018 (3)
Doprava/ Energetika	<ul style="list-style-type: none"> Snaha predísť k ohrozeniu majetku držiteľa povolenia na dodávku plynu, ktorý je dodávateľom poslednej inštancie na základe rozhodnutia ÚRSO
Poľnohospodárstvo/ Životné prostredie	<ul style="list-style-type: none"> Vyriešenie akútnej potreby sanácie vybraných environmentálnych záťaží a zabránenie kontaminácií podzemných vód
Pracovné pomery/ Sociálne veci/ Zdravie/ Školstvo	<ul style="list-style-type: none"> Zefektívnenie systému upravujúceho vstup a pobyt štátnych príslušníkov tretích krajín na územie SR za účelom zamestnania

Oblasti	2019 (11)
Finančie/ Fondy EU/ Školstvo	<ul style="list-style-type: none"> Ustanovenie liberačných nástrojov pre podnikateľov, ktorí nemôžu splniť povinnosť evidovať tržby z objektívnych príčin Úprava sadzby osobitného odvodu bánk na rok 2020 a na ďalšie roky Prijatie legislatívnych úprav za účelom flexibilne reagovať na zlúčenie operačných programov a upraviť nástupnícke práva a prechod kompetencií medzi riadiacimi orgánmi a sprostredkovateľskými orgánmi zlúčených operačných programov Výskum a inovácie
Záležitosti EU/ Zahraničie	<ul style="list-style-type: none"> Prijatie opatrení za účelom prípravy SR na tzv. Brexit bez dohody

Oblasti	2019 (11)
Spravodlivosť/ Vnútro	<ul style="list-style-type: none"> Ustanovenie podmienok nástupu zvolených poslancov Európskeho parlamentu do funkcie Precizovanie právnej úpravy v súvislosti s hraním a spievaním štátnej hymny iného štátu Zrušenie možnosti tzv. tretích strán podieľať sa na volebnej kampani Zmeny v okruhu osobnej pôsobnosti ústavného zákona o ochrane verejného záujmu Sprísnenie právnej úpravy dočasného pozastavenia výkonu funkcie suds
Poľnohospodárstvo/ Životné prostredie	<ul style="list-style-type: none"> Zabránenie ohrozenia potravinovej bezpečnosti SR
Pracovné pomery/ Sociálne veci/ Zdravie/ Školstvo	<ul style="list-style-type: none"> Zavedenie novej kategórií dávky - tzv. dlhodobé ošetrovné
Oblasti	2020 (1)
Pracovné pomery/ Sociálne veci/ Zdravie/ Školstvo	<ul style="list-style-type: none"> Zavedenie 13. dôchodku

6. ZÁVER

Sumarizujúc doposiaľ uvedené sa žiada zdôrazniť, že inštitút skráteného legislatívneho konania má nepochybne v legislatívnej teórii a praxi svoj význam tým, že rieši niektoré aktuálne a neodkladné problémy, ktoré sa môžu v spoločnosti vyskytnúť. Na druhej strane môže inštitút skráteného legislatívneho konania slúžiť vládnucim politickým stranám na rýchle a ničím neobmedzené presadenie ich záujmov a na ich prospech v podobe zákona, resp. ústavného zákona.

V odbornej literatúre sa objavujú námety, ktoré by mohli byť premietnuté do zákona o rokovacom poriadku NR SR za účelom „st'aženia“ jej nekontrolovateľnej aplikácie v politickej praxi. Ide najmä o precizáciu základných pojmov a podmienok pre uplatnenie skráteného legislatívneho konania a zvýšenie kvóra potrebného na schválenie skráteného legislatívneho konania, t. j. súhlas aspoň nadpolovičnej väčšiny všetkých poslancov, prípadne súhlas trojpäťinovej väčšiny všetkých poslancov.²⁸ Okrem toho je možné (v zhode s L. Oroszom) uvažovať aj o obmedzenej časovej platnosti zákonov schválených v skrátenom legislatívnom konaní a požiadavka ich opäťovného schválenia v riadnom legislatívnom procese po uplynutí vymedzeného času.²⁹

Sú to akceptovateľné a podľa môjho názoru efektívne prvky na zamedzenie nekontrolovateľnej aplikácie skráteného legislatívneho

²⁸ napr. OROSZ, L.: *Legislatívna činnosť Národnej rady Slovenskej republiky. Niekoľko kritických poznámok*. In: Právny obzor. roč. 86, 2003, č. 131 s.
 PODMANICKÝ, J.: *Aplikácia inštitútu skráteného legislatívneho konania v procese tvorby práva*. In: Právny obzor. roč. 95, 2012, č. 3, 223 s.
²⁹ OROSZ, L.: *Legislatívna činnosť Národnej rady Slovenskej republiky. Niekoľko kritických poznámok*. In: Právny obzor. roč. 86, 2003, č. 2, 131 s.

konania. Implementácia týchto prvkov do zákona o rokovacom poriadku si pravdepodobne vyžaduje niekoľko exemplárnych prípadov zneužitia skráteného legislatívneho konania (tak ako v prípade zavedenia 13. dôchodku 4 dni pred parlamentnými voľbami), ktoré „prinútia“ vrcholných predstaviteľov politickej moci zmeniť, resp. sťažiť podmienky použitia skráteného legislatívneho konania.

Zoznam literatúry:

1. OROSZ, L.: *Legislatívna činnosť Národnej rady Slovenskej republiky. Niekoľko kritických poznámok*. In: Právny obzor. roč. 86, 2003, č. 2.
2. OROSZ, L.: *Účelosť ústavných zmien a kritéria ich hodnotenia*. In: OROSZ, L.- GRABOWSKA S. – MAJERČÁK, T. (ed.): Ústavné dni, 25. výročie Ústavy Slovenskej republiky – VI. ústavné dni. Košice UPJŠ, 2018.
3. Detail materiálu- Návrh zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení. Dostupné z: <<https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/24523/1>>
4. DOMIN, M.: Ako by sa nemali meniť pravidlá volebnej súťaže. 2019. [online]. COMENIUS odborný blog. [cit. 11. júna 2020]. Dostupné z: <<https://comeniusblog.flaw.uniba.sk/2019/07/01/ako-by-sa-nemali-menit-pravidla-volebnej-sutaze/>>
5. KERN, M. – PRUŠOVÁ, V.: *Parlament po 19 rokoch zrušíl Mečiarove amnestie (+ prehľad hlasovani)*, 2017. Dostupné z: <https://dennikn.sk/725833/zrusili-co-sa-vraj-zrusit-nedalo-codoteraz-o-amnestiach-hovorili-v-smere-a-inych-stranach/?ref=tema>
6. MAZÁK, J.: *Sudcovia pod gilotíny spravodlivosti otvárajú záplavu pálčivých otázok*, 2020. Denník N. Dostupné z: <https://dennikn.sk/1795839/sudcovia-pod-gilotinou-spravodlivosti-otvaraju-zaplavu-palcivych-otazok/>
7. MAZÁK, J.: *Nastáva v slovenskom súdnictve čas pomsty, odplaty a čistiek?* 2020. Denník N. Dostupné z: <<https://dennikn.sk/1861917/nastava-v-slovenskom-sudnictve-cas-pomsty-odplaty-a-cistiek/>>
8. PODMANICKÝ, J.: *Aplikácia inštitútu skráteného legislatívneho konania v procese tvorby práva*. In: Právny obzor. roč. 95, 2012, č. 3
9. O zmrazení platu sa nebude rokovať. Dostupné z: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=udalosti/udalost&MasterID=54486>
10. Parlamentná tlač 1840. Dostupné z: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=1840>
11. Parlamentná tlač 1838. Dostupné z: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=1838>
12. Parlamentná tlač 1837. Dostupné z: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/zakon&ZakZborID=13&CisObdobia=7&CPT=1837>
13. Parlamentná tlač 792. Dostupné z: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=792>
14. Parlamentná tlač 1560. Dostupné z: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=1560>
15. Parlamentná tlač 1836. Dostupné z: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=1836>
16. Parlamentná tlač 482. Dostupné z: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=482>
17. Parlamentná tlač 328. Dostupné z: <<https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=432312>>
18. Parlamentná tlač 1822. Dostupné z: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=1822>
19. Parlamentná tlač 1304. Dostupné z: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=1304>
20. Parlamentná tlač 1397. Dostupné z: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=1397>
21. Stručný prehľad o činnosti NR SR VII. volebné obdobie. Dostupné na: <<https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=477374>>

Úprava prostředí pohledem osob se zdravotním postižením

Adéla Hanáková¹

Eva Urbanovská²

Miloň Potměšil³

Jana Zvědělíková⁴

Kateřina Kroupová⁵

Bianka Hudcová⁶

¹⁻⁶ Ústav speciálněpedagogických studií; Pdf; UP v Olomouci; Žižkovo nám. 5; Olomouc; adela.hanakova@upol.cz; evaurb@atlas.cz; mvpotmesil@gmail.com; zvedelikova.j@centrum.cz; katerina.kroupova.stejskalova@gmail.com; biankahudcova@seznam.cz

Grant: IGA_PdF_2020_007

Název grantu: Úprava prostředí pro osoby se zdravotním postižením (I. Úprava prostředí pohledem osob se zdravotním postižením)
Oborové zaměření: AM - Pedagogika a školství

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Cílem článku je představit výzkumný projekt, který se zaměřuje na úpravu prostředí pohledem osob se zdravotním postižením. Úprava prostředí v kontextu osob se zdravotním postižením je často zúžena jen na vnímání, respektive odstraňování bariér (především architektonických). Vstřícné prostředí pro osoby se zdravotním postižením nemůže být vnímáno pouze z pohledu dodržování příslušných norem, vyhlášek a doporučení, ale také z pohledu prostoru – prostředí, kde se lidé cítí dobře, bezpečně a snadno se v něm orientují. Pozornost je proto zaměřena na faktory omezení mobility, orientace, sebeobsluhy, vedení domácnosti, příjem informací, komunikační schopnosti, stravovací možnosti, apod.

Klíčová slova osoba se zdravotním postižením; úprava prostředí; univerzální design; inkluzivní navrhování; postoje; přístupnost; pomůcky pro osoby se zdravotním postižením; úprava prostředí a bezpečí osob se zdravotním postižením.

1. ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Úprava prostředí se stává stále více diskutovanou oblastí, protože je zřejmé, že není potřebou jen skupiny osob se zdravotním postižením, ale týká se i skutečně početné skupiny seniorů. Vzhledem k tomu, že každý druh, stupeň a důsledky zdravotního postižení přináší jiné potřeby a požadavky na úpravu prostředí, byl vytvoren tříletový výzkumný projekt „Úprava prostředí pro jedince se zdravotním postižením I.-III.“, aby byl prostor na hloubkovou analýzu všech klíčových témat:

I. Úprava prostředí pohledem osob se zdravotním postižením (2020)

II. Úprava prostředí – přístupnost (2021)

III. Úprava prostředí a bezpečnost osob se zdravotním postižením (2022)

Projekt je realizován tak, aby bylo možné postupně, formou jednoletých dílčích a vnitřně uzavřených projektů popsat všechny faktory úpravy prostředí, které determinují inkluzivní vzdělávání, socializaci, pracovní uplatnění a kvalitu života osob se zdravotním postižením. Klíčovými pojmy a tedy i dílčími subtématy projektu

„Úpravy prostředí pro osoby se zdravotním postižením I.-III.“, jsou: orientace; sebeobsluha; mobilita; vedení domácnosti; přístupnost objektů, tras a komunikací, e-přístupnost; bezbariérovost; úprava prostředí v kontextu podpůrných opatření a společného vzdělávání; pomůcky pro osoby se zdravotním postižením; úprava prostředí a bezpečí osob se zdravotním postižením.

První část výzkumného projektu, předloženého k soutěži IGA PdF UP v Olomouci pro rok 2020, je zaměřena na jednu ze tří uvedených oblastí – úpravu prostředí pohledem osob se zdravotním postižením. Dalším krokem pro rok 2021 bude charakteristika přístupnosti (tras, komunikací, objektů, e-přístupnosti, přístupu k informacím apod.). Pro třetí rok (2022) je plánován výzkum zaměřený na bezpečnost osob se zdravotním postižením v kontextu úpravy prostředí.

1.1 Úprava prostředí pohledem osob se zdravotním postižením

Prostředí je dle Hartla a Hartlové (2010, s. 450) definováno jako „celkový souhrn fyzikálního a sociálního světa, který ovlivňuje jedince nebo skupinu; soubor všech objektů, jejichž vlastnosti se mění podle chování daného systému.“ Prostředí a jeho potřebná úprava – v kontextu života osob se zdravotním postižením, se stala v posledních letech prioritou nejen v České republice.

Jak uvádí Tomandl a Šestáková (2014, 2016), prostředí, ve kterém žijeme, má svůj přirozený historický vývoj a v průběhu dějin si ho lidé vždy přizpůsobovali tak, aby co nejlépe vyhovovalo jejich potřebám.

D'Aubin (2007) se domnívá, že lidé s různým typem zdravotním postižením preferují různá řešení úpravy prostředí a volba, jak toto prostředí upravit a modifikovat, je klíčovým principem rozvoje dostupnosti.

Možným přístupem k navrhování věcí, budov a prostředí, který se postupně vyvinul z bezbariérového designu na konci osmdesátých a v průběhu devadesátých let 20. století, je univerzální design. Univerzální design je směrován na všechny lidi bez ohledu na jejich věk, zdravotní stav, fyzické možnosti, národnost, kulturní,

náboženské či sociální zázemí a splňuje požadavky lidské rozmanitosti, sociální rovnosti a rovnocennosti a vytváří rovné přiležitosti pro lidí ve všech oblastech života. (Kudrnovská, 2016; Dewey, 2018; Adem, Kaya, Dagdeviren, 2019; Gronseth, Hutchins 2019; Goto, 2019; Fogli, Arenghi, Gentilin, 2019; Kim, Chang, 2018) Tato ambice byla podpořena vazbami na mezinárodní hnutí za lidská práva či hnutí za práva lidí se zdravotním omezením. (Boháčová, 2012). I přesto, že se Universal Design zatím nestal standardem v navrhování, některé země pokročily v jeho implementaci do prostředí poměrně daleko. Je to např. Japonsko, Spojené státy americké, Kanada a v Evropské unii především Norsko a Švédsko. (Váňová, 2009)

Česká republika do této fáze zatím nepokročila a design pro všechny se zde neobjevuje v takové míře, jak by měl. Člověk se spíše setká se speciálními úpravami pro určité skupiny lidí, ať už se jedná o vstupy do budov, nebo jiné produkty. Jak bylo uvedeno výše, úpravy by měly být dělány formou tzv. inkluzivního navrhování (Liu, Clarkson, 2019; Gronseth, 2018), kdy se budoucí uživatel stává jedním ze spoluautorů projektu a výsledný návrh je produktem komunikace všech zúčastněných.

Od roku 1985 se objevuje v českém legislativním prostředí materiál, který upravuje tvorbu prostoru pro osoby s omezenou schopností pohybu a orientace. V současné době tuto problematiku řeší zejména prováděcí vyhláška stavebního zákona č. 398/2009 Sb. O obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb (MMR, 2009). Jejím účelem je zajistit, aby nové i rekonstruované stavby a veřejný prostor byly obecně přístupné pro co největší množství lidí včetně obyvatel se zdravotním znevýhodněním, rodiců s kočárky apod.

1.2 Badatelský záměr

Badatelským záměrem je vyhledat a definovat všechny faktory, které lze označit jako determinující úspěšnost či neúspěšnost úpravy prostředí pro osoby se zdravotním postižením. V tomto kontextu jsou také stanoveny klíčové otázky.

- Je možné definovat faktory determinující úspěšnosti či neúspěšnost úpravy prostředí pro osoby se zdravotním postižením?
- Které faktory prostředí působí jako podporující a které jako limitující?
- Existují oblasti, do kterých je možné zaměřit speciálně-pedagogickou intervenci?
- Jak se odraží charakteristiky osobnosti daného jedince v postojích, obavách a potřebách vzhledem k úpravě prostředí?

Cílem je charakterizovat faktory prostředí, které vnímá cílová skupina osob se zdravotním postižením jako problematické, popsat postoje, obavy, které se v souvislosti s nevyhovujícími podmínkami v prostředí vynořují. Dílčím cílem výzkumu je tvorba vlastního návrhu úprav prostředí oslovenými respondenty se zdravotním postižením, protože má-li výsledný návrh řešené úpravy prostředí splňovat veškerá, či alespoň základní kritéria pro současnost i nejbližší budoucnost, musí vznikat formou tzv. inkluzivního navrhování, kdy se budoucí uživatel stává jedním ze spoluautorů projektu a výsledný návrh je produktem komunikace všech zúčastněných. Výsledky by měly být promítнуты do plánování dalších výzkumných aktivit, praktických aktivit v terénu a také do přípravy budoucích speciálních pedagogů.

1.3 Metodologická příprava

Pro realizaci výzkumu je využito kombinace kvalitativního a kvantitativního přístupu. Vzhledem k náročnosti úkolu, byl cestou rešerší vyhledán dostatek zdrojů pro vlastní konstrukci dotazníku i okruhů pro ohniskové skupiny.

Pro kvantitativní část je využit dotazník, modifikovaný pro specifické požadavky nositelů jednotlivých druhů zdravotních postižení.

Dotazník byl vytvořen pomocí Google formuláře a respondenti ho vyplňují kliknutím na odkaz.

Dotazník pro rodiče dětí 0–14 let je dostupný na odkaze: <https://forms.gle/KfDD6t8FdB9JRdHR6>

Dotazník pro osoby se zdravotním postižením 15+ je dostupný na odkaze: <https://forms.gle/GYBQYSETcnhtp7Jo9>

Kvalitativní data budou získána cestou práce s ohniskovými skupinami v organizacích sdružujících osoby se zdravotním postižením. Budou získány také případové studie, které ukáží na příklady dobré, případně špatné praxe.

Výzkumný vzorek tvoří rodiče dětí se zdravotním postižením ve věku 0–14 let a osoby se zdravotním postižením ve věku 15+.

1.4 Harmonogram řešení projektu

V první etapě byla provedena rešerše dostupných českých i zahraničních odborných pramenů. Na základě rešerše byl v druhé etapě pilotáž sestaven a ověřen nástroj zaměřený na cílovou skupinu. Po pilotáži a následné modifikaci je v současné době realizována třetí etapa, vlastní výzkum – sběr dat. Průběžně je vytvářen základ pro komparaci sledované problematiky získáváním informací v zahraničí.

Zpracování dat bude probíhat ve čtvrté etapě a bude zaměřeno konstrukci obrazu sledované oblasti a hledání míst pro případnou podporu či intervenci.

Pátá etapa bude zaměřena na přípravu výsledků, které budou publikovány v odborných časopisech tuzemských i zahraničních. Předpokládaným výstupem bude také monografické zpracování teoretických východisek a získaných výsledků. Členové řešitelského týmu se aktivně zúčastní národních i zahraničních konferencí.

Závěrečná zpráva a obhajoba projektu jako poslední šestá etapa řešení bude shrnutím výsledků, kterých bude možné využít nejen ve speciálně-pedagogické praxi, ale budou poskytnuty i dalším pracovištěm. Výsledky budou též využívány ve výuce při vysokoškolské přípravě pedagogů. Přidanou hodnotou projektu bude významný základ pro podání širšího mezinárodního projektu s podobným zaměřením.

1.5 Informace o probíhajícím výzkumu

K datu 5. 7. 2020 jsme získali data od 150 rodičů dětí se zdravotním postižením ve věku 0–14 let a 189 dotazníků od osob se zdravotním postižením. Dotazník se skládá z několika částí. První část obsahuje otázky demografického typu, v druhé části respondenti vyjadřují míru nesouhlasu/souhlasu s tvrzeními (názor na pomůcky, architektonické bariéry, dopravní prostředky, dostupnost kulturního využití, asistenci, úpravu oblečení a obuví, režim ve škole či v práci,

komunikaci, apod.). V poslední části mají respondenti vyjádřit na Likertově škále míru souhlasu/nesouhlasu s tvrzeními, jako např. „V prostředí, ve kterém žiji, se cítím bezpečně. V prostředí, ve kterém žiji, se dobře orientuji. V prostředí, ve kterém žiji, se cítím svobodně. Vhodným uspořádáním prostředí lze zmírnit příznaky mých obtíží. Moji spokojenost v životě určuje vztah ostatních ke mně. Mám obavy, když mám vstoupit do prostředí, o kterém nevím, jak vypadá. Na změnu prostředí si zvykám velmi rychle. Jsem samostatný a zvládám nároky každodenního života. Nejvíce mi vyhovuje komunikace přes sociální sítě. S překázkami v prostředí se potýkám denně. Cítím se izolovaně. Jsem soběstačný. Jsem závislý na okolí. V mé životě je důležitá přítomnost další osoby (asistenta, průvodce, tlumočníka).“

2. ZÁVĚR

Dle Národního plánu podpory rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2015–2020, se Česká republika v uplynulých 25 letech zařadila mezi státy, které si uvědomují a přijímají zvýšenou odpovědnost za odstraňování existujících bariér bránících osobám se zdravotním postižením v účasti na plnohodnotném životě a zapojení do společnosti. I přesto, že Česká republika systematicky usilovala o postupné řešení jednotlivých dílčích oblastí, které se bezprostředně osob se zdravotním postižením a jejich rodin dotýkají, s cílem zlepšit podmínky i kvalitu jejich života (především na základě úpravy prostředí) zůstává i nadále řada otevřených a nedořešených témat, která se přímo dotýkají života jednotlivých skupin osob se zdravotním postižením. Národní plán podpory rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2015–2020 hovoří o tom, že je nadále třeba systematicky pokračovat v odstraňování bariér u veřejných budov i dopravních staveb postavených ještě před účinností stavebního zákona, který ukládá bezbariérovou výstavbu, a striktně vynucovat dodržování a aplikaci platných předpisů týkajících se bezbariérového užívání staveb.

Zvýšenou pozornost je třeba věnovat důslednému uplatňování principu inkluzivního vzdělávání u dětí, žáků a studentů se zdravotním postižením a návazně systémově dořešit podmínky vzdělávání studentů se zdravotním postižením v rámci terciárního stupně vzdělávání.

Základními dokumenty, které zohledňují vytváření jednotného prostředí dostupného pro všechny (včetně osob se zdravotním znevýhodněním nebo se sníženou schopností orientace), od užívaných předmětů, přes úpravy bytů až po design domů a veřejných prostranství, jsou Úmluva OSN o právech osob se zdravotním postižením (schválena Radou EU 26. 11. 2009) a výše zmíněný Národní plán podpory rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2015–2020.

Je prokázáno, že vhodným uspořádáním prostředí lze eliminovat některé příznaky nemoci či zdravotního postižení (Tomandl, 2016).

Zdroje

1. ADEM, Aylin, Burcu YILMAZ KAYA a Metin DAGDEVIREN. An Ergonomic Investigation of Working Environment with Kano Model and Universal Design Principles. *Gazi University Journal of Science* [online]. 2019, 32(2), 582-593 [cit. 2020-01-09]. ISSN 13039709.
2. BOHÁČOVÁ, Ludmila. *Design pro všechny*. A2 [online]. Praha: Kulturní týdeník A2 s.r.o., 2009-, roč. 2012, č. 21. Dostupné z: <http://www.advojka.cz/archiv/2012/21/design-pro-vsechny>
3. D'AUBIN, April. Working for Barrier Removal in the ICT Area: Creating a More Accessible and Inclusive Canada. *The Information Society* [online]. 2007, 23(3), 193-201 [cit. 2020-01-05]. DOI: 10.1080/01972240701323622. ISSN 0197-2243. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01972240701323622>
4. DEWEY, Joseph. Universal design. *Salem Press Encyclopedia* [online]. 2018 [cit. 2020-01-09].
5. FOGLI, Daniela, Alberto ARENGHI a Fulvio GENTILIN. A universal design approach to wayfinding and navigation. *Multimedia Tools and Applications: An International Journal* [online]. 2019, , 1-25 [cit. 2020-01-09]. DOI: 10.1007/s11042-019-08492-2. ISSN 13807501.
6. GOTO, Kelly. The Era of Adaptive Experiences: Rethinking Universal and Inclusive Design. *Design Management Review* [online]. 2019, 30(3), 28-33 [cit. 2020-01-09]. DOI: 10.1111/drev.12186. ISSN 15570614.
7. GRONSETH, Susie L. a Holly M. HUTCHINS. Flexibility in Formal Workplace Learning: Technology Applications for Engagement through the Lens of Universal Design for Learning. *TechTrends: Linking Research and Practice to Improve LearningA publication of the Association for Educational Communications* [online]. 2019, , 1-8 [cit. 2020-01-09]. DOI: 10.1007/s11528-019-00455-6. ISSN 87563894.
8. GRONSETH, Susie. Inclusive Design for Online and Blended Courses: Connecting Web Content Accessibility Guidelines and Universal Design for Learning. *Educational Renaissance* [online]. 2018, 7, 14-22 [cit. 2020-01-09]. ISSN 21611602.
9. HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Velký psychologický slovník*. Vyd. 4., V Portálu 1. Praha: Portál, 2010. 797 s. ISBN 978-80-7367-686-5.
10. KIM, Taehee a Kyungro CHANG. DEVELOPING A MEASURE OF USER-PERCEIVED UNIVERSAL DESIGN FOR SPORT FACILITIES. *South African Journal for Research in Sport, Physical Education* [online]. 2018, 40(1), 25-38 [cit. 2020-01-09]. ISSN 03799069.
11. Kudrnovská, B. Co je to univerzální design: Univerzalniatelier. *Univerzální ateliér* [online]. Copyright © 2016 [cit. 05.01.2020]. Dostupné z: <https://www.univerzalniatelier.cz/lhistorie-univerzalniho-designu/>
12. LIU, Yuanyuan a P. John CLARKSON. Exploring the application of Inclusive Design to the improvement of healthcare services [online]. 2019 [cit. 2020-01-09]. DOI: 10.17863/CAM.36672. ISSN edsble.
13. MMR. (2009). Vyhláška č. 398/2009 Sb. O obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR.
14. TOMANDL, J., ŠESTÁKOVÁ, I. (2016). *Principy tvorby prostředí pro osoby s Parkinsonovou nemocí*. In H. Štepánková & R. Šlamberová (Eds.), Stárnutí 2016: Sborník příspěvků z 3. Gerontologické mezioborové konference (pp. 161-167). Praha: Univerzita Karlova, 3. lékařská fakulta. Dostupné z http://www.konferencestarnuti.cz/files/Starnuti_2016_sbornik.pdf
15. TOMANDL, J., & ŠESTÁKOVÁ, I. (2014). Architektonické řešení prostředí pro osoby s Parkinsonovou nemocí. Praha: ČVUT. ISBN 978-80-01-05644-8
16. Úvodní stránka | Vláda ČR [online]. Copyright © [cit. 05.01.2020]. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/vvz/po/dokumenty/Narodni-plan-OZP-2015-2020_2.pdf
17. VÁNOVÁ, Lenka. Univerzální Design v Německu. [online]. 10.11.2009 [cit. 2014-12-24]. Dostupné z: <http://www.czec-hdesign.cz/temata-a-rubriky/univerzalni-design-v-nemecku>

Sociální poradenství s dysfunkční rodinou

Zuzana Hrabovská¹

¹ CPPPaP BA 2, Drieňová 36, 82102 Bratislava; email: hrabovska82@gmail.com

Katolická univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta, Katedra Sociálnej práce, Hrabovecká cesta 1, 03401 Ružomberok

Grant: 2019_114

Název grantu: MMK2019

Oborové zaměření: AN - Psychologie

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt V příspěvku jsme se věnovali definici a charakteristice sociálního poradenství, jeho vývoji ve světě a na Slovensku. Věnovali jsme pozornost procesu sociálního poradenství a postavení sociálního poradce v samotném poradenském procesu. Také jsme si přiblížili jednotlivé etapy poradenské spolupráce mezi poradcem a klientem a přišly jsme je do jednotlivých bodů. Přinesli jsme i výsledky výzkumu u obyvatel městské části Bratislava - Ružinov nazvané "Potřeba a poskytování služeb zaměstnanosti a doprovodných služeb pro obyvatele městské části Bratislava - Ružinov".

Klíčová slova sociální poradenství, sociální poradce, poradenský proces

1. SOCIÁLNÍ PORADENSTVÍ

Problematika sociálního poradenství se stává aktuální v období, kdy se hromadí sociální problémy. V současné době se neustále zvyšuje počet lidí, kteří jsou odkázáni na pomoc státu, nacházejí se v sociální a hmotné nouzi a nejsou schopni řešit své problémy bez pomoci jiné osoby nebo instituce. Sociální poradenství jako pojem, ale i jako nástroj praktického uplatňování sociální pomoci, předchází v současné době určitým vývojem. Začátek formování jeho pojmového a obsahového vymezení nemá dlouhou historii a určitě není ukončena. Přestože uplatnění sociálního poradenství bylo přirozenou součástí práce sociálního pracovníka, konkrétní definice tohoto pojmu se objevuje mezi odbornou veřejností až v zákoně o sociální pomoci č. 195/1998 Z.z.

1.1 Vývoj sociální poradenství ve světě a na Slovensku

Poradenství jako metoda začíná formovat koncem 19. a začátkem 20. století jako součást oblasti v sociální práci. U zrodu sociálního poradenství stáli lékaři, psychologové (Robinsonová, Plant), sociologové (Hayes, Payot, Bláha), také pedagogové (Radlinského) apod.. Kteří hledali řešení pro klienta i mimo své vlastní vědní disciplíny. (M. Schavel - M. Oláh, 2008) Rozvoji sociálního poradenství jako metody napomohly i první teoretické práce zaměřené na odborné, vědecké zpracování poznatků nové vědní oblasti - sociální práce, jejíž rozvoj nastal v 30. - 40. letech 20. století. Přímým předchůdcem sociálního poradenství byla sociální případová práce, založená na sociální diagnostice a sociální intervenci, která má sice mnohem širší záběr než sociální

poradenství, ale vytvořila bázi na vznik sociálního poradenství jako samostatné metody práce se sociálním klientem. V období mezi dvěma světovými válkami narostl počet válečných invalidů, sirotků, vdov a prohlubovala se chudoba. Reakcí na tuto situaci byl rozvoj profesionální i dobrovolnice sociální práce, v níž se již se výrazně objevovaly prvky sociálního poradenství.

Gabura (2013, s. 44) uvádí, že *"nejblíže k současnemu chápání sociálního poradenství byly Jurovského Výchovné poradny pro problémové děti, které vznikly v Ústřední charitě na Slovensku a fungovaly v letech 1935 až 1939. Po druhé světové válce a převzetí moci komunisty se změnil v bývalém Československu politický postoj k sociální práci. Komunistická ideologie si nepřipouštěla možnost sociálních problémů, považovala je za dědictví kapitalistické minulosti a naivně předpokládala, že v socialistickém zřízení sociální problémy automaticky vymizí. V období normalizace státní byrokracie násilně změnila název poraden na pedagogicko-psychologické poradny a tlačila psychologické poradenství do područí a závislosti na pedagogickém systému. V období částečného politického uvolnění, koncem 60. let, vznikla předmanželská a manželská poradna v Bratislavě a postupně se začal systematicky budovat systém předmanželského manželského a rodinného poradenství, který po živelném začátku přikryl resort práce a sociálních věcí. „Předmanželské a manželské poradny představovaly dvacet let jediný komplexní poradenský systém v sociální oblasti.“*

V roce 1908 byla v rámci Pestalozziho-Frobelovho domu v Berlíně založena první ženská sociální škola, jejíž ředitelka byla Alice Salomonová. Činnost této školy ovlivnila budování a rozšiřování škol sociální péče v Německu od roku 1920 (Schilling, 1999). Alice Salomon (Berlin 1872 New York 1948), doktorka filozofie, medicíny, aktivní sociální pracovnice, působila v oblasti školství av oblasti teorie sociální práce. Napsala 30 odborných publikací z oboru sociální práce a 350 odborných článků. Svou rozsáhlou vědeckou prací a osobním angažováním se ovlivnila rozvoj sociální práce tak, jak se to nepodařilo nikomu před ní. Je považována za průkopnice v oblasti sociální práce. Formulovala i hlavní teze praxe teorie a vzdělávání v sociální práci (Schiling, 1999) - (M. Schavel - M. Oláh, 2008)

Podle A. Salomonové je cílem sociální péče maximální rozvoj celé osobnosti vědomým přizpůsobením se člověka jeho okolí nebo přizpůsobením okolí požadavkům a schopnostem postiženého člověka. (M. Schavel - M. Oláh, 2008)

Mary Richmond pracovala na úseku péče o mládež a usilovala o vypracování jedné z metod sociální práce, konkrétně o vypracování a stanovení sociální diagnózy a vytvoření základního metodického postavení v případové práci.

V r. 1917 své teoretické a praktické znalosti shrnula v knize Social Diagnosis (Socialna diagnóza). Usilovala o spravedlivé a objektivní posuzování sociálních případů. Ve svém díle se věnovala problematice techniky sociální evidence, procesům vedoucím ke stanovení sociální diagnózy a jednotlivým typům sociální práce. Velkým přínosem pro společnost byly instituce, které se zaměřovaly i na poradenství. V ČSR vznikaly postupně tyto instituce: např. Česká akademie pro sociální práci, Masarykova akademie práce, psychotechnické ústav, Sociální ústav ČSR a jiné. Československou republiku při svém zrodu v oblasti sociální práce ovlivnila právě skončená 1. světová válka. (M. Schavel - M. Oláh, 2008).

1.2 Definice a charakteristika sociálního poradenství

Existuje několik definic poradenství. Někteří autoři charakterizují poradenství jako výměnu informací (např. Plessen a Bommer), někteří jako proces učení, jiní a mezi nimi i Schubenz, zase jako základní fenomén lidské interakce. Jsou autoři, kteří definují poradenství jako vědecky podložené vysvětlování a ovlivňování lidského chování s cílem minimalizovat své problémy a postupně tak zajistit optimální fungování jedince ve společnosti. Na Slovensku jsou to hlavně autoři jako Gabura a Strieženec. Nahleďneme na samotný Zákon č. 195/1998 Sb. o sociální pomoci, ten vymezuje sociální poradenství jako:

„Odbornou činnost zaměřenou na zjištění rozsahu a charakteru hmotné nouze nebo sociální nouze, na zjištění příčin jejího vzniku, k poskytnutí informací o možnostech řešení hmotné nouze nebo sociální nouze a na usměrnění občana při volbě a uplatňování forem sociální pomoci; sociální poradenství se poskytuje zejména rodinám“.

Širší chápání sociálního poradenství uvádí Gabura (2013, s. 49), který definuje sociální poradenství jako proces, který je "založen na vztahu sociálního klienta a sociálního poradce, který se uskutečňuje prostřednictvím komunikace, využívajíc při tom různé formy a metody sociální práce, a jehož cílem je zvýšit kvalitu života klienta za pomoci mobilizace jeho vnitřních a vnějších zdrojů jeho přirozeného prostředí".

K ohrazení činnosti sociálního poradenství významně přispěla legislativní úprava, a to zákon č. 195/1998 Sb. o sociální pomoci a současně platný zákon č. 448/2008 Sb. o sociálních službách. K profesionalizaci sociálního poradenství a pro základ na jeho zkvalitnění přispěl mimo jiné i zákon č. 219/2014 Sb. o sociální práci a podmínkách pro výkon některých odborných činností v oblasti sociálních věcí a rodiny. V současnosti už můžeme mluvit, že máme "dokončen systém poradenství, což znamená":

1. jednotné chápání poradenství podle vlastní vědní oblasti,
2. rozpracované metodiky a techniky,
3. vlastní teoretické práce, i práce zahraničních odborníků,
4. stanovené kdo a za jakých podmínek může poradenství vykonávat,
5. do budovány vnější atributy, ke kterým patří legislativa, existence stavovské profesionální organizace "(Levická, 2003, s. 105).

1.3 Výskumy v sociálním poradenství

Poukážeme na výzkum s názvem "Potřeba a poskytování služeb zaměstnanosti a doprovodných služeb pro obyvatele městské části Bratislava - Ružinov", který realizovala autorka Filadelfiová (2006). Tento výzkum se zabýval studiem poskytovaných sociálních služeb v městské části Ružinov a zjištěním, které služby u osmém obyvatel absentují. Řada respondentů projevili zájem o poradenství, které v této lokalitě chybí. Největší zájem se projevil o poradenství v oblasti sociálních věcí a sociální pomoci, které si vybrala více než polovina dotázaných. Velmi vysoko je preferované i právní poradenství, o které projevilo zájem 47,8% celkového souboru. Téměř 30% zkoumaných si v rámci tří možností zvolilo poradenská centra první pomoci v krizových situacích.

Mezi dalších druhů využívání poradenství se zařadilo poradenství při hledání zaměstnání a bezplatné poradenství pro občany v hmotné nouzi - svůj výběr jim přisoudila pětina dotázaných. Mezi posledně místa v žebříčku získalo poradenství pro mladé rodiny a manželská poradna. V rámci volných odpovědí se objevil poptávka po dvou nových druzích poradenství a to poradenství v oblasti zdravotnictví a volnočasové poradenství pro různé věkové kategorie (dospělí i děti, kultura i sport). Zájem obyvatel Ružinově o poradenství je poměrně vysoký a koncentruje se především do sociální oblasti, žádané je však i právní poradenství a poradenství s nezaměstnanými. Starší lidé upřednostňovali poradenství z oblasti zdraví a zdravotnictví, mladší ročníky zase poradenství pro rodiny.

V roce 2011 autorka Repková realizovala výzkum s názvem *Veřejní a neveřejní poskytovatelé sociálních služeb na Slovensku - analýza Centrálního registru sociálních služeb*. Součástí výzkumu bylo i poskytování sociálního poradenství jako odborné činnosti veřejných a neveřejných poskytovatelů, přičemž překvapující pro autorku byla zjištěna skutečnost poskytování základního sociálního poradenství jako nejčastěji se vyskytujícího druhu odborné činnosti a to až 56% ze všech registrací v této oblasti, které se vázaly na registrace neveřejných poskytovatelů. Současně ale poukazuje na matoucí, až nepravidlivý pohled, že veřejní poskytovatelé, tedy města, obce a vyšší územní celky základní sociální poradenství ve sledovaném období neposkytovaly. Podle platné právní úpravy patří taková činnost mezi jejich základní kompetence, které vykonávají činnosti ve veřejném zájmu, a to bez povinnosti registrace. Z tohoto pohledu považuje autorka vykazování zejména základního sociálního poradenství přes Centrální registr v rámci odborných činností podle Zákona NR SR č. 448/2008 ZZ o sociálních službách za částečně matoucí. Celospolečenské výzkumy se spíše zaměřují na jednotlivé problémové oblasti týkající se více jednotlivců než rodiny. Důkazem je Institut pro výzkum práce a rodiny, který předkládá realizované výzkumy spíše zaměřené na jednotlivé problémové oblasti dotýkající se více jednotlivců než rodiny jako celku, důkazem je např. výzkum od autorky Bodnárové: *"Zmapování stávající sítě všech typů zařízení pro děti na území Slovenské republiky"*. Ani Sociologický ústav a občanské sdružení Rada pro poradenství v sociální práci nedisponují relevantními výzkumy zaměřenými na rodinné sociální poradenství. Externí databáze zahraničních výzkumů jako EBSCO (<http://web.b.ebscohost.com>) a Summon (<http://kurk.summon.serialssolutions.com>) poukazují na sociální poradenství z pohledu jednotlivých problémových oblastí jednotlivce jako i rodiny. Autorka Terry, Linda L. výzkumem *"Family Counseling in the Schools: A Graduate Course"*, poukazuje na literatury popisující širokou škálu projektů a přístupů, zabývajících se aplikací teorie a praxe rodinných systémů ve školním prostředí (www.web.a.ebscohost.com). Vnímáme to pozitivně zejména z pohledu ukotvení a rozšiřování rodinného sociálního poradenství. Přesto reprezentativní výzkumy na toto téma na Slovensku absentují a proto iž tohoto důvodu vnímáme potřebu věnovat se rodinnému sociálnímu poradenství z pohledu jeho

dostupnosti a poskytování v rámci Slovenska. Považujeme za nutné identifikovať rodinné sociálne poradenstvá, z dôvodu jeho efektívneho rozvoja a jeho dostupnosti pre rodiny v rámci celého Slovenska. Předpokládáme, že daný výzkum bude priblížením nejen pro akademickou pôdu ale i pre rodiny v jednotlivých krajoch Slovenska a sociálnych poradcov pracujúcich s danými rodinami.

Zdroj: "Potreba a poskytovanie služieb zamestnanosti a doprovodných služieb pre obyvatele mestské časti Bratislava - Ružinov", ktorý realizovala autorka Jarmila Filadelfiová (2006) - záverečná zpráva z empirického výzkumu - www.agenturano.sk

2. PROCES SOCIÁLNEHO PORADENSTVÍ A POSTAVENÍ SOCIÁLNEHO PORADCE V PORADENSKÉM PROCESU

Poradenský proces predstavuje struktúru mapujúcu jednotlivé etapy poradenskej práce se sociálnym klientom a monitorujúcu využívané metody a formy v rámci sociálneho poradenstva. Proces poradenskej práce je do značnej míry podmíněn počtem lidí, kteří se aktivně zapojují do řešení problému. Svá specifika má individuální poradenská spolupráce s klientem, která má vysokou hodnotu pro jednotlivce, poradenská práce s párem je centrálně zaměřena na vztahové problémy, poradenská práce s rodinou účinně využívá možnosti práce s celým rodinným systémem a poradenská skupinová práce efektívne pracuje se skupinovou dynamikou a synergickým efektem.

2.1 Proces sociálneho poradenství

Jednotlivé etapy poradenskej spolupráce mezi poradcom a klientom by sa daly shrnout do nasledujúcich bodov:

- první informace o problému a o klientovi
- první kontakt s klientem, prezentace problému klientem
- doplnenie údajov, pokud je to pro ďalšiu spoluprácu na řešenie problém potrebné
- formulovanie pracovnej diagnózy
- vytvorenie kontraktu s klientom o podmínkach, pravidlach a zpôsobu spolupráce
- spoločné stanovenie cíľu spolupráce a strategií řešení problémov klientem a poradcem, motivace a povzbuzení klienta
- konkrétní spolupráce klienta a poradce na řešení problémů
- ukončení spolupráce s klientom po vyřešení problému, po naplnení očekávání obou stran nebo po neúspěšné snaze problém vyřešit
- katamnéza, společně dohodnuté kontaktování poradce klientům po ukončení spolupráce, které má ověřovací význam zejména ve vztahu k trvalým pozitivním změnám (Gabura 2013).

2.2 Postavení sociálneho poradce v poradenskom procesu

Základom úspechu pre každého poradca je navázanie autentického a otevreného vztahu s klientom. Poradec sám je pre klienta zrcadlem a vzorem, jak môže probíhať samotná komunikácia, ktorá klienta posune ďalej a umožní mu nadhľad nad svou situáciu.

"Sociální pracovník je profesionál, který disponuje osobitými předpoklady, vlastnostmi a schopnostmi. Přispívá ke zlepšení situace a vybízí jednotlivce, skupinu, komunitu či společnost k správným postojem. Snaží se řešit a eliminovat poruchy a odrazující faktory v interakci se sociálním prostředím, vede klienta k vlastní odpovědnosti, k rozvoji kritického myšlení z hlediska budoucích potřeb pokud účelnému využití vlastních zdrojů. Očekávané efekty sociálního pracovníka se projeví v momentě nezávislosti sociálního klienta "(Strieženec, 2006, s. 19).

"Úkolem sociálneho pracovníka je každého klienta pochopit, zajímať se o něj včítit se do něj, jaký je, držet mu palce -proste mít ho rád, vidieť v něm i ty dobré stránky, ktoré ostatním unikají" (Kopřiva, 1997, s. 21).

Osobnosť sociálneho pracovníka poradce je prvním, základným a tím nejdôležitejším vkladom do vlastnej profese. Je integrujúcim prvkom rôznych zpôsobov, forem a prístupov práce s klientom, priečemž každý z nich vyzdvihuje význam osobnosti pracovníka z profesionálneho i lidského hľadiska. Souhlasíme s J. Gabura (2005, s. 70), když říká, že "základním pracovním nástrojem poradce je v převážné většině případů on sám". Osobnostná výbava a životní zkušenosť poradce priamo determinuje úspěch nebo neúspěch vzájemné spolupráce s klientem. V pomáhajících profesích se poradce angažuje celou svoju osobnosť. Nejsou to jen jeho teoretické poznatky, praktické zkušenosť a dovednosti, ale i jeho životní styl, světonáze, pozice a role, které ve společnosti zastává a plní a ve významné míře i prožívání sociálneho pracovníka v kontaktu s klientem, které je zdrojem množství pocitů, nápadů a představ. Význam osobnostních kvalit zvýrazňuje i fakt, že v poradenském procesu se pracovník pro klienta může stát vzorem nebo modelem, který ztělesňuje pro něj důležité charakteristiky.

Zdroje

1. GABURA, J. 2005. *Sociálne poradenstvo*. Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca, 2005, s. 222. ISBN 80-89185-10-XGABURA, J.: *Sociálne poradenstvo*. Bratislava: OZ Sociálna práca, 2004.
2. GABURA, J. 2013. *Teória a proces sociálneho poradenstva*. Bratislava : IRIS, 2013. 65 s. ISBN 978-80-89238-927.
3. LEVICKÁ, J. 2003. Metódy sociálnej práce, Trnava: Trnavská univerzita. 2003. 121 s. ISBN 80-89-074-38-3.
4. STRIEŽENEC, Š. 2006. Teória a metodológia sociálnej práce: vybrané problémy. Trnava: Tripsoft, 2006. 295 s. ISBN 80-969390-4-1
5. SCHABEL, M., OLÁH, M. 2010. Sociálne poradenstvo a komunikácia: 4.vyd. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety, 2010. 218 s. ISBN 80-8068-487-1.
6. Zákon NR SR č. 219/2014 Z. z. o sociálnej pomoci a o sociálnej práci a o podmienkach na výkon niektorých odborných činností v oblasti sociálnych vecí a rodiny.
7. Zákon NR SR č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách.
8. Zákon NR SR č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci.
9. Potreba a poskytovanie služieb zamestnanosti a sprievodných služieb pre obyvateľov mestské časti Bratislava – Ružinov, ktorý realizovala autorka Jarmila Filadelfiová (2006) – záverečná správa z empirického výzkumu – www.agenturano.sk

Mezoekonomika

Čestmír Jarý¹

¹ Západočeská univerzita; Univerzitní 22 Plzeň; jary@kem.zcu.cz

Grant: SGS-2018-042

Název grantu: Aplikace kvantitativních metod v ekonomii

Oborové zaměření: AH - Ekonomie

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Ekonomický vývoj od průmyslové revoluce vytvořil prostředí mikro a makro sféry. Globalizace ale doplnila tuto strukturu ještě o mezoekonomiku. Současnost ukazuje, že národní ekonomika je závislá na několika málo velkých firem, které vytvázejí rozhodující část hrubého národního produktu. To však vede k posilování jejich síly na trhu, kterou však mohou přetrasformovat i do politického vlivu. Většinou se jedná o nadnárodní společnosti, ale existují i výjimky v podobě čistě národních firem. Příkladem je např. Agrofert. Stať si klade za cíl charakterizovat tuto strukturu a ilustrovat daný problém na české ekonomice.

Klíčová slova mezoekonomika, mikrosféra, makrosféra, transnacionální monopoly, ekonomická struktura

1. ÚVOD

Již od období průmyslové revoluce na přelomu 18. a 19. století se potupně vyvíjí struktura jednotlivých ekonomik z pohledu velikosti firem. Od relativně homogenní struktury, kdy velikost většiny podniků byla relativně stejná, tak v období technicko – vědecké revoluce dochází k zásadní diverzifikaci na velké v postavení monopolů a drobné podřízujicí subjekty. Tento trend zesílil v současném období globalizace. Na jednu stranu vytvoření relativně jednotného světového trhu prohloubilo konkurenční prostředí tím, že dochází ke střetu firem z různých regionů. Na druhou stranu toto prostředí umožňuje posilování ekonomické síly velkých firem. V jednotlivých národních ekonomikách se vytváří specifická relativně málopočetná skupina velkých firem, která má zásadní vliv na makroekonomiku. Tu pak nazveme mezoekonomikou. Stať si klade za cíl popsat tento pohled a ilustrovat na příkladu české ekonomiky.

2. ZÁKLADNÍ POHLEDY NA STRUKTURU EKONOMIKY

2.1 Tradiční pohled

Obecná ekonomická teorie již z dob Adama Smitha rozlišovala přístup mikroekonomický a makroekonomický. Jedním z vrcholů mikroekonomického pohledu se považuje přístup britského ekonoma Alfreda Marshalla (Marshall, 1997) se svým dílem Principles of Economics. Zaměřuje se na chování jednotlivců, firem a států na trhu a vysvětluje základy nabídky, poptávky, mezního užitku či nákladů na výrobu. Makroekonomie se naopak zabývá

zkoumáním ekonomického systému jako celku. Popisuje, jakými mechanismy jsou tvoreny veličiny jako hrubý domácí produkt, agregátní nabídka, agregátní poptávka, inflace, nezaměstnanost, úroková míra nebo měnový kurz. Hrubý domácí produkt je měřen pomocí národních účtů, jejichž sestavování je v makroekonomii klíčové. Jedním ze základních makroekonomických modelů je IS-LM model zobrazující vztah peněžního trhu a trhu zboží a služeb, který představil Hicks (Hicks, 1937). Tyto dva hlavní pohledy na ekonomii byly ve druhé polovině dvacátého století doplněny o mezoekonomický pohled.

2.2 Definice mezoekonomiky

V literatuře lze nalézt řadu výkladů a využití mezoekonomiky, které se od sebe liší. Jedním z prvních autorů, kdo vyzdvihoval význam mezoekonomiky, je korejský ekonom Yew-Kwang Ng. Ve studii (Yew Kwang, 1986) zkoumal důsledky nedokonalé konkurence na makroekonomické ukazatele prostřednictvím mezoekonomiky, kterou využil jako spojnice mezi mikroekonomickým a makroekonomickým pohledem na ekonomiku pro dosažení rovnováhy na trhu. Makroekonomicou analýzu zbavil předpokladu dokonale konkurenčního trhu a přiblížil ji tak více podmínekám, které převládaly na skutečném trhu. Kwang poznatky o mezoekonomice dále prohluboval. Mezoekonomický pohled aplikoval například na vysvětlení dlouhotrvající recese (Yew-Kwang, 1992).

Za hlavního představitele mezoekonomiky je považován britský ekonom Stuart Holland. Ten ve své teorii vychází z předpokladu, že ekonomiku země silně ovlivňují velké firmy, ze kterých se v rámci ekonomiky formuje speciální sektor, tzv. mezoekonomika. Ve své teorii uvádí, že jedno až dvě procenta velkých firem vytvářejí ve vyspělých zemích přes 50 % veškeré produkce země. Vzniká tak nedokonalý trh, který velmi ovlivňuje velké firmy v pozici monopolu či oligopolu. Za úspěchem velkých firem stojí především jejich lobbovací síla, specifické možnosti boje s konkurencí, daňové optimalizace či úspory z rozsahu. Síla těchto firem nespočívá dle (Holland, 1987) jen v jejich ekonomické síle, ale i politické. Velké firmy mají sílu měnit zákony v dané zemi a ovlivňovat celou společnost. Dle (Blažek, a další, 2002) existuje několik způsobů omezení vlivu velkých firem v ekonomice:

1. Posílení regulační role státu
2. Využití legislativních nástrojů (velké společnosti musí zveřejňovat své záměry, účetnictví, míru investic a podléhat větší kontrole od státu).

3. Posílení role odborů
4. Využití nástrojů fiskální politiky

Některé studie ovšem zmiňují pozitivní efekty plynoucí z existence velkých společností na trhu. (Srholec, a další, 2004) za výhodu považuje rozvoj technologií na trhu. Velké podniky disponují kapitálem, který mohou investovat do výzkumu a vývoje, který vede k technologickému posunu celého odvětví, ze kterého následně profitují i malé a střední podniky. Technologie a know-how se k malým podnikům dostává například v podobě zaměstnanců, kteří mění svého zaměstnavatele a odchází z velké společnosti do menší. (Blomström, a další, 1998) v této souvislosti uvádí, že z existence velkých podniků na trhu profitují především státy a regiony investující do znalostní ekonomiky, kde je přesun znalostí nejefektivnější. Velké nadnárodní společnosti mohou také snadno vstupovat na zahraniční trhy a zvyšují tak exportní potenciál regionu či státu, čímž mají pozitivní vliv na platební bilanci státu (Blomström, a další, 1996). Do státu se zároveň dostávají technologie a znalosti z jiných zemí. Stejně tak autoři (Görg, a další, 2005) docházejí k závěru, že díky působení velkých a nadnárodních společností roste v ekonomice produktivita práce a jejich celkový vliv na ekonomiku státu hodnotí jako kladný.

2.3 Využití mezoekonomiky

Mezoekonomiku lze využít k lepšímu pochopení struktury a tvorby HDP v dané zemi. Tím, že v této sféře jsou rozhodující firmy, tak sledováním jejich ekonomického vývoje můžeme odhadovat situaci jednotlivých regionů, ale i celé ekonomiky. Jsou rozhodující i pro pochopení struktury a procesu tvorby hodnoty národních účtů. Například můžeme s její pomocí zodpovědět, jaké kraje v dané zemi nejvíce ovlivňují celkové HDP a jaké jsou regionální rozdíly v dané zemi. Takový pohled má silný vliv i na politické uspořádání země. Jako příklad lze uvést sílící tlak bohatých severoitalských regionů na odtržení se od Itálie a vytvoření samostatných států. Stejně tendence lze v Evropě pozorovat i v případě Katalánska nebo Skotska.

Podobným způsobem lze posoudit vliv největších společností v zemi a jejich vliv na tvorbu HDP s címkou souvisí i jejich lobbovací síla. Velké společnosti často mají vliv nejen v daném regionu, ale i na vládu dané země. V případě České republiky lze jako příklad uvést společnost AGROFERT, jejíž majitel se postupně stal i premiérem a lídrem jedné z nejsilnějších politických stran v zemi.

3. POSOUZENÍ MEZOEKONOMIKY V ČESKÉ REPUBLICE

Význam mezoekonomiky v České republice lze posoudit poměrem tržeb největších podniků ve vztahu k národnímu účtu výroby, který zachycuje tržní produkci. K vyhodnocení lze využít databáze společnosti CzechTop100 (2016), která každoročně sestavuje pořadí sta nejvýznamnějších výrobních a obchodních firem dle výše tržeb a počtu zaměstnanců. Údaje o tržní produkci v analýze získáme z Českého statistického úřadu (2017).

Analýzou se již zabývala studie (Damborský, a další, 2014), která posuzovala vliv velkých firem na ekonomiku České republiky. Ve studii hodnotí podíl vybraných firem na celkové tržní produkci České republiky, počtu zaměstnanců v daném sektoru nebo velikost aktiv. Dochází k závěru, že velké firmy tvoří klíčovou část ekonomiky České republiky i Evropské unie. Velké společnosti hrají ve velmi otevřené ekonomice České republiky zásadní roli. I malé změny v hospodaření těchto firem mají zásadní dopady na státní rozpočet. Vliv velkých podniků v ekonomice hodnotí kladně

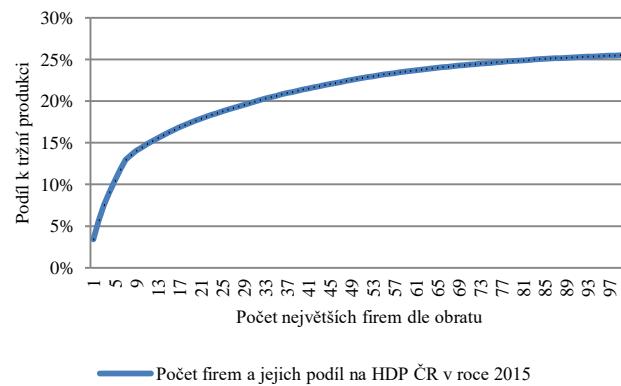
z důvodu toho, že generují poptávku po statcích a službách malých a středních podniků.

V našem příspěvku analyzujeme situaci v roce 2015, kdy tržní produkce dosáhla 9,2 bilionu Kč. V žebříčku nebudeme abstrahovat od státních společností. Přehled 10 největších podniků dle tržeb shrnuje tabulka č. 1. Uveden je akumulovaný podíl k tržní produkci. Největším podnikem je ŠKODA AUTO, která se na tržní produkci podílí 3 %. Druhým největším podnikem je ČEZ a na třetím místě je již dříve zmíněný AGROFERT. Deset největších podniků v České republice tvoří 14 % celkové tržní produkce.

Pořadí	Název společnosti	Tržby v roce 2015 (tis. Kč)	Akumulovaný podíl k tržní produkci v roce 2015
1	ŠKODA AUTO a.s.	314 897 000	3%
2	ČEZ a.s.	210 167 000	6%
3	AGROFERT, a.s.	167 133 701	8%
4	RWE Supply & Trading CZ, a.s.	142 006 699	9%
5	FOXCONN CZ s.r.o.	126 904 216	10%
6	Energetický a průmyslový holding, a.s.	124 720 633	12%
7	UNIPETROL, a.s.	108 907 000	13%
8	BOSCH Group ČR	48 400 000	14%
9	AHOLD Czech Republic, a.s.	48 300 000	14%
10	České dráhy, a.s.	37 834 721	14%

Tabulka 1: Deset největších společností v České republice dle tržeb v roce 2015

Pokud vyhodnotíme 100 největších firem v České republice dle tržeb, dojdeme k závěru, že se na celkové tržní produkci podílí 26 %. Hranice 25 % je přitom dosažena již u podniku na 74. místě, který dosahuje tržeb 5,1 miliard Kč. Pokud do analýzy přidáváme další podniky, nárůst k tržní produkci je již jen pozvolný (obrázek č. 1).

Obrázek 1: Počet firem a jejich podíl na tržní produkci ČR v roce 2015

Podíl deseti největších podniků ve vztahu k celkové tržní produkci v České republice v posledních letech mírně roste. Před deseti lety v roce 2005 deset největších českých firem vytvořilo 12 % tržní produkce v České republice (tabulka č. 2). Stejně jako v roce 2015 byla v roce 2005 nejsilnější firma na českém trhu ŠKODA AUTO následovaná společností ČEZ. Během deseti let si v žebříčku polepšila společnost AGROFERT, která v roce 2005 byla na pátém místě. Naopak si pohoršila společnost UNIPETROL, která se v roce 2005 umístila na třetím místě. V roce 2016 ovšem společnost UNIPETROL zažila díky investicím výrazný růst tržeb a lze tak v příštích letech očekávat její oživení, které se již projevilo na výrazném růstu cen akcií.

Pořadí	Název společnosti	Tržby v roce 2005 (tis. Kč)	Akumulovaný podíl k tržní produkci v roce 2005
1	ŠKODA AUTO a.s.	187 000 000	3%
2	ČEZ a.s.	125 000 000	5%
3	UNIPETROL, a.s.	80 000 000	6%
4	RWE Supply & Trading CZ, a.s.	69 000 000	7%
5	AGROFERT, a.s.	67 000 000	8%
6	Český Telecom	61 000 000	9%
7	OKD	58 000 000	10%
8	Siemens	54 000 000	11%
9	Moravia Steel	53 000 000	12%
10	FOXCONN CZ s.r.o.	51 000 000	12%

Tabulka 2: Deset největších společností v České republice dle tržeb v roce 2005

Zkoumat lze také kolik procent zaměstnanců v České republice pracuje pro 10 největších podniků (tabulka č. 3). Pro deset největších podniků v České republice pracuje 3,8 % všech zaměstnanců. Největším zaměstnavatelem je společnost AGROFERT, která zaměstnává 0,8 % všech zaměstnanců.

Pořadí	Název společnosti	Počet zaměstnanců	Akumulovaný podíl počtu zaměstnanců k celkovému počtu
1	AGROFERT, a.s.	33 722	0,8%
2	Česká pošta, s.p.	31 534	1,5%
3	ČEZ a.s.	25 866	2,1%
4	ŠKODA AUTO a.s.	24 977	2,7%
5	OKD, a.s.	11 099	3,0%
6	Energetický a průmyslový holding, a.s.	10 094	3,2%
7	Siemens s.r.o.	9 182	3,4%
8	BOSCH Group ČR	8 009	3,6%
9	METROSTAV a.s.	5 068	3,7%
10	Veolia Voda ČR	4 605	3,8%

Tabulka 3: Deset největších společností v České republice dle počtu zaměstnanců v roce 2015

4. ZÁVĚR

Z analýzy vyplývá, že velké společnosti v České republice mají značný vliv na tvorbu tržní produkce a tvoří jeho podstatnou část. Špatné hospodaření těchto firem tak má značný dopad i na celkový vývoj HDP. Dle podrobného zkoumání dalšího vývoje deseti největších podniků v České republice lze predikovat i vývoj HDP. Značná část malých a středních podniků je zároveň značně závislá na vývoji těchto velkých podniků, neboť jsou jejich dodavateli. Například ŠKODA AUTO má stovky významných dodavatelů, které se při problémech této společnosti dostanou taktéž do problémů. Stabilita ekonomiky je tak značně ovlivněna hospodařením několika málo velkých společností.

Z uvedených dat je zřejmé, že firmy v mezoekonomice jsou pilířem národní ekonomiky a jejich role se zvětšuje. Současný ekonomický pokles je dále posílí, protože mají dostatečné finanční rezervy a mají velmi silnou vyjednávací pozici jak v obchodních vztazích, tak ale i ve vztahu ke státu a možné ekonomické pomoci. Na druhou stranu je nutné ocenit, že koncentrace finančních prostředků umožňuje těmto firmám investovat do výzkumu a do nových technologií a mají schopnost získávat a zaměstnávat kvalitní pracovní sílu.

Zdroje

1. Blažek, Jiří a Uhlíř, David. 2002. *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, klasifikace*. Praha : Univerzita Karlova, 2002. 8024603845.
2. Blomström, Magnus a Kokko, Ari. 1996. *Multinational Corporations and Spillovers*. London : CEPR Centre for Economic Policy Research, 1996.

3. Blomström, Magnus a Sjöholm, Fredrik. 1998. *Technology, Transfer and Spillovers: Does Local Participation With Multinationals Matter?* London : CEPR Centre for Economic Policy Research, 1998.
4. Damborský, Milan a Hornychová, Tat'ána. 2014. Vliv velkých firem na ekonomiku České republiky. [Online] Vysoká škola ekonomická v Praze, 2014. [Citace: 15. 06 2017.] <http://srsv.vse.cz/wp-content/uploads/2014/02/velke-firmy12.pdf>.
5. Görg, Holger a Strobl, Eric. 2005. Spillovers from Foreign Firms through Worker Mobility: An Empirical Investigation. *The Scandinavian Journal of Economics*. 2005, Sv. 107(4), 693–709.
6. Hicks, John Richard. 1937. Mr. Keynes and the "Classics"; A Suggested Interpretation. *Econometrica*. Vol. 5., 1937, Sv. No. 2, 147-159.
7. Holland, Stuart. 1987. *The Market Economy: From Micro to Meso-economics*. místo neznámé : Palgrave Macmillan, 1987. 978-0312013240.
8. Marshall, Alfred. 1997. *Principles of economics*. místo neznámé : Prometheus Books, 1997. 978-1573921404.
9. Srholec, Martin a Plojhar, Miroslav. 2004. Politická ekonomie investičních pobídek. Politická ekonomie, 2004, Sv. University of Economics, 4.
10. Výsledky 100 nejvýznamnějších firem ČR. Czech Top 100. *Czechtop100.cz*. [Online] 2016. [Citace: 15. 06 2017.] <http://www.czechtop100.cz/zebricky-firem/nejvyznamnejsi-firmy/100-nejvyznmanejich-firem-cr.html>.
11. Yew Kwang, Ng. 1986. *Meso-economics: A micro-macro analysis*. Eugene : Distributed by Harvester Books, 1986. 978-0710807717.
12. Yew Kwang, Ng. 1992. Business Confidence and Depression Prevention: A Meso-economic Perspective. *American Economic Review*. 82, 1992, Sv. 2.

Analýza postojov študentov vysokých škôl k predpokladaným prínosom ich štúdia

Juraj Komora¹

Nina Kozárová²

¹ Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre - Pedagogická fakulta; Drážovská cesta 4, 949 74 Nitra; jkomora@ukf.sk

² Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre - Pedagogická fakulta; Drážovská cesta 4, 949 74 Nitra; nkozarova@ukf.sk

Grant: VEGA 1/0391/20

Názov grantu: TRANSFORMATÍVNE UČENIE BUDÚCICH UČITEĽOV V KONTEXTE ROZVOJA KRITICKÉHO MYSLENIA ŽIAKOV

Oborové zaměření: AM – Pedagogika a školství

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Štúdia je jedným z výstupov širšieho výskumu, zaoberajúceho sa otázkami adaptácie vysokoškolských študentov rôznych vekových skupín na podmienky vzdelávania. Adaptáciu v najväčšej miere ovplyvňuje motivácia pri rozhodovaní absolvovať vysokoškolské štúdium, prekážky s ktorými sú študenti konfrontovaní v priebehu štúdia a v neposlednom rade očakávania v súvislosti s jeho priebehom a ukončením. V tejto štúdii sa autori zamerali práve na postoje študentov v súvislosti s očakávaným prínosom vysokoškolského štúdia, pričom rozhodujúcim kritériom rozdelenia respondentov do skupín bol vek, kde sme predpokladali relevantné názorové rozdiely.

Klíčová slova vysokoškolské štúdium, očakávania, predpokladaný prínos, vekové diferencie respondentov

1. ÚVOD

Rozhodnutie nastúpiť na vysokoškolské štúdium je podmienené množstvom faktorov. Okrem záujmu o konkrétnu povolanie a získanie odborných vedomostí v rámci zvoleného studijného odboru, to môžu byť aj motívy, ktoré s profesijnou dráhou absolventa nemusia mať nič spoločné. Postoj spoločnosti nás vcelku presvedčivo utvrdzuje v názore, že vysokoškolské vzdelávanie sa v posledných rokoch stáva významným spoločenským fenoménom. Už ho nevímame len ako nevyhnutnú podmienku výkonu veľkého množstva profesíí, ale stáva sa zároveň nositeľom istej spoločenskej prestíže. To závažným spôsobom mení uvažovanie a rozhodovanie časti spoločnosti, vo vzťahu k získaniu vysokoškolského diplому. Ten sa stáva nástrojom osobného sociálneho a ekonomickejho progresu a zároveň podstatne rozširuje príležitosti systematickej sebarealizácie jednotlivca. V procese nášho skúmania, v ktorom sme sa zaobrali otázkami adaptácie vysokoškolských študentov rôznych vekových skupín na podmienky vzdelávania, sme sa zamerali, okrem iných otázok, aj na to, aké očakávania majú respondenti od štúdia na vysokej škole.

2. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ SKÚMANEJ PROBLEMATIKY

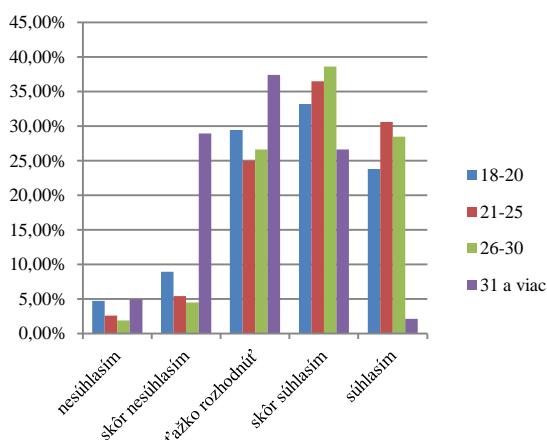
Pred nástupom na vysokoškolské štúdium má len veľmi málo uchádzca predstavu o tom, čo majú očakávať, aká je náročnosť tohto štúdia a v neposlednom rade, ktoré problémy, v súvislosti s jeho absolvovaním, budú musieť riešiť. Aj keď súčasný trh s ponukami vysokoškolského štúdia prináša takmer neobmedzenú škálu možností, ktorá vo veľkej miere zohľadňuje diverzifikáciu požiadaviek väčšiny záujemcov, samotný výber študijného programu, resp. odboru, stále limituje množstvo faktorov. V mnohých prípadoch to závisí od toho, aká jasná je predstava uchádzca o jeho profesijnom smerovaní. Ak dokáže pragmaticky posúdiť svoje schopnosti a pristupovať pri výbere vysokej školy v kontexte cielenej sebarealizácie, potom môžeme takmer s istotou povedať, že jeho zmýšľanie o životnej dráhe má vcelku jasné kontúry. Skúsenosti, ako aj početné vedecké štúdie však ukazujú, že väčšina čerstvých absolventov stredných škôl sa týmito otázkami vôbec nezaoberá. Mnohí sú usmerňovaní svojimi rodičmi, či rodinnými príslušníkmi, iní sa zameriavajú skôr na dostupnosť štúdia v zmysle bezproblémového prijatia. V nadváznosti na to je potrebné zaoberať sa aj ďalšou relevantnou otázkou – akú hodnotu má pre uchádzca vysokoškolské štúdium? Nie všetci aspiranti na toto štúdium dokážu oceniť jeho význam. Väčšina z nich si uvedomí jeho početné výhody až v samotnom priebehu, ak nie až po jeho úspešnom ukončení. Je preto na mieste venovať pozornosť tomu, aké sú očakávania poslucháčov vo vzťahu k absolvovaniu vysokoškolského štúdia, pretože je to jeden zo zásadných faktorov ovplyvňujúcich adaptáciu na jeho podmienky. Je možné predpokladať, že tí, ktorých predstava o absolvovanom študijnom odbore je jasná a realistická, budú očakávať predovšetkým kvalitnú odbornú prípravu v rámci zvolenej profesie a do istej miery aj nad jej rámcem. Iní však môžu očakávať skôr všeestrannú prípravu zabezpečujúcu široké uplatnenie, či reálnu skúsenosť reflektojúcu konkrétnu prax. Mohli by sme pracovať aj s predpokladom, že časť absolventov očakáva od akademickej prípravy odhalenie a rozvoj individuálnych schopností, ale na druhej strane nesmieme zabúdať ani na tých, ktorí od vysokej školy očakávajú len diplom o jej ukončení. Každopádne pokladáme predmetnú problematiku za mimoriadne dôležitú, čo bol dôvod, prečo sa stala predmetom nášho skúmania.

2.1 Priebeh a metodika skúmania

Ako sme uviedli na predchádzajúcich riadkoch, v našom skúmaní sme sa zamerali na problematiku adaptácie študentov na podmienky vysokoškolského vzdelávania, konkrétnie na očakávania respondentov vo vzťahu k absolvovaniu vysokoškolského štúdia. Dôležitým faktorom v našej názorovej analýze bol vek respondentov. Vychádzali sme z predpokladu, že čerství absolventi stredných škôl a začínajúci vysokoškolskí študenti, budú mať odlišný postoj k riešeným otázkam, ako ich starší kolegovia, ktorí majú za sebou niekoľkoročné pracovné a životné skúsenosti. Našim cieľom bolo zistíť, či existujú názorové rozdiely medzi respondentmi rôznych vekových skupín vo vzťahu k predmetu nášho skúmania.

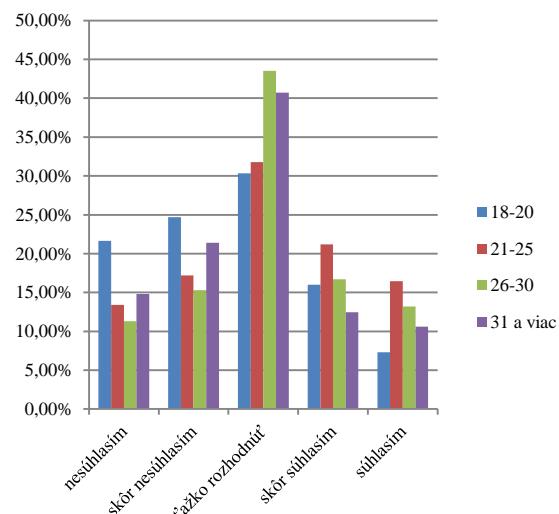
Výskumnú vzorku tvorili študenti pedagogických fakúlt rôznych slovenských vysokých škôl, ktorých sme rozdelili do štyroch kategórií podľa veku. Ohraničenie jednotlivých kategórií bolo zámerné, aby vyhovovalo potrebám nášho skúmania. V každej kategórii na naše otázky odpovedalo 425 respondentov. Prvú kategóriu tvorili respondenti vo veku 18-20 rokov. Boli to začínajúci študenti, čerství absolventi stredných škôl a študenti bakalárskeho štúdia, väčšina bez akýchkoľvek pracovných skúseností a podobne tak študijných skúseností súvisiacich s vysokoškolským štúdiom. Druhú skupinu tvorili respondenti vo veku 21-25 rokov, prevažne študenti magisterského stupňa štúdia, prípadne poslucháči bakalárskeho stupňa, ktorí z nejakých dôvodov vstúpili do terciárneho stupňa vzdelávania o čosi neskôr. Táto skupina respondentov má o niečo viac študijných skúseností a možno aj pracovných skúseností v porovnaní s predchádzajúcou skupinou. Tretiu skupinu tvorili respondenti vo veku 26-30 rokov, ktorí začali štúdium na vyskej škole s výrazným odstupom od strednej školy. Majú za sebou určité pracovné, ale najmä životné skúsenosti, čo ich posúva do inej názorovej roviny, ako respondentov v predchádzajúcich dvoch skupinách. Poslednú skupinu tvorili respondenti vo veku 31 a viac rokov. Táto skupina sice bola vekovo najrozmanitejšia, ale názorovo nie až tak rozdielna. Väčšinu z respondentov spájajú ako pracovné, tak aj životné skúsenosti (majú svoje zamestnanie a svoje rodinné povinnosti). Hlavnou výskumnou metódou bolo dotazníkové šetrenie, v ktorom respondenti odpovedali na sedem otázok, pričom mohli svoj súhlas, či nesúhlas, vyjadriť na päťstupňovej škále (nesúhlasím, skôr nesúhlasím, ľažko rozhodnúť, skôr súhlasím a súhlasím). V prvej otázke sme sa pýtali, do akej miery očakávajú respondenti od vyskej školy kvalitnú prípravu na výkon profesie. Odpovede sú znázornené v grafe č. 1.

Graf č. 1 Očakávam kvalitnú prípravu na výkon profesie

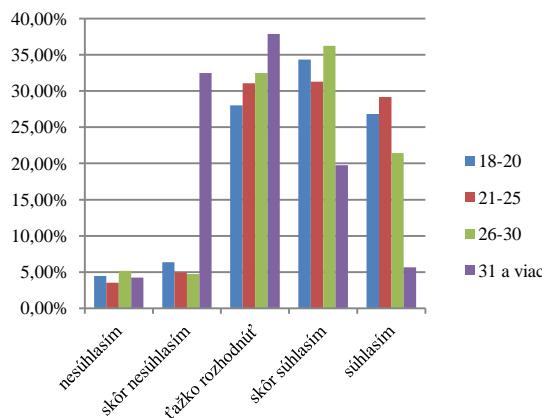
Ako môžeme vidieť z grafu, prvé tri skupiny opýtaných sa k položenej otázke vyjadrili vcelku jednoznačne. Respondenti vo veku 21-25 a 26-30 rokov vyjadrili zhodnú mieru súhlasu s uvádzaným výrokom (v obidvoch prípadoch 67,06% v súčte odpovedí súhlasím a skôr súhlasím) a podobne tak aj respondenti vo veku 18-20 rokov, pri ktorých sme zaznamenali 56,94% súhlasných vyjadrení (v súčte odpovedí súhlasím a skôr súhlasím). Zaujímavosťou je však reakcia 28,94% respondentov vo veku 31 a viac rokov, ktorí so spomínaným výrokom skôr nesúhlasia. Ak k nim pridáme z tej istej skupiny aj tých, ktorí k tomu nevedia zaujať stanovisko (37,41%), dostaneme značne vysoké percento tých, ktorí vnútornie nie sú presvedčení o tom, že im vysoká škola zabezpečí kvalitnú prípravu na výkon profesie. Vysvetľujeme si to tým, že veľká väčšina respondentov v tejto skupine sú externí študenti s niekoľkoročnou praxou a pracovnými skúsenosťami. Ich motivácia študovať na vyskej škole vyplýva najmä z potreby naplniť legislatívne požiadavky vo vzťahu k ich profesii a získať diplom o ukončení vyskej škole. Vzhľadom na spomínané dlhoročné skúsenosti sú presvedčení, že počas vysokoškolského štúdia sa nemôžu naučiť nič, čo by už nenadobudli počas svojej predchádzajúcej praxe. Aj keď nie je našou úlohou polemizovať s nimi o ich presvedčení, sme toho názoru, že ich závery sú mylné. Ďalšou otázkou sme zisťovali, do akej miery respondenti očakávajú v rámci vysokoškolského štúdia rozvoj kompetencií aj mimo oblasť profesie, na ktorú sa pripravujú. Výsledky sú znázornené v grafe č. 2. Výraznejší nesúhlas pri tejto otázke zaznamenávame u respondentov vo veku 18-20 rokov (46,36% v súčte odpovedí nesúhlasím a skôr nesúhlasím), pripisujeme to však tomu, že študenti v tejto skupine ešte stále nemajú úplne jasnú predstavu, čo majú od vysokoškolského štúdia očakávať.

Graf č. 2 Očakávam rozvoj kompetencií aj mimo profesiu

Sme toho názoru, že štúdium na vyskej škole rozhodne poskytuje široký priestor na rozvoj nie len tých kompetencií, ktoré úzko súvisia s profesiou, na ktorú konkrétny odbor študentov pripravuje, ale aj kompetencií, ktoré presahujú rámec tohto odboru. Pochopiteľne si uvedomujeme, že to v najväčšej miere závisí od vyučujúcich a myslíme si, že u niektorých z nich je snaha v tomto smere jasne viditeľná. Naši respondenti však o tom až tak presvedčení nie sú. Najviac sa k nášmu názoru približujú respondenti vo veku 21-25 rokov, z ktorých 37,65% (v súčte odpovedí súhlasím a skôr súhlasím) vyjadrilo súhlasné stanovisko s uvedeným výrokom.

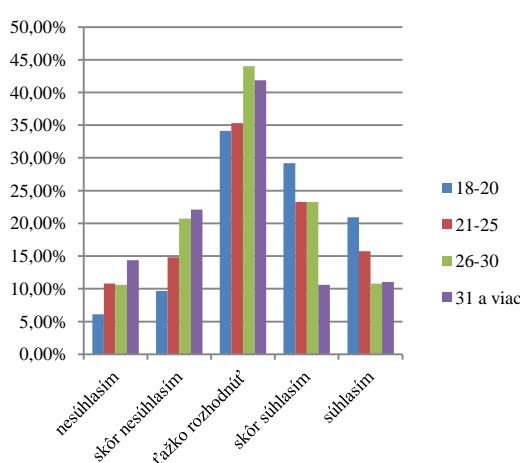
Graf č. 3 Očakávam zlepšenie orientácie v predmetnej problematike

V tretej otázke zameranej na očakávania vo vzťahu k vysokoškolskému štúdiu sme sa respondentov pýtali na to, či predpokladajú, že sa zlepší ich orientácia v predmetnej problematike. Odpovede sú znázornené v grafe č. 3.

Podobne ako v prvej otázke aj v tomto prípade tri skupiny opýtaných zaujali k položenej otázke vcelku jednoznačný postoj, dokonca by sme mohli povedať, že ešte presvedčivejší, ako v spomínamej otázke zameranej na kvalitu prípravy. V najväčšej miere očakávajú zlepšenie orientácie v predmetnej problematike respondenti vo veku 18-20 rokov (61,17% v súčte odpovedí súhlasím a skôr súhlasím). Po nich nasledujú respondenti vo veku 21-25 rokov (60,47% v súčte odpovedí súhlasím a skôr súhlasím) a 26-30 rokov (57,65% v súčte odpovedí súhlasím a skôr súhlasím). No nemenej zrejmý je aj nesúhlas respondentov vo veku 31 a viac rokov (32,47 % v položke skôr nesúhlasím) a veľké percento nerohodných z rovnakej skupiny (37,88%), ktorých postoj opäť pramení z presvedčenia, že roky praxe a skúseností im poskytujú orientáciu, ktorú im vysoká škola už rozšíriť nemôže. Na tomto mieste opäť musíme vyjadriť pochybnosť nad ich tvrdením, ktoré v značnej miere nedoceňuje význam vysokoškolského štúdia. V nasledujúcej otázke sme sa snažili posunúť ešte o úroveň vyššie a zistiť, do akej miery respondenti očakávajú, že sa zlepší ich orientácia nad rámec predmetnej problematiky. Odpovede sú znázornené v grafe č. 4.

Graf č. 4 Očakávam zlepšenie orientácie nad rámec predmetnej problematiky

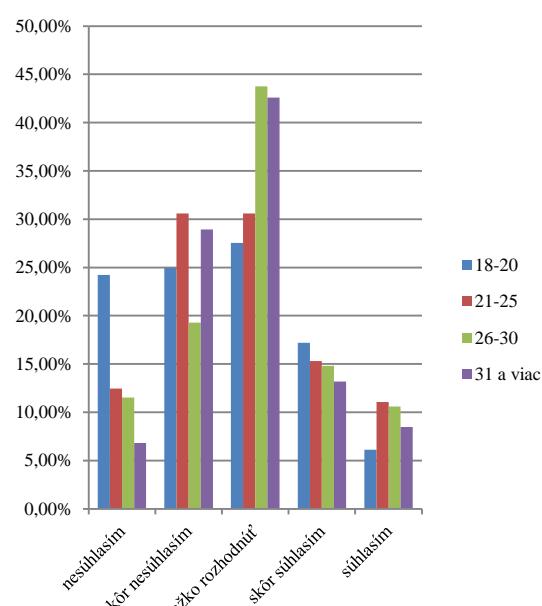

Podobne ako v predchádzajúcim prípade, aj pri tejto otázke sme zaznamenali najvyššiu mieru súhlasu u respondentov vo veku 18-20 rokov (50,12% v súčte odpovedí súhlasím a skôr súhlasím). Ak sa pozrieme na predchádzajúce odpovede tejto skupiny respondentov, s výnimkou získavania kompetencií nad rámec profesie všetky naznačujú istý prejav dôvery k vysokej škole, jej pôsobeniu a kvalitám. Dôvery, ktorá u respondentov vo veku 31 a viac rokov absentuje, čo je badateľné nie len v predchádzajúcich, ale aj v tejto otázke (opakovane najvyššia miera nesúhlasu 36,47% v súčte odpovedí nesúhlasím a skôr nesúhlasím).

Celkovo v otázkach súvisiacich s očakávaniami akoby miera súhlasu klesala s pribúdajúcim vekom. Aj v tomto prípade výsledky ukazujú, že v skupine respondentov vo veku 21-25 súhlasné stanovisko zaujalo 39,05% opýtaných (v súčte odpovedí súhlasím a skôr súhlasím) a vo vekovej skupine 26-30 rokov 24,70% opýtaných (v súčte odpovedí súhlasím a skôr súhlasím).

V ďalšej otázke sme sa pýtali respondentov na to, či očakávajú, že si v priebehu vysokoškolského štúdia nájdú kontakty v zahraničí. Výsledky sú znázornené v grafe č. 5.

Graf č. 5 Očakávam, že si nájdem kontakty v zahraničí

Graf jasne ukazuje, že s touto možnosťou väčšina respondentov nepočítá, alebo k nej nevie zaujať stanovisko. Najvyššiu mieru nesúhlas v tomto prípade prezentovali respondenti vo veku 18-20 rokov (49,18% v súčte odpovedí nesúhlasím a skôr nesúhlasím), ktorí vcelku jasne demonštrovali, že v hľadaní zahraničných kontaktov veľký význam nevidia. Podobne reagovali aj respondenti vo veku 21-25 rokov (43,06% v súčte odpovedí nesúhlasím a skôr nesúhlasím). Pred odpovedou na túto otázkou sme im upresnili, že nemáme na mysli priateľské vzťahy, ale kontakty, ktoré by im mohli v budúcnosti pomôcť napr. v zamestnaní. V týchto súvislostiach však nikto z opýtaných vôbec neuvažoval.

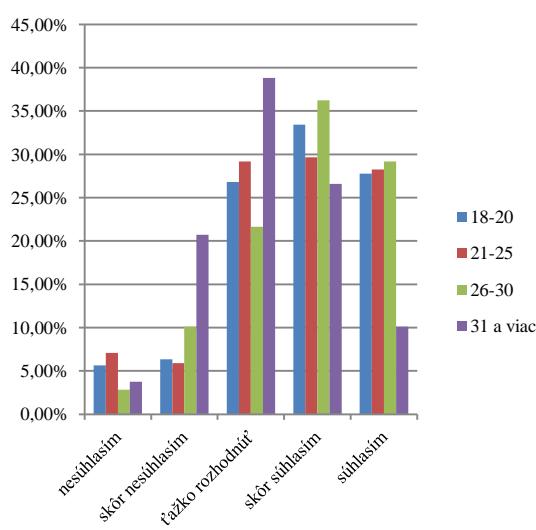
V predposlednej otázke nášho šetrenia sme sa pýtali respondentov, či očakávajú, že si s vysokoškolským vzdelaním rýchlejšie nájdú zamestnanie. Ich odpovede sú znázornené v grafe č. 6.

Graf opäť ukazuje na vcelku jednoznačný súhlasný postoj väčšiny opýtaných. V najvyššej miere súhlas s uvedeným výrokom prezentovali respondenti vo veku 26-30 rokov (65,42% v súčte

odpovedí súhlasím a skôr súhlasím). V predchádzajúcim teste sme uviedli, že väčšina respondentov z tejto skupiny sú absolventi stredných škôl, ktorí sa po ich ukončení rozhodli nenaastúpiť na vysokú školu, alebo ju začali navštěvovať, ale z rôznych dôvodov štúdium ukončili.

Pri hľadaní zamestnania sú v mnohých prípadoch konfrontovaní s otázkou o ukončenom vzdelaní, pričom absolvovanie vysokej školy je nesporne výhodou. Je preto pochopiteľné, že ich očakávania vo vzťahu k vysokoškolskému štúdiu, sú orientované práve týmto smerom.

Graf č. 6 Očakávam, že si s vysokoškolským vzdelaním rýchlejšie nájdem zamestnanie

Podobným spôsobom uvažujú aj respondenti vo veku 18-20 (61,17% v súčte odpovedí súhlasím a skôr súhlasím) a vo veku 21-25 (57,89% v súčte odpovedí súhlasím a skôr súhlasím). Aj keď nemusia mať úplne jasné predstavu o svojej budúcnosti, väčšina z nich je presvedčená o tom, že dosiahnuté vysokoškolské vzdelanie im s určitosťou pomôže pri hľadaní zamestnania. Dokonca aj u respondentov vo veku 31 a viac rokov, napriek predchádzajúcim odpovediam, evidujeme pri tejto otázke viac súhlasných reakcií ako nesúhlasných (36,71% v súčte odpovedí súhlasím a skôr súhlasím a 24,47% v súčte odpovedí nesúhlasím a skôr nesúhlasím).

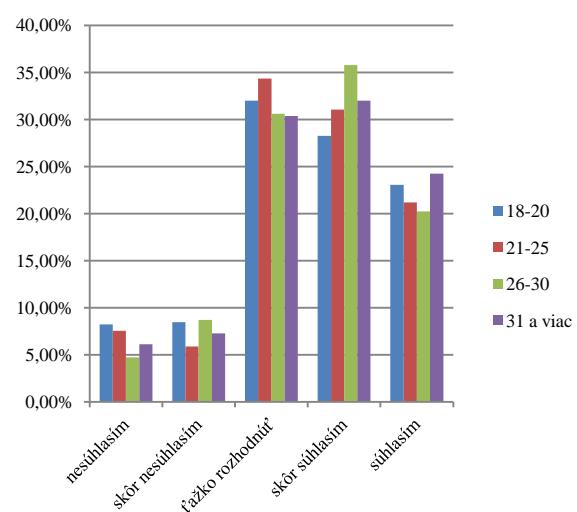
V poslednej otázke nášho šetrenia nás zaujímalo, do akej miery sú respondenti vo vzťahu k vysokoškolskému vzdelávaniu bez očakávaní a dôležitý je pre nich len doklad o jeho ukončení. Ich reakcie znázorňuje graf č. 7.

Pri tejto otázke sa ukázalo, že bez ohľadu na predchádzajúce odpovede je pre respondentov najdôležitejšou súčasťou vysokoškolského štúdia získanie dokladu o jeho ukončení. V predchádzajúcich odpovediach sice isté očakávania prezentovali, no keď mali vyjadriť postoj k tomuto výroku, veľmi jednoznačne dali najavo ako v skutočnosti celé svoje štúdium vnímajú. Najvyššiu mieru súhlasu prezentovali respondenti vo veku 31 a viac rokov (56,24%), po nich respondentí 26-30 rokov (56,00%), nasledovali respondenti vo veku 21-25 rokov (52,24%) a na koniec respondenti

vo veku 18-20 rokov (51,30%). Všetky uvedené údaje sú súčtom odpovedí súhlasím a skôr súhlasím. V skupine najstarších respondentov sme podobný výsledok očakávali, ale musíme priznať, že vo zvyšných skupinách nie (presnejšie nie tak výrazne).

Pri predchádzajúcich otázkach sme už uviedli, že veľa respondentov vo veku 31 a viac rokov je zamestnaných a majú za sebou aj niekoľkoročnú prax. V tom, aby mohli zotrvať v súčasnej profesií, prípadne zmeniť povolanie, im bráni len absencia potrebného dokladu, potvrzujúceho úspešné ukončenie požadovaného vzdelávania. Preto nám príde ich reakcia vcelku adekvátna. Pri mladších vekových kategóriях sme však predpokladali menej jednoznačnú reakciu, najmä v súvislosti s napĺňaním, podľa nás, dôležitejších očakávaní.

Graf č. 7 Neočakávam nič, potrebujem doklad o ukončení vysokej školy

3. ZÁVER

Na základe predchádzajúcich analýz môžeme konštatovať, že existujú názorové diferencie medzi respondentmi rôznych vekových skupín vo vzťahu k očakávaniam súvisiacim s absolvovaním vysokoškolského štúdia. V niektorých prípadoch sú viditeľne viac, v niektorých menej, ale tak, ako sa odlišujú jednotlivé vekové skupiny v životných a pracovných skúsenostach, odlišujú sa aj v názoroch na význam vysokoškolského vzdelávania.

Úplne na záver by sme ešte raz chceli zdôrazniť, že prezentované zistenia sú len čiastkovým výstupom širšieho, stále prebiehajúceho výskumu, zameraného na adaptáciu študentov rôznych vekových skupín na podmienky vysokoškolského vzdelávania. Okrem očakávaní, ktorých analýzou sme zaoberali v tejto štúdii, v ľom venujeme pozornosť aj miere pôsobenia vybraných motivačných stimulov ovplyvňujúcich našich respondentov pri rozhodovaní o absolvovaní vysokoškolského štúdia a analýze faktorov, ktoré vnímajú ako prekážky ich vysokoškolského štúdia. Priebežné výsledky budeme nadálej publikovať.

Explicitná analýza ochrany osobných údajov pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti v intenciách práv a povinností pacientov

Alena Krunková¹

Diana Treščáková²

¹ European Information Society Institute, o. z., Štítová 1, 040 01 Košice, Slovenská republika; UPJŠ v Košiciach, Právnická fakulta, Katedra ústavného práva a správneho práva; Kováčska 26, 040 75 Košice, Slovenská republika; alena.krunkova@upjs.sk

² European Information Society Institute, o. z., Štítová 1, 040 01 Košice, Slovenská republika; UPJŠ v Košiciach, Právnická fakulta, Katedra obchodného práva a hospodárskeho práva; Kováčska 26, 040 75 Košice, Slovenská republika; diana.trescakova@upjs.sk

Grant: 314011L790

Název grantu: „Priateľské dátové prostredie v zdravotníctve“ OPEVS, operačný program Efektívna verejná správa

Oborové zaměření: AG – právni vědy

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt V poslednom období sa čoraz viac pacientov domáha svojich práv pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti. Ide najmä o práva spojené s poskytovaním informácií o ich zdravotnom stave, spôsobe vykonávania medicínskych zákrokov a úkonom a možnostach liečby a pod. Uvedené súvisí aj s právom pacienta na poučenie ako aj na dôraz kladený na informovaný súhlas pacienta. Po účinnosti Všeobecného nariadenia Európskeho parlamentu a Rady č. 2016/679 z 27. apríla 2016 o ochrane fyzických osôb pri spracúvaní osobných údajov a o voľnom pohybe takýchto údajov, sa k právam pacienta pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti pridali aj nové práva súvisiace s ochranou osobných údajov pacienta, ochranou citlivých informácií o nom, ako aj jeho rodinných príslušníkov (pri získavaní informácií o rodinnej anamnéze). Autorky článku si uvedomujú, že práva pacienta na ochranu osobných údajov tu boli už aj pred prijatím nariadenia, avšak sprísnením povinností poskytovateľa zdravotnej starostlivosti a sankcií za ich porušenie, sa začal klášť na práva pacienta ako dotknutej osoby väčší dôraz. Aj samotný pacient si uvedené práva uvedomuje a v praxi ich aj vykonáva. V článku sa autorky zamerajú na špecifikáciu práv pacienta na úseku ochrany osobných údajov v kontexte s povinnosťami poskytovateľa zdravotnej starostlivosti. Zmienia sa aj o povinnostiach pacienta vo vzťahu k poskytovateľovi zdravotnej starostlivosti v súvislosti s ochranou osobných údajov. Predkladaná analýza je jedným z výstupov riešenia projektu a tvorí teoretický základ pre ďalšiu, aplikačnú rovinu riešeného projektu.

Klíčová slova pacient, poskytovateľ zdravotnej starostlivosti, práva pacienta, ochrana osobných údajov, povinnosti pacienta

1. ÚVODNÝ VSTUP DO PROBLEMATIKY OCHRANY OSOBNÝCH ÚDAJOV PRI POSKYTOVANÍ ZDRAVOTNEJ STAROSTLIVOSTI

Ústava Slovenskej republiky upravuje právo každého na ochranu zdravia. Ruka v ruke s ochranou zdravia a poskytovaním zdravotnej starostlivosti ide ochrana aj iných práv pacienta ako sú ochrana jeho osobných údajov, citlivých informácií o nom a ochrana súkromia. Podľa čl 19 ods. 3 Ústavy SR má každý právo na ochranu pred

neoprávneným zhromažďovaním, zverejňovaním alebo iným zneužívaním údajov o svojej osobe. Vysoká ochrana týchto práv je v ingerencii príslušných konaní na Ústavnom súde Slovenskej republiky.¹ Tiež podľa Charty práv pacienta sú všetky informácie o zdravotnom stave pacienta, diagnózach, liečbe a prognóze a aj všetky ostatné informácie osobného charakteru dôverné počas života pacienta aj po jeho smrti, pričom právo na dôvernosť údajov a na ich ochranu sa týka tak doby ich spracovania, ako aj výmeny údajov, zahŕňajúc právo ochrany údajov a informácií aj v počítačovej forme. Prijatím Všeobecného nariadenia Európskeho parlamentu a Rady č. 2016/679 z 27. apríla 2016 o ochrane fyzických osôb pri spracúvaní osobných údajov a o voľnom pohybe takýchto údajov (General Data Protection Regulation on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data) (ďalej len „nariadenie“), došlo k mnohým zmenám v oblasti ochrany osobných údajov v súvislosti s poskytovaním zdravotnej starostlivosti. Významnou zmenu oproti doterajším právnym predpisom je zmena v kategorizácii osobných údajov, pričom pribudli aj nové kategórie osobných údajov.

V zmysle čl. 4 bod 1 nariadenia sú osobnými údajmi „akékoľvek informácie týkajúce sa identifikovanej alebo identifikovateľnej fyzickej osoby (ďalej len „dotknutá osoba“), pričom identifikovateľná fyzická osoba je osoba, ktorú možno identifikovať priamo alebo nepriamo, najmä odkazom na identifikátor, ako je meno, identifikačné číslo, lokalizačné údaje, online identifikátor, alebo odkazom na jeden či viaceré prvky, ktoré sú špecifické pre fyzickú, fyziologickú, genetickú, mentálnu, ekonomickú, kultúrnu alebo sociálnu identitu tejto fyzickej osoby“.² Môže sa teda jednať o údaje ako sú titul, meno, priezvisko, dátum narodenia, bydlisko, fotka, e-mailová adresa, kontaktné informácie, číslo bankového účtu, zdravotné informácie, ale aj počítačová IP adresa (okrem tzv. maskovanej IP adresy a IP adresy pridelenej k sieti využívanej viacerými používateľmi – napr. internetové kaviarne), súbory cookies, čo je dôležité pre určenie virtuálnej identity. Tieto údaje

¹DOBROVIČOVÁ, G.: Interpretation of Constitution or Constitutional Act by the Constitutional Court of the Slovak Republic In: Przegląd Prawa Konstytucyjnego The Review of Constitutional Law. č. 6 (2019) s.157-164.

² Uvedeným sa tiež zaoberá KASL, F.: Internet včetně ochrany dát v europském kontextu. In.: Revue pro právo a technologie [Online]. 2016, č.13, s.120 dostupné na <https://journals.muni.cz/revue/article/view/5422/pdf>

môžu v kombinácii s jedinečnými identifikátormi taktiež viesť k identifikácii fyzickej osoby. Ide o tzv. demonštratívny výpočet charakterísk určujúcich fyzickú osobu. Uvedená definícia osobných údajov nevyžaduje, aby išlo o konkrétnu identitu fyzickej osoby, ale postačuje, aby za splnenia daných podmienok bola osoba identifikovateľná.³ Fyzickú osobu považujeme za určenú, keď na základe dostupných údajov je jednoznačne identifikovaná a odlišená od ostatných osôb v danom informačnom systéme, v ktorom sa osobné údaje spracúvajú. V tomto prípade si treba uvedomiť, že nie každá informácia o fyzickej osobe, ktorá vyzerá ako osobný údaj, ním napokon aj je. Osobnými údajmi nebudú napríklad údaje určujúce právnickú osobu alebo fyzickú osobu podnikateľa, anonymné údaje a pod.⁴

V ďalšej časti článku sa autorky zamerajú na kategóriu osobných údajov poskytovaných v súvislosti s poskytovaním zdravotnej starostlivosti. Bude nevyhnutné zodpovedať otázku, s akými osobnými údajmi sa pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti nakladá, akým spôsobom ich pacient poskytuje, akým spôsobom sú uchovávané a chránené poskytovateľmi zdravotnej starostlivosti. Okrem toho je potrebné v súvislosti s vyššie uvedeným zamerať sa na práva a povinnosti pacientov, ako aj poskytovateľov zdravotnej starostlivosti.

2. KATEGORIZÁCIA OSOBNÝCH ÚDAJOV PRI POSKYTOVANÍ ZDRAVOTNEJ STAROSTLIVOSTI

Ako sme uvádzali vyššie, GDPR zavádzza tri druhy nových osobných údajov. Všetky uvádzané skupiny súvisia s poskytovaním zdravotnej starostlivosti. Prvou skupinou sú genetické údaje. Do tejto skupiny osobných údajov patria tie, ktoré sa týkajú zdedených alebo nadobudnutých znakov osoby, ktoré poskytujú jedinečné informácie o fyziológii alebo zdraví tejto fyzickej osoby. Uvedené údaje sa týkajú najmä biologickej vzorky danej osoby.

GDPR ďalej zavádzza kategóriu biometrických údajov. Biometrický údaj môžno definovať ako osobný údaj fyzickej osoby, na základe ktorého je osoba jednoznačne a nezameniteľne určiteľná. Jedná sa o biologické vlastnosti, fyziologické znaky črty alebo opakovanej činnosti, v prípade ktorých sú tieto vlastnosti špecifické pre konkrétnego človeka a zároveň merateľné. Biometrickými údajmi sú napr. odtlačok prsta, odtlačok dlane, analýza deoxyribonukleovej kyseliny a pod.⁵ Ako vyplýva z Metodického usmernenia Úradu na ochranu osobných údajov č. 6/2013 biometrické údaje sú osobitnou kategóriou osobných údajov a sú považované za citlivé osobné údaje. Ako uvádzza Úrad v metodickom usmernení, na ich spracovanie zákon kladie prísnosie kritéria, nakoľko miera rizika a nebezpečenstvo zneužitia, neoprávnených zásahov a porušovania práv a slobôd (najmä práva na ochranu osobných údajov a súkromia) dotknutých osôb pri ich spracúvaní je kvalitatívne vyššia.⁶

Tretou skupinou „nových“ osobných údajov sú tie, ktoré sa týkajú fyzického alebo duševného zdravia, vrátane údajov o poskytovaní

³ Bližšie k tomu pozri aj TREŠČÁKOVÁ, D.: On some aspects of protection of personal data in the European area. In: Topical issues problems of modern law and economics in Europe and Asia. - Moskva: Moskovskij gosudarstvennyj juridičeskij universitet imeni O. E. Kutafina, 2018. s. 146

⁴ K tomu pozri aj Metodické usmernenie Úradu na ochranu osobných údajov č. 1/2013 k pojmu osobné údaje dostupné na https://dataprotection.gov.sk/uouu/sites/default/files/metodicke_usmernenie_c_1_2013_k_pojmu_osobne_udaje.pdf

⁵ Zdroj: Slovník pojmov. Úrad na ochranu osobných údajov dostupné z <https://dataprotection.gov.sk/uouu/sk/content/biometricky-udaj>

⁶ Metodické usmernenie Úradu na ochranu osobných údajov č. 6/2013 dostupné z https://dataprotection.gov.sk/uouu/sites/default/files/metodicke_usmernenie_c_6_2013_spracuvanje_biometrickych_udajovpw.pdf

služieb zdravotnej starostlivosti, ktorými sa odhalujú informácie o jej zdravotnom stave.⁷

GDPR sa okrem základného vymedzenia kategórii osobných údajov v zdravotníctve venuje aj podrobnejšiemu vymedzeniu a špecifikácii osobných údajov v zdravotníctve a ich ochrane. V bode 35 nariadenia možno nájsť aj špecifikáciu osobných údajov týkajúcich sa zdravia. V zmysle tohto bodu osobné údaje týkajúce sa zdravia by mali zahŕňať všetky údaje týkajúce sa zdravotného stavu dotknutej osoby, ktoré poskytujú informácie o minulom, súčasnom alebo budúcom fyzickom alebo duševnom zdravotnom stave dotknutej osoby. Ďalej tieto údaje zahŕňajú informácie o fyzickej osobe získané pri registrácii na účely poskytovania služieb zdravotnej starostlivosti danej fyzickej osobe alebo pri ich poskytovaní podľa smernice Európskeho parlamentu a Rady 2011/24/EU⁸ číslo, symbol alebo osobitný údaj, ktorý bol fyzickej osobe pridelený na individuálnu identifikáciu tejto fyzickej osoby na zdravotné účely. Ďalej pôjde o informácie získané na základe vykonania testov alebo prehliadok častí organizmu alebo telesných látok vrátane genetických údajov a biologických vzoriek. Uvedené tiež zahŕňa akékolvek informácie napríklad o chorobe, zdravotnom postihnutí, riziku ochorenia, anamnéze, klinickej liečbe alebo o fyziologickom alebo biomedicínskom stave dotknutej osoby bez ohľadu na zdroj týchto informácií, či už pochádzajú napríklad od lekára alebo iného zdravotníckeho pracovníka, z nemocnice, zo zdravotnej pomôcky alebo z vykonania diagnostického testu in vitro.

Nariadenie sa venuje aj spracovaniu osobných údajov, ktoré tvoria osobitnú kategóriu osobných údajov (údaje, ktoré odhalujú rasový pôvod alebo etnický pôvod, politické názory, náboženskú vieru, filozofické presvedčenie, členstvo v odborových organizáciach, genetické údaje, biometrické údaje, údaje týkajúce sa zdravia alebo údaje týkajúce sa sexuálneho života alebo sexuálnej orientácie fyzickej osoby), a to len na zdravotné účely, ak je to potrebné na dosiahnutie týchto účelov v prospech fyzických osôb, spoločnosti ako celku (uvedené sa týka aj ochrany verejného zdravia, čo tvorí výnimku zo spracovania osobitnej kategórie osobných údajov, t.j. aj bez súhlasu dotknutej osoby).

3. OSOBNÉ ÚDAJE AKO SÚČASŤ ZDRAVOTNEJ DOKUMENTÁCIE

Každý pacient pri úkonoch súvisiacich s jeho zdravím v prípade, ak vyhľadá pomoc poskytovateľa zdravotnej starostlivosti, poskytuje svoje osobné údaje. Tieto sa následne po ich oznamení zdravotníckemu pracovníkovi nachádzajú v zdravotnej dokumentácii, t.j. v zdravotnej karte, výmenných lístkoch, receptoch na lieky a pod. Ak by sme sa mali zamerať na legálne vymedzenie zdravotnej dokumentácie, toto je uvedené v § 19 ods. 1 zákona o zdravotnej starostlivosti. Vedenie zdravotnej dokumentácie je v zmysle tohto ustanovenia získavanie, zhromažďovanie a zaznamenávanie údajov, ktoré tvoria obsah zdravotnej dokumentácie, ktorý je vymedzený zákonom. Uvedené údaje sa môžu viesť buď v písomnej forme alebo v elektronickej forme s elektronickým podpisom (zdravotná dokumentácia v elektronickej forme s elektronickým podpisom sa vedia na záznamovom nosiči v textovej forme, grafickej forme alebo v audiovizuálnej forme).

Pojmové vymedzenie zdravotnej dokumentácie obsahuje aj Odborné usmernenie Ministerstva zdravotníctva SR o vedení zdravotnej dokumentácie č. 07594/2009 – OZS zo dňa 24.09.2009, ktoré zdravotnú

⁷ Pozri dôvodovú správu k zákonu č. 18/2018 Z.z. o ochrane osobných údajov dostupnú na <http://www.epi.sk/dovodova-sprava/dovodova-sprava-k-zakonom-c-18-2018-z-z.htm>

⁸ Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2011/24/EU z 9.3.2011 o uplatňovaní práv pacientov pri cezhraničnej zdravotnej starostlivosti dostupná z <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:088:0045:0065:SK:PDF>

dokumentáciu označuje ako súbor písomných, grafických a iných údajov o zdravotnom stave osoby. Je neoddeliteľnou súčasťou poskytovania zdravotnej starostlivosti. Zároveň uvádzá, že súčasťou zdravotnej dokumentácie je aj ošetrovateľská dokumentácia.⁹

V rámci ochrany osobných údajov dotknutej osoby v súvislosti so zdravotnou dokumentáciou a poskytovaním zdravotnej starostlivosti nariadenie uvádzá, že dotknutá osoba by mala mať právo na prístup k osobným údajom, ktoré boli o nej získané, pričom toto právo si môže dotknutá osoba v primeraných intervaloch aj uplatňovať. Prístup k osobným údajom slúži najmä za účelom kontroly zákonnosti spracovania samotnou dotknutou osobou. Pôjde napríklad o údaje v lekárskych záznamoch obsahujúcich informácie ako diagnóza, výsledky vyšetrení, posudky ošetrujúcich lekárov a akákoľvek poskytnutá terapia alebo uskutočnené zákroky. V súčasnosti, kedy sa v prevažnej väčšine zdravotníckych zariadení pracuje s papierovou zdravotnou dokumentáciou, je obtiažne, aby sa pacient dostal k svojej zdravotnej dokumentácii a k informáciám ako sa s osobnými údajmi pacienta nakladá. Bežne v praxi jednak z časového hľadiska a možno aj z hľadiska zaužívaných systémov, nie je pacientovi zdravotná dokumentácia bežne dostupná a ani sa nedostáva k vysvetleniam, akým spôsobom sa jeho osobné údaje do zdravotnej dokumentácie ukladajú, ako sa uchovávajú, aká je bezpečnosť tohto uchovávania, akým spôsobom sa zverejňujú a či sa uvedené realizuje zákonným spôsobom. Uvedené by sa malo uľahčiť prostredníctvom zavedenia programu e-health a elektronickej zdravotnej knižky, kedy si dotknutá osoba dokáže sama cez Národný portál zdravia a občiansky preukaz s čipom pozrieť svoje zdravotné záznamy a všetky výsledky z vyšetrení a pod., čo v bode 63 predpokladá aj nariadenie. Okrem uvedeného však by dotknutá osoba mala právo vedieť aj informácie, ktoré nie sú v zdravotnej dokumentácii zaznamenané, a to napríklad účel spracovania osobných údajov, doba spracovania osobných údajov, príjemcovia osobných údajov a o postupe v každom automatizovanom spracovaní osobných údajov.

S osobnými údajmi pacienta, ako aj so zdravotnou dokumentáciou súvisí otázka povinnosti zdravotníckych pracovníkov zachovávať mlčanlivosť o všetkých skutočnostiach, ktoré sa týkajú zdravotného stavu pacienta. Uvedená povinnosť mlčanlivosti je zakotvená v zákone č. 576/2004 Z.z. o zdravotnej starostlivosti, ako aj v zákone č. 578/2004 Z.z. o poskytovateľoch zdravotnej starostlivosti ako povinnosť zachovávať mlčanlivosť o všetkých skutočnostiach, o ktorých sa dozvedel v súvislosti s výkonom svojho povolenia. Napriek povinnej mlčanlivosti zdravotníckych pracovníkov môžu byť údaje zo zdravotnej dokumentácie sprístupňované alebo poskytované avšak nie za každých okolností a všetkým. Poskytovanie údajov zo zdravotnej dokumentácie je prísnne regulované a upravené zákonom, a to v ustanovení § 25, kde zákon určuje oprávnené osoby na nahliadnutie do zdravotnej dokumentácie, resp. na požiadanie výpisu zo zdravotnej dokumentácie. Zákon určuje osoby, ktorým je možné nahliadnuť do zdravotnej dokumentácie pacienta. V prvom rade sa jedná o samotného pacienta alebo jeho zákonného zástupcu, manželovi, manželke, dieťaťu alebo rodičovi (toto platí len v prípade papierovej formy zdravotnej dokumentácie, uloženej priamo u všeobecného lekára pacienta). V prípade elektronickej zdravotnej knižky má sám pacient do nej prístup cez Národný portál zdravia a sám rozhoduje, komu údaje zo svojej zdravotnej knižky sprístupní). Zákon určuje aj iné osoby, ktoré môže poskytovateľ zdravotnej starostlivosti sprístupniť zdravotnú dokumentáciu pacienta. Pôjde napríklad o posudkového lekárova, poistovňu, odbornému pracovníkovi epidemiológie, znalcovi a pod.

⁹ Odborné usmernenie Ministerstva zdravotníctva SR o vedení zdravotnej dokumentácie č. 07594/2009 – OZS dostupné na http://www.fntt.sk/dokumenty/Odborne_usmerne_nie_SR_o_vedeni_zdrav_dokum_c_07594_2009_OZS.pdf

V zmysle § 18 ods. 2 sa súhlas dotknutej osoby na spracúvanie, poskytovanie a sprístupňovanie údajov zo zdravotnej dokumentácie sa za podmienok ustanovených týmto zákonom nevyžaduje avšak každý, komu sa poskytnú alebo sprístupnia údaje zo zdravotnej dokumentácie podľa tohto zákona, je povinný zachovávať o nich mlčanlivosť a zabezpečiť ich ochranu tak, aby nedošlo k ich strate alebo zneužitiu. Povinnosť mlčanlivosti ustanovuje aj § 49 zákona o zdravotnej starostlivosti keď uvádzá, že osoby, ktoré zabezpečujú evidenciu a uchovávanie osobitnej zdravotnej dokumentácie, a osoby, ktoré sa dozvedeli údaje z osobitnej zdravotnej dokumentácie, sú povinné zachovávať mlčanlivosť o týchto skutočnostiach. Povinnosti mlčanlivosti môže tieto osoby zbavit' len súd.

Vzhľadom ku skutočnosti, že zdravotná dokumentácia obsahuje osobné údaje pacienta, ako aj citlivé informácie o jeho zdravotnom stave, rodinnej anamnéze a pod., musí byť uchovávaná a zabezpečená tak, aby žiadnym spôsobom nedošlo k úniku týchto informácií.¹⁰ Neplatí to len o elektronickej forme, ale aj o klasickej papierovej, ktorá je fyzicky uložená v ambulancii poskytovateľa zdravotnej starostlivosti. V týchto prípadoch musí byť uložená tak, aby k nej nemohla mať prístup nepovolaná osoba. V zmysle § 22 zákona o zdravotnej starostlivosti, za zabezpečenie zdravotnej dokumentácie zodpovedá poskytovateľ zdravotnej starostlivosti. Ten je povinný zdravotnú dokumentáciu ukladať a ochraňovať tak, aby nedošlo k jej poškodeniu, strate, zničeniu alebo zneužitiu.

4. PRÁVA A POVINNOSTI DOTKNUTÝCH OSÔB PRI POSKYTOVANÍ ZDRAVOTNEJ STAROSTLIVOSTI

S právami a povinnosťami dotknutých osôb korešpondujú práva a povinnosti osôb povinných. V súvislosti s poskytovaním zdravotnej starostlivosti je dotknutou osobou pacient, ktorý má na úseku ochrany osobných údajov množstvo práv. Treba však mať na pamäti, že dotknutá osoba má v súvislosti s osobnými údajmi aj povinnosť, z porušenia ktorých vyplývajú určité následky.¹¹ Prevádzkovateľom je v tomto vzťahu je poskytovateľ zdravotnej starostlivosti, pričom v zmysle ustanovenia § 4 zákona č. 578/2004 Z.z. o poskytovateľoch zdravotnej starostlivosti, zdravotníckych pracovníkoch, stavovských organizáciách v zdravotníctve môže ísť o:

1. fyzickú osobu – podnikateľa alebo právnickú osobu, ktoré poskytuje zdravotnú starostlivosť na základe:
 - povolenia (§ 11 zákona) alebo povolenia na poskytovanie lekárenskej starostlivosti podľa zákona č. 362/2011 Z.z. o liekoch a zdravotníckych pomôckach,
 - živnostenského oprávnenia podľa zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní, alebo
2. fyzickú osobu – podnikateľa, ktorá poskytuje zdravotnú starostlivosť na základe licencie na výkon samostatnej zdravotníckej praxe alebo, fyzickú osobu – podnikateľa alebo právnickú osobu, ktorá poskytuje zdravotnú starostlivosť na základe povolenia na prevádzkovanie prírodných liečebných kúpeľov alebo povolenia na prevádzkovanie kúpeľnej liečebne podľa zákona o zdravotnej starostlivosti.

¹⁰ K tomu pozri aj KOROMHÁZ, P.: Všeobecne o zdravotnej dokumentácii. In: MMK 2017 : Mezinárodní Masarykova konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky Hradec Králové: MAGNANIMITAS, 2017

¹¹ BREICHOVÁ LAPČÁKOVÁ, M.: Právna zodpovednosť ako druh spoločenskej zodpovednosti. In: Postavenie verejných funkcionárov v právnom poriadku Slovenskej republiky: zborník vedeckých prác. - Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2012 s. 123-137.

Pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti nie je potrebný súhlas na spracúvanie osobných údajov pacienta z dôvodu, že základom v tomto prípade je zákon.¹² To znamená, že osobné údaje sa spracúvajú na základe ustanovenia § 10 zákona o ochrane osobných údajov. Právnym základom je poskytovanie zdravotnej starostlivosti podľa zákona o zdravotnej starostlivosti, ktorý je osobitným zákonom. Keďže pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti nie je potrebný súhlas pacienta na spracovanie jeho osobných údajov, tento súhlas nemôže pacient ani odvolať. Od uvedeného treba odlišovať informovaný súhlas, o ktorom sa autorky zmienujú nižšie. Pacient ako dotknutá osoba nemôže ani odmietnuť zápis jeho údajov do zdravotnej dokumentácie. Toto sa realizuje na základe zákona, nie je tam potrebný súhlas pacienta. Vykonávať zápisu do zdravotnej dokumentácie je naopak v zmysle zákona o zdravotnej starostlivosti povinnosťou poskytovateľa zdravotnej starostlivosti.

Ostatné spracúvanie osobných údajov pacienta, ktoré nesúvisí s poskytovaním zdravotnej starostlivosti je možné kedykoľvek odvolať. Súhlas na spracovanie osobných údajov je vždy vydaný za konkrétnym účelom. Osobné údaje sa nemôžu používať na iný účel ako účel vymedzený v súhlase. Pri nakladaní s osobnými údajmi je nevyhnutné aplikovať princíp minimalizácie, čo znamená, že len čo uplynie doba, počas ktorej je prevádzkovateľ povinný uchovávať osobné údaje, je povinný ich odstrániť z databázy.

Napriek skutočnosti, že poskytovateľ zdravotnej starostlivosti na spracovanie osobných údajov nepotrebuje súhlas dotknutej osoby, je povinný dotknutú osobu, teda pacienta alebo inú oprávnenú osobu poučiť o spracúvaní jej osobných údajov. Zákon priamo neuvádzá, či toto poučenie má byť v ústnej alebo písomnej forme, avšak prevádzkovateľ, v tomto prípade poskytovateľ zdravotnej starostlivosti musí viedieť preukázať, že si splnil svoju zákonnú povinnosť a pacienta o spracúvaní jeho osobných údajov poučil. Spravidla však majú poskytovatelia zdravotnej starostlivosti vypracované vzory poučení, ktoré dávajú pacientom podpisovať. V takomto prípade sa nemôžu dostať do dôkaznej núdze. Samozrejme, nie je nutné, aby poskytovateľ zdravotnej starostlivosti poučoval pacienta pri každej návštive zdravotníckeho zariadenia. Je to však nevyhnutné pri každom novom pacientovi a pacientovi, ktorý prišiel k poskytovateľovi zdravotnej starostlivosti po účinnosťou nariadenia a zákona o ochrane osobných údajov.

Od poučenia o ochrane osobných údajov pacienta ako dotknutej osoby, je nutné odlišovať poučenie pacienta o účele, povahе, následkoch a rizikách poskytnutia zdravotnej starostlivosti, o možnostiach voľby navrhovaných postupov a rizikách odmietnutia poskytnutia zdravotnej starostlivosti. Uvedené poučenie upravuje ustanovenie § 6 zákona o zdravotnej starostlivosti spolu s informovaným súhlasm pacienta. Poučenie pacienta a udelenie informovaného súhlasu pacientom predchádza poskytnutiu zdravotnej starostlivosti. Spôsob poučenia nie je zákonom stanovený, t.j. nevyžaduje sa písomná forma poučenia, avšak podľa ustanovenia § 21 ods. 1 písm. b) zákona o zdravotnej starostlivosti zápis do zdravotnej dokumentácie obsahuje okrem iného aj „spôsob poučenia a obsah poučenia.“ Uvedené môže evokovať, že poučenie by teda malo byť v písomnej podobe a bude súčasťou zdravotnej dokumentácie, napriek tomu však, zákon písomnú formu poučenia nepredpisuje a zdravotná dokumentácia v zmysle zákona nemusí obsahovať písomné poučenie, ale len konštatovanie toho, že pacient bol poučený, akou formou a čo poučenie, hoci aj v ústnej forme, obsahovalo.¹³ Domnievame sa, že by mohlo ísť aj o čiastočné

¹² Obdobne aj Metodické usmernenie č. 1/2015 k základným pojmom – súhlas dotknutej osoby a Metodické usmernenie č. 3/2014 k účelu spracúvania osobných údajov.

¹³ Pozri tiež Odborné usmernenie Ministerstva zdravotníctva SR o vedení zdravotnej dokumentácie č. 07594/2009 – OZS dostupné na http://www.fntt.sk/dokumenty/Odborne_usmernenie_SR_o_vedeni_zdrav_dokum_c_07594_2009_OZS.pdf

prepísanie obsahu rozhovoru pacienta a lekára, obsahom ktorého je poučenie. Poučenie má byť poskytnuté tak, aby ho pacient pochopil s dosťatom času na zváženie a slobodné rozhodnutie a bez nátlaku zo strany zdravotných pracovníkov. Dosťatom času znamená to, že pacient má právo na oboznámenie sa s navrhovanou liečbou, na kladenie doplňujúcich otázok, prediskutovanie nejasností s lekárom, zváženie kladov a záporov navrhovej liečby a nakoniec samotné rozhodnutie pacienta o tom, či podstúpi navrhovanú liečbu alebo nie. Tak poučenie, ako aj vyjadrenie informovaného súhlasu môže pacient odmietnuť, resp. môže svoj súhlas aj odvolať.¹⁴ V takomto prípade však mu nemôže byť poskytnutá zdravotná starostlivosť daného poskytovateľa zdravotnej starostlivosti, resp. mu nemôže byť poskytnutá zdravotná starostlivosť spôsobom, ktorý bol obsahom poučenia a informovaného súhlasu. To, že pacient napríklad odmietol navrhovanú liečbu musí byť zaznamenané aj v informovanom súhlase, a to jasne a zreteľne. Uvedené tak bude predstavovať dôkazný prostriedok pre lekára v prípade, ak by pacient na základe odmietnutia liečby utrpel poškodenie zdravia a nasledoval by prípadný súdny spor.¹⁵

Medzi ďalšie práva pacienta ako dotknutej osoby, ktoré korešpondujú s povinnosťami poskytovateľa zdravotnej starostlivosti ako prevádzkovateľa je právo dotknutej osoby na informácie a právo na prístup k údajom. Uvedené právo je zákonne vymedzené jednako nariadením GDPR v čl. 15 alebo v § 28 a 29 zákona o ochrane osobných údajov. Uvedené právne predpisy stanovujú povinnosť prevádzkovateľa poskytnúť dotknutej osobe informácie o účele spracovania osobných údajov, na ktorý sú jej osobné údaje určené a to aj v prípade, keď sa osobné údaje nezískavajú priamo od dotknutej osoby. Je potrebné, aby tieto informácie boli dotknutej osobe poskytnuté najneskôr pri získavaní jej osobných údajov, respektívne v dostatočnom časovom predstihu, jasne a zrozumiteľne a takým spôsobom, aby sa s týmito informáciami mohla skutočne oboznámiť a porozumela im.

Dotknutá osoba má v súvislosti so spracúvaním jej osobných údajov pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti voči poskytovateľovi zdravotnej starostlivosti tieto práva:

- V súlade s ochranou jej dôstojnosti, rešpektovania jej telesnej integrity a psychickej integrity právo získať potvrdenie o tom, či sa spracúvajú osobné údaje, ktoré sa jej týkajú, a ak tomu tak je, má právo získať prístup k týmto osobným údajom spolu s informáciami uvedenými v informovanom ohlase poskytovateľa zdravotnej starostlivosti, kde sú uvedené informácie o účele, povahе, následkoch a rizikách poskytnutia zdravotnej starostlivosti, o možnostiach voľby navrhovaných postupov a rizikách odmietnutia poskytnutia zdravotnej starostlivosti.
- Právo na to, aby poskytovateľ zdravotnej starostlivosti opravil jej nesprávne osobné údaje a aby doplnil jej neúplné osobné údaje.
- Právo na vymazanie (zabudnutie) jej osobných údajov, ak tieto údaje už nie sú potrebné na účely, na ktoré sa získvali alebo inak spracúvali ak nepodliehajú iným zákonným požiadavkám. Zákon o zdravotnej starostlivosti priamo určuje povinnosť archivovať údaje o pacientovi po dobu minimálne 10 rokov od poslednej návštavy pacienta u poskytovateľa zdravotnej starostlivosti. Z tohto dôvodu nie je možné, aby pacient v čase, keď sú jeho osobné údaje potrebné na účely, na ktoré sa získvali, uplatňoval svoje právo na zabudnutie. Uvedené slúži aj ako ochrana poskytovateľa zdravotnej starostlivosti, aby

¹⁴ Pozri Chartu práv pacienta dostupnú na https://www.suscch.eu/e107_files/PDF/chartha.pdf

¹⁵ Pozri napríklad Kováč, P.: K niektorým aspektom právnej úpravy informovaného súhlasu dostupné na <http://www.hpi.sk/2008/01/k-niekorytom-aspektom-pravnej-upravy-informovaneho-suhlasu/>

- počas zákonnej doby archivácie vedel preukázať, že zdravotnú starostlivosť poskytol, akým spôsobom a v akom rozsahu.
- Právo získať osobné údaje, ktoré sa jej týkajú a ktoré poskytla poskytovateľovi zdravotnej starostlivosti, a tiež právo preniesť tieto údaje ďalšiemu prevádzkovateľovi.
 - Taktiež má právo na sprístupnenie údajov zo zdravotnej dokumentácie formou nahliadania do zdravotnej dokumentácie tejto osobe, jej zákonnému zástupcovi a ďalším osobám v zmysle platnej legislatívy v celom rozsahu.
 - Právo namietať proti spracúvaniu jej osobných údajov poskytovateľom zdravotnej starostlivosti v informačných systémoch, ktoré to povoľujú (napr. pri spracúvaní osobných údajov za účelom marketingových služieb).
 - Právo podať stážnosť na Úrade pre ochranu osobných údajov, ak sa domnieva, že spracúvanie osobných údajov zo strany poskytovateľa zdravotnej starostlivosti, ktoré sa jej týka, je v rozpore s právnymi predpismi na ochranu osobných údajov.
 - Právo namietať a odmietnuť poskytnutie zdravotnej starostlivosti okrem prípadov, v ktorých podľa zákona č. 576/2004 Z.z. možno poskytnúť zdravotnú starostlivosť bez informovaného súhlasu.
 - Právo na zachovanie mlčanlivosti o všetkých údajoch týkajúcich sa jej zdravotného stavu, o skutočnostiach súvisiacich s jeho zdravotným stavom, ak v prípadoch ustanovených osobitným predpisom nie je zdravotnícky pracovník zbavený tejto mlčanlivosti.
 - Ak osobné údaje neboli získané od dotknutej osoby, dotknutá osoba má právo získať informáciu z akého zdroja pochádzajú jej osobné údaje, prípadne informácie o tom, či údaje pochádzajú z verejne prístupných zdrojov.
 - Dotknutá osoba, môže podať návrh na začatie konania o ochrane osobných údajov podľa ust. § 100 zákona NR SR č. 18/2018 Z.z. o ochrane osobných údajov a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
 - Dotknutá osoba, ktorá sa domnieva, že dochádza k neoprávnenému spracúvaniu jej osobných údajov alebo došlo k zneužitiu jej osobných údajov, môže na Úrade pre ochranu osobných údajov Slovenskej republiky (ďalej len „Úrad“) podať návrh na začatie konania o ochrane osobných údajov.

5. POVINNOSTI PACIENTA – DOTKNUTEJ OSOBY

V porovnaní s právami pacienta ako dotknutej osoby sú jeho povinnosti takpovediac v úzadí. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že nové nariadenie ako aj nový zákon o ochrane osobných údajov priniesli nové povinnosti a sprísnenie starých, sprísnenie sankcií najmä na strane prevádzkovateľa, t.j. na strane poskytovateľa zdravotnej starostlivosti. Naopak, pacientovi ako dotknutej osobe priniesla novoprijatá legislatíva nové práva. Určite však existujú povinnosti pacienta na úseku ochrany osobných údajov, ktoré korešpondujú s jeho právami.

Poskytovateľ zdravotnej starostlivosti spracúva osobné údaje pacienta na základe zákona, čo znamená, že právnym základom pre spracúvanie osobných údajov nie je súhlas pacienta, ale osobitný zákon, ktorým je zákon o zdravotnej starostlivosti. Na tomto právnom základe je teda pacient povinný strieľať spracúvanie jeho osobných údajov poskytovateľom zdravotnej starostlivosti a zápis jeho osobných údajov do zdravotnej dokumentácie, čo korešponduje s povinnosťou zdravotníckeho pracovníka viesť zdravotnú dokumentáciu a vykonávať v nej zápisu. V súvislosti s týmto je potrebné spomenúť, že pacient je povinný poskytnúť poskytovateľovi zdravotnej starostlivosti správne a úplne osobné údaje, údaje o jeho zdravotnom stave, rodinnej anamnéze a pod. V zmysle ustanovenia § 16 ods. 1 zákona o ochrane osobných údajov do informačného systému možno poskytnúť len pravdivé

osobné údaje. Za nepravdivosť osobných údajov zodpovedá ten, kto ich do informačného systému poskytol. Uvedené sa vzťahuje aj na poskytovanie osobitných kategórií osobných údajov, ktoré sú uvedené v 13 ods. 1 zákona o ochrane osobných údajov. Sú nimi napríklad údaje, ktoré odhalujú rasový alebo etnický pôvod, politické názory, náboženskú vieru, údaje týkajúce sa zdravia alebo pohlavného života. V zmysle zákona o ochrane osobných údajov sa spracúvanie osobitných kategórií osobných údajov zakazuje, avšak zákon v § 14 obsahuje výnimky z obmedzenia pri spracúvaní osobitných kategórií osobných údajov a jednou z nich, ktorá je uvedená pod písm. f) je spracúvanie na účely poskytovania zdravotnej starostlivosti, ak tieto údaje spracúva poskytovateľ zdravotnej starostlivosti. K tomu je však potrebné uviesť, že pri spracúvaní osobných údajov a ich osobitných kategórií sa musí aplikovať zásada minimalizácie, čo znamená, že aj poskytovateľ zdravotnej starostlivosti môže získavať od pacienta len tie osobné údaje, ktoré sú nevyhnutné pre poskytnutie zdravotnej starostlivosti. Môže sa jednat napríklad o údaj o náboženskej viere, o politických názoroch pacienta, čo vôbec nesúvisí s poskytovaním zdravotnej starostlivosti a nie je dôvod na získavanie takýchto údajov a informácií o pacientovi. Uvedené súvisí aj s etickou rovinou poskytovania zdravotnej starostlivosti.¹⁶

Pacient je tiež v zmysle nariadenia povinný strieľať sprístupnenie osobných údajov Úradom verejného zdravia v prípadoch, ktoré ustanovuje nariadenie. Jedným z prípadov môže byť, ak to odôvodňuje verejný záujem, najmä spracúvanie osobných údajov v oblasti pracovného práva, práva sociálnej ochrany vrátane dôchodkového zabezpečenia, a na účely zdravotnej bezpečnosti, monitorovania a varovania, prevencie alebo kontroly prenosných chorôb a iných závažných hrozien pre zdravie. Takáto výnimka sa môže vykonať na zdravotné účely vrátane verejného zdravia a riadenia služieb zdravotnej starostlivosti, najmä s cieľom zabezpečiť kvalitu a nákladovú efektívnosť postupov používaných na uspokojovanie nárokov na plnenie a služby v systéme zdravotného poistenia, alebo na účely archívacie vo verejnom záujme,¹⁷ na účely vedeckého alebo historického výskumu alebo na štatistické účely.

Spracúvanie osobitných kategórií osobných údajov bez súhlasu dotknutej osoby môže byť v zmysle bodu 54 nariadenia potrebné z dôvodov verejného záujmu v oblasti verejného zdravia. Takéto spracúvanie by malo podliehať vhodným a konkrétnym opatreniam na ochranu práv a slobôd fyzických osôb, ktoré sú garantované jednak Chartou základných práv EÚ, Dohovorom o ochrane ľudských práv a slobôd, Listinou základných práv a slobôd, ako aj Ústavami jednotlivých krajín.

6. ZÁVEREČNÉ ÚVAHY

Cieľom novej právnej úpravy ochrany osobných údajov, či už v rámci celej EÚ alebo v rámci jednotlivých členských krajín, je zabezpečiť jednotnú právnu reguláciu ochrany osobných údajov v európskom priestore a zaistiť tak výkon práv dotknutých osôb a kontrolu nad spracúvaním ich osobných údajov a tak podporiť dôveru dotknutých osôb v právny rámec zabezpečujúci ich základné ľudské práva, najmä právo na súkromie a tiež upraviť práva a povinnosti prevádzkovateľov a sprostredkovateľov s dôrazom na

¹⁶ Pozri napríklad RAPČÍKOVÁ, T.: Etika a zdravotnícka etika ako základ profesionality zdravotníckych pracovníkov. In: Ošetrovateľské perspektívy, 2018, ročník I, č. 1 dostupné na https://www.researchgate.net/publication/32509792_ET_IKA_A_ZDRAVOTNICKA_ETIKA_AKO_ZAKLAD_PROFESIONALITY_ZDRAVOTNICKYCH_PRACOVNIKOV alebo JAVÚRKOVÁ, A. - RAUDENSKÁ, J.: Etické aspekty lekárskej profese. In: RAUDENSKÁ, J. a JAVÚRKOVÁ, A. Lékařská psychologie ve zdravotnictví. Praha: Grada, 2011.

¹⁷ ŽOFČINOVÁ, V.: Factors Influencing the Provision of Social Welfare Services at the Level of Territorial Self-Government of the Slovak Republic In: Administratie si Management Public. Vol. 2017, no. 29 (2017), s.6-26.

materiálne plnenie stanovených povinností a zaistenie reálnej bezpečnosti spracúvania osobných údajov. Nariadenie a iné právne predpisy týkajúce sa ochrany osobných údajov vytvárajú nový modernizovaný právny rámec ochrany osobných údajov, ktorý má za cieľ zabezpečiť rešpektovanie základných práv a slobôd, predovšetkým práva na ochranu osobných údajov v prostredí nových a stále častejšie používaných informačných a komunikačných technológií a zároveň podporiť posilňovanie a zblížovanie ekonomik členských štátov Európskej únie v rámci vnútorného trhu Európskej únie. Uvedené sa netýka len ochrany osobných údajov pri každodennej vykonávaní úkonov fyzickými osobami, ale týka sa aj poskytovania zdravotnej starostlivosti. V článku bolo poukázané na skutočnosť, že pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti došlo v súvislosti s ochranou osobných údajov pacienta ako dotknutej osoby k vzniku nových práv a k posilneniu doposiaľ jestvujúcich práv. Pribudli tiež nové povinnosti pre poskytovateľa zdravotnej starostlivosti a došlo aj k sprísneniu sankcií za porušenie povinností v súvislosti s ochranou osobných údajov. Aj napriek uvedenému však stále dochádza v aplikačnej praxi v nedodržiavaní pravidiel na úseku ochrany osobných údajov pacientov. Dôvodom je najmä množstvo pacientov a časová tiesň poskytovateľov zdravotnej starostlivosti, avšak mnohokrát je dôvodom aj neprofesionálny prístup poskytovateľa resp. jeho zamestnancov (oprávnených osôb), ktorí pre neoboznámenie sa s aktuálnou právnou úpravou nie úplne dôsledne dodržiavajú pravidlá ochrany osobných údajov pacientov.

Právne predpisy

1. Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov
2. Zákon č. 576/2004 Z. z. o zdravotnej starostlivosti, službách súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov
3. Zákon č. 18/2018 Z.z. o ochrane osobných údajov
4. Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady 2016/679 z 27.apríla 2016 o ochrane fyzických osôb pri spracúvaní osobných údajov a o voľnom pohybe takýchto údajov, ktorým sa zrušuje smernica 95/46/ES (všeobecné nariadenie o ochrane údajov)
5. Zákon č. 300/2005 Z. z. trestný zákon v znení neskorších predpisov
6. Zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v znení neskorších predpisov
7. Zákon č. 153/2013 Z. z. o národnom zdravotníckom informačnom systéme a o zmene a doplnení niektorých zákonov
8. Zákon č. 579/2004 Z. z. o záchrannej zdravotnej službe a o zmene a doplnení niektorých zákonov
9. Zákon č. 578/2004 Z. z. o poskytovateľoch zdravotnej starostlivosti, zdravotníckych pracovníkov, stavovských organizáciach v zdravotníctve a o zmene a doplnení niektorých zákonov
10. Rozhodnutie Komisie z 5. februára 2010 o štandardných zmluvných doložkách pre prenos osobných údajov spracovateľom usadeným v tretích krajinách podľa smernice Európskeho parlamentu a Rady 95/46/ES (2010/87/EÚ) (Ú. v. EÚ L 39, 12. 2. 2010)
11. Dôvodová správa k zákonu č. 18/2018 Z.z. o ochrane osobných údajov
12. Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2011/24/EÚ z 9.3.2011 o uplatňovaní práv pacientov pri cezhraničnej zdravotnej starostlivosti

Metodické usmernenia a odporúčania

13. Slovník pojmov. Úrad na ochranu osobných údajov dostupné z <https://dataprotection.gov.sk/uouu/sk/content/biometricky-udaj>

14. Metodické usmernenie Úradu na ochranu osobných údajov č. 6/2013 dostupné z https://dataprotection.gov.sk/uouu/sites/default/files/metodische_usmernenie_c_6_2013_spracuvanie_biemetrickych_udajovpw.pdf
15. Odborné usmernenie Ministerstva zdravotníctva SR o vedení zdravotnej dokumentácie č. 07594/2009 – OZS
16. Metodické usmernenie č. 1/2015 k základným pojmom – súhlas dotknutej osoby a Metodické usmernenie č. 3/2014 k účelu spracúvania osobných údajov
17. Metodické usmernenie Úradu na ochranu osobných údajov č. 1/2013 k pojmu osobné údaje

Literatúra

18. BOSZORMÉNYIOVÁ, J.: Informovaný súhlas: základ vzťahu lekára a pacienta. Dostupné na <https://www.medipravnik.sk/clanky/informovany-suhlas-zaklad-vztahu-lekara-a-pacienta-48/>
19. BREICHOVÁ LAPČÁKOVÁ, M.: Právna zodpovednosť ako druh spoločenskej zodpovednosti. In: Postavenie verejných funkcionárov v právnom poriadku Slovenskej republiky: zborník vedeckých prác. - Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2012 s. 123-137.
20. DOBROVIČOVÁ, G.: Interpretation of Constitution or Constitutional Act by the Constitutional Court of the Slovak Republic In: Przegląd Prawa Konstytucyjnego The Review of Constitutional Law. č. 6 (2019), s.157-164.
21. HUČKOVÁ, R. - RÓZENFELDOVÁ, L.: Ochrana súkromia na internete. In: Bratislavské právnické fórum 2018: ústava na internete a internet v ústave. Bratislava: Právnická fakulta UK, 2018. s. 57-66.
22. JAVŮRKOVÁ, A. - RAUDENSKÁ, J.: Etické aspekty lékařské profese. In: RAUDENSKÁ, J. a JAVŮRKOVÁ, A. Lékařská psychologie ve zdravotnictví. Praha: Grada, 2011.
23. KASL, F.: Internet včí a ochrana dát v európskom kontextu. In: Revue pro právo a technologie [Online]. 2016, č. 13, s. 120 dostupné na <https://journals.muni.cz/revue/article/view/5422/pdf>
24. KOROMHÁZ, P.: Všeobecne o zdravotnej dokumentácii. In: MMK 2017: Mezinárodní Masarykova konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky Hradec Králové: MAGNANIMITAS, 2017
25. KOVÁČ, P.: K niektorým aspektom právnej úpravy informovaného súhlasu dostupné na <http://www.hpi.sk/2008/01-k-niekorytm-aspektom-pravnej-upravy-informovaneho-suhlasu/>
26. RAPČÍKOVÁ, T.: Etika a zdravotnícka etika ako základ profesionality zdravotníckych pracovníkov. In: Ošetrovateľské perspektívy, 2018, ročník I, č. 1
27. TREŠČÁKOVÁ, D.: On some aspects of protection of personal data in the European area. In: Topical issues problems of modern law and economics in Europe and Asia. - Moskva: Moskovskij gosudarstvennyj juridičeskij universitet imeni O. E. Kutafina, 2018.
28. TREŠČÁKOVÁ, D. - HUČKOVÁ, R.: Niektoré aspekty ochrany osobných údajov v rámci elektronického obchodovania / Diana Treščáková, Regina Hučková. In: Dny práva 2015 - Days of Law 2015 : 9. ročník: časť VIII. Systémové otázky soukromého práva. Brno: Masarykova univerzita, 2016. - s. 105-119
29. ŽOFČINOVÁ, V.: Factors Influencing the Provision of Social Welfare Services at the Level of Territorial Self-Government of the Slovak Republic In: Administratie si Management Public. Vol. 2017, no. 29 (2017),s.6-26.

Nová ústavná dogmatika a význam implicitného materiálneho jadra Ústavy Slovenskej republiky

Marta Breichová Lapčáková¹

¹ Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta, Kováčska 30, 040 75 Košice, email: marta.lapcakova@upjs.sk

Grant: Vega č. 1/0386/19

Název grantu: Nové dimenzie metodológie právnej argumentácie – Úloha právnych princípov vo viacúrovňovom právnom systéme

Oborové zaměření: AG - Právní Věd

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Existenciu nepísaného materiálneho jadra Ústavy Slovenskej republiky potvrdil vo svojej judikatúre aj Ústavný súd Slovenskej republiky. Priame derogačné účinky implicitného materiálneho jadra Ústavy SR voči ústavným zákonom novelizujúcim Ústavu otvárajú otázku vnútornej materiálnej hierarchie noriem Ústavy. Kam sa majú do tejto štruktúry zaradiť pramene európskeho práva a všeobecného medzinárodného práva? Napätie medzi európskymi regionálnymi medzinárodnými systémami neodstráni ani obnovená hierarchická štruktúra prameňov práva Slovenskej republiky. Tieto konflikty je preto potrebné riešiť za pomoci nových ústavných teórií, ktoré stanovujú materiálne kritériá riešenia kolízii jednotlivých právnych systémov.

Klíčová slova materiálne jadro ústavy, ústavný zákon, pramene práva, právny systém, viacúrovňový konstitucionalizmus

1. ÚVOD

Na stránkach právnických časopisov a počas vedeckých konferencií sa už dlhodobo viedie diskusia, akým spôsobom sa majú v Slovenskej republike aplikovať pramene európskeho práva a všeobecného medzinárodného práva. Majú mať aplikačnú prednosť pred celou Ústavou Slovenskej republiky, či iba pred jej časťou? Vzťahuje sa ich aplikačná prednosť iba na „obyčajné“ zákony prijaté Národnou radou Slovenskej republiky alebo aj na ústavné zákony? Uvedená diskusia presahuje rámce teoretickej diskusie zamestnávajúcej akademickú obec, pretože má priame aplikačné dôsledky pre orgány verejnej moci Slovenskej republiky, vrátane Ústavného súdu Slovenskej republiky. V jeho judikatúre môžeme vidieť postupný vývoj v aplikácii medzinárodných zmlúv upravujúcich problematiku ľudských práv a slobôd.¹

Rôzne ústavné súdu majú vlastné prístupy k spôsobu aplikácie týchto medzinárodných zmlúv. Mnohé členské štaty Európskej únie uprednostňujú vo vzťahu k uvedenej kategórii medzinárodných zmlúv ochranu svojej ústavnej identity v podobe materiálneho jadra Ústavy, ktoré z pohľadu únijného práva umožňuje čl. 4 ods. 2 Zmluvy o Európskej únii. Obdobný vývoj judikatúry predpokladá aj kolektív autorov pod vedením Jána Mazáka a Martiny Jánošíkovej, ktorý uvádzá: „Tak ako tomu bolo aj v konaniach pred inými

ústavnými súdmi členských štátov, možno predpokladať, že Ústavný súd SR sa nebude rozpakovať chrániť ústavnú (národnú) identitu, ktorá je obsahom čl. 4 ods. 3 ZEÚ.“²

2. DVOJSTUPŇOVÁ HIERARCHIA NORIEM MATERIÁLNEHO JADRA ÚSTAVY

Aj v súvislosti s Ústavou Slovenskej republiky môžeme uvažovať o princípoch charakterizujúcich jej ústavnú identitu. Obdobne ako v iných európskych štátach tvoria jej ústavnú identitu nezrušiteľné princípy materiálneho jadra Ústavy, ktoré naša Ústava implicitne obsahuje. Teória o existencii implicitného jadra Ústavy Slovenskej republiky nadväzuje na práce významných európskych konstitucionalistov ako sú E. Vattel, E. J. Sieyés, a Carl Schmitt³. Teoretické poznatky v spojení s historickým, systematickým a komparatívnym výkladom Ústavy nás vedú k identifikácii nezrušiteľných ústavných princípov implicitného materiálneho jadra Ústavy tvorených princípmi demokracie a právneho štátu podľa čl. 1 ods. 1, prvej vety Ústavy SR.⁴ Žiadnený akt štátu, dokonca ani akt podliehajúci schváleniu ústavnej väčšiny im nesmie odporovať, či stanoviť výnimky, ktoré vedú k postupnému vyprázdeniu ich obsahu vo forme priamej alebo nepriamej novelizácie Ústavy.⁵

Závažným argumentom v prospech neaplikovania princípu aplikačnej prednosti práva Európskej únie vo vzťahu k celej Ústave Slovenskej republiky je znenie čl. 7 ods. 2 v spojitosti s čl. 1 ods. 1 Ústavy SR. Aj Boris Balog napríklad tvrdí, že článok 1 ods. 1 Ústavy je podľa neho limitom pre uplatnenie čl. 7 ods. 2 Ústavy, ktorý slúži iba na jeho vykonanie.⁶

Samotný moment členstva v Európskej únii pritom nevníma ako popretie suverenity Slovenskej republiky,⁷ no zároveň upozorňuje

² MAZÁK, J. - JÁNOŠÍKOVÁ, M. (eds.): *Charta základných práv Európskej únie v konaniach pred orgánmi súdnej ochrany v Slovenskej republike*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2016, s. 131.

³ Carl Schmitt sa sice zdiskreditoval ako „dvorný“ autor nacistickej ideológie, no jeho najvýznamnejšie dielo „Verfassungslehre“ pochádza z obdobia spred vzniku nacistickej ideológie. Myšlienky v nôme vylevonené sú dodnes aktuálne.

⁴ BREICHOVÁ LAPČÁKOVÁ, M.: *Ústava a ústavné zákony*. Bratislava: KALLIGRAM 2013.; BALOG, B.: *Materiálne jadro Ústavy Slovenskej republiky*. Žilina: EUROPÓDEX, 2014, s. 78.; OROSZ, L. – SVÁK, J. – BALOG, B.: *Základy teórie konstitucionalizmu*, 2. vydanie. Bratislava: Eurokódex, 2012.

⁵ Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 21/2014.

⁶ BALOG, B.: *Vzťah čl. 1 ods. 1 a čl. 7 ods. 2 Ústavy Slovenskej republiky*. In MIHÁLIKOVÁ, V. (eds.): 15 rokov v Európskej únii: aktuálne otázky a súčasné výzvy. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2019, s. 28.

⁷ BALOG, B.: *Materiálne jadro Ústavy Slovenskej republiky*. Žilina: EUROPÓDEX, 2014, s. 78.; K tomu pozri aj: SVÁK, J. – BALOG, B.: *Ústavnoprávny režim vystúpenia Slovenskej republiky z Európskej únie*. In Právny obzor, 2012, č. 6, s. 511 – 525.

¹ BREICHOVÁ LAPČÁKOVÁ, M.: *Europäisches Recht in der Judikatur des Verfassungsgerichts der Slowakischen Republik*. In Jahrbuch des öffentlichen Rechts. Tübingen: Mohr Siebeck, 2018, s. 663 - 682.

na možnosť ohrozenia základných ústavných hodnôt v dôsledku nelimitovaného uplatnenia princípu prednosti práva Európskej únie. Limity prenosu suverenity a aplikácie princípu prednosti práva Európskej únie nachádza v implicitnom materiálnom jadre Ústavy SR.⁸

Boris Balog vo svojich úvahách nadväzuje na teóriu o vnútornej materiálnej hierarchii nariem Ústavy. V rámci tejto rozlišuje medzi materiálne nadradenými „jadrovými normami“ a materiálne podriadenými „ostatnými normami“ Ústavy, ktoré slúžia na vykonanie jadrových nariem.⁹ Tieto „jadrové normy“ vyjadrujúce základné hodnoty ústavy sú súčasťou materiálneho jadra Ústavy Slovenskej republiky, ktoré predstavuje kritérium ústavnosti všetkej normotvornej a aplikačnej činnosti orgánov verejnej moci.

K tvrdeniam o existencii dvojstupňovej materiálnej hierarchie nariem Ústavy SR sa v Náleze PL. ÚS 21/2014 pridáva aj ústavný súd. „Práve skutočnosť, či ústavná norma obsahuje nejaké hodnotové posolstvo alebo nie, je predpokladom toho, že je možné aj medzi ústavnými normami vytvoriť ich vnútornú materiálnu hierarchiu. Medzi normami ústavného práva existuje významný materiálny rozdiel ich právnej sily a v centre tohto hierarchického systému sú ústavné normy jadrové, vytvárajúce materiálne jadro ústavy.“¹⁰

V nadväznosti (aj) na tieto úvahy vyslovuje Boris Balog nasledovný záver: „Implicitné materiálne jadro ústavy a materiálna hierarchia ústavných nariem vo vzťahu k otázke prednosti právne záväzných aktív Európskej únie pred ústavou vedie k záveru, že táto prednosť nie je ani nemôže byť úplná.“¹¹

Svoj príspevok zakončuje tvrdením „Účelom úpravy druhej vety čl. 7 ods. 2 Ústavy je zachovať suverenitu Slovenskej republiky“ a obranu materiálneho jadra Ústavy chápe ako prostriedok plnenia medzinárodných záväzkov SR plne zvrchovaným štátom.¹²

3. OBNOVENÁ HIERARCHICKÁ ŠTRUKTÚRA VNÚTROŠTÁTNEHO PRÁVNEHO SYSTÉMU

a) Právo Európskej únie v právnom poriadku Slovenskej republiky

Z uvedenej konštrukcie by sa dala vyčítať nasledujúca hierarchia prameňov práva Slovenskej republiky:

1. Ústavné normy tvoriace implicitné materiálne jadro Ústavy Slovenskej republiky
2. Primárne právo európskej únie
3. Sekundárne právo Európskej únie
4. „Ostatné“ normy Ústavy SR a ústavné zákony
5. Zákony¹³

Uvedené štrukturálne zaradenie práva Európskej únie nie je zrejmé problematické ani z pohľadu ústavného súdu. Ústavný súd už raz

⁸ BALOG, B.: *Vzťah čl. 1 ods. 1 a čl. 7 ods. 2 Ústavy Slovenskej republiky*. In MIHALIKOVÁ, V. (eds.): 15 rokov v Európskej únii: aktuálne otázky a súčasné výzvy. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2019, s. 28.

⁹ BALOG, B.: *Materiálne jadro Ústavy Slovenskej republiky*. Žilina: EUKÓDEX, 2014, s. 176.

¹⁰ Nález sp. zn. PL ÚS 21/2014, bod 105.

¹¹ BALOG, B.: *Vzťah čl. 1 ods. 1 a čl. 7 ods. 2 Ústavy Slovenskej republiky*. In MIHALIKOVÁ, V. (eds.): 15 rokov v Európskej únii: aktuálne otázky a súčasné výzvy. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2019, s. 28.

¹² Tamže, s. 29.

¹³ S obdobnou hierarchiou prameňov práva sa môžeme stretnúť napr. v Rakúsku. Nájdeme tu avšak aj jej rôzne variácie, a to od postavenia práva EÚ na vrchole pyramídy právneho poriadku, až po jeho zaradenie pod celé ústavné právo.

vyslovil, že vôle úijného normotvorcu je „niekedy postavená aj nad vôle zákonodarcu.“¹⁴

Ako upozorňuje Boris Balog pojmom „zákon“ nie je vždy jednoznačný.¹⁵ Nielen pojmom „zákon“ ale aj pojmom „zákonodarca“ môžeme vyklaďať extenzívne zahrňajúc ústavného zákonodarca, tvoriaceho „ostatné“ ústavné normy vykonávajúce normy implicitného materiálneho jadra Ústavy. Koniec koncov extenzívny výklad pojmu „zákon“ v čl. 125 ods. 1, písm. a) zvolil v náleze sp. zn. PL. ÚS 21/2014 aj ústavný súd. V dôsledku tejto extenzívnej interpretácie vyslovil svoju právomoc preskúmať ústavnosť ústavných zákonov z rúk ústavného zákonodarca.

Výsledkom tejto argumentačnej línie je oprávnenosť zaradenia práva Európskej únie ako práva hierarchicky nadradeného právu v dispozícii ústavného zákonodarca, teda „ostatných“ nariem vykonávajúcich materiálne jadro Ústavy a ústavných zákonov.

Uvedené zaradenie práva Európskej únie v kontexte vzájomných požiadaviek čl. 1 ods. 1, prvej vety a čl. 1 ods. 2 Ústavy podporuje aj nasledujúca úvaha ústavného súdu obsiahnutá v náleze sp. zn. PL. ÚS 21/2014, ktorým ústavný súd vymedzil derogačné účinky implicitného materiálneho jadra Ústavy vo vzťahu k ústavnému zákonodarcovi: „Národná rada je ústavný orgán so všeobecnou pôsobnosťou v oblasti zákonodarstva. Ako jediný zákonodarný orgán môže prijať akýkoľvek zákon a v akékoľvek oblasti, avšak len v rozsahu a spôsobom, ktorý je v súlade s ústavou a pri dodržaní základných princípov ústavnosti, ústavou zaručených základných práv a slobôd a záväzkov vyplývajúcich zo všeobecných pravidiel medzinárodného práva a z medzinárodných zmlúv, ktorími je Slovenská republika viazaná (PL. ÚS 32/95, PL. ÚS 6/01).“¹⁶

Ako ďalší dôvod spomínaného zaradenia práva Európskej únie možno znova, aj keď v trochu modifikovanom kontexte uviesť znenie čl. 125 ods. 1, písm. a) Ústavy, ktoré sa vzťahuje na ratifikované a vyhlásené medzinárodné zmluvy s ktorými vyslovila súhlas národná rada Slovenskej republiky. Z tohto osamoteného článku *nevypĺýva nižší podústavny stupeň právnej sily ratifikovaných medzinárodných zmlúv*. K tomuto záveru sa dospelo až v dôsledku zohľadnenia čl. 125a Ústavy, ktorý sa ale dotýka ešte *neratifikovaných medzinárodných zmlúv a snaží sa zabezpečiť ich obsahový súlad s Ústavou*. Čl. 125 ods. 1 písm. a) Ústavy je zároveň potrebné interpretovať v súlade s čl. 1 ods. 2 Ústavy, z ktorého vyplýva povinnosť rešpektovania medzinárodných záväzkov Slovenskej republiky všetkými orgánmi verejnej moci.

V kontexte čl. 1 ods. 1, prvej vety Ústavy sa má rešpektovanie medzinárodných záväzkov podľa čl. 1 ods. 2 realizovať v súlade s požiadavkou zachovania suverenity štátu.¹⁷ Čl. 1 ods. 1 v prvej vete definuje Slovenskú republiku ako suverénny štát. Prejavom vnútornej suverenity štátu, povedené slovniskom medzinárodného práva, vnútorného práva na sebaurčenie národa, je existencia materiálneho jadra ústavy. Prejavom suverenity Slovenskej republiky je existencia základných ústavných hodnôt v podobe nezmeniteľných ústavných princípov, ako vnútroštátneho prejavu kogentného princípu práva na sebaurčenie národa všeobecného medzinárodného práva.¹⁸ Ochrana materiálneho jadra Ústavy SR je

¹⁴ III. ÚS 666/2016.

¹⁵ Porovnaj: BALOG, B.: *Vzťah čl. 1 ods. 1 a čl. 7 ods. 2 Ústavy Slovenskej republiky*. In MIHALIKOVÁ, V. (eds.): 15 rokov v Európskej únii: aktuálne otázky a súčasné výzvy. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2019, s. 23.

¹⁶ PL. ÚS 21/2014, bod 36.

¹⁷ Porovnaj: BALOG, B.: *Vzťah čl. 1 ods. 1 a čl. 7 ods. 2 Ústavy Slovenskej republiky*. In MIHALIKOVÁ, V. (eds.): 15 rokov v Európskej únii: aktuálne otázky a súčasné výzvy. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2019, s. 28.

¹⁸ BREICHOVÁ LAPČÁKOVÁ, M.: *Právo na sebaurčenie národa a deklarátorový charakter klausuly večnosti*. In: Ústavné dni : 25. výročie Ústavy Slovenskej republiky - 6. ústavné dni. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2018, s. 261 - 277.

zároveň prejavom ochrany ústavnej (národnej) identity podľa čl. 4 ods. 2 Zmluvy o Európskej únii.

Pri aplikácii Charty základných práv Európskej únie pritom dochádza k nasledovnému okruhu problémov, ktoré by takto načrtnutá štruktúra prameňov vnútrostátneho pomohla vyriešiť:

1. Ústavný súd zaradil Chartu medzi medzinárodné zmluvy podľa čl. 7 ods. 5, ktorý upravuje aplikačnú prednosť medzinárodných zmlúv pred zákonom.
2. Následne ju na účely kontroly nariem zaradil medzi zmluvy podľa čl. 125 ods. 1 písm. a) ktorý sa vzťahuje iba na zmluvy s ktorými súhlasila národná rada a boli ratifikované a vyhlásené, čo zmluvy podľa čl. 7 ods. 5 nespĺňajú, keďže im chýba požiadavka súhlasu.¹⁹

V praxi ústavného súdu tak dochádza pri aplikácii Charty v konaní o kontrole právnych predpisov k vyvzdvádzaniu stupňa právnej sily Charty (rovako ako pri Dohovore) z jej aplikačnej prednosti pred zákonom, z čoho vyplýva v zmysle doterajšieho konsenzu podústavný stupeň jej právnej sily vo vzťahu k celej Ústave SR a ústavným zákonom.

3. Iný prístup ústavného súdu SR je ale viditeľný v interpretačnej rovine v ktorej kladie Chartu na roveň Ústavy a z textu čl. 125 ods. 1 a čl. 7 ods. 5 Ústavy je nevyčítateľný, pokiaľ pojem „zákon“ nevykladáme extenzívne. Jeho jediným vodítkom je rešpektovanie medzinárodných záväzkov podľa čl. 1 ods. 2 Ústavy.
4. Navrhované zaradenie práva Európskej únie pred „ostatné“ ústavné normy vykonávajúce implicitné materiálne jadro ústavy a ústavné zákony, umožní efektívnejšie rešpektovanie medzinárodných záväzkov Slovenskej republiky pri zachovaní suverenity Slovenskej republiky pomocou ochrany hodnotového jadra vnútrostátneho právneho poriadku tvoreného princípmi demokracie a právneho štátu podľa čl. 1 ods. 1, prvej vety Ústavy.²⁰

S ohľadom na znenie článku 1 ods. 2 Ústavy a poznatku o dvojstupňovej materiálnej hierarchii nariem Ústavy podľa čl. 1 ods. 1, prvej vety, sme v našej štruktúre hierarchického usporiadania prameňov práva zaradili právo Európskej únie pod implicitné materiálne jadro Ústavy Slovenskej republiky. Uvedené hierarchické zaradenie práva Európskej únie neodporuje ani dikcii čl. 4 ods. 2 Zmluvy o Európskej únii a zodpovedá kogentnému princípu rešpektovania práva na sebaurčenie národa z úrovne všeobecného medzinárodného práva.²¹

Treba mať pritom na pamäti, že ani princíp práva na sebaurčenie národa nie je neobmedzený a má podmienku platnosť s ohľadom

¹⁹ Pre úplnosť sa žiada dodať, že Charta základných práv Európskej únie získala právnu silu zakladajúcich zmlúv na základe Lisabonskej zmluvy s ktorou Národná rada SR vyslovila súhlas.

²⁰ Je zrejmé, že Slovenská republika a Európska únia majú spoločný hodnotový základ tvorený princípmi ochrany základných práv a slobôd, demokracie a právneho štátu. Prípadné rozdiely sa avšak môžu nachádzať pri vnímaní obsahu týchto princípov z pohľadu Európskej únie a členských štátov. Napr. pokiaľ v Rakúsku vylúčenie ústavného súdu z prieskumu ústavnosti nariem, bolo vnímané ako v rozpore s kvalifikovaným ústavným právom, na úrovni práva Európskej únie je otázne, či požiadavka existencie ústavného súdnicstva je súčasťou princípu právneho štátu, pretože napr. Holandská ústava zakazuje súdom skúmať ústavnosť aktov Parlamentu. Všeobecne sú však povinné posúdiť, či sú zákonné predpisy zlučiteľné s medzinárodnými zmluvami.

²¹ Právo na sebaurčenie národa sa ovšem môže dostať do rozporu s ďalším kogentným princípom, konkrétnie s pacta sunt servanda. Podrobnej riešenie tohto napäťia necháme zatiaľ mimo predmetu našho skúmania. Niektoré momenty môžete objasniť teória viacúrovňového konštitionalizmu.

na ochranu ľudskej dôstojnosti,²² čoby ďalšieho z kogentných princípov všeobecného medzinárodného práva. Uvedené vnímanie vzťahu princípov univerzálneho ius cogens je v istej miere návratom k odkazu idei humanizmu Francisca de Vitoriu, ktorý vo svojich prednáškach „*De indis recenter invenis*“ (*Prednášky o nedávno objavených Indoch*), odmieta sedem nelegitímných dôvodov vojnovej intervencie voči stredoamerickým „barbarom“, vrátane práva z objavenia novej zeme, či odmietnutia prijatia kresťanstva. Namiesto toho vychádza z potreby ochrany univerzálnych ľudskejch práv jednotlivca, ktoré je možno vymáhať aj vojenskou silou.²³ Aj v súčasnom všeobecnom medzinárodnom práve je kogentný princíp ochrany ľudskej dôstojnosti vnímaný ako centrálny princíp prenikajúci celým systémom medzinárodného práva.²⁴ Od čias prijatia Charty OSN nie je suverenita štátu nadálej vnímaná ako neobmedzená. Ako upozorňuje Ulrich Haltern: „*Pokiaľ mohlo klasické učenie o suverenite nachádzať dôvod platnosti medzinárodného práva vo vôle štátu ... dnes ho nachádza mimo štátnej vôle. Ľudské práva nie sú chránené, pretože sa k tomu konsenzuálne zaviazali štaty, ale preto, že jednotlivcov prichládzajú nescudziteľné ľudské práva, ktoré nemôžu byť porušené žiadoucou mocou.*²⁵

Princíp ochrany ľudskej dôstojnosti je zároveň základnou ústavnou hodnotou, ktorou zákonodarca nemôže disponovať ani z pohľadu vnútrostátneho práva. Aj v náleze sp. zn. PL. ÚS 21/2014, ústavný súd vyslovil, že „Zákonodarca je limitovaný ľudskou dôstojnosťou ako ústavnou hodnotou, ktorú musí mať na pamäti a nemôže do nej zasiahnuť spôsobom, že by ústavné právo svojou zákonodarnou činnosťou poprel v jeho podstate“²⁶

b) Prameňe medzinárodného práva v právnom poriadku Slovenskej republiky

Stále nevyriešená avšak zostala otázka, kam do našej štruktúry zaradiť ostatné medzinárodné zmluvy a ďalšie prameňe medzinárodného práva. Je ešte stále adekvátnie ich tradičné zaradenie pod „celú“ Ústavu SR a ústavné zákony, alebo by sme ich mali vzhľadom na nové poznatky o podobe vnútornnej štruktúry Ústavy taktiež zaradiť pod materiálne jadro ústavy, no nad „ostatné“ normy ústavy?

Pokiaľ sme medzinárodné zmluvy a všeobecné právne zásady tvoriace primárne právo Európskej únie zaradili už na druhé miesto za materiálne jadro Ústavy, nebolo by analogické zaradenie ostatných medzinárodných zmlúv a ďalších prameňov medzinárodného práva, napr. medzinárodnej obyčaje²⁷, či všeobecných právnych zásad medzinárodného práva, proti logike úpravy vzťahu vnútrostátneho práva a medzinárodných záväzkov Slovenskej republiky.

Aj pri aplikácii Dohovoru o ochrane ľudskejch práv a základných slobôd dochádza k nasledovnému okruhu problémov, ktoré by

²² QUARITSCH, H.: *Das Selbstbestimmungsrecht des Volkes als Grundlage der deutschen Einheit*. In ISENSEE, J. – KIRCHHOF, P. (ed.): *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Bd. XI. Internationale Bezüge. C. F. Müller 2013, RN 26 – 29.

²³ SVÁK, J. – GRÚNWALD, T.: *Nadnárodné systémy ochrany ľudskejch práv. I. zväzok. Štruktúra systémov a ochrana politických práv*. Bratislava: Wolters Kluwer SR, s. r. o., 2019, s. 33.

²⁴ BREICHOVÁ LAPČÁKOVÁ, M.: *Univerzálny ius cogens a ústavné limity výkonu verejnej moci v judikatúre Ústavného súdu Slovenskej republiky*. In: *Ústavné dni : tretie funkčné obdobie Ústavného súdu Slovenskej republiky - 7. ústavné dni*. Košice: Kancelária Ústavného súdu Slovenskej republiky, 2019, s. 188 – 204.

²⁵ HALTERN, U.: *Was bedeutet Souveränität*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2007, s. 75.

²⁶ PL. ÚS 21/2014, Bod 39.

²⁷ O možnosti obdobného zaradenia právnej obyčaje pozri: KÁČER, M.: *Medzinárodná obyčaj v slovenskom právnom systéme*. In *Právník*, 2010, č. 3.

vyššie načrtnutá nová štruktúra prameňov vnútrostátneho pomohla vyriešiť:

1. Dohovor je medzinárodnou zmluvou podľa čl. 154c ods. 1 Ústavy, ktorý upravuje aplikačnú prednosť medzinárodných zmlúv pred zákonom.
2. Následne ju na účely kontroly noriem ústavný súd zaradzuje medzi zmluvy podľa čl. 125 ods. 1 písm. a) ktorý sa vzťahuje iba na zmluvy s ktorými súhlasila národná rada a boli ratifikované a vyhlásené, čo zmluvy podľa čl. 154c ods. 1 nespĺňajú, keďže im chýba požiadavka súhlasu.

V praxi ústavného súdu tak dochádza pri aplikácii Dohovoru v konaní o kontrole právnych predpisov k vyvodzovaniu stupňa právnej sily Dohovoru (rovako ako pri Charte) z jeho aplikačnej prednosti pred zákonom, z čoho vyplýva v zmysle doterajšieho konsenzu podústavný stupeň jej právnej sily vo vzťahu k celej Ústave SR a ústavným zákonom.

3. Iný prístup ústavného súdu SR je ale viditeľný v interpretačnej rovine v ktorej kladie Dohovor na roveň Ústavy a z textu čl. 125 ods. 1 a z čl. 154c ods. 1 je nevyčitatelný. Jeho jediným vodítkom je rešpektovanie medzinárodných záväzkov podľa čl. 1 ods. 2 Ústavy.
4. Navrhované zaradenie práva medzinárodných zmlúv a ostatných prameňov medzinárodného práva pred „ostatné“ ústavné normy vykonávajúce implicitné materiálne jadro ústavy a ústavné zákony, umožní efektívnejšie rešpektovanie medzinárodných záväzkov Slovenskej republiky pri zachovaní suverenity Slovenskej republiky pomocou ochrany hodnotového jadra vnútrostátneho právneho poriadku tvoreného princípmi demokracie a právneho štátu podľa čl. 1 ods. 1, prvej vety.

Vo vzťahu k zaradeniu medzinárodných zmlúv a ostatných prameňov medzinárodného práva do pomyselného „medzistupňa“ vnútornej štruktúry Ústavy, možno uviesť rovnaké argumenty vyslovené v súvislosti so zaradením práva Európskej únie a výkladu čl. 1 ods. 1 ods. 2 a čl. 125 ods. 1, písm. a) Ústavy SR.

Na prvý pohľad sa môže zdať, že Ústava hovorí mnoho o medzinárodných zmluvách, no mlčí o ostatných prameňoch medzinárodného práva. To avšak nie je pravdivé, pretože ich uvádzajú rovno v prvom článku Ústavy, Ústavný súd na margo prameňov medzinárodného práva napr. vyslovil: „Každý medzinárodný záväzok Slovenskej republiky má svoj konkrétny obsah (znenie) zahrnutý bud' v medzinárodnej zmluve, medzinárodnej obyčaji, alebo v inom prameni medzinárodného práva. V dôsledku toho sa príslušná vnútrostátna právna úprava (zákon) môže dostať do nesúlada s takýmto medzinárodným záväzkom a o takomto ich nesúlade je ústavný súd oprávnený aj konáť v konaní o súlade právnych predpisov.²⁸

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že tento princíp čl. 1 ods. 2 je pre interpretáciu pôvodného materiálneho jadra Ústavy nepodstatný, keďže bol do Ústavy až následne doplnený v procese novelizácie. Tento princíp bol avšak podľa ústavného súdu stále implicitne prítomný, teda aj v čase pred jeho explicitným vyjadrením pomocou novely Ústavy s účinnosťou od 1. júla 2001.²⁹

4. ODLIŠNÝ POHLAD TEÓRIÍ PRÁVNEHO PLURALIZMU

Po doplnení prvotnej štruktúry prameňov práva o rozmer systému medzinárodného práva, sa vynára nasledujúca štruktúra prameňov práva Slovenskej republiky:

1. Ústavné normy tvoriace implicitné materiálne jadro Ústavy Slovenskej republiky
2. Primárne právo európskej únie a ostatné pramene všeobecného medzinárodného práva
3. Sekundárne právo Európskej únie
4. „Ostatné“ normy Ústavy SR a ústavné zákony

Na prvý pohľad by dvojstupňovej materiálnej hierarchii Ústavy táto nová podoba klasickej štruktúry systému práva mohla vyhovovať. Pri druhom pohľade sa situácia mení, pretože táto hierarchia nezohľadňuje dva rozdielne prístupy v aplikácii prameňov práva. Princíp lex superior, ktorý má derogačné účinky a princíp aplikačnej prednosti ktorý derogačné účinky nemá. Vo vzťahu k dvom (trom) odlišným právnym systémom nie je správne argumentovať princípom vyššieho stupňa právnej sily. Vzťahom samostatných, autónomných právnych systémov, medzi ktorými absentuje princíp mocenskej nadriadenosti a podriadenosti zodpovedá skôr princíp aplikačnej prednosti.³⁰ V plnej miere sa to ukazuje aj pri napäti, ktoré vzniká medzi primárnym a sekundárnym právom Európskej únie na jednej strane a medzinárodnou zmluvou regionálnej medzinárodnej organizácie, konkrétnie Dohovorom, ktoré by takto neboli odstránené.

Prehľadné zoradenie prameňov práva do jedného uceleného hierarchického systému by taktiež mohlo dávať väčší zmysel, pri pohľade na našu monistickú koncepciu vzťahu medzinárodného a vnútrostátneho práva, lenže ako sme na začiatku tejto kapitoly načrtli, je otázne či monistická (a dualistická) teória správne vystihuje súčasný vzťah³¹ práva Európskej únie³² a prameňov všeobecného medzinárodného práva z pohľadu aplikačnej praxe ústavných súdov a medzinárodných súdnych organizácií.

Komplexita vzťahov medzi jednotlivými systémami a ich ohniskovými normami je teda o trochu zložitejšia a o slovo sa hľasi teória právneho pluralizmu. Ako upozorňuje Eduard Bárány „Právny pluralizmus súvisí s čoraz prísnejším uplatňovaním niektorých princípov (vedúcich ideí) formálneho a čiastočne i materiálneho právneho štátu nielen na štátny mechanizmus, ale na všetky organizácie verejnej moci.“³³

Aj Róbert Alexy uvádza, že „všetky právne systémy demokratického a právno-štátneho typu“ inkorporovali princípy ľudskej dôstojnosti,

²⁸ K tomu pozri: DOBROVIČOVÁ, G.: *Charta základných práv Európskej únie a právny poriadok Slovenskej republiky*. In JÁNOŠÍKOVÁ, M. - KUBALA, J.: *Charta základných práv Európskej únie a výzvy s ňou spojené*. Košice 2015. s. 8-17.; GERLOCH, A. - TOMÁŠEK, M. et al.: *II. Teoretické a ústavné impulzy rozvoja práva*. Praha: Karolinum, 2010, s. 84.

²⁹ Podrobnej rozbore tejto problematiky podáva napr. Ludmila Elbert. Bližšie pozri: ELBERT, L.: *Regionalizmus ako nástoj zmeny vo vzťahu medzinárodného a vnútrostátneho práva (Pluralizmus na obzore)*. I. časť. *Právny obzor* 2015, č. 5, s. 468 – 476.; ELBERT, L.: *Regionalizmus ako nástoj zmeny vo vzťahu medzinárodného a vnútrostátneho práva (Pluralizmus na obzore)*. časť 2. *Právny obzor* 2015, č. 6, s. 560 – 570.

³⁰ Aj právo Európskej únie napokon vzniklo odčlenením od všeobecného medzinárodného práva. Navyše sa vedú debaty či vôlebe predstavuje samostatný právny systém alebo je iba subsystémom medzinárodného práva verejného. K tomu pozri napr.: BOGDANDY, A.: *Was ist Europarecht?* *Juristen Zeitung*, 2017, č. 12, s. 588 a n.; UERPMANN, R.: *Internationales Verfassungsrecht*. *Juristenzitung*, 56, 2001, č. 11, s. 566 - 567.

³¹ BÁRÁNY, E.: *Kariéra právneho pluralizmu*. In LENGYELOVÁ, D.: *Pluralizmus moci a práva*. Bratislava: Ústava štátu a práva SAV-Bratislavská vysoká škola práva, 2009, s. 317.

²⁸ PL. ÚS 44/03.

²⁹ PL. ÚS 7/2017, s. 145.

slobody a demokracie.³⁴ Poznáme teda aj univerzálne princípy, ktoré pôsobia napriek rôznym poriadkam, resp. právnymi systémami.³⁵ Ich normatívny obsah sa však môže v jednotlivých systémoch viac či menej odlišovať.

5. ZÁVER

Medzi relatívne nové ústavné teórie reagujúce na problematiku právneho pluralizmu v podmienkach (nielen) Európskej únie patrí teória viacúrovňového konstitucionalizmu. Táto teória vníma formálne i neformálne interakcie medzi jednotlivými právnymi systémami, ktoré spolu vytvárajú jeden pomyselný komunikatívny trojstupňový systém.³⁶ Výsledkom otvorenej komunikácie je postupné vzájomné zvyšovanie nárokov kladených na demokratické právne systémy.³⁷ To sa nezaobíde bez vedomého a vzájomného obsahového zosúladzovania systémov jednotlivých úrovní. Právne systémy sa už preto nevyznačujú svojou doterajšou mierou autonómnosti a nezávislosti.

Táto pluralita a strata absolvútej autonómnosti právnych systémov sa následne odzrkadľuje vo vnútroštátom práve, v ktorom narúša klasickú predstavu o jednotnom právnom poriadku, ktorého výrazným zjednocujúcim prvkom bol monopolný systém subjektov tvorby práva. Vnútrostátne orgány sú v súčasnosti na základe príkazu vlastnej ústavy povinné aplikovať pramene európskeho a medzinárodného práva, ktorých obsah je mnohokrát dotváraný v procese živého vývoja spôsobeného čulou interakciou vnútroštátneho, regionálneho a globálneho medzinárodného spoločenstva.

Ukazuje sa, že potrebná jednota fragmentovaného vnútroštátneho právneho poriadku, je dnes tvorená skôr axiologickými, ako formálno-procesnými požiadavkami opierajúcimi sa o holý fakt existencie suverénnej štátnej moci. Zároveň sú tieto axiologické požiadavky zjednocujúcim momentom sice samostatných, no vzájomne obsahovo previazaných úrovni viacúrovňového právneho systému. *Ústavné princípy tvoriace nepísané materiálne jadro Ústavy Slovenskej tak hodnotovo spájajú nielen právny poriadok Slovenskej republiky, ale ho zároveň prepájajú so systémom európskeho a všeobecného medzinárodného práva.*

Ukazuje sa, že za vonkajšou fasádou plurality sa skrýva elementárna jednota.

Zoznam literatúry

- ALEXY, R.: *Pojem a platnosť práva*. Bratislava: KALLIGRAM, 2009.
- BÁRÁNY, E.: *Kariéra právneho pluralizmu*. In LENGYELOVÁ, D.: *Pluralizmus moci a práva*. Bratislava: Ústava štátu a práva SAV-Bratislavská vysoká škola práva, 2009.
- BALOG, B.: *Vzťah čl. 1 ods. 1 a čl. 7 ods. 2 Ústavy Slovenskej republiky*. In MIHÁLIKOVÁ, V. (eds.): *15 rokov v Európskej únii: aktuálne otázky a súčasné výzvy*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2019.
- BALOG, B.: *Materiálne jadro Ústavy Slovenskej republiky*. Žilina: EUROKÓDEX, 2014.
- BREICHOVÁ LAPČÁKOVÁ, M.: *Ústava a ústavné zákony*. Bratislava: KALLIGRAM 2013.
- BREICHOVÁ LAPČÁKOVÁ, M.: *Univerzálne ius cogens a ústavné limity výkonu verejnej moci v judikatúre Ústavného súdu Slovenskej republiky*. In: *Ústavné dni : tretie funkčné obdobie Ústavného súdu Slovenskej republiky - 7. ústavné dni*. Košice: Kancelária Ústavného súdu Slovenskej republiky, 2019, s. 188 – 204.
- BREICHOVÁ LAPČÁKOVÁ, M.: *Právo na sebaurčenie národa a deklaratórny charakter klauzuly večnosti*. In: *Ústavné dni : 25. výročie Ústavy Slovenskej republiky - 6. ústavné dni*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2018, s. 261-277.
- BRÖSTL, A.: *Eklesia alebo dikasterion – Kto má byť "Pánom všetkého"?* Súčasné dimenzie staršieho problému. In BRÖSTL, A. – BREICHOVÁ, LAPČÁKOVÁ, M. (eds.): *Demokracia, dôstojnosť, diverzita*: Zborník z prezentácií slovenskej sekcie pred 29. svetovým kongresom IVR 2019. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2020, s. 29 – 38.
- BOGDANDY, A.: *Was ist Europarecht?* Juristen Zeitung, 2017, č. 12.
- DOBROVIČOVÁ, G.: *Charta základných práv Európskej únie a právny poriadok Slovenskej republiky*. In JÁNOŠÍKOVÁ, M. - KUBALA, J.: *Charta základných práv Európskej únie a výzvy s ňou spojené*. Košice 2015.
- ELBERT, L.: *Regionalizmus ako nástoj zmeny vo vztahu medzinárodného a vnútroštátneho práva (Pluralizmus na obzore)*, I. časť. Právny obzor 2015, č. 5, s. 468 – 476.
- ELBERT, L.: *Regionalizmus ako nástoj zmeny vo vztahu medzinárodného a vnútroštátneho práva (Pluralizmus na obzore)*, časť 2, Právny obzor 2015, č. 6, s. 560 – 570.
- GERLOCH, A. – TOMÁŠEK, M. et al.: *II. Teoretické a ústavné impulzy rozvoja práva*. Praha: Karolinum, 2010.
- HALTERN, U.: *Was bedeutet Souveränität*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2007.
- MAZÁK, J. - JÁNOŠÍKOVÁ, M. (eds.): *Charta základných práv Európskej únie v konaniach pred orgánmi súdnej ochrany v Slovenskej republike*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2016.
- KÁČER, M.: *Medzinárodná obyčaj v slovenskom právnom systéme*. In Právnik, 2010, č. 3.
- KLEINLEIN, T.: *Konstitutionalisierung im Völkerrecht*. Heidelberg: Springer, 2012.
- OROSZ, L. – SVÁK, J. – BALOG, B.: *Základy teórie konstitucionalizmu*. 2. vydanie. Bratislava: Eurokódex, 2012.
- RANGL, J.: *Kolízia právnych princípov v kontexte del'by moci*. In BRÖSTL, A. – BREICHOVÁ LAPČÁKOVÁ, M.: *Demokracia, dôstojnosť, diverzita*. Zborník z prezentácií slovenskej sekcie pred 29. svetovým kongresom IVR 2019. Košice 2020.
- SVÁK, J. – BALOG, B.: *Ústavnoprávny režim vystúpenia Slovenskej republiky z Európskej únie*. In Právny obzor, 2012, č. 6.
- SVÁK, J. – GRÜNWALD, T.: *Nadnárodné systémy ochrany ľudských práv. I. zväzok Štruktúra systémov a ochrana politických práv*. Bratislava : Wolters Kluwer SR, s.r.o., 2019.
- QUARITSCH, H.: *Das Selbstbestimmungsrecht des Volkes als Grundlage der deutschen Einheit*. In ISENSEE, J. – KIRCHHOF, P. (ed.): *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Bd. XI. Internationale Beziehe. C. F. Müller 2013.
- UERPMANN, R.: *Internationales Verfassungsrecht*. Juristenzeitung, 56, 2001, č. 11

³⁴ Porovnaj: ALEXY, R.: *Pojem a platnosť práva*. Bratislava: KALLIGRAM, 2009, s. 101-102.

³⁵ Porovnaj: RANGL, J.: *Kolízia právnych princípov v kontexte del'by moci*. In BRÖSTL, A. – BREICHOVÁ LAPČÁKOVÁ, M.: *Demokracia, dôstojnosť, diverzita*. Zborník z prezentácií slovenskej sekcie pred 29. svetovým kongresom IVR 2019. Košice 2020, s. 48.

³⁶ KNAUFF, M.: *ZaörV 68* (2008), s. 453, 482 a.n. KLEINLEIN, T.: *Konstitutionalisierung im Völkerrecht*. Heidelberg: Springer, 2012.

³⁷ COTTIER, T. – HERITIG, M.: *MPYUNL 7* (2003), s. 261, 313 a.n. In KLEINLEIN, T.: c. d., s. 79.

Prínos multikulturality v cudzojazyčnom vzdelávaní v profile absolventa odboru medzinárodné vzťahy a diplomacia

Mária Polčicová¹

¹ Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov; Kuzmányho 1, 974 01 Banská Bystrica; maria.polcicova@umb.sk

Grant: VEGA č. 1/0437/19

Názov grantu: Význam internacionalizácie vysokoškolského vzdelávania pre konštrukciu identity Európskej únie a zvyšovanie konkurencieschopnosti v európskom priestore.

Oborové zaměření: AM - Pedagogika a školství

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Pojem multikulturality by sme v súčasnosti mohli zaradiť do skupiny moderných slov. Aj akademická pôda ho skúma z rôznych aspektov. V našom príspevku si ho budeme všímať v súvislosti so vzdelávacím procesom v rámci cudzojazyčného vzdelávania na fakultách nefiologického zamerania, konkrétnie odboru medzinárodné vzťahy a diplomacia. Uvedomelé vzdelávanie mladej generácie k uvedomieniu si rozmanitosti mnohých kultúr a ich hodnôt, k poznávaniu a rešpektovaniu cudzích kultúrnych fenoménov, ku tolerancii odlišnosti a jedinečnosti je nevyhnutným predpokladom zdravej modernej globalizovanej spoločnosti. Predpokladáme, že práve absolventi daného odboru budú vytvárať a formovať aj prostredníctvom svojho profesijného politického a spoločenského angažovania zásadné princípy ľudského správania. Poznať cudziu kultúru znamená popri ovládaní cudzieho jazyka aj schopnosť rešpektovať v rámci komunikačného procesu kultúrne štandardy a schémy myslenia a správania. Ich nesprávna interpretácia môže mať za následok nielen zlyhanie jednotlivca, ale aj potenciálne politické či spoločenské konflikty. Správne nastavenie štandardov vzdelávania vedie k pochopeniu identity danej kultúry a k predchádzaniu týchto problémov

Klíčová slova Multikulturalita, cudzojazyčné vzdelávanie, medzinárodné vzťahy, diplomacia

1. ÚVOD

Výchova a vzdelávanie zohráva v súčasnom spoločenskom i politickom prostredí klíčový význam. Spojenie štúdia kultúry a cudzojazyčnej komunikácie je opodstatnenou súčasťou moderného vzdelávacieho procesu. Komunikácia prispieva k vytváraniu prostredia rešpektu a tolerancie odlišnosti. Pre uplatniteľnosť na svetovom trhu práce by sa mala stať popri jazykových schopnostiach ako jedna z priorit otvorenosť, vnímanie a schopnosť rešpektovať i kultúrne odlišnosti. Pre absolventov nefiologických odborov je z dôvodu ich úspešnej uplatniteľnosti na trhu práce jedným z klíčových aspektov popri kvalitnej kompetencii z daného odboru i ovládanie cudzích jazykov na primeranej odbornej úrovni. Pre absolventov nefiologického odboru medzinárodné vzťahy a diplomacia je spojenie kultúrnej a jazykovej kompetencie o to dôležitejšie, že sa cieľene pripravujú na výkon svojich funkcií v rôznych nadnárodných odvetviach medzinárodnej politiky, medzinárodného práva, diplomatických služieb. Budú zastávať

posty v medzinárodných organizáciach napr. v Európskej únii, NATO či na mnohých konzulátoch, kde sa bude od nich očakávať popri výbornej jazykovej kompetencii i erudícia poznania napr. kultúrneho vývoja jednotlivých svetových makroregiónov, ich kultúrna citlivosť, resp. vnímanie kultúrnej inakosti, ktoré zákonite globalizácia spoločnosti so sebou priniesla. Potreba poskytnutia komplexného obrazu problematiky multikulturality by malo byť prirodzenou agendou každej vzdelávacej inštitúcie aj v rámci Európskej únie.

2. JAZYKOVO-KULTÚRNE VZDELÁVANIE NA VYSOKÝCH ŠKOLÁCH NEFILOGICKÉHO ZAMERANIA

Prirodzeným nástrojom sprostredkovania kultúry sa stáva jazyk. Spojenie štúdia kultúry a komunikácie je v súčasnom globalizovanom svete opodstatnené. Kultúra nie je vrodená, osvojujeme si ju učením. Prenáša sa z generácie na generáciu, a tak sa zachováva, vychádza zo symbolov, je dynamickým systémom podliehajúcim zmene. Z pohľadu štúdia medzikultúrnej komunikácie má jazyk významnú úlohu pri skúmaní a porovnávaní kultúr. Jazyk ako súbor symbolov sa riadi istými pravidlami, ako tieto symboly spájať. Symboly i pravidlá sú špecifické pre danú kultúru a odrážajú spôsob, akým je v tejto kultúre vnímaná realita (Samovar, Porter, Stefani, 1998, s. 123).

Vzdelávaniu odborníkov jednotlivých vedných odborov v cudzom jazyku sa venujú vysoké školy nefiologického zamerania. My sme sa v našom príspevku zamerali na odbory medzinárodných vzťahov a diplomacie, ktoré sa zaraďujú do systému politických vied. Naši študenti sa na základe tohto princípu oboznamujú s kultúrou istého konkrétneho národa prostredníctvom jazyka, a to formou samotnej výučby cudzieho jazyka, zameranej prostredníctvom daného cudzieho jazyka na získavanie poznatkov z daného odboru.

V našom prípade Fakulty politických vied a medzinárodných vzťahov zohráva o to väčšiu váhu ovládanie minimálne dvoch cudzích jazykov na úrovni referenčného rámca B2 pri absolventoch štúdia odboru medzinárodných vzťahov a diplomacie priam kľúčovú úlohu. Práca diplomata, politika či experta v oblasti medzinárodných vzťahov je priamo založená na interakcií s cudzím prostredím a danou kultúrou. V prípade, že zlyhá jazyková kompetencia diplomata, má to priamy dopad na celý vývoj spoločnosti. Z tohto

dôvodu pripisujeme problematike primeranej jazykovej kompetencie, a najmä jej získavania u odborníkov v oblasti diplomacie, medzinárodných vzťahov i politológie celospoločenský význam.

Naši študenti majú možnosť v rámci svojho štúdia získať znalosti viacerých cudzích jazykov. V bakalárskom stupni štúdia majú ako prvý cudzí jazyk anglický jazyk a ako voliteľný druhý cudzí jazyk s výberom nemeckého, španielskeho, ruského a francúzskeho jazyka. Týždenná výmera je stanovená na formu 2 hodiny prednášky a 1 hodina seminárov. Uvedená výmera je odrazom smerovania jazykovo-kultúrnej politiky fakulty, ktorej absolvent by mal zvládnuť, na základe odborných textov a tematickej literatúry, poznatkovú problematiku o krajinie cieľového jazyka: história, krajinovedu, spoločensko-právnu skutočnosť i medzinárodné postavenie krajinie cieľového jazyka. Dôraz sa tiež kladie na zvládnutie terminologickej základne študovaného odboru v cudzom jazyku. Uvedený model pokračuje následne aj v magisterskom stupni štúdia, kde nastáva len zmena medzi prvým a druhým cudzím jazykom.

Koncepcia jazykovej politiky fakulty je obsiahnutá aj v definovaní profilu absolventa pre bakalársky i pre magisterský stupeň štúdia v študijnom programe medzinárodné vzťahy. Absolvent pre bakalársky stupeň štúdia v študijnom programe medzinárodné vzťahy disponuje rozšírenou bázou jazykových kompetencií v oblasti odbornej terminológie a jej využitia v odbornej komunikácii, či už v rámci ústneho alebo písomného prejavu. Absolvent prvého stupňa vysokoškolského štúdia v študijnom programe medzinárodné vzťahy disponuje prehľadom a orientáciou v oblasti základných teoreticko-metodologických východísk teórie medzinárodných vzťahov, ako aj ďalších nadvážujúcich a príbuzných vedných odborov, akými sú medzinárodné právo, medzinárodná ekonómia, európske právo, politická geografia, hospodárska geografia, medzinárodná ekonomická integrácia, základy diplomacie a taktiež disponuje rozšírenou bázou jazykových kompetencií v oblasti odbornej terminológie uvedených odborov v minimálne v jednom svetovom jazyku tak v rámci ústneho, ako aj písomného prejavu. Odborná profilácia absolventa študijného programu medzinárodné vzťahy v rámci prvého stupňa vysokoškolského vzdelávania je koncipovaná tak, aby absolventom daného stupňa štúdia umožnila kontinuálne pokračovať v štúdiu predmetnej problematiky v rámci druhého stupňa vysokoškolského vzdelávania v danom i príbuzných študijných odboroch a programoch, prípadne vzhľadom k svojej odbornej profilácii uplatniť sa v rámci rôznych odvetví spoločenskej a hospodárskej praxe (ústredné orgány štátnej správy, samosprávne orgány, médiá, súkromný sektor). V rámci zabezpečenia uceleného súboru vedomostí, kompetencií a zručností, tvoriacich nosnú časť odbornej profilácie absolventa študijného programu medzinárodné vzťahy je dôraz položený najmä na hlboké a ucelené vedomosti z oblasti medzinárodných vzťahov - politických, medzinárodných ekonomických vzťahov, medzinárodného práva, medzinárodných organizácií, zahraničnej politiky, zahraničnej politiky Slovenskej republiky, teórie a praxe diplomacie, diplomatického a konzulárneho práva, história a vývoja európskej integrácie, práva Európskej únie, sociálno-ekonomickej a kultúrneho vývoja jednotlivých svetových makroregiónov ako aj na rozvoj komunikačných schopností a kompetencií v rámci odbornej komunikácie v cudzom jazyku.

Odbor medzinárodných vzťahov a diplomacie je špecifickým odborom v rámci nefilologických smerov. Jeho absolventi zastávajú významné funkcie na čele štátnych orgánov, medzinárodných organizácií či v diplomatických službách. Práve pracovníci diplomatických služieb by mali mať multikultúrne vzdelanie. Domnievame sa, že kultúra istej krajinie však nie je možné pochopiť bez poznania jazyka danej krajinie, a najmä jeho história. Koncept

jazykovo-kultúrneho vzdelávania sa v rámci cudzojazyčnej prípravy študentov uplatňuje napr. pri prednáškach a seminároch v treťom ročníku bakalárského štúdia, kde sylaby sú postavené prierezovo na poznaní politických dejín krajin v cudzom jazyku. Súčasným problémovým otázkam multikulturality v intenciach medzinárodného systému sa dáva priestor v prvom ročníku magisterského štúdia na prednáškach a seminároch so zameraním na medzinárodnú politiku. Študenti sa zaoberejú otázkami migrácie, prejavmi netolerancie, xenofóbie, diskriminácie a rasizmu priamo formou modelových situácií i s možnosťami ich riešenia v cudzom jazyku. Na konkrétnych príkladoch si budujú i aktívnu účasť na utváraní vzťahu spoločnosti k minoritným skupinám.

3. KONCEPT MULTIKULTURALITY A POLITICKÉHO VZDELÁVANIA

Novodobé dejiny spoločnosti sú spojené s pojmom multikultúrnej spoločnosti. Aspekt globalizácie prenikol do všetkých sfér spoločnosti a priniesol so sebou nové prvky a skutočnosti, na ktoré je nevyhnutné adekvatne aj zareagovať. V rámci komunikácie dochádza k stretom kultúr, ktoré na jednej strane dané kultúry obohacujú o nové prvky, ale na druhej strane prinášajú aj väčšie vymedzenie daných kultúr, poukazovaním na odlišnosti.

Poskytnúť jednotnú definíciu kultúry je problematické. Samotná kultúra ako objekt vedeckého bádania predstavuje širokospektrálny rozsah vzťahov a súvislostí¹. Pojmo je obsahom viacerých spoločenských vied, čím dochádza k rôznorodým pohľadom v závislosti od vlastných konceptov predmetu svojho vedeckého výskumu. Ani filozofia, ktorú považujeme za „matku všetkých vedných odborov“, ju nedefinuje jednoznačne, napriek tomu, že sa nou systematicky zaoberá už od osvietenectva. K významnej systematizácii pojmu kultúry v rámci filozofie prispev nemecký filozof Scheler v rámci filozofickej antropológie, ktorá sa zaradila medzi základné disciplíny európskej filozofie. V súčasnom vedeckom svete sa intenzívne výskumom kultúr a civilizácií zaoberá kulturológia ako samostatná vedná disciplína.

Kultúry ako systémy, štruktúry a inštitúcie sa vyznačujú tým, že niečo kolektívne, sociálne zakotvujú, upevňujú alebo udržujú, a to nezávisle od toho, ako si jednotlivci vedomie alebo neuvedomované vytvárajú svoju špecifickú kultúru. Pri vedeckom štúdiu uvedeného pojmu je nutné zohľadňovať viacero prístupov či už v užšom kulturologickom či širšom filozofickom kontexte. Poznanie vlastnej špecifickej kultúrnej identity si však vyžaduje, aby sme ju prezentovali v rámci plurality kultúr i pomocou filozofických postupov zdôvodnili možnosti skúmania interkultúrnych alebo multikultúrnych procesov v súčasnom svete (Zagoršeková, 2014, s. 361).

Kultúra predstavuje viacúrovňový systém rôznych špecifických prvkov, ktoré vytvárajú a formujú každodenný život jej príslušníkov pozostávajúcich nielen z tradícií a zvykov, ktoré sa prenášali vo vnútri kultúry po generácie, ale aj z vplyvov, ktoré vychádzajú zvonku.

V prípade, že dochádza k stretu viacerých kultúr, vystupuje do popredia problematika medzikultúrneho dialógu, resp. dialógu kultúr². V rámci európskeho priestoru sa stretávame s rozličnými

¹ Pojem kultúry je systémovým kognitívnym pojmom. Reprezentuje súbory poznatkov z mnohých oblastí vedenia: z filozofie, vedy, histórie, umenia, práva, morálky, náboženstva, skrátku zo všetkých oblastí ľudskej činnosti. Z tohto hľadiska pojem kultúry subsumuje ďalšie výrazy ako vedecká kultúra, právna kultúra, politická kultúra, umelecká kultúra, jazyková kultúra, sociálna kultúra a iné. Keď skúmame tieto subkultúry, orientujeme sa hlavne na otázkou kultúrneho statusu vedy, náboženstva, umenia alebo politiky v danom čase a priestore (Zagoršeková, 2014, s. 360-361).

² Analýzou uvedených pojmov sa venuje Zagoršeková (2014), ktorá považuje za kľúčovú otázkou, či sa má dialóg kultúr odohrávať na osi skúmania všeobecného a

kultúrami, s rôznymi ľudí s odlišnými vzorcami správania sa, s odlišnými potrebami a záujmami. Kultúre sa učíme, pôsobíme v nej, šírime ju a zachovávame prostredníctvom komunikácie (Samovar, Porter, Stefani, 1998, s. 126). A práve jazyk je považovaný za jedného z nositeľov komunikácie. Aj preto je potrebné venovať zvýšenú pozornosť štúdiu jazyka v rámci medzikultúrnej komunikácie³. V súvislosti s témou sa stretávame aj s pojmom medzikultúrnej citlivosti. Podľa Bawuka a Brislinu sa medzikultúrna citlivosť vo všeobecnosti vzťahuje k citlivosti voči významu kultúrnych rozdielov a voči názorom ľudí v iných kultúrach (Bhawuk, Brislin, 1992, s. 414).

Každá etapa ľudskej spoločnosti je poznácaná politickým vývojom, politickými rozhodnutiami. Jednotlivé etapy vývoja ľudskej spoločnosti nám dokazujú, že práve politika je spoločným spojovníkom celého spoločenského diania. O to viac to platí aj pre súčasnú modernú spoločnosť. Dôkazom prieniku aspektu kultúrnosti do politiky je aj skutočnosť, že medzikultúrny dialóg v modernej demokratickej spoločnosti je pri realizácii zahraničnej politiky považovaný aj za prejav mäkkej moci⁴. V rámci pedagogického procesu sa tým odkrýva koncept stretu politického vzdelávania a medzikultúrneho vzdelávania.

Napriek tomu, že pojem politického vzdelávania ukrýva v sebe viaceré negatívnych skúseností z minulých období, ho považujeme v spojení s medzikultúrnym dialógom za jeden z klúčových aspektov rozvoja súčasnej demokratickej spoločnosti aj v súvislosti s pedagogickým procesom. Súčasná Európa je vystavená viacerým spoločensko-politickým konfliktom, ktorých zvládnutie si vyžaduje vysokú dávku odbornosti, ale aj tolerancie a medzikultúrnej citlivosti. Vzdelávanie mladých ľudí práve v hodnotách humánnosti, demokracie by malo byť preto prioritou pre každú vládnucu garnitúru. Potreba poskytnutia demokratických názorov, myšlienok či už napr. v kontexte dejinných súvislostí v medzinárodnom kontexte alebo v kontexte poznania medzikultúrnych súvislostí či potreba rozvoja kritického myslenia mládeže by mala byť priradeniu agendou každej vzdelávacej inštitúcie aj v rámci Európskej únie.

4. NORMATÍVNOSŤ MULTIKULTÚRNEHO VZDELÁVANIA⁵

Európsky parlament vyhlásil rok 2008 za Európsky rok medzikultúrneho dialógu. Cieľom je posilniť ústu ku kultúrnej rozmanitosti a podporiť spolunažívanie rôznych kultúr a náboženstiev v súčasnom globalizovanom svete a súčasne vyprofilovať ho ako nástroj stability a rozvoja európskeho priestoru. Medzikultúrny dialóg bol v rôznych štúdiách a záveroch predbežne vymedzený ako proces zahŕňajúci otvorenú a na rešpektke založenú výmenu či interakciu medzi jednotlivcami, skupinami a organizáciami s odlišným kultúrnym pozadím alebo svetonázorom. Medzi jeho ciele patrí dosiahnuť hlbšie pochopenie rôznorodých pohľadov a praktík, zvýšiť účasť, ako aj možnosti a schopnosti výberu, podporiť rovnosť a zlepšiť kreatívne procesy.

jedinečného, alebo na osi skúmania interaknej konfrancie špecifických hodnotových preferencií jednotlivých kultúr. Bez princípu inakosti v dialógu by aj pojem kultúrnej identity stratil svoje zdôvodnenie

³ Na Slovensku sa problematike multikulturality venujú napr. Sabol (2003), Kominarec-Kominarecová (2005).

⁴ Pojem mäkkej moci je klúčovým pojmom jedného konceptu medzinárodnej politiky súčasnosti. Mäkká moc, podobne ako iné formy moci, predstavuje schopnosť meniť správanie druhých s cieľom dosiahnuť to, čo si želá subjekt vplyvu. Otáča mäkkej moci v súlade s medzinárodnou politikou sa venujú napr. Nye (2011), Ronfeldt-Arquila (2009), Gallaroti (2011).

⁵ Napriek tomu, že v texte používame pojem multikultúrne vzdelávanie, uvažujeme aj o pojmoch multikultúrna výchova, multikultúrny dialóg.

Slovenská republika sa pripojila k uvedenej iniciatíve a jedným z konkrétnych prvkov implementácie uvedeného procesu bolo v rámci vzdelávacej politiky presadzovanie multikultúrneho vzdelávania, resp. multikultúrnej výchovy ako povinnej voliteľnej prierezovej témy v štátom vzdelávacom programe.⁶ Je založené na princípe sociálnej spravodlivosti a rovnosti vo vzdelávaní, ktorého cieľom je dosiahnutie sociálnej zmeny v rámci konkrétnych etáp vývoja jednotlivca prostredníctvom školy ako vzdelávacej inštitúcie. Ide o proces premeny samotných aktérov, transformáciu škôl a školského systému až po transformáciu spoločnosti. Multikultúrna výchova je v slovenskom štátom vzdelávacom programe postavená ako prierezová téma, ktorá by sa teda mala aplikovať naprieč všetkými predmetmi. Významnú rolu pri presadzovaní myšlienok multikultúrneho vzdelávania na Slovensku zohrávajú aj mimovládne spoločnosti a organizácie, ktoré prostredníctvom rôznych think-tankov, svojou expertízou činnosťou, tvorbou analýz či odborných publikácií môžu výraznou mierou pomôcť formulovať vzdelávaciu politiku na Slovensku.

V politike sa rôznorodosť kultúr presadzuje najmä rešpektovaním Ústavy ľudských práv a slobôd. Podľa Šurmánekovej je v prípade Slovenska nutné vychádzať z deklarovania ústavnosti slovenského štátu. Ústava Slovenskej republiky v čl. 12, ods. 2 definuje záruku dodržiavania základných práv a slobôd na území SR všetkým bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, jazyk, vieru a náboženstvo, politické či iné zmýšľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné postavenie (Šurmáneková, 2020, s.157).

V súvislosti s aktuálnou výskumnou problematikou budovania jednotnej európskej identity je zaujímavý názor Banksa, ktorý dokonca nepriamo prepája multikultúrne (multietnické) vzdelávanie s budovaním identity cez kritickej rozpoznanie vlastnej etnickej identity a identity ostatných detí v triede po budovanie národnej identity, a to porozumením a stotožnením sa s demokratickými ideálmi ako je ľudská dôstojnosť, spravodlivosť a rovnosť (Banks, J. A., 1988, s. 150).

Prvotným nositeľom myšlienky medzikultúrneho dialógu na úrovni Európskej únie je považovaná organizácia UNESCO, ktorej princípom je myšlienka uznania rozdielov a mnohorakosti sveta, v ktorom žijeme. Konkrétnymi nástrojmi boli prijaté medzinárodné záväzné deklarácie a dokumenty⁷. Za klúčový za považuje Dohovor o ochrane a podpore rozmanitosti kultúrnych prejavov (Convention on the protection and promotion of the diversity of cultural expressions) č. 8668/06, prijatý 20. októbra 2005 v Paríži na 33. zasadnutí Generálnej konferencie UNESCO.⁸ V článku 1c sa jednoznačne artikuluje, že je potrebné povzbudit dialóg medzi kultúrami, s cieľom zabezpečenia širšej a vyváženejší výmeny kultúr vo svete, v prospech interkultúrnej úcty a kultúry mieru. Hlavným stanoveným cieľom celého dohovoru sa stalo vytvorenie a súčasne posilnenie kompetencii národných i nadnárodných subjektov, ktoré vytvárajú všeobecný rámec pre samotné uvedomenie si podstaty ľudskej rozmanitosti, jej kultúr a v rámci toho konkrétnych kultúrnych prejavov. Ide napr. o princípy rozvoja interakcie medzi rozmanitými kultúrami, uznania osobitného charakteru kultúrnych aktivít, tovarov a služieb a prijímanie takých politík a opatrení na ochranu a podporu rozmanitosti kultúrnych prejavov, ktoré pri zachovaní princípu rovnocennosti dohovoru s inými medzinárodnými zmluvami zabezpečili slobodnú tvorbu,

⁶ Definícia samotného pojmu multikultúrneho vzdelávania sa vyskytuje u viacerých autorov, napr. Banks (1988), Hernández (1989), Gordon (1991), Roberts (1991), Mistrik (2008).

⁷ Dokumenty sú dostupné na internete: <http://unesco.org>.

⁸ Na základe rozhodnutia Rady EÚ o uzavretí Dohovoru o ochrane a podpore rozmanitosti kultúrnych prejavov č. 8668/06, ktoré schválila Rada ministrov 18. mája 2006, boli zároveň schválené aj opatrenia potrebné na to, aby sa zmluvnou stranou Dohovoru stala i Európska únia.

rozvoj, šírenie kultúrnych prejavov ako i produkciu v rámci kultúrneho priemyslu.

Prínosom pre problematiku multikultúrneho vzdelávania je Správa o úlohe medzikultúrneho dialógu, kultúrnej rozmanitosti a vzdelávania pri propagovaní základných hodnôt EÚ (2015/2139(DEC)INI)). Deklaruje podstatu normatívnosti, keďže definuje medzikultúrny dialóg z hľadiska právneho pojmu. Podľa uvedeného dokumentu medzikultúrny dialóg nie je upravený vo vnútrostátnom práve, práve Európskej únie ani v medzinárodnom práve, ale vychádza z medzinárodných rámcov zameraných na ochranu ľudských práv a kultúrnej rozmanitosti. Otázke multikultúrneho vzdelávania sa venujú najmä články 14, 17, 26, 27, v ktorých sa zdôrazňuje významnú úlohu, ktorú zohráva neformálne a informálne vzdelávanie, začlenenie cielených vzdelávacích školských exkurzií do rôznych členských štátov a nadnárodná mobilita malých detí ako nástroja na položenie základov európskych kultúr, umenia, jazykov a hodnôt, podpora členským štátom, aby rozvíjali kvalitné programy odbornej prípravy na podporu rozmanitosti, na posilnenie postavenie pedagógov, vychovávateľov s cieľom uspokojovať vzdelávacie potreby a potreby odbornej prípravy detí z rôznych kultúr a rôzneho sociálneho prostredia a odstraňovať všetky formy diskriminácie a rasizmu vrátane šikanovania a počítáčového šikanovania. Článok 17 súčasne deklaruje nevyhnutnosť modernizácie vzdelávacích zdrojov s cieľom podporiť multiperspektívne a viacjazyčné vzdelávanie. Viacjazyčné a medzikultúrne skúsenosti a zručnosti učiteľov sa musia v tejto súvislosti systematicky podporovať a oceňovať.

5. ZÁVER

Každá moderná demokratická spoločnosť potrebuje vzdelaných a erudovaných mladých ľudí, aby dokázala predchádzať a najmä riešiť potenciálne hrozby, ktoré zákonite vývoj spoločnosti so sebou prináša. Globalizácia sveta otvorila viaceré nové výzvy, s ktorými sa novodobá spoločnosť musí vysporiadať a primárne na ne zareagovať. Otvorená spoločnosť odkryla i tému multikulturality z pozície jej pozitívnych i negatívnych aspektov. Vzdelávanie mladých ľudí práve v hodnotách rešpektovania odlišných kultúr, náboženstiev, humánnosti, kultúrnej citlivosti by malo byť preto prioritou v súčasnom vzdelávacom programe každej inštitúcie na národnej i nadnárodnej úrovni. V súčasnosti pozorujeme trend riešenia uvedenej skutočnosti aj na úrovni Európskej únie formou budovania napr. jednotnej európskej identity, či vydávaním viacerých dohovorov a deklarácií, ktoré vyjadrujú podporu členským štátom na rozvoj kvalitných programov multikultúrneho vzdelávania. Prvky kvalitného multikultúrneho vzdelávania v cudzom jazyku sú pre niektoré vzdelávacie odbory neodmysliteľnou súčasťou, a to najmä z dôvodu uplatnitelnosti ich absolventov na trhu práce. Pre úspešnosť uplatnitelnosti na trhu absolventov odboru medzinárodné vzťahy a diplomacia ako jedného z nefiologických smerov považujeme práve koncepciu zlúčenia aspektov multikultúrneho vzdelávania a cudzojazyčného vzdelávania za prioritu, ktorú sa snažíme na našej Fakulte medzinárodných vzťahov a diplomacie prierezovo realizovať v rámci výučby predmetov cudzieho odborného jazyka po dobu celého 10-semestralného štúdia, t.j. ako v bakalárskom stupni štúdia tak aj v pokračovaní magistrálneho stupňa štúdia.

Zdroje

1. BANKS, J.A.: Multiethnic Education: Theory and Practice. Boston: Allyn & Bacon, s. 150, 1988.
2. BHAWUK, D., BRISLIN, R.: The Measurement of intercultural sensitivity using the concepts of individualism and

3. GALLAROTI, M. G.: Soft Power: What it is, Why it's Important, and the Conditions Under Which it Can Be Effectively Used. In Journal of Political Power, 2011, roč. 4, č.1, 2011.
4. GORDON, E., ROBERTS, F.: Report of social syllabus review and development committee. Albany NY: The State Education Department and the University of the State of New York, 1991.
5. HERNANDEZ, H.: Multicultural education: A teacher's guide to content and process. Columbus OH: Merril Publishing Company, 1989.
6. KOMINAREC, I., KOMINARECOVÁ, E.: Multikulturalita a edukácia. Prešov: FHPV PU, 2005.
7. MISTRÍK, E. a kol.: Multikultúrna výchova v škole. Ako reagovať na kultúrnu rôznorodosť. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti, 2008.
8. NYE, J. jr.: Future of Power. USA: PublicAffairs, 2011. ISBN 978-1-61039-069-9.
9. RONFELDT, D., ARQUILLA, J.: Noopolitik: A New Paradigm for Public Diplomacy. In SNOW, N., TAYLOR, P. M. (eds.): Routledge handbook of public diplomacy. Londýn: Routledge, 2009. ISBN 0-415-95302-2.
10. SABOL, J.: Kultúra, Multikultúrnosť. Metodologická príručka pre učiteľov z oblasti interkultúrnej výchovy. Žilina: Euroformes, 2003.
11. SAMOVAR, L.A., PORTER, R.E., STEFANI, L.A.: Communication between cultures. Wadsworth Publishing Company, s.123-126, 1988.
12. ŠURMANEKOVÁ, J. Multikulturalita v kontexte edukácie, s. 157, 2020. Dostupné na internete: https://www.academia.edu/6473710/54_Multikulturalita_v_kontexte_eduk%C3%A1cie_Multiculturalism_in_the_context_of_education_%C5%A0URM%C3%81NEKOV%C3%81
13. ZAGORŠEKOVÁ, M.B.: Dialóg kultúr - príznak mostmoderny. In Filozofia, roč.69, č. 4, s. 355-365, 2014.
14. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2015-0373_SK.html
15. <http://www.unesco.org>

Pohľad na súčasný stav finančnej gramotnosti v podmienkach Slovenskej republiky

Simona Polonyová¹

¹ Ekonomická univerzita v Bratislave, Národnohospodárska fakulta, Katedra sociálneho rozvoja a práce, Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovenská republika; simona.polonyova@euba.sk

Grant: VEGA No. 1/0367/17

Názov grantu: Ekonomické, legislatívne a inštitucionálne predpoklady a perspektívy rozvoja sociálnej a solidárnej ekonomiky v krajinách V4 vo väzbe na podporu sociálnej inklinácie

Oborové zaměření: AM - Pedagogika a školství

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Osvojenie a zvyšovanie finančných kompetencií vo väzbe na realitu a ich praktické využitie sa stáva čoraz podstatnejším prvkom finančnej stability na úrovni jednotlivca i spoločnosti. Príspevok pojednáva o dôležitosti a význame finančnej gramotnosti vo väzbe na hospodárske a technologické zmeny. Pozornosť sa venuje vymedzeniu kľúčových determinantov, vplyvom ktorých bude vo veľkej miere jej význam ďalej zosilňovať. Následne sa príspevok zameriava na analýzu a zhodnotenie dosahovanej úrovne finančnej gramotnosti v troch cykloch medzinárodnej štúdie OECD PISA. Cieľom príspevku je prezentovať úroveň finančnej gramotnosti v podmienkach Slovenskej republiky na základe analýzy zmien v dosiahnutom výkone žiakov a v ich percentuálnom zastúpení podľa vymedzených piatich úrovní zručností, ako aj analýzy vplyvu sociálno-ekonomickejho postavenia žiakov na ich dosahovaný výkon.

Kľúčové slová Zručnosť, finančná gramotnosť, sociálno-ekonomickej postavenie, globalizácia, finančná situácia

1. ÚVOD

Nadobúdanie kompetencií je celoživotný proces začínajúci v ranom detstve. V rámci celoživotného vzdelávania by malo formálne vzdelávanie poskytnúť jednotlivcom širokú škálu kompetencií vedúcich k uplatneniu sa na trhu práce, sociálnemu začleneniu, aktívному občianstvu i osobnému rozvoju. (Európska komisia, 2016). Tieto kompetencie zahŕňajú okrem odborno-špecifických zručností i prierezové (kľúčové zručnosti), ku ktorým patrí i finančná gramotnosť. Zatiaľ čo odborno-špecifické zručnosti sa viažu na konkrétny odbor vzdelania či na povolanie, prierezové zručnosti sú flexibilnejšie. V posledných desaťročiach je jedným z hlavných trendov práve rozvoj prierezových zručností. (Vančo a kol., 2016).

Ako zdôrazňuje nový projekt OECD Budúcnosť vzdelávania a zručností 2030, vzdelávanie musí mať tak za cieľ nielen prípravu mladých ľudí na trh práce. Musí ich vybaviť kompetenciami, ktoré potrebujú pre život, aby sa mohli stať aktívnymi, angažovanými a zodpovednými občanmi. Poukazuje v tomto smere hlavne na dva rozhodujúce aspekty, a to na existenciu prispôsobujúceho sa vzdelávacieho prostredia a budovanie pevného základu kľúčových

gramotností. Samotný pojem kompetencia znamená teda viac ako len získanie vedomostí a zručností; zahŕňa mobilizáciu vedomostí, zručností, postojarov a hodnôt prostredníctvom procesu reflexie, predvídania a konania so zámerom rozvíjať vzájomne prepojené kompetencie potrebné pre život. Mladí ľudia budú potrebovať širokú škálu kognitívnych i metakognitívnych zručností (napr. tvorivé a kritické myslenie, učenie sa učiť), sociálnych a emocionálnych zručností (napr. spolupráca, empatia), ako aj praktických zručností. (OECD, 2018). V tomto prípade je nevyhnutné dodať, že osvojenie a zvyšovanie finančných kompetencií vo väzbe na realitu a ich praktické využitie je ich podstatnou zložkou. Zohrávajú nezastupiteľné miesto a stávajú sa dôležitým prvkom finančnej stability na úrovni jednotlivca i spoločnosti.

V nasledujúcej časti príspevok pojednáva o dôležitosti a význame finančnej gramotnosti vo väzbe na súčasné trendy. V tejto súvislosti sa venuje pozornosť vymedzeniu základných kľúčových determinantov, vplyvom ktorých bude vo veľkej miere význam finančnej gramotnosti ďalej zosilňovať. Následne sa príspevok zameriava na analýzu a zhodnotenie dosahovanej úrovne finančnej gramotnosti v troch cykloch štúdie PISA. Cieľom príspevku je prezentovať úroveň finančnej gramotnosti v podmienkach Slovenskej republiky na základe analýzy zmien v dosiahnutom výkone žiakov a v ich percentuálnom zastúpení podľa vymedzených piatich úrovní zručností, ako aj analýzy vplyvu sociálno-ekonomickejho postavenia žiakov na ich dosahovaný výkon. Základným zdrojom údajov boli výsledky z posledného realizovaného medzinárodného výskumu zverejnené v máji tohto roku, ako aj z predchádzajúcich dvoch cyklov štúdie PISA.

2. VÝZNAM A DÔLEŽITOSŤ FINANČNEJ GRAMOTNOSTI VO VÄZBE NA HOSPODÁRSKE A TECHNOLOGICKÉ ZMENY

Väčšie globálne prepojenie a masívne zmeny vo frekvencii finančných transakcií, rozšírenie finančných služieb vplyvom hospodárskeho a technologického rozvoja, ako aj obavy krajín z finančnej udržateľnosti systémov sociálneho zabezpečenia v dôsledku starnutia populácie posilňujú dôležitosť zabezpečenia finančnej gramotnosti mladých ľudí, napoko sa od nich očakáva, že budú dostatočne finančne gramotní a budú tak schopní realizovať

potrebné kroky na ochranu seba a svojich príbuzných. Nedostatok finančnej gramotnosti prispieva k finančným rozhodnutiam s negatívnym dopadom na osobnú finančnú odolnosť. Finančná gramotnosť je preto i z tohto pohľadu vnímaná ako základná zručnosť pre život a finančné vzdelávanie sa považuje za dôležitý prvok hospodárskej a finančnej stability a rozvoja. (OECD, 2019a, 2019 b).

Dôležitosť finančnej gramotnosti podčiarkuje aj aktuálna zvýšená neistota v hospodárskej, sociálnej a finančnej situácii z dôvodu pandémie Covid-19 a jej vplyvu na súčasné i budúce príjmy a úspory jednotlivcov. (OECD, 2020).

Vychádzajúc z najnovšej štúdie OECD PISA (OECD, 2020), súčasné trendy teda naznačujú, že význam nadobúdania zručností v oblasti finančnej gramotnosti porastie v budúcnosti vplyvom pôsobenia nasledujúcich zásadných determinantov:

- Mladí ľudia budú pravdepodobne čeliť náročnejším finančným rozhodnutiam, v prípade ktorých bude zohrávať zásadnú úlohu finančné vzdelávanie s cieľom vybaviť mladých ľudí zručnosťami potrebnými, napr. pri výbere pre nich najvhodnejších finančných produktov v spojení s ochranou pred finančnými podvodmi, ako aj s cieľom zvýšiť povedomie o kybernetickej bezpečnosti vplyvom rozšírenia digitálnych finančných služieb.
- Mladí ľudia budú pravdepodobne počas svojho života znášať viac finančných rizík ako súčasné dospelé obyvateľstvo vplyvom potenciálnej hospodárskej nestability, neistotám a krízam v dôsledku globalizácie a v tejto súvislosti zosilňujúcej vzájomnej finančnej závislosti; technologických zmien a zmien v charaktere práce; ale aj vplyvom neistôt v udržateľnosti dôchodkových systémov a s tým spojenej väčšej neistoty v dôchodkových príjmoch z dôvodu starnutia populácie, ktoré už dnes charakterizuje globálnu populáciu a v ďalšom období bude mať ešte zásadnejší vplyv na sociálnu udržateľnosť.
- Na rozdiely vo finančnej gramotnosti má do značnej miery negatívny vplyv odlišné sociálno-ekonomicke postavenie mladých ľudí. Tieto rozdiely môže navyše prehĺbiť potenciálna rastúca nerovnosť v príjmoch a v majetku, keď sa tito mladí ľudia stanú dospelými. Ako niektoré štúdie ukazujú, vzdelanie, príjem a bohatstvo úzko súvisia s finančnými znalosťami dospelých osôb (Lusardi a Mitchell, 2014; OECD, 2016). Zistilo sa tiež, že rodičia s nižším vzdelaním, príjomom alebo majetkom sú v menšej mieri schopní prenášať finančné znalosti na svoje deti (Lusardi, Mitchell a Curto, 2010). Najmä v takýchto prípadoch, ak vzdelávajú svoje deti iba rodičia, nerovnosti nielen v úrovni finančnej gramotnosti, ale aj v oblasti bohatstva a príjmu sa môžu medzigeneračne ešte viac zosilňovať. Poskytovanie finančného vzdelávania v systéme formálneho i neformálneho vzdelávania tak rovnako aj zo tohto pohľadu plní klúčovú úlohu nielen v budovaní ale i v znižovaní rozdielov vo finančnej gramotnosti.

Uvedené tvrdenia podčiarkuje teda fakt, že mladí ľudia budú musieť počas svojho života reagovať na častokrát neznáme a vyvíjajúce sa situácie a aplikovať na takéto situácie svoje nadobudnuté kompetencie. (OECD, 2020).

3. ÚROVEŇ FINANČNEJ GRAMOTNOSTI V PODMIENKACH SLOVENSKEJ REPUBLIKY

V širšom kontexte pojem finančná gramotnosť v sebe zahŕňa súhrn vedomostí a zručností, ale aj širokú škálu postojov i správania, na ktoré vyplývajú viaceré faktory. Nepochybne k nim patrí vplyv

sociálno-ekonomických faktorov (príjem a majetok rodiny, vzdelanie rodičov) či prístup mladých ľudí k finančným službám. (OECD, 2015). Klúčovou súčasťou rozvíjania finančnej gramotnosti je monitorovanie jej dosiahnutej úrovne aj s ohľadom na spomínané faktory. Iba tak je možné odhaliť prípadné nedostatky a navrhnuť opatrenia pre zlepšenie. Hodnotu monitorovania ešte zvyšuje medzinárodné meradlo, ktoré tak vytvára priestor nielen na zhodnotenie dosahovanej úrovne finančnej gramotnosti mladých ľudí, ale umožňuje i porovnať sa s inými krajinami.

V podstate prvým zásadným krokom pri sledovaní a hodnotení úrovne finančnej gramotnosti v medzinárodnom meradle bolo zahrnutie finančnej gramotnosti ako doplnkovej oblasti do medzinárodnej štúdie OECD PISA v roku 2012 so zámerom hodnotiť pripravenosť 15-ročných mladých ľudí na ich život, nakoľko mnoho mladých ľudí už v tomto veku čeli finančným rozhodnutiam a už sú spotrebiteľmi finančných služieb. (OECD 2013; OECD, 2020). Od tohto obdobia je táto oblasť súčasťou každého prebiehajúceho cyklu štúdie PISA.

Finančnú gramotnosť vymedzuje štúdia PISA ako znalosť a porozumenie finančným pojmom a rizikám; zručnosť, motiváciu a sebadôveru jednotlivca využívať tieto znalosti a porozumenie s cieľom prijímať účinné rozhodnutia, aby sa zlepšila finančná situácia jednotlivcov a spoločnosti, a umožniť tak mladým ľuďom participovať na ekonomicom živote. (OECD 2013, s. 144). V štúdiu PISA sa gramotnosť nevzťahuje iba na schopnosť 15-ročných mladých ľudí uplatňovať vedomosti a zručnosti v klúčových oblastiach konkrétneho predmetu na vyučovaní, ale aj na ich schopnosť analyzovať či odôvodňovať prostredníctvom riešenia problémov v rôznych situáciách. (OCED, 2020). Teda cieľom je zhodnotiť úroveň vedomostí a zručností v oblasti financií, preukázať a aplikovať ich vedomosti a zručnosti v praktickej rovine. (MŠVVaŠ SR, 2020).

Do testovania finančnej gramotnosti sa zapojila aj Slovenská republika, a to v každom cykle (v roku 2012, 2015 i doposiaľ v poslednom roku zisťovania – v roku 2018). V poslednom cykle bola otestovaná finančná gramotnosť na vybranej vzorke 3 400 žiakov všetkých typov škôl (357 škôl) zapojených do štúdie PISA, ktorá hodnotí aj ďalšie sledované oblasti (čitateľskú, matematickú a prírodrovédnu gramotnosť). (MŠVVaŠ SR, 2020). Testovanie zrealizoval Národný ústav certifikovaných meraní vzdelávania (NÚCEM), do ktorého kompetencie patrí i zabezpečovanie medzinárodných meraní, ktorých je Slovenská republika súčasťou.

Vo všeobecnosti, štúdia OECD PISA v rámci osobitnej časti zameranej na finančnú gramotnosť poskytuje nástroj na zodpovedanie viacerých klúčových otázok v oblasti financií. Príspevok upriamuje pozornosť na zmapovanie nasledovných vybraných aspektov, ktoré vychádzajú z najaktuálnejších výsledkov oficiálne zverejnených v máji tohto roku, ako aj z predchádzajúcich dvoch cyklov štúdie PISA:

- Analýza zmien v dosiahnutom výkone v oblasti finančnej gramotnosti v priebehu času.
- Analýza zmien v percentuálnom zastúpení žiakov podľa vymedzených piatich úrovní zručností v priebehu času.
- Skúmanie spojitosť finančnej gramotnosti 15-ročných žiakov s ich sociálno-ekonomickým postavením.

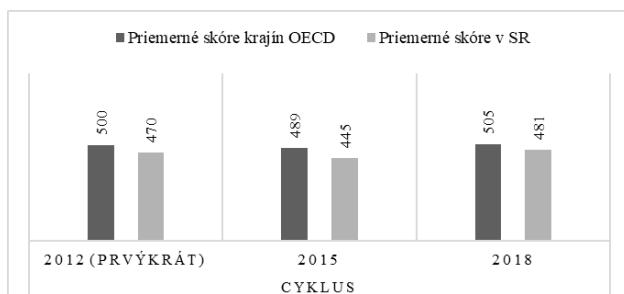
3.1 Zmeny v dosiahnutom výkone v oblasti finančnej gramotnosti

V aktuálnom cykle z roku 2018 zaznamenali slovenskí žiaci priemerný výkon na úrovni 481 bodov. Z pohľadu vývoja dosahovaného výkona finančnej gramotnosti v sledovanom období

možno konštatovať, že v poslednom uskutočnenom cykle v porovnaní s východiskovým (prvým) cyklom z roku 2012 došlo k nárastu priemerného výkonu slovenských žiakov, avšak len o 11 bodov. V sledovanom období bola teda dosiahnutá porovnatelná úroveň. Výraznejšie rozdiely však boli zistené v porovnaní s výsledkami v nasledujúcom cykle. Medzi cyklami z roku 2015 (445 bodov) a 2018 (481 bodov) bol zaznamenaný nárast dosiahnutého výkonu o 36 bodov.

Vo všetkých troch cykloch štúdie PISA bol priemerný výkon vo finančnej gramotnosti pod úrovňou priemeru krajín OECD. Vývoj dosiahnutého priemerného výkonu žiakov vo finančnej gramotnosti v bodoch v sledovanom období zachytáva nasledujúci graf.

Graf 1: Vývoj výkonnosti vo finančnej gramotnosti v troch cykloch štúdie PISA

Zdroj: vlastné spracovanie na základe: (OECD, 2014); (OECD, 2017); (OECD, 2020)

3.2 Zmeny v percentuálnom zastúpení žiakov podľa vymedzených piatich úrovní zručnosti

Okrem dosiahnutého priemerného výkonu žiakov v oblasti finančnej gramotnosti je dôležitým ukazovateľom aj percentuálne zastúpenie žiakov podľa stupnice piatich úrovní zručnosti. Jednotlivé úrovne v štúdii OECD PISA boli vymedzené na základe vedomostí, zručností a kognitívnych procesov nevyhnutných na úspešné riešenie úloh zaradených do jednotlivých úrovní s bodovým rozpätím. (NÚCEM, 2017). Medzinárodná stupnica úrovní rozdeľuje výkon žiakov podľa získaného počtu bodov od úrovne 1 a nižšej (tzv. riziková skupina) až po úroveň 5 (tzv. top skupina). Zmeny v priemernej výkonnosti žiakov môžu byť výsledkom zmien priemerného dosiahnutého skóre na rôznych úrovnach, t. j. napr., ak sa oproti predchádzajúcemu cyklu zlepší výkon žiakov v najnižšej rizikovej skupine, znížilo sa percentuálne zastúpenie žiakov v tejto skupine, čo sa následne prejavilo v zlepšení priemernej výkonnosti žiakov v krajinе. Tento ukazovateľ tak umožňuje identifikovať náročnosť zvládnutých finančných úloh žiakmi a v podstate umožňuje odhaliť pôvod zmeny v dosiahnutom výkone v oblasti finančnej gramotnosti (na základe nárastu/poklesu dosiahnutej príslušnej úrovne po splnení konkrétnych finančných úloh podľa vymedzenej stupnice).

Nasledujúca tabuľka 1 zobrazuje percentuálne zastúpenie žiakov v úrovnach 1 až 5 vo väzbe na ich dosiahnuté skóre v troch realizovaných cykloch PISA. Z pohľadu na percentuálne zastúpenie slovenských žiakov v jednotlivých úrovnach finančnej gramotnosti za posledný cyklus 2018 vyplýva, že najväčšie zastúpenie mal výkon žiakov na úrovni 3, rovnako ako v priemere krajín OECD. Úroveň 3 podľa štúdie PISA (OECD, 2020; NÚCEM, 2020) odzrkadluje schopnosť žiaka aplikovať bežne používané finančné pojmy, termíny a produkty na situácie, ktoré sú pre neho dôležité. Začína uvažovať o dôsledkoch svojich finančných rozhodnutí a vie

vytvoriť jednoduché finančné plány v známych situáciách. Je schopný interpretovať rôzne finančné dokumenty, používať rôzne numerické operácie vrátane výpočtu percent a zvoliť si ich na riešenie bežných finančných otázok, ako je napr. vytvorenie rozpočtu. Oproti prvému realizovanému cyklu nebola zaznamenaná v percentuálnom zastúpení žiakov na tejto úrovni žiadna zmena. Významná zmena však nastala v zastúpení rizikovej skupiny slovenských žiakov. Zatiaľ čo v cykle štúdie PISA 2015 došlo k nárastu percentuálneho zastúpenia týchto žiakov (o 11,9 p. b.) oproti prvému cyklu, v aktuálnom zverejnenom cykle štúdie 2018 možno oproti predchádzajúcemu cyklu štúdie 2015 pozorovať pokles rizikovej skupiny (o 13,5 p. b.). Aktuálne sa teda do rizikovej skupiny zaradilo 21,2 % 15-ročných slovenských žiakov. Jedná sa o žiakov (dosahujúcich úroveň 1 alebo nižšiu), ktorí zatiaľ nedokážu uplatniť svoje znalosti v reálnych situáciach vzťahujúcich sa na finančné záležitosti a rozhodovania. Percentuálne zastúpenie tejto rizikovej skupiny je však aj napriek zaznamenanému poklesu rizikovej skupiny podobne ako v predchádzajúcich cykloch nad priemerom krajín OECD. Pre komplexnosť dopĺňame údaje o percentuálne zastúpenie žiakov v rizikovej skupine v rámci jednotlivých druhov škôl zúčastnených na testovaní (základná škola, gymnázium s osemročným vzdelávacím programom, gymnázium so štvorročným vzdelávacím programom a stredná odborná škola s maturitou a bez maturity). Z dostupných údajov NÚCEM (NÚCEM, 2020) vyplýva, že najvyšší percentuálny podiel žiakov v rizikovej skupine bol zaznamenaný v nematuritných odboroch stredných odborných škôl (až 56,7 %). Naopak najnižší podiel žiakov v rizikovej skupine možno pozorovať v prípade gymnázií s osemročným vzdelávacím programom (1,5 %).

Tabuľka 1: Vývoj percentuálneho zastúpenia žiakov v jednotlivých úrovnach zručnosti

Úrovné zručnosti	Cyklus					
	2012		2015		2018	
	SR	OECD	SR	OECD	SR	OECD
Úroveň 5 (top skupina)	5,7	9,7	6,3	11,8	7,2	10,5
Úroveň 4	16,9	21,9	13,4	19,2	18,3	22,6
Úroveň 3	28,1	30,2	22	24,9	28,1	29,7
Úroveň 2	26,5	22,9	23,6	21,8	25,2	22,5
Úroveň 1 a menej (riziková skupina)	22,8	15,3	34,7	22,3	21,2	14,7

Zdroj: vlastné spracovanie na základe: (OECD, 2014); (OECD, 2017); (OECD, 2020)

Rovnako dôležitou súčasťou sledovania výsledkov štúdie je tiež percentuálne zastúpenie slovenských žiakov v tzv. top skupine. Z výsledkov v tabuľke možno v sledovanom období pozorovať mierne pozitívny vývoj, k výraznému signifikantnému nárastu však nedošlo. Napriek tomu však možno konštatovať, že vo všetkých troch cykloch štúdie je podiel slovenských žiakov v top skupine nižší ako je priemer krajín OECD.

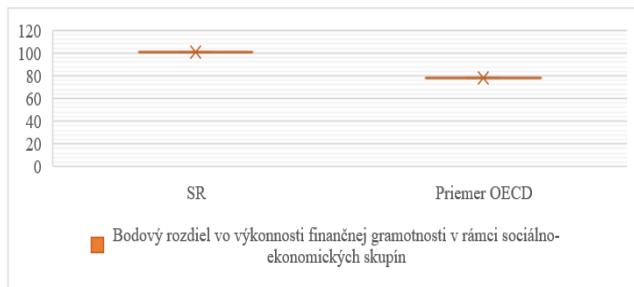
3.3 Spojitosť finančnej gramotnosti 15-ročných žiakov s ich sociálno-ekonomickým postavením

Podstatnú úlohu v monitorovaní dosahovaného výkonu žiaka zohráva sociálno-ekonomicke zázemie, v ktorom vzdelávanie prebieha. Uvedený determinant berie do úvahy aj štúdia OECD PISA. Sociálno-ekonomicke zázemie žiakov je v štúdii vyjadrené tzv. indexom sociálneho, ekonomickeho a kultúrneho statusu žiaka (ESCS), ktorý berie do úvahy informácie o zamestnaní rodičov žiaka, o ich najvyššom dosiahnutom vzdelaní, ako aj o materiálnom vybavení domácnosti. (NÚCEM, 2020).

Nasledujúca časť príspevku skúma súvislosť medzi sociálno-ekonomickým postavením žiaka s jeho výkonom v oblasti finančnej gramotnosti. Aktuálne výsledky štúdie PISA 2018 (OECD, 2020) poukázali na vplyv sociálno-ekonomickejho prostredia na samotný výkon žiaka. Vo všetkých zúčastnených krajinách na hodnotení finančnej gramotnosti bol zaznamenaný značne lepší výkon u žiakov s vyšším sociálno-ekonomickým postavením. Konkrétnie sa v štúdiu preukázalo, že žiaci s vyšším ESCS dosahovali v priemere v rámci krajín OECD vyšší výkon vo finančnej gramotnosti, a to zhruba o jednu úroveň zručnosti.

V Slovenskej republike bol v rámci krajín OECD zaznamenaný jeden z najvýraznejších rozdielov. Rozdiel vo výkonnosti v oblasti finančnej gramotnosti slovenských žiakov s lepším sociálno-ekonomickým postavením bol oproti žiakom s horším sociálno-ekonomickým zázemím nad priemerom OECD. Žiaci s vyšším ESCS dosiahli konkrétnie o viac ako 100 bodov vyššie skóre oproti žiakom s nižším ESCS (graf 2). Z uvedeného vyplýva, že vplyv sociálno-ekonomickejho postavenia žiaka na jeho výkon je signifikantne silnejší ako v priemere krajín OECD a prostredie, v ktorom vyrastá pomerne významne určuje jeho úspech v preukazovaní finančných zručností. (NÚCEM, 2020).

Graf 2: Vplyv sociálno-ekonomickejho postavenia na výkon

Zdroj: vlastné spracovanie na základe: (OECD, 2020)

Z pohľadu skúmania intenzity vzťahu medzi výkonom vo finančnej gramotnosti a sociálno-ekonomickým postavením možno na základe výsledkov štúdie PISA 2018 (OECD, 2020) konštatovať, že zatiaľ čo v priemere krajín OECD je zhruba 10 % rozptylu vo výkonnosti v oblasti finančnej gramotnosti možné vysvetliť sociálno-ekonomickým postavením (indexom ESCS), v Slovenskej republike je to až 15,2 %.

4. ZÁVER

Vplyv hospodárskeho a technologického rozvoja, globalizácie a starnutia populácie na jednotlivca, spoločnosť i hospodárstvo, ale i súčasná neistota v hospodárskej, sociálnej a finančnej situácii vplyvom pandémie Covid-19 posilňujú čoraz viac význam a dôležitosť finančnej gramotnosti mladých ľudí. Mladí ľudia budú počas svojho života pravdepodobne čeliť náročnejším finančným rozhodnutiam, znášať viac finančných rizík ako súčasné dospelé obyvateľstvo. Finančná gramotnosť je preto už v súčasnosti vnímaná ako základná zručnosť.

Na základe najaktuálnejších výsledkov medzinárodnej štúdie PISA zverejnených v máji tohto roku možno konštatovať, že priemerný výkon vo finančnej gramotnosti v podmienkach Slovenskej republiky bol aj napriek signifikantnému nárastu oproti predchádzajúcemu cyklu vo všetkých troch skúmaných cykloch štúdie PISA po úrovni priemeru krajín OECD. Z pohľadu na percentuálne zastúpenie slovenských žiakov v jednotlivých úrovniach finančnej gramotnosti za posledný cyklus 2018 vyplýva,

že najväčšie zastúpenie mal výkon žiakov na úrovni 3, rovnako ako v priemere krajín OECD. Podstatnou súčasťou sledovania je tiež percentuálne zastúpenie slovenských žiakov v tzv. rizikovej skupine. Hoci v aktuálnom zverejnenom cykle štúdie PISA možno oproti predchádzajúcemu cyklu pozorovať jej pokles, percentuálne zastúpenie tejto rizikovej skupiny žiakov je nadáľ nad priemerom OECD. Najvyššie zastúpenie v rizikovej skupine mali žiaci v nematuritných odboroch stredných odborných škôl. Pri percentuálnom zastúpení slovenských žiakov v tzv. top skupine možno v sledovanom období pozorovať súčasne pozitívny vývoj, avšak signifikantnému nárastu nedošlo. Na samotný výkon žiaka vplyvá sociálno-ekonomickej postavenie, pričom v Slovenskej republike bol v rámci krajín OECD zaznamenaný jeden z najvýraznejších rozdielov vo výkone finančnej gramotnosti, vplyv sociálno-ekonomickejho zázemia na dosahovaný výkon žiaka je silnejší ako je v priemere krajín OECD.

Zdroje

1. EURÓPSKA KOMISIA (2016). OZNÁMENIE KOMISIE EURÓPSKEMU PARLAMENTU, RADE, EURÓPSKEMU HOSPODÁRSKEMU A SOCIÁLNEMU VÝBORU A VÝBORU REGIÓNOV. Nový program v oblasti zručností pre Európu. Spolupráca na posilnení ľudského kapitálu, zamestnatel'nosti a konkurencieschopnosti. [online]. [cit. 04.05.2020]. COM(2016) 381 final. Brusel, 2016. Dostupné na: <http://okvalite.sk/wp-content/uploads/2019/01/New-skills-agenda-sj.pdf>
2. FERENCOVÁ, J. a kol. (2015). PISA 2012 Národná správa Slovensko. [online]. [cit. 07.05.2020]. Bratislava: NÚCEM, 2015. Dostupné na: https://www.nucem.sk/dl/3491/N%CE%C3%A1r%CE%C3%88d%C3%9B%C3%A1_spr%C3%A3%C3%A1lva_PISA_2012.pdf
3. LUSARDI, A. and O. MITCHELL (2014). "The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence", Journal of Economic Literature, [online]. [cit. 02.06.2020]. Vol. 52/1, s. 5-44, <http://dx.doi.org/10.1257/jel.52.1.5>
4. LUSARDI, A., O. MITCHELL and V. CURTO (2010), "Financial Literacy among the Young", Journal of Consumer Affairs, [online]. [cit. 02.06.2020]. Vol. 44/2, s. 358-380, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01173.x>
5. MADZGOŇOVÁ, S. (2012). Praktická matematika Finančná gramotnosť v edukácii žiakov s ľahkým stupňom mentálneho postihnutia. Osvedčená pedagogická skúsenosť edukačnej praxe. [online]. [cit. 10.05.2020]. Bratislava: MPC, 2012. Dostupné na: https://mpc-edu.sk/sites/default/files/projekty/vystup/3_ops_madzgonova_svietlana_-_prakticka_matematika.pdf
6. MIKLOVIČOVÁ, J. a kol. (2017). PISA 2015. Národná správa Slovensko. [online]. [cit. 04.06.2020]. Bratislava: NÚCEM, 2017. Dostupné na: https://www.nucem.sk/dl/3482/NS_PISA_2015.pdf
7. MŠVVaŠ SR (2017). Národný štandard finančnej gramotnosti verzia 1.2. [online]. [cit. 01.05.2020]. Dostupné na: https://www.viacakopenaze.sk/files/vap/nsfg_1.2.pdf
8. MŠVVaŠ SR (2020). Výsledky slovenských žiakov v oblasti finančnej gramotnosti v medzinárodnom hodnotení OECD PISA 2018. [online]. [cit. 07.05.2020]. Dostupné na: <https://www.minedu.sk/vysledky-slovenskych-zjakov-v-oblasti-financnej-gramotnosti-v-medzinarodnom-hodnoteni-oecd-pisa-2018/>
9. NÚCEM (2014). PISA 2012. Prvé výsledky medzinárodného výskumu 15-ročných žiakov z oblasti finančnej gramotnosti z pohľadu Slovenska. [online]. [cit. 07.05.2020]. Dostupné na: https://www.nucem.sk/dl/3466/Kratka_sprava_FL_PISA_2012.pdf
10. NÚCEM (2016). PISA 2015. Prvé výsledky výskumu 15-ročných žiakov z pohľadu Slovenska. [online]. [cit. 06.06.2020]. Dostupné na: https://www.nucem.sk/dl/3473/Prve_vysledky_Slovensko

- venska_v_studii__OECD_PISA_2015.pdf
11. NÚCEM (2017). PISA 2015. Prvé výsledky medzinárodného výskumu 15-ročných žiakov z oblasti finančnej gramotnosti PISA 2015 z pohľadu Slovenska. [online]. [cit. 06.06.2020]. Dostupné na: https://www.nucem.sk/dl/3462/Prve_vysledky_Slovenska_financna_gramotnost_PISA_2015.pdf
12. NÚCEM (2020). PISA 2018. Prvé výsledky medzinárodného výskumu 15-ročných žiakov z oblasti finančnej gramotnosti PISA 2018 z pohľadu Slovenska. [online]. [cit. 26.06.2020]. Dostupné na: <https://www.nucem.sk/dl/4773/PISA%202018%20financna%20gramotnost.pdf>
13. OECD (2013). PISA 2012 Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science, Problem Solving and Financial Literacy, [online]. [cit. 08.06.2020]. OECD Publishing. 264 p. ISBN 978-92-64-19051-1. Dostupné na: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264190511-en>
14. OECD (2014). PISA 2012 Results: Students and Money (Volume VI): Financial Literacy Skills for the 21st Century, [online]. [cit. 08.06.2020]. PISA, OECD Publishing, Paris, 204 p. ISBN 9789264208094. Dostupné na: <https://dx.doi.org/10.1787/9789264208094-en>
15. OECD (2015). OECD/INFE Core competencies framework on financial literacy for youth. [online]. [cit. 08.06.2020]. Dostupné na: <https://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/Core-Competencies-Framework-Youth.pdf>
16. OECD (2016). OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies, [online]. [cit. 08.06.2020]. OECD. Dostupné na: <http://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/OECD-INFE-International-Survey-of-Adult-FInancial-Literacy-Competencies.pdf>
17. OECD (2017). PISA 2015 Results (Volume IV): Students' Financial Literacy, [online]. [cit. 08.06.2020]. PISA, OECD Publishing, Paris. 268 p. ISBN 9789264270282. Dostupné na: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264270282-en>
18. OECD (2018). The Future of Education and Skills. Education 2030: The Future We Want. [online]. [cit. 08.06.2020]. Paris: OECD, 2018. Dostupné na: [https://www.oecd.org/education/2030/E2030%20Position%20Paper%20\(05.04.2018\).pdf](https://www.oecd.org/education/2030/E2030%20Position%20Paper%20(05.04.2018).pdf)
19. OECD (2019a). PISA 2018 Assessment and Analytical Framework, [online]. [cit. 08.06.2020]. PISA, OECD Publishing, Paris. 308 p. ISBN 978-92-64-47759-9. Dostupné na: <https://doi.org/10.1787/b25efab8-en>
20. OECD (2019b). "PISA 2018 Financial Literacy Framework", in PISA 2018 Assessment and Analytical Framework, [online]. [cit. 08.06.2020]. OECD Publishing, Paris, pp.119 – 164. Dostupné na: <https://doi.org/10.1787/a1fad77c-en>
21. OECD (2020). PISA 2018 Results (Volume IV): Are Students Smart about Money? [online]. [cit. 26.06.2020]. PISA, OECD Publishing, Paris. 240 p. ISBN 9789264728455. Dostupné na: <https://doi.org/10.1787/48ebd1ba-en>
22. VANČO, M. a kol. (2016). Analýza získavania prierezových kompetencií na slovenských vysokých školách. [online]. [cit. 10.05.2020]. Bratislava: CVTI SR, 2016. Dostupné na: <https://www.minedu.sk/data/att/10091.pdf>

Wage development in Slovakia, selected influential factors

Eva Riebajová¹
Simona Hyžová²

¹ Faculty of National Economy, Department of Social Development and Labour University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
² Faculty of Social & Economic Relations, Department of Management and Human Resources Development, Alexander Dubcek University of Trencin, Slovak Republic

Grant: 1/0037/20

Name of the Grant: New challenges and solutions for employment growth in changing socio-economic conditions

Field specialization: AH - Economics

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstract The contribution is focused on assessing wage development in the Slovak Republic according to criteria selected in advance. The object of the research is the average gross monthly wage and the minimum wage in the monitored period, from 2007-2019. This also includes the period after the global financial crisis, which brought negative fluctuations to the labour market. Among the basic criteria through which the development of the average wage is monitored are sex, age, education, region and sector. Wage development is an important economic indicator which has a significant impact on the competitiveness of businesses on the microeconomic level and on the macroeconomic stability of the economy as a whole. A wage is a regularly studied indicator of statistical monitoring and is also compared in the context of transnational observations. Wages are in many businesses the most important component of expenses, the most exact planning of which is important with every strategic decision. Therefore, the monitoring and forecasting of wage development in economy, or more precisely in key sectors, comprises important information.

Keywords average wage, minimum wage, wage development, factors of influence, labor market, unemployment

1. INTRODUCTION

Wage plays an important role in the life of every person. It is a means of satisfying basic life needs and should be remuneration for the work of an employee. Wage, work, employment or unemployment are concepts that people come across nearly every day. From the early existence of humanity a wage has played an important role in people's lives. In the oldest times people were rewarded with a natural wage, which provided them with food and served as a resource for exchange in trade. As time went by, work began to be appraised with money, but the value of money changed over time, as did the value of work, and the economy developed continuously. The price of food, property or energy is constantly increasing; therefore, if wages remained on the same level, people would not have the resources needed for subsistence or other items for increasing their standard of living. In a market economy a wage arises by virtue of the supply and demand for labour forces, and we understand it as remuneration of a worker for work done, or in the broader sense the price for the worker's labour. A wage represents the result of a functioning labour market and at the same time we

can also see it as a certain form of agreement between an employer and an employee. At the same time, the state tries through its policies to secure working citizens a basic living standard and a claim to a dignified life through the setting of a minimum wage. Because it is workers who with their incomes influence to a great measure the development of the economy through their share in the GDP (Bucevska, 2011).

At present a great problem is the unwillingness of some people to work for a minimum wage, because they prefer to register with the labour office and collect some form of state support. On the other hand, a large group exists who would like to work even for a minimum wage but who cannot find work and live on the margins of poverty. Before entry to the labour market it is important to know the present state of wages in the Slovak Republic and the influences that affect wage levels. Several factors influence wage development, such as the situation on the labour market, inflation, work productivity, technology, globalization, financial markets and labour market institutions, as do age, sex, education, work experience, region; in addition, the diverse nature of work or exceptional capabilities and skills of individuals also play a part. The global financial crisis left the most significant impact on the labour market in Slovakia after 2008 and the following 5 years, although the situation was more evident here than in other affected countries.

The aim of the contribution is to create a relevant image of wage development in Slovakia, its regions and sectors, to assess the impact of individual factors on the amount of wages and also to predict the possible trends of future development.

2. DEVELOPMENT OF THE AVERAGE AND THE MINIMUM WAGE IN THE SLOVAK REPUBLIC

Table 1 shows the favorable development of labour market parameters which we can monitor in the previous two years. Continuing growth in the measure of employment versus 2017 (by 1.3 percentage points) was accompanied by a decrease in the number of unemployed (by 19.9%), a decline in the measure of unemployment to an historical minimum (6.6%), an increase in the number of jobs available (sectors of industrial production showed more open jobs by a third), or additional acceleration of growth of the average wage (4.4% growth and real wage growth). Furthermore, the result of this favourable development was

declining pressure on public finances in the area of volume of unemployment allowances paid out or higher tax revenues. From the broader macro viewpoint higher employment, together with rising wages, enabled the end household consumer to persist in the position of the driving engine of economic growth (Morvay et al., 2018; Pŕivara, 2019).

Table 1 Development of the labour market parameters between 2017-2018

	2017	2018
Minimum wage (€)	435	480
Average wage (€)	954	1013
Inflation (%)	1.31	2.51
Number of unemployed (thous.)	224	179.5
Unemployment (%)	8.1	6.6
Employment rate (%)	71.1	72.4

Source: own processing based on the Statistical Office of the Slovak Republic

A wage is one of the most important elements of incomes for citizens of Slovakia and also makes up the largest portion of costs for employers. From the viewpoint of each employee, a wage is an important factor, because it has a significant impact on his prosperity and quality of life. The position of employees in a company and their possibilities for personal growth at work and in the social sphere is determined by a wage. Higher wages depend on many factors, such as education achieved, practice, job position, work experience, work tasks, age, sex and the sector and region where we work. Average wage is one of the most monitored statistical indicators. The Statistical Office each year publishes data on the average wage for the whole economy of the Slovak Republic as well as summaries or in parts divided by various criteria (e.g. according to sector, education, regions, etc.). The concept of an average wage means the arithmetic average of all wages in Slovakia. It typically applies that 70% of people earn less than the average wage in the national economy (the portal: minimálnamzda.sk, 2019). Wage development is caused by the oscillation of various parameters of economic development. Whether this is a change in the rate of inflation, GDP or unemployment, these facts are always reflected in the level of wages, which increased during each year of the monitored period.

Wage development in Slovakia in the monitored period between 2008-2018 is shown in the following table.

Table 2 Development of average monthly wage in the Slovak Republic between 2008-2018

Year	Average wage (€)	Year-on-year change (€)	Year-on-year change (%)
2008	723	54	7.47
2009	745	22	2.95
2010	769	24	3.12
2011	786	17	2.16
2012	805	19	2.36
2013	824	19	2.31
2014	858	34	3.96
2015	883	25	2.83
2016	912	29	3.18
2017	954	42	4.4
2018	1013	59	5.82

Source: own processing based on the Statistical Office of the Slovak Republic

Table 2 shows that the overall trend of average monthly wage development during the past 10 years has shown a growing trend. A growth in wages was recorded each year, namely ranging from 2.16% to 7.47% (17 €- 54 €). In 2008 we see the largest percentage year-on-year growth in the average monthly wage for the entire period, specifically 7.47% (54 €). From 2009 a notable decline appears in the year-on-year change in wages, by a percentage value of 2.95% (22 €); this was caused mainly by the global financial crisis, which had an unfavourable impact on the overall performance of the economy. In 2011 the year-on-year change in wages showed its lowest value, only 2.16% (17 €). This period also witnessed a slowing of economic growth even though employment was rising; the slower growth in the economy was caused by a slowing growth in work productivity. A positive change took place in 2014 and the following years, when the average monthly wage showed a climbing tendency. In 2018 the average monthly wage crossed the 1,000 € mark for the first time.

In 2018, we see an effort to make wages more attractive with a 13th and 14th monthly payment, which permitted the employer to choose this form of motivation for employees as a benefit without increasing the basic wage. According to economists (Štefanides, 2019) the estimated average monthly wage for 2019 is 1,063 € which will represent 5.82% growth versus 2018. We can assume that lower growth may also be caused by increasing surcharges for work through the weekend, holidays and at night, which from May 2019 came into the 2nd phase of growth.

Mandatory contributions for recreation are also a newly introduced benefit for employees (Grófová, 2019). The average wage in Slovakia for the past 3 years achieved stronger growth, but Slovakia still remains among the lower rungs on the ladder of all EU countries. Only 6 states in the European Union have a lower average wage. Romanians and Bulgarians, now traditionally, earn the least (portal minimálnamzda.sk, 2019).

A minimum wage is the lowest work income by which an employee is ensured a living standard at a minimally acknowledged social level. The government of the Slovak Republic each year sets the amount of the minimum wage with a resolution in euro per worked hour or per month. For 2018 a legal minimum wage was stipulated by law in 22 out of 28 EU Member States, with the highest legally stipulated minimum wage in Luxembourg and the lowest in Bulgaria. Countries such as Finland, Sweden, Denmark, Italy, Austria and Cyprus do not have a minimum wage guaranteed by law (Eurostat, 2019). Opinions vary on the importance and meaning of a minimum wage in economy. On one hand, a minimum wage guarantees a working person the certainty, that their income will not fall below the set level; however, on the other hand, it makes the labour market less flexible. At present, the minimum wage is set nationwide, that is, it does not take into consideration the differences between the sexes, professions, sectors in which employees work or even geographical aspects. When adjusting the amount of the monthly minimum wage, the overall economic and social situation in the country is taken into account over the two calendar years preceding the calendar year for which the minimum wage is to be set, especially the development of employment, consumer prices, the life minimum (Act No. 663/2007 Coll. on the Minimum Wage) and average monthly wages in the Slovak economy (Rievajová, Pogány, 2013).

When determining the amount of the monthly minimum wage the assumption is that the relevant social partners (representatives of employers and unions) will agree on its amount. If the social partners do not agree on the amount of the minimum wage, then the Ministry of Labour, Social Affairs and Family proposes its amount.

The government decides on the definitive amount for the following calendar year no later than on 20 October. The resolution of the government on a change in the minimum wage is published in the Code of Laws of the Slovak Republic no later than by 1 November of the calendar year of the year preceding that for which the minimum wage is set. At the same time, legislation sets the equation which is used to calculate minimum wage growth for the following calendar year – this is set at least in the amount of the product of the minimum wage valid in the current calendar year and an index of year-on-year growth of the average monthly nominal wage of an employee in the Slovak Republic for the preceding calendar year. This data is published by the Statistical Office of the Slovak Republic. We identify with the opinion of several economists (Staněk, Chovanculiak, Kubová) that the minimum wage is a purely political category. Its increasing has nothing in common with economic reality. It would be more suitable to return to the idea from the 1990s about an automatic mechanism for setting the minimum wage on the basis of development of relevant statistical indicators, e.g. the average wage and inflation.

Data on the amount of the minimum wage for the monitored period between 2008 and 2019, are presented in Table 3.

Table 3 Development of the minimum wage in the Slovak Republic between 2008 – 2019

YEAR	MW (€)	YC (€)	YC (%)	MW/AV (%)	CPI (%)
2008	268.87	0	0	37.19	4.6
2009	295.5	26.63	9.01	39.69	1.62
2010	307.7	12.2	3.96	40.01	0.96
2011	317	9.3	2.93	40.33	3.92
2012	327.2	10.2	3.12	40.65	3.61
2013	337.7	10.5	3.11	40.98	1.4
2014	352	14.3	4.06	41.03	-0.08
2015	380	28	7.37	43.04	-0.33
2016	405	25	6.17	44.41	-0.52
2017	435	30	6.9	45.6	1.31
2018	480	45	9.38	47.38	2.51
2019	520	40	7.7	48.92	2.24

Source: own processing based on the Statistical Office of the Slovak Republic

where:

MW — minimum wage

YC — year-on-year change

MW/AW — share of the minimum wage in the average wage

CPI — consumer price index.

The minimum wage set from October 2007 was valid until the end of 2008. As we can see in Table 3, the minimum wage was subsequently raised only from 1 January 2009. For this reason its level was the same in 2007 and 2008, that is, the year-on-year rise was at 0%. In 2009, after the introduction of the euro currency, the minimum wage grew by 9.01% (26.63 €). After the outbreak of the global financial crisis, it was raised in 2010 by only 3.96% (12.20 €). After parliamentary elections in 2010 right-wing parties came to power, which predicated changes in the business environment and an effort to change the labour code. We can monitor the greatest growth in 2018, when versus 2017 it increased by 9.38% (45 €, which represents 44% (211.13 €) growth compared with 2008. For 2019 the minimum wage is set at 520 €, which represents 7.7% (40 €) growth versus the preceding year. Over the past 10 years the minimum wage has grown by 251.13 €. Opinions differ on the increasing of the minimum wage. While trade unionists promote the growth of the minimum wage, employers asked that it not be raised

or only by a lower amount. If we compare the growth of the minimum wage with the development of inflation, we find that minimum wage growth has not copied inflation developments over the whole period covered. Over the monitored 10-year period only in the post-crisis years of 2011-2012 was year-on-year growth in the minimum wage lower than the year-on-year rise in inflation; the opposite trend in favour of minimum wage growth was recorded from 2014 up to the present.

The greatest difference was in 2018, when year-on-year growth in the minimum wage was 9.38% and inflation was on a level of 2.51%. When monitoring the development of the minimum wage determining its share in the average wage in the economy is an important aspect. On the basis of recommendations of the European Committee of Social Rights, the minimum wage should achieve at least 60% of the average wage in a national economy; without the existence of such a guarantee there is the danger of generating a higher risk of working poverty and its dependence on the social system. When monitoring the share of minimum wage in the average wage from Table 3, we can say that the minimum wage achieves approximately 40% of the average wage for almost the whole monitored period. The lowest value for the share of the minimum wage in the average wage in Slovakia occurred in 2008, at 37.19%. In 2004 it had the highest share in the average wage – at 41.10% – when the average wage was higher than the minimum wage by 309.24 €. For recent years the value of the share has oscillated around 40% and only in 2018 did it reach 47%. In 2019 the share of the minimum wage in the average wage is expected to be 49%. The share is approaching the recommended value, and in recent years the dynamic pace of growth in the minimum wage in Slovakia has been faster than the year-on-year growth in average wages. For a comparison, we present in the following Table 4 the percentage share of the minimum wage in the average wage in 2018 in the selected countries of European Union.

Table 4 Comparison of the share MW/AW in selected EU member states in 2018

	Minimum wage (€)	Average wage (€)	Share of MW/AW (%)
Germany	1,498	3,775	39.68
France	1,498	3,200	46.81
Luxembourg	1,999	4,682	42.7
Belgium	1,563	3,949	39.58
Netherlands	1,614	4,164	38.76
Slovakia	480	1,013	47.38
Czech Republic	479	1,141	41.98

Source: own processing based on Eurostat

From Table 4 it is evident that France had the highest share of minimum wage in the average gross monthly wage. In Germany, Belgium and the Netherlands the percentage share of the minimum wage in the average wage moved around 39%. Likewise, the Czech Republic and Luxembourg had a similar percentage share, and the amount of minimum and average wage in Luxembourg is approximately 4 times higher than in the Czech Republic. According to economist R. Sulík (TASR, 2017) no country in the EU has a minimum wage on the level of 60%, and he is convinced that if such an obligation exists, then it is a bad one and it's necessary to cancel it. At the same time he warned that many other parameters, for example, bankruptcy proceedings or bonuses for local councillors, are linked to the minimum wage. He also pointed out that a minimum wage cannot be raised by 15%, because this causes great financial problems for employers. The analyst Chovanculiak (TASR, 2017) says that increasing the minimum wage by more than

8% is very dangerous. This may cause a major problem, mainly in the poorer parts of Slovakia, which have a continuous problem with unemployment. According to B. Ondruš, state secretary from the Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic, low wages chase people from specific sectors, such as the tourism industry or agriculture, and for a minimum wage today people don't want to go to work. He noted that it's not possible to eliminate jobs by raising the minimum wage, because employers are unable, even with low-paying jobs, to find workers. B. Kollár, a Member of the National Council of the Slovak Republic (TASR, 2017), says that regulation and decisions of the state, for example, high prices for energy, prevents employers from increasing wages. According to several economists, increasing minimum wages does not cause a problem for wealthy regions, such as in the west of the country, because companies almost never pay minimum wages here. However, raising the minimum wage by more than 8% can cause problems for companies in the east of the country, areas with high unemployment. Small businesses in particular will have their labour costs increased (Kollárová, 2018).

3. WAGE IN THE INDIVIDUAL SECTORS OF THE ECONOMY

One of the criteria for monitoring the development of average wages is monitoring by individual economic activities (sectors). Until 2008, individual sectors were listed in the Statistical Branch Classification of Economic Activities (OKEČ). Gradually, the Statistical Office of the Slovak Republic has moved to a revised classification of sectors, SK NACE Rev. 2, which is derived from the European version of NACE Rev. 2. The reason for the classification revision was to provide comparable of economic statistics on both European and international levels. This also means taking into account technological and structural changes in the economy. Since this classification has been used since 2008, we decided to monitor the development of the average wage by individual sections of the classification from that year (SO SR, 2007).

The following Table 5 shows how the average wages for individual sectors of the Slovak economy changed from 2008-2018. Differences in the amount of average wages by sectors were to a great measure influenced by the different demand for employees in selected economic activities. Employees in the information and communication sectors earned the highest wages in 2008 (€1689). Employees in the financial and insurance sectors, those working in the supply of electricity, gas, steam and cooled air as well as professional, scientific and technical activities, earned more than €1000 on average. For the entire monitored period, the lowest average wages, from €540 to €750, were in the accommodation and dining services sectors. After 2008, the financial crisis manifested itself in certain sectors as a decline of average wages. After recovery of the economy, from 2010 on, average monthly wages began to grow in every sector. In the 3rd quarter of 2018 we can see that the highest wages were maintained in the same sectors as at the beginning of the reporting period, namely information and communication, suppliers of electricity, gas, steam and cooled air supply, as well as financial and insurance activities. The lowest wage remained in accommodation and dining services and administrative and support services, as it was at the beginning of the monitored period.

According to Zuzana Rumiz, CEO of the ManpowerGroup in Slovakia, finding suitable candidates to fill jobs, which leads to wage growth and strengthens the need for investment into retraining and employee development, remains a great challenge. According to a survey by the Manpower Group in 2019, employers in the

processing industry are planning to take on the most employees, with an Index of + 20%. Favourable labour market conditions are also available for the finance, insurance, real estate and other business services sectors, with an Index of + 18%; to the transport, storage and communications sectors with + 14%; to the agriculture, hunting, forestry and fishing branches with + 11%; and to construction sector at + 11%. Employers in production and distribution of electricity, gas and water report subdued recruitment activities, with an index of 0%. Compared to the previous quarter, in 2019, there is significant index growth in the agriculture, hunting, forestry and fisheries sectors by 21 percentage points (p.p.). The construction and accommodation and dining sectors report growth by 11 p.p. A decline in the index appeared mainly in the production and distribution of electricity, gas and water — by 4 p.p. In a year-on-year comparison, the index dropped significantly in agriculture, hunting, forestry and fisheries sectors (by 16 p.p.) and in the mining sector (by 8 p.p.). Recruiting plans have been strengthened mainly in the construction sector (by 6 p.p.). On the basis of business size, the largest companies — those with more than 250 employees — have the most positive outlook, with an index of + 26%. Medium-sized businesses expect a stable recruitment environment with an Index of + 13%, and also small businesses, which report an index of + 12%. Micro-enterprises — those with fewer than 10 employees — are the most cautious in hiring new workers, at + 6%.

According to a survey by the Grafton Slovakia agency (2018), the reasons for the increased growth in wages will be a record-breaking low unemployment rate and a price battle for workers. The employment of foreigners will be standard. The role of wages as the most powerful tool for retaining talent will strengthen. While companies have thus far tried to attract and maintain employees more with benefits and improved working conditions, today no other recourse remains to them than to work with the level of pay.

Table 5 Wage development in individual sectors of the economy, 2008–2018 (€)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018 3.Q.
SK total	788	803	828	853	881	891	957	993	1034	1095	1144
Agriculture, forestry and fishing	617	587	608	703	727	740	776	815	848	903	990
Total industry	798	780	854	889	911	933	992	1036	1067	1146	1213
Mining and extraction	836	829	855	937	922	932	986	1030	1107	1117	1156
Industrial production	765	747	826	867	890	916	974	1021	1054	1135	1195
Supply of electricity, gas, steam and cold air	1240	1306	1393	1366	1385	1396	1475	1534	1613	1672	1826
Water supply, wastewater treatment and drainage, waste and waste disposal services	714	724	779	801	813	824	862	872	889	972	990
Construction	791	807	814	791	835	815	851	881	921	949	1143
Wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles	802	799	778	764	808	830	915	938	971	1032	1060
Transport and storage	744	761	770	793	803	319	364	896	917	996	1036
Accommodation	540	504	509	505	545	557	530	593	617	652	751

and catering services										
Information and communication	1689	1810	1891	1624	1611	1646	1791	1856	2015	1983
Financial and insurance activities	1459	1472	1571	1514	1527	1427	1627	1670	1736	1760
Real estate activities	772	777	758	796	868	898	973	982	1167	1104
Professional, scientific and technical activities	1219	1278	1230	1062	1102	1153	1271	1286	1225	1357
Administrative and support services	513	551	539	640	644	651	669	696	751	814
Public administration and defense, compulsory social security	926	880	867	987	974	916	986	1012	1077	1157
Education	599	637	650	695	717	746	807	837	875	950
Health and social assistance	627	673	732	766	830	866	924	973	1014	1060
Arts, entertainment and relocation	600	634	611	662	705	658	732	758	787	851
Other activities	597	619	601	652	691	665	721	703	724	768
										824

Source: own processing based on the Statistical Office of the Slovak Republic

4. WAGE IN THE INDIVIDUAL REGIONS OF SLOVAKIA

One of the most important criteria in monitoring wage developments in the national economy is monitoring the wages by region. The current territorial-administrative arrangement by region was established in 1996. Since then, 8 administrative regions have comprised the Slovak Republic: Bratislava, Trnava, Trenčín, Nitra, Žilina, Banská Bystrica, Prešov and Košice, which are shown in Figure 1.

Figure 1 Map of Slovakia by regions

Source: <https://slovakregion.sk/slovensko>

The best way to observe and compare wage differences in the economy of the Slovak Republic is to compare the average wage by region. When comparing the average wage by individual region, we see how wage differences between regions are manifested and how they are deepening (Rajčáková & Švecová, 2018). Table 6 shows the wage levels in the individual regions and their development in the Slovak Republic in the monitored period, 2008 – 2018.

Table 6 Wage development in individual regions of Slovakia between 2008–2018 (€)

Region / Year	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018 3.Q.
SR	792	803	828	853	881	891	957	993	1034	1095	1144
Bratislava Region	1140	1178	1160	1124	1159	1182	1286	1319	1356	1426	1496
Trnava Region	755	752	787	815	831	841	892	930	965	1050	1074
Trenčín Region	700	688	732	774	797	809	863	902	945	1020	1062
Nitra Region	684	678	707	753	783	782	829	855	908	959	1001
Žilina Region	718	709	759	801	830	820	875	918	950	1018	1054
Banská Bystrica Region	688	675	702	756	783	779	837	861	897	940	977
Prešov Region	632	636	659	697	715	721	767	799	830	875	896
Košice Region	749	761	792	848	851	855	908	945	972	1025	1063

Source: own processing based on the Statistical Office of the Slovak Republic

The highest average wages are maintained throughout the entire monitored period in the Bratislava region. Employees in Trnava and Košice regions earn the second highest average wage, and the average wages in these two regions are close to the national average. The lowest average wages from 2008 – 2012 were found in the Prešov region. It is no surprise that the Bratislava region is also the most productive region in the country. This is because it is the region with the highest concentration of jobs available in Slovakia. A great many companies are based here, and therefore, as the capital city, Bratislava is an attraction for people from other regions, who see here more opportunities to find work. The average gross monthly wage in Bratislava not only exceeds the national average, but also the other regions. The Trnava Region is among those, where average wages have remained slightly below the national level. Based on a comparison of the data with the Slovak Republic, wages in the Trenčín region are lower for the whole monitored period. Each year, the difference between wages in this region and national data was a little bit higher. Based on wage development, the Trenčín region can be classified as a region with a medium-high average gross wage. The development of wages since the beginning of the monitored period has been smooth, without larger fluctuations. Throughout the entire monitored period the development of gross wages in the Nitra region have remained low, next to last among the regions. Wages in the Nitra and Banská Bystrica regions are on the same level, with a minimal difference in wages between them. Upon comparison with the national average, wages in the Banská Bystrica and Nitra regions have remained comparable. Wages have remained below the national average throughout the whole monitored period. Development during the monitored period is smooth, with no major fluctuations. The Žilina region can be ranked among the regions with a medium to high average monthly gross wage. It has held a position in the middle of wage development along with the Trenčín region. Wages in the Prešov region have been the lowest from the start and throughout the monitored period. This region is in the last place when compared with the other regions. Its year-on-year increases have been on the level of increases in other regions, and the difference with the national average is not markedly different from the other regions. We rank wages in the Košice region as the second largest in comparison with other regions in Slovakia. This is one of the few regions with wages at levels similar to those of the national average.

Among the determining factors of the wage level in the Bratislava region is the greater number of investment projects flowing into the capital city, the higher concentration of university-educated people as well as higher labour productivity. Bratislava has a major impact on national GDP, because many people from surrounding districts

and even regions, even from the city of Košice in the east, come here for the greater opportunities on the labour market and the higher value of work. At the same time, however, it can be said that the cost of living is significantly higher around the capital than in other regions. Thanks to its geographical location, several large companies, such as Volkswagen and larger investors, have concentrated in Bratislava, because they have branches in nearby Vienna, Budapest and Prague. In the Trnava and Trenčín regions the operating of businesses and the expansion of production by the Peugeot automobile factory in Trnava or several logistics investments have caused growth in average wages. A similar development is to be expected in the Nitra region after the launch of production at the new Jaguar plant. The problems facing underdeveloped areas include a lack of infrastructure, poor connections to major transport routes and the stronger focus on agriculture. Differences are manifested both in the equipping of basic as well as higher infrastructure (transport, telecommunications) and in research and development and workforce qualifications (Rievajová, Klimko, 2018).

5. IMPACT OF SELECTED FACTORS ON WAGE DEVELOPMENT

The level of wages is different in different time periods, for different jobs, in various countries and regions within a country. These differences are caused by economic and social factors that are differentiated in individual countries and regions of the given countries. We can rank the development of GDP, inflation and the labour market situation among the primary economic factors. We assign education and age of employees, standard of living in the given area, differences in the quality of work or the exceptional skills of individuals among the social factors. Likewise, wage levels are also influenced by various global and regional factors, such as globalization, technological changes, financial markets and labour market institutions, economic cycles, the political situation, natural conditions (location) and others. Each of these factors influences in a different way, at different intensities and time horizons, and may occur individually, simultaneously or linked to one another (Pauhofová, 2016).

According to Rievajová (2009), among the causes that influence differences in wages are those caused by the fact that different professions, differences caused by the unique skills of individuals, differences between the wage value of a highly qualified labour force and a low qualified force and differences caused as a result of labour market segmentation impose such differences on people. Differences in wages constantly exist; however, if these inequalities arise due to sex, religion, age or race, then they are a sign of discrimination.

5.1 Globalization

Globalization as a worldwide phenomenon helps trade and the movement of capital and goods between states. This causes inflows of foreign capital and goods to our country, too, which has a positive impact on the creation of jobs and expanding the assortment of products for more affordable prices (Strielkowski, Rausser, Bilan, & Tsevukh, 2018). In Slovakia in the recent past this has meant the arrival of automobile manufacturers (Kia, VW, Peugeot, Citroën, Jaguar, Land Rover), machine production (Whirlpool), clothing and shoe production (ECCO), the wood-processing industry (IKEA, Decodom) and the like. On the other hand, foreign investors force out domestic producers and foreign suppliers push out domestic products from the offer through more affordable prices, and this

again causes a reduction of domestic producers (Dana, Lazányi, & Bilan, 2018; Wang, 2019). In consequence of globalization and technological changes, individual countries are forced to adapt their economies in that they will modernize their industries and take advantage of trends in technological progress in order to ensure competitiveness of businesses. We can observe around the world that some countries, such as, e.g. Denmark, France, the USA, the United Kingdom or China, have already adapted their economies to intelligent production and have thus brought visible results. Germany is the largest innovator in introducing measures for digitization. Since the European Union is not lagging behind in this trend, Slovak industry is forced to respond to changes, because this would negatively impact the entire economy (MESR, 2018; Přívara, 2019; Přívara et al., 2019). Slovakia as an open economy is very dependent on exports and the ability to remain globally competitive. The low wage level in the country is crucial mainly in relation to the existing structure of exports. In general, it applies that the lowest wage levels are in the sectors of raw materials and commodities, higher in the production and assembly sectors and the highest with technological sectors. Assembly and manufacturing predominate in the structure of Slovak exports. Therefore, low wages in this sector are a crucial factor. The pressure of global competition is very significant for Slovakia and strongly influences the development of income polarisation (Ondrovič, 2015).

5.2 Technological changes

Technological changes are a factor that has a negative impact on wage levels. They often cause workers to be replaced by machines or require them to develop higher qualifications, while low-skilled workers find poor application. Companies prefer using technology due to the resulting speed, precision, performance, economy and reliability. In Slovakia carmakers in particular use the most modern technologies, and on some production lines no human labour is required at all, and in order to service them only workers with higher qualifications are needed. On one hand technology in some activities replaces the labour force, but on the other hand it creates new job opportunities. However, it is essential to adapt educational policies and employment to new trends and challenges, because machines and computers are able to replace even routine manual work. They do not have analytical and social skills and are unable to think creatively; therefore, the labour market requires specific types of skills from the labour force (Přívara & Přívarová, 2019; Přívara & Rievajová, 2019). Lifelong education focused on obtaining professional skills is a preventive measure against the impact of automation, and it is true that the higher the level of education, the lower likely the threat from automation. From the viewpoint of employment and wage amounts, automation does not influence the labour force on the labour market in the same way. The labour market creates opportunities for employees with high qualifications and skills, which leads to a substitution effect, i.e. it replaces human labour with medium-skilled technology. According to prognosticators, unemployment in highly qualified jobs will show a growing trend in Slovakia over the next 10 years. This relates especially to specialists, managers and professionals in various fields. The majority of economically active citizens of Slovakia have low qualifications, which as a result leads to a loss of employment or very low pay for performing work, which is manifested in a lower share of wages in GDP (Martinák, 2017).

According to OECD sources (Arntz, 2016), Slovakia is a country which is most threatened by the impact of the substitution effect on the labour market. It is for the moment protected against massive automation by the cheap labour force. However, in the future the range of automation will increase, because the structure of the

Slovak economy depends on sectors of transport vehicles, machinery, computers and electronics. It is in these specific industries that 70% of the robots installed around the world operate. A large number of jobs in Slovakia are replaceable by machines, but in small and medium-sized businesses wage costs are still cheaper than automation costs. In large foreign companies operating in Slovakia, there is, as a consequence of falling costs for automation, a risk of so-called reshoring – the return flow of companies to the native country – because so-called offshoring – low costs for labour – is losing meaning. It is evident that this 21st century phenomenon will impact the Slovak market and in the future its influence will grow significantly larger.

5.3 The state and trade unions

Wage inflexibility is typical for the labour market, because in circumstances of imperfect competition, companies themselves decide on wages. Nevertheless, they are limited by trade unions – by the conditions set down in a collective bargaining agreement, as well as by the state through legislation – for example, in the setting of a minimum wage. Thus, aside from companies and households, trade unions and the state also affect the labour market. As a result of their activities, wage rates also remain above or below the level of the limit for work for a longer time (Holcová, 2007). The labour market is regulated through the economic, legal and political instruments of the state. The state, too, is an important employer on the labour market in the areas of the military, health care, education and so on. It also affects the labour market through the method taxation of income or via social payments. State influence can take the form of legal provisions, laws and regulations, with the most important regulatory instrument being the statutory minimum wage (Ivanová, 2005). It is important to lay down certain rules between employers and employees in relation to work. On one side stand employers with their demands, and on the other employees, who organize themselves into trade unions, which helps them to better promote their own interests. Trade unions are an important partner of the state (government) and employers in tripartite negotiations, which are primarily concerned with questions of wages and working conditions. The results of the negotiations result in a general agreement and are reflected at a lower level (the company level) in a collective agreement. Trade union activities can lead to increased labour productivity, e.g. by ensuring better overall working conditions for employees, increasing labour mobility, but also to a drop in efficiency by limiting the supply of labour (De La Peña Esteban & Peña-Miguel, 2018), strikes and other forms (Holcová, 2007). Trade unions provide a certain counterbalance to the monopoly power of companies, but we also see them as a labour supply monopoly. This has become one of the main causes of imperfect competition in the labour market and consequent wage inflexibility (Horehájová, Masarová, 2007).

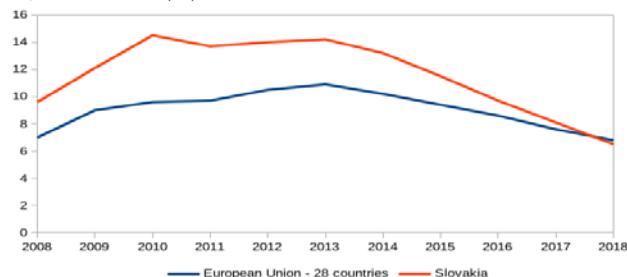
5.4 Unemployment

One of the most serious social issues in Slovakia and an important factor that influences the level and development of wages is unemployment (or employment). The measure of unemployment affects the performance of the national economy, the standard of living and last but not least the choice of a job and the wage associated with it. When unemployment is too high, the bargaining power of workers is weak, and so they have almost no possibility of pressuring employers and negotiating a higher wage, because many unemployed people who would be willing to work for their current wage are waiting for that job. In the case of an unfavourably low measure of unemployment, workers would have greater bargaining power and could claim higher (satisfactory) pay for their work with

little risk of losing their job. Thus, this would cause employers to not be able to permit a slowing of production by a lengthy search for new labour force with sufficient qualification with weaker demand for jobs (Hetteš, Ferenčíková, 2014; Deskar-Škrbić, Drezgić, & Šimović, 2018).

The relationship between unemployment, nominal wages and prices is depicted by a Phillips' curve, which illustrates the relationship between the development of the measure of unemployment and changes in nominal wages. The original curve derives from the assumption that changes in nominal wages depend on the measure of unemployment. From its shape it's possible to see that a relatively small lowering of unemployment leads to a sharp increase in nominal wage rates. The Phillips curve is valid with the suppressing of inflation and unemployment; it cannot be applied with chronic inflation. Its curvature is given by the variability of nominal wages, which increase for too long with growing demand for the labour force, but slightly go down with growing unemployment (Ištvániková, Lukáčik, Szomolányi, 2002; Hudcovský, Lábaj, & Morvay, 2017).

Graph 1 Development of the unemployment rate in Slovakia and the EU, 2008 - 2018 (%)

Source: own processing based on Eurostat

Graph 1 depicts the total measure of unemployment in the Slovak Republic and the European Union from 2008 to 2018. Unemployment in Slovakia in comparison to the EU average is at all times higher up to 2017, when the unemployment figures were the same, at about 8%. The impact of the financial crisis in the EU began to appear in the Euro Area especially in 2008. The global economy began to slow down, and the EU Commission carefully advised that lower economic growth and higher inflation can be expected in 2008 (Euractiv, 2016). The lowering of economic growth had a large impact on the labour market. The declining trend in unemployment seen in the preceding years was stopped as a consequence of the recession. In 2009 unemployment grew in Slovakia to 12.1%. The crisis peaked in Slovakia in 2010, when unemployment climbed to 14.5% (Morvay, 2011; Andriescu, 2018; Přívava, 2019). However, 2010 did not mean the end of the crisis and its impacts on unemployment; we can still see a level of increased unemployment up to 2013. From 2010 to 2013, despite small deviations, the measure of unemployment moved on approximately the same level. We begin to see economic recovery and the end of the impact of the crisis in 2014, when employment began to climb. This positive trend in the economy and in employment has endured from 2014 up to the present. In 2018 the unemployment rate fell under the EU average (7.3%), specifically to 6.6%. The highest unemployment was recorded in Slovakia in 2010, when it was at 14.5% and in the EU in 2013, at 11.4%.

5.5 Inflation

Inflation is a process of breakdowns in the micro- and macro-balance in the monetary and real economy spheres. It is expressed by an increase in prices for products and services, or by a permanent

drop in the purchasing power per monetary unit. Price indices are used to measure inflation. From a macroeconomic point of view, inflation represents growth in the overall price level, thus, not a rise in the prices of individual products. It is a reflection of an imbalance in the value and material aspects of gross national earnings. Inflationary pressures can be reduced by increasing unemployment or by regulating wages and prices. Inflation is most often defined as a price phenomenon, such as an increase in price levels. We label with the rate of inflation the change in the price level over a defined period, expressed as a percentage (Ištvániková, Lukáčik, Szomolányi, 2002). According to experts, the primary factors that will affect inflation growth in Slovakia in the near future are a significant growth in wages in the economy as well as rising prices for services. The current prognosis of the Slovak Ministry of Finance (MFSR) assumes a stable price increase of 2.6% in 2019. In January 2019, consumer prices have increased by 2.2% year-on-year. The largest influence on price growth at present is the strong wage growth in the economy. The overheating of the labour market forces wages and the prices for services to go up, which will continue to be the main driver of inflation in 2019. According to the prognosis, inflation is projected to move just below 2% in 2020 (Žúdel, Habrman, Pécsyová, 2019).

5.6 Influence of age on wages

One of the main factors that significantly influences the amount of wages is age. With rising age, employees acquire a great deal of new experience, knowledge, expertise and skills that they can use to their benefit and for the industry in which they work. These traits create the foundations for increasing labour productivity, and thus they increase wages. At the same time, it is necessary to keep in mind that with the increasing age of employees, their family responsibilities, health problems, various physical and psychological problems are also growing (Dashöfer, 2012). The following Table 7 shows us the average wages by age in Slovakia in € for the monitored period from 2007 to 2017.

Table 7 Development of average monthly wage by age, in years, 2007 – 2017 (€)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
0-19	407	435	424	445	488	520	494	535	582	591	649
20-24	537	572	576	589	602	636	641	668	687	732	791
25-29	704	757	781	795	806	833	834	869	886	931	989
30-34	775	843	876	911	939	967	985	1036	1057	1096	1148
35-39	764	815	876	910	934	971	1003	1072	1108	1158	1225
40-44	742	801	835	871	897	938	964	1037	1077	1134	1201
45-49	719	789	810	831	854	882	911	970	1008	1077	1134
50-54	704	759	779	804	829	856	893	932	974	1022	1077
55-59	714	752	768	793	817	842	861	910	944	977	1038
60	702	740	773	809	846	895	917	961	1002	1030	1061

Source: own processing based on the Statistical Office of the Slovak Republic

As we can see in Table 7, the lowest wage in 2007 was earned by young people under the age of 19 and aged 20-24. In the other age categories, the average monthly wage was between 700 € and 800 €. Over the monitored period, we can see that the development of average wages in the age categories of 30 and up was very similar. In 2017, nearly all the age categories were earning over the 1,000 € mark, and we can say that the highest wages were earned by employees aged 35-39 and 40-44.

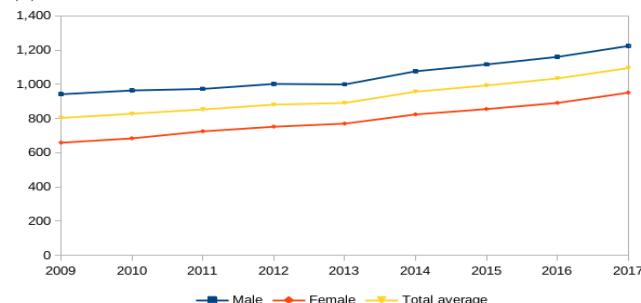
So, in general, the lowest wages go to the age category of employees up to 24 years old. In this period of life a person has very little work experience and tends to have lower qualifications, too. Furthermore, this may be caused by the fact that this group includes mainly secondary school graduates as well as students earning while studying for a degree. They, too, often have insufficient experience and work experience. This may be one of the reasons for the lower wages for young people. In the examined period, the highest paid employees were in the 35-39 years of age category. The assumption for workers at this age is that they are already well into their working lives and have developed work habits and experience. Many people at this time of life reach the peak of their careers, the time when their salary is at its highest. An employer is more willing to invest into employees demonstrating greater enthusiasm and productivity when working, and thus it wants to keep such employees. Investments will be returned to the employer in the form of a loyal and productive labour force. However, with time the labour force gradually begins being replaced by a younger labour force. The development of scientific-technological innovations as well as new technologies disadvantages older people to a certain extent and helps younger future employees, who are more flexible in this regard.

5.7 Influence of sex on wages

The UN Commission for Economic, Social and Cultural Rights points out the inequalities between men and women in Slovakia, especially their representation on various levels in the public sector, in authorities with crucial powers and in political parties, where they perform this same type of work. Slovakia could avoid these matters by amending already valid legislation, including the Labour Code and Anti-discrimination Act, by performing a larger number of inspections and by applying sanctions. Wage conditions must be the same for men and women, with no sex-based discrimination. Women and men have the right to the same wage for the same work performed in the same working conditions and with achievement of the same work results (Barancová, Schronk, 2013). One of the main factors which have a significant influence on slower wage growth for women versus wages for men is education. Gender differences in wages are influenced by the level of achieved education but also its focus. High-paying jobs and economic activities are especially filled by men. In contrast, professions characteristic for women are for the most part low-income jobs. Differences in wages are also influenced by prejudices of employers in regard to the suitability of men in managerial functions. Another reason why women have lower wages than men is the greater care they tend to provide for children and relatives. One reason may be the fact that a woman in a certain period of life will interrupt her career path with maternity leave, which leads to stagnation in her income (Filadelfiová, 2007). The difference of wages between the sexes is obvious, because the wages of women during the whole monitored period did not come close to those of men, which were notably higher. Men of each age earned more than the average wage in the Slovak economy, and by contrast, the average monthly wage for women in the monitored period exceeded the overall average wage in Slovakia only in 2017. The average hourly wage for women in Slovakia in 2018 was 19% lower than that of men. Slovakia thus ranked in sixth place in the EU in this regard, and the European average of the difference in payment for women and men is 16.2%. The overall difference in remuneration represents the difference between the average annual income of women and men. Three types of disadvantages that women face are included in it, namely a lower hourly wage, fewer hours of paid work and a lower measure of employment (for example, due to interrupting a career to care for children or relatives). The total difference in remuneration in Slovakia

represents 37.3%, and the overall difference in remuneration in the EU is on average 39.6%. The importance of the subject is also evident in the approach of the European Commission itself. It created an action plan for years 2018 and 2019 in which it requested improvement in respecting the principles of equal pay by amending the guideline on gender equality (European Commission, 2018).

Graph 2 Development of average monthly wage by sex, 2007-2017 (€)

Source: own processing based on the Statistical Office of the Slovak Republic

5.8 Impact of education on wages

The average gross wage of employees in Slovakia differed significantly depending on the achieved level of education. Education in most cases serves as a criterion for the selection of employees. For some employers, education is a prerequisite for certain qualities of an employee, which the employer is accustomed to valuing appropriately. Over the past decade the total education level of the population has sharply increased. The representation of persons with a completed secondary school education is climbing. This development corresponds with the gradual pushing out of the labour force without qualifications, or with low qualification from the labour market. This trend is also significantly reflected on the level of employee remuneration (Filadelfiová, 2007). Table 8 shows data on the amount of average wages of employees in Slovakia by level of education achieved.

Table 8 Development of average monthly wage by education, 2007-2017 (€)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Basic	462	493	502	515	536	559	587	607	637	670	717
Upper secondary professional	546	590	612	619	625	654	697	726	752	797	855
Complete upper secondary general	668	735	792	785	805	841	856	889	900	951	1010
Complete upper secondary professional	692	759	764	788	814	841	865	909	939	986	1036
1st degree university	827	900	929	937	930	951	969	1021	1058	1120	1164
2nd degree university	1171	1205	1256	1259	1278	1299	1331	1397	1448	1504	1563
3rd degree university	1234	1277	1306	1304	1307	1331	1355	1390	1444	1540	1609

Source: own processing based on the Statistical Office of the Slovak Republic

From Table 8 we can see that workers with only a primary school education completed had a lower average wage in the years 2007-2017. Average wages for this category moved during this period from €162 to €17. People who had a 3rd level university education had the highest wages and did so from 2007, when their average wage was €1234 to 2017, when they earned €1609 on average. The

difference in earnings between workers with a primary education and those with a 3rd level university education is very striking. Completing the highest degree of education brings with it the highest wages. In 2008 the wage of workers with a primary education were 31.8% lower than the average in the economy, and the average wage of workers with a 3rd level university education was 76.6% higher than the average wage in the economy. Upon comparison of the monitored period, even with 2017, workers with a primary education earned 24.8% less than the average wage and workers with a 3rd level university education earned 61% more than the average in the Slovak economy. The difference between the average pay of an employee with a university education and one with a secondary school education in Slovakia was 37%. Despite this being a palpable difference, among V4 countries, this gap for university graduates is actually lower. While values in Poland (45%) and Czech Republic (41%) are comparable with Slovakia, in Hungary this is an especially large difference. Earnings of local employees with a university education are namely up to 69% higher there (Richterová, 2018).

6. CONCLUSIONS

Slovakia has undergone great changes in the past 26 years. In 1993 it has become independent from Czechoslovakia, and in 2004 it has become a member of the European Union. Despite the fact that Slovakia is among smaller countries with a low level of average wage, over the past ten years wage development has shown a climbing tendency.

The most important element in the incomes of economically active citizens is their wage, which should be fair and should also reflect the true value of work performed. At the same time, however, it should motivate employees to a higher performance. If wages are not sufficiently motivating, this can have as a cause a slowing of social and economic development of a country. Questions on wage levels and development are relevant not only for companies but also for the national economy. Companies are bound by legislation in the remuneration of their employees. From a macroeconomic point of view a wage is an important indicator of economic development and has a big influence on the stability of the whole economy. Wage levels are influenced in part by external but also by internal factors of an individual nature, such as age, sex, education of the worker, as well as the branch and professions; regional aspects are also of great importance. A wage is a regularly studied indicator of statistical monitoring and is also comparable in the context of transnational observations. Therefore, the monitoring and predicting of wage development in an economy or in key sectors is important information for each employee, manager and leadership of a company. A wage difference can on one hand be considered as beneficial and necessary, and on the other we can see it as a serious problem of the Slovak economy. Thanks to better knowledge about it, acquired by monitoring development for the period 2007 – 2018, we focused and compared in detail data on the level of the minimum wage and the average wage in individual categories. Subsequently, we indicated the factors that influence individual categories, and how these wage differences affect the Slovak economy. Certain factors emerged that a worker may or may not be able to influence in order to secure a higher wage. Mainly the level of his or her education can have an influence, and subsequently work performance as well as the place of work. On the other hand, a factor that a worker cannot influence in any way is his or her age. We also highlighted gender inequality in the contribution, the disparity between men and women in regard to wages. The status of the gender inequality situation is monitored by the Government Council for Gender Equality, in line with EU definitions. The results

that we found confirm that men are paid higher wages than women. In recent years the question of education, which should secure a better start for a person's working life and also a better job, which is directly proportional to a higher wage, has come to the forefront. Education ranks among the influential factors clearly having an impact on the wage level of every employee in the economy of the Slovak Republic.

We consider the main cause of the deepening wage gap to be the global financial crisis, the consequences of which are still evident in the economic development of many countries still today. From the outbreak of the crisis, we monitor increasing unemployment rates, and this unhealthy economic phenomenon put pressure on lower wages. At a time of demographic aging of the population, a reduction in the number of jobs and increasing unemployment, a higher degree of economic, employment and social policy coordination is necessary on both the EU and national levels. Such an approach should contribute to the support of economic growth, more job creation and overall increase in the quality of life. At the same time, it supports and encourages the efforts of states to secure financial and social sustainability of the applied systems of social protection.

Sources

1. Andriescu, M. (2018). How policies select immigrants: The role of the recognition of foreign qualifications. *MIGRATION LETTERS*, 15(4), 461–475. doi: 10.33182/ml.v15i4.3
2. Arntz, M., Gregory, T., & Zierahn, U. (2016). The Risk of Automation for Jobs in OECD countries: A Comparative Analysis (OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 189). doi: 10.1787/5jlz9h56dvq7-en
3. Barancová, H., & Schronk, R. (2013). Pracovné právo. Bratislava: Sprint.
4. Barošová, M. (2007). Minimálna mzda, rodové mzdové rozdiely a zamestnanec ká participácia. Retrieved July 4, 2019, from Inštitút pre výskum práce a rodiny website: https://www.ceit.sk/IVPR/index.php?option=com_content&view=article&id=86&Itemid=6&lang=sk
5. Baštýř, I. (2005). Významné problémy platní minimálnej mzdy v ČR (p. 33). Retrieved from VÚPSV website: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_165.pdf
6. Bucevska, V. (2011). The Role of Remittances in Financial Crisis: Empirical Evidence from Macedonia. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 24(4), 75–90. doi: 10.1080/1331677X.2011.11517482
7. Danaj, A., Lazányi, K., & Bilan, Y. (2018). Perceptions and Implications of Immigration in France – Economic, Social, Political and Cultural Perspectives. *Economics & Sociology*, 11(3), 226–247. doi: 10.14254/2071-789X.2018/11-3/14
8. De La Peña Esteban, J. I., & Peña-Miguel, N. (2018). Rethinking social welfare in Spain: a basic pension for everyone. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 31(1), 1737–1757. doi: 10.1080/1331677X.2018.1480402
9. Deskar-Škrbić, M., Drezgic, S., & Šimović, H. (2018). Tax policy and labour market in Croatia: effects of tax wedge on employment. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 31(1), 1218–1227. doi: 10.1080/1331677X.2018.1456359
10. EURACTIV. (2016). Finančná kríza. Retrieved July 4, 2019, from euractiv.com website: <https://euractiv.sk/section/ekonomika-a-euro/linksdossier/financna-kriza-000227/>
11. Európska Komisia. (2018). Slovenské ženy zarábajú oproti mužom ešte stále o 19 % menej [Text]. Retrieved July 4, 2019, from Slovensko - European Commission website: https://ec.europa.eu/slovakia/news/equal_pay_day_2018_sk
12. Eurostat. (2019). Database - Eurostat. Retrieved March 3, 2019, from Eurostat | Your key to European statistics website: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/data/database>
13. Filadelfiová, J. (2007). Ženy, muži a vek v štatistikách trhu práce. Bratislava: Inst. Pre Verejné Otázky.
14. Grófová, D. (2019). Priemerná mzda na Slovensku je vyššia než 1000 € Retrieved January 4, 2019, from eKariéra.sk website: <https://www.ekariera.sk/magazin/priemerna-mzda-na-slovensku-je-vyssia-nez-1000/>
15. Hetteš, M., & Miloslav, I. (2014). Nezamestnanosť a sociálna práca v súčasnosti. Retrieved July 6, 2019, from Prohuman website: <https://www.prohuman.sk/socialna-praca/nezamestnanost-a-socialna-praca-v-sucasnosti>
16. Holková, V., & Veselková, A. (2008). Mikroekonómia. Bratislava: Sprint.
17. Horehájová, M., & Marasová, J. (2007). Základy mikroekonómie. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
18. Hudcovský, M., Lábaj, M., & Morvay, K. (2017). Employment Growth and Labour Elasticity in V4 Countries: Structural Decomposition Analysis. *Prague Economic Papers*, 26(4), 422–437. doi: 10.18267/j.pep.623
19. Ištvaníková, A., Lukáčik, M., & Szomolányi, K. (2002). Mzda v hospodárstve - teória a prognóza. Retrieved from <http://www.fh-i.sk/files/katedry/kove/veda-vyskum/prace/2002/Istvanikova-Lukacik-Szomolanyi2002.pdf>
20. Ivanová, E. (2009). Ekonomická teória | Základy ekonómie. Trenčín: Trenčianska univerzita.
21. Kollárová, Z. (2018). Firmy a odborári sa zas nezhodli. O minimálnej mzde opäť rozhodne vláda [TREND.sk]. Retrieved May 3, 2019, from www.etrend.sk website: <https://www.etrend.sk/podnikanie/o-minimalnej-mzde-opat-rozhodne-vlada.html>
22. Laštúvková, L. (2005). Ekonomicke právne informácie - Aktívna politika trhu práce. Retrieved April 5, 2019, from epi.sk website: <http://www.epi.sk/odborny-clanok/Aktivna-politika-trhu-prace.htm>
23. Mankiw, N. G. (1999). Zásady ekonómie. Praha: Grada.
24. Manpower. (2019). Index trhu práce | Slovenská republika (p. 32). Retrieved from ManpowerGroup Slovensko website: https://www.manpower.sk/manpower/wp-content/uploads/2019/03/ManpowerGroup_index_trhu-prace_C3%ACE_Q2_2019_-_vysledky_prieskumu.pdf
25. Martinák, D. (2017). Povolanie robot (p. 7). Retrieved from Inštitút vzdelávacej politiky; Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR website: <https://www.minedu.sk/datal/att/11077.pdf>
26. MHSR. (2016). Koncepcia inteligentného priemyslu pre Slovensko. Retrieved February 8, 2019, from Ministerstvo hospodárstva Slovenskej republiky website: <https://www.mhsr.sk/innovacie/strategie-a-politika/smart-industry>
27. MINIMÁLNAMZDA. (2019). Priemerná mzda v EÚ 2018. Retrieved June 1, 2019, from MINIMÁLNAMZDA website: <https://www.minimalnamzda.sk/priemerna-mzda-v-eu.php>
28. Morvay, K. (2011). Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2010 a výhľad do roku 2012.
29. Morvay, K., Slovenská akadémia vied, & Vydavateľstvo. (2018). Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2017 a výhľad do roku 2019. Bratislava: Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
30. Ondrovič, A. (2015). Vonkajšie faktory prehľbujúce polarizáciu príjmov na Slovensku. Retrieved April 18, 2019, from Akademický reposítár website: <http://www.akademickyrepositorium.sk/Adrian-Ondrovic/Vonkajsie-faktory-prehľbujuce-polarizaciu-prijmov-na-Slovensku>
31. Ondruš, B., Štefánková, I., Liška, P., & Kramer, T. (2017). Minimálna mzda –empirické isteniakontra ideologické myty (p. 90). Retrieved from Ministerstva práce, sociálnych vecí

- arodiny SR website: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/uvod/informacie-media/aktuality/analyza-mm.pdf>
32. Pauhofová, I. (2016). Aktuálne prístupy v skúmaní príjmovej polarizácie a nerovnosti na Slovensku (No. WP 82; p. 30). Retrieved from Ekonomický ústav SAV, website: http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/329_wp_82_pauhofova_2016.pdf
33. Pogány, T., & Rievajová, E. (2016). Minimálna mzda – prístupy ku skúmaniu a východiská pre stanovenie. Grant Journal: Vedecký Časopis, 5(2), 54–65.
34. Poštová banka. (2016). Miera nezamestnanosti na Slovensku na 7 – ročnom minime. Retrieved May 6, 2019, from Poštová banka website: <https://www.postovabanka.sk/novinky/analyzy-trhu/zaujalo-nas/miera-nezamestnanosti-na-slovensku-na-7-%25E2%2580%2593-rocnom-minime-v-cesku-ale-najnizsia-v-ramci-eu>
35. Přívara, A. (2019a). Citizenship-for-Sale Schemes in Bulgaria, Cyprus, and Malta. *Migration Letters*, 16(2), 245–254. <https://doi.org/10.33182/ml.v16i2.735>
36. Přívara, A. (2019b). Food Consumption Habits and Food Security Challenges among Immigrants. *Transnational Marketing Journal*, 7(1), 59–72. <https://doi.org/10.33182/tmj.v7i1.730>
37. Přívara, A. (2019c). Explaining emigration patterns in Estonia, Lithuania, Slovenia and Slovakia. *Geografický Časopis - Geographical Journal*, 71(2). <https://doi.org/10.31577/geogrc-as.2019.71.2.09>
38. Přívara, A., & Přívarová, M. (2019). Nexus between Climate Change, Displacement and Conflict: Afghanistan Case. *Sustainability*, 11(20), 5586. <https://doi.org/10.3390-su11205586>
39. Přívara, A., & Rievajová, E. (2019). Destination Marketing and Policies Attracting High-Skilled Individuals in Germany and Singapore. *Transnational Marketing Journal*, 7(2), 229–244. <https://doi.org/10.33182/tmj.v7i2.799>
40. Přívara, A., Rievajová, E., & Murat Yüceşahin, M. (2019). Labour Market Disadvantages Faced by Migrant Workers from Czech Republic, Hungary, and Slovakia in Britain. *Migration Letters*, 16(4), 585–594. <https://doi.org/10.33182/ml.v16i4.720>
41. Rajčáková, E., & Švecová, A. (2018). Ľudské zdroje – regionálne disparity v kontexte politiky súdržnosti EÚ 2007 – 2013 na Slovensku. *Geografický Časopis - Geographical Journal*, 70(1). doi: 10.31577/geogrcas.2018.70.1.05
42. Richterová, N. (2018). Porovnanie zárobkov podľa vzdelania: Zamestnanci s titulom majú nedostihnutelný náskok už od nástupu do pracovného života. Retrieved June 8, 2019, from Firma Profesia SK website: <https://firma.profesia.sk/porovnanie-zarobkov-podla-vzdelania-zamestnanci-s-titulom-maju-nedostihnutelny-naskok-uz-od-nastupu-pracovneho-zivota/>
43. Rievajová, E., & Klimko, R. (2018). Regionálne diferencie na trhu práce v Slovenskej republike. *Grant Journal: Vedecký Časopis*, 7(1), 79–80.
44. ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. (2019). Turnover in internal trade in May 2019. Retrieved June 2, 2019, from Štatistický úrad SR website: https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/home/!ut/p/z1/04_Sj9C_Pykssy0xPLMnMz0vMAfIjo8ziA809LZycDB0NLPyCXA08Q_xwD3IO8TAwNTEz1wwkpiAJKG-AAjgZA_VFgJc7ujh4m5j4 GBhY-7qYGno4eoUGWgcbGBo7GUAV4zCjIjTDIdFRUBADse0bP/dz/d5/L2dBISevZ0FBIS9nQSEh/
45. Štefanides, Z. (2019). Slovenskej ekonómike by sa malo daríť aj v roku 2019. In *Mesačník Slovenskej obchodnej a priemyselnej komory*: Vol. 28. Obchod, priemysel, hospodárstvo (1st ed., pp. 4–6). Retrieved from http://web.sopk.sk/storage/oph/oph-2019_01.pdf
46. Strielkowski, W., Rausser, G., Bilan, Y., & Tsevukh, Y. (2018). Migrant remittances and their impact on the economic development of the Baltic States. *Geographica Pannonica*, 22(3). doi: 10.5937/22-16988
47. TASR. (2017). Minimálna mzda by mala tvoriť 60 percent priemernej mzdy. Retrieved June 6, 2019, from TERAZ.sk website: <http://www.teraz.sk/ekonomika/b-ondrus-minimalna-mzda-by-mala-tvor/258476-clanok.html>
48. Vaska, L. (2014). Služby zamestnanosti a vybrané aspekty sociálnej práce s nezamestnanými. Bratislava: IRIS.
49. Verlag Dashöfer. (2012). Faktory ovplyvňujúce mzdu zamestnanca: Vek zamestnanca | Riadenie ľudských zdrojov v praxi. Retrieved July 4, 2019, from Riadenie ľudských zdrojov v praxi website: <https://www.hrvpraxi.sk/33/faktory-ovplyvnujuce-mzdu-zamestnanca-vek-zamestnanca-uniqueiduchxzASYZNatvABpzW7TbRIEV7TgiyOI/>
50. Vincúr, P. (2000). Makroekonomická analýza a prognóza. Bratislava: Sprint dva.
51. Wang, D. (2019). International labour movement, public intermediate input and wage inequality: a dynamic approach. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 32(1), 1–16. doi: 10.1080/1331677X.2018.1546123
52. Žúdel, B., Habrman, M., & Pécsyová, M. (2018). Po roku investícii príde rok exportu | Makroekonomická prognóza na roky 2018 – 2021 (p. 9). Retrieved from Ministerstvo financií SR website: <https://www.finance.gov.sk/financie/institut-financnej-politiky/ekonomicke-prognozy/makroekonomicke-prognozy/47-zasadnutie-vyboru-makroekonomicke-prognozy-februar-2019>

Crisis communication in organizations

Lucia Spálová¹

Alena Müller²

Veronika Szabóová³

¹ Department of Mass Media Communication and Advertisement, Faculty of Arts, Constantine the Philosopher University in Nitra; Drážovská cesta 4, 949 74 Nitra, Slovakia; Ispalova@ukf.sk

² Department of Mass Media Communication and Advertisement, Faculty of Arts, Constantine the Philosopher University in Nitra; Drážovská cesta 4, 949 74 Nitra, Slovakia; alena.muller@ukf.sk

³ Department of Mass Media Communication and Advertisement, Faculty of Arts, Constantine the Philosopher University in Nitra; Drážovská cesta 4, 949 74 Nitra, Slovakia; veronika.szabooova@ukf.sk

Grant: APVV-18-0257

Name of the Grant: Incubator of Multimedia Digital Production: Reciprocal Transfer of Science, Art and Creative Industries

Subject: AJ - Písemnictví, mas-media, audiovizu

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstract The paper is focused on the topic of crisis communication, primarily describing the theory of crisis communication and types of crises. It is a link between cultural influences on communication and conflict resolution, which again brings us back to crisis communication. Communication is a manifestation of culture - it is this statement that forms the impetus for this scientific contribution.

Key words Crisis communication, communication, cultural dimensions, conflict theory, Coombs SCCT model

1. CRISIS COMMUNICATION AND TYPES OF CRISES

Crisis communication has evolved in parallel with the perception of risk in human society, but it has experienced rapid development only in modern times. According to Vymětal (2009), crisis communication is the exchange of information between the competent leaders, organizations, the media, individuals or groups prior to the occurrence of an emergency, during its course and in the period after the emergency. The most important aspects include the content and form: the content is understood as the underlying situation of extraordinary character, the form is understood as the specific tools used in communication. However, it is necessary to take into account the possible pitfalls, the issue of confidence-building, and the questions of perception of risk. To prevent the communication crises, an organization develops its crisis communication strategy, which must be built on the principles of openness, credibility, competence and acceptance of different opinions (Miženková et al., 2010). Crisis communication in an organization can currently be seen as a subset of media communication. It is a way for the concerned public to satisfy their need for information (Bednář – Jahodová, 2011), but it is also an integral part of one of the tools of marketing communication – public relations. This component is characteristic of the formation of public opinion and provision of information to the public, including through the media. When contacting the media – particularly in the long term – it is not appropriate to withhold negative information, but rather to apply the chosen strategy of crisis communication.

Crisis communication can be divided into external and internal according to the environment in which it takes place, but also according to the duration length. Public relations, be it with the customers, business partners, or the media, are mainly affected by external crisis communication, the proper management of which affects the overall image of the organization in the eyes of the general public. The communication crises, which differ in size and duration, can be divided into:

- *immediate crises* – the most feared ones, they occur so quickly and unexpectedly that there is little or no time for analysis and planning, for example, a plane crash, product poisoning, death of a key manager, earthquake, bomb threat or firearm assault by former employee etc. Sudden crises require a prior approval of senior management with the general plan to respond to such a crisis to avoid confusion, conflicts and delays.
- *emerging crises* – provide more time for analysis and planning, but they can break out suddenly after a longer boiling period. For example, this concerns the staff discontent and poor morale, sexual harassment in the workplace, substance abuse in the workplace etc. The key to mastering the emerging crises is to convince the top management to take corrective action before the crisis reaches a critical stage.
- *sustained crises* – persisting for months or even years despite all management efforts. The rumors or speculations are brought to the media or spread by the word of mouth, and cannot be rebutted by means of public relations.

The crisis communication in an organization is mainly concerned with optimizing the communication processes in crisis management not only with respect to the inner company climate but also the effects of the national and corporate cultures. With the advent of globalization, it is taken for granted that the national environment is intertwined by foreign companies and organizations with a different business and social culture, which can result in an internal or external conflict. The focus here is the functionality of the hierarchy of international organizations and the related level of their agility. In the recent years, agility has become a frequently discussed concept in organizational contexts. For this reason, technological innovation should go hand in hand with social innovation. The innovative

processes include the new forms of communication and cooperation. Social innovation begins with an activity that is needed to promote the modern working conditions for employees, such as the promotion of self-organization and more extensive freedom in the individual composition of work processes. On an intra-company level, this requires participatory and trust-based actions between the management and subordinates. These working conditions make it possible to use the innovation potential of employees of the organization with the active involvement of agile management.

The main function of the executives should be able to communicate – not only the “what” but also the “how” – because communication is one of the most important management tools to positively influence the subordinates (Rosenstiel et al., 2011, p. 325). An example is the examination of the state of management and communication in German companies, which was presented in the qualitative study of 226 executives, which shows that the use of agile management in practice is indeed necessary, but very difficult to achieve. As can be seen in the study on the level of efficiency and agility (www.hays.de), managers tend to concentrate more on traditional topics such as innovation, and their promotion of autonomy of the subordinates is insufficient (only 17%). A change of the existing working practices related to the constantly changing working environment first requires a certain degree of understanding, and even some mental bipolarity, in the executives: This means the use of the existing knowledge (exploitation) while concentrating on new knowledge (exploration). Organizational ambidexterity is understood as a cost-efficient and flexible response to rapid changes (Fojcik, 2015). However, a successful transformation depends on the persuasion of the process participants, which also includes the managers and their subordinates. The transformation is also blocked by other circumstances in the company, such as the reluctance of managers to change their existing style of management (61%), or frictions regarding the competitive mindset (26%) (www.hays.de). A strong, and especially generally accepted corporate culture supports the process of recognition of new management tools, however, its implementation is a gradual and difficult process in the clash of two cultures, which also needs to take intercultural interference into account.

Intercultural interference is understood as the transfer of cultural structures from the original culture to the equivalent structures in the foreign culture and vice versa. This relates to the structure of verbal and nonverbal communication, which may be incorrect and misleading in a foreign culture, and may lead to misunderstandings. Thus, intercultural interference disrupts the messages in social interaction in the transition from the sender from one cultural context to the recipient in the other.

Both cultures – national and corporate – are complex social phenomena. Certain cultures are only understood by their members. Foreign members must vigorously analyze it in order to understand the thinking, feelings and actions of its members. Acculturation processes in contact with another culture allow us to understand, or even adopt such a culture. The basic components of culture include the ideas, values, norms and attitudes that affect communication. They can be materialized through the description of attitudes and values of expression and deciphering of symbols and meanings to obtain a sufficient, comprehensive and a more valid image. For a better understanding of the origin, course and solution of organizational crises by means of crisis communication, we will try – from the perspective of transdisciplinary paradigms – to theoretically clarify particularly the crises caused by cultural interference between the national and corporate culture, and use examples from the German, Slovak, and Chinese (where appropriate) business culture to illustrate the concept.

2. CULTURAL ISSUES INFLUENCING THE EMERGENCE OF CONFLICT

The subsequent theoretical considerations on the causes and solutions of crisis communication are based on a logical reasoning in the general theory of culture, demonstrated in the models by Edward T. Hall (1990), and the specific models of cultural circumstances in organizations in the implicit organizational model presented by Geert Hofstede (2017), and the model of levels of corporate culture by Edgar H. Schein (2010) relating to the analysis of corporate culture.

The connotation of the concept “conflict” is negative, and it is associated with a negative impact on human health. Conflicts are necessary for an organization because they are the driving force and/or drive for its development. Conflicts in the workplace only result in personal growth if they are handled well by the individuals. When we notice the conflicts, we can analyze and adequately handle them. To have conflicts under control and stabilize them should be one of the key objectives of each organization that carries a conscious responsibility for the health of their staff.

The complexity of culture is also reflected in how people communicate in the conflict. In Germany, for example, the exchange of views is welcome and it is supported by the corporate culture by the application of the so-called healthy arguing culture (gesunde Streitkultur), but a quarrel at work in China is absolutely not tolerated in terms of national culture. This means that the legitimization function of culture allows the acceptance of certain conduct. Culture manifests itself in communication and communication is a management tool. A manager should not only have a clear idea of the content, but also the ways of communication, to preclude the emergence of negative reactions in the subordinates. An example of the communication-cultural paradox is the corporate culture value in Germany where the supervisor is expected to treat the subordinates equally, and the Slovak national culture where the great distance to power is deeply rooted and the supervisor is expected to maintain a certain distance, giving rise to cultural interference, which should eliminate the suggestions to optimize the crisis management communication processes.

According to Rosenstiel and Nerdinger (2011), social conflicts within and between the groups at work can be defined as positive or negative according to the relative scientific perspective. Organizational psychologists perceive the social conflicts between the people in economic practice rather negatively because a working man is the object of their research. The fact that conflicts are often burdensome means that they often reduce productivity and overall performance. Sociologists perceive social conflicts at work a little more positively because they see them through social systems and structures that are cleared in conflict resolution (von Rosenstiel et al., 2011, p. 305). Ngoh Tiong Tan (2012) defines conflict in the cultural context as follows: *“Conflict is a part of life an ... routinely deal with it, be it within a family, between people or groups, in organizations, or in the community. Differences are often the reason for conflict, though not necessarily. Diversity can also enrich relationships and communities. Cultural conflict and conflict resolution can present opportunities for change an interpersonal growth as well as enhance intergroup understanding”* (Tan, 2012, s. 128).

Various scientific disciplines, such as sociology, philosophy, psychology and anthropology, offer different interpretations of conflicts. The most veracious are the ones of psychological nature: conflicts arise because of the subjective perception of contradictions and take place in the people's minds and/or feelings (Hugo-Becker et

al., 2004, p. 113). In the course of communication, subconscious cognitive dissonance increases and manifests itself mostly nonverbally (facial expressions, gestures) or paraverbally (intensity and tenor of the voice), affecting subsequent social interaction.

Friedrich Glasl (2008) analyzed conflicts and crises. In his view, a social conflict involves the interaction of least two actants with irregularities in thinking, perception, feeling or actions in a way that at least one of them is appalled. The conflicts have three characteristics: 1) Non-compliance based on different values. 2) Personally touching – the emotional aspects of conflict. 3) Addressing the issue – points to an active, dynamic and expansive aspects of conflicts. The fact that conflicts have multiple actants (biased, observers, igniters, judges) makes them difficult to control (Glasl, 1994, p. 14).

Conflicts are inherent to human life, so in practical terms they can be regarded as normal and sometimes even necessary. Necessary because development and growth cannot be achieved without destroying and/or replacing the previous – this attitude, however, depends on the culture of the country. Furthermore, conflict situations cause burdensome feelings impacting, which have a negative impact on health, as statistically confirmed by numerous studies (Badura et al., 2010).

In recent decades we have noted huge changes in the companies due to the development and growth of the global market. The considerably more complex requirements for staff have opened the way for new and modern concepts of cooperation, which if not taken into account in crisis communication, may result in a further escalation of the conflicts.

2.1 New forms of cooperation as the cause of conflicts

Empowerment

According to George Schreyögg (2008), empowerment is defined as empowering within which the employee is entitled to individual decisions and expected to act in his/her own initiative, foresight and readiness to take responsibility (Schreyögg, 2008, p. 228). This increases the need for information exchange and cooperation with others in the company. This form of cooperation must be solely based on the person's own will and not be enforced by corporate rules. Here, a certain degree of diversity of possible cooperations can be assumed because interpersonal relationships form and are formed by work situations. It can also be assumed that the extension of powers in the workplace by introducing empowerment and thereby reducing the hierarchical positions increases the potential for conflict arising from the collaboration. The organizations accumulate the main themes of human existence mostly in a hidden form, such as the desire for recognition, privileges and power – and also the fear of rejection or failure on the other hand.

Comparison with others

The theory of social comparison is represented by Leon Festinger (1954) who dealt with cognitive dissonance in comparison with others. A person constantly compares himself/herself, either consciously or unconsciously, to others. His/her goals have an effect on who he/she compares to (Festinger, 1954). How social comparison unravels in the workplace? 1) communicatively, i.e. through statements and their content, and 2) symbolically, by means of status symbols. The outcome of social comparison with others leads to self-knowledge and/or own categorization by identifying the differences. Difference is followed by identity. It is natural that everyone is trying to win when comparing himself/herself with others (Klauer, 2008). However, social comparisons pave the way to internal conflicts because comparison may result in a personal

defeat. This may result in emotional dissonance, which is accompanied by negative feelings and manifests itself in communication (Watzlawick et al., 2011).

Emotional effects on humans

Organizations are constantly exposed to changes and experts agree that only the most agile survive. Man is naturally seeking stability – and not change. Change can be associated with the fear of failure, rivalry or failure when being confronted by novelties. According to Ansfried B. Weinert (2004), even technological progress and competitiveness of the organization bring various changes. For an organization to respond more quickly on the market, a tendency of enterprises to narrow the hierarchical structures has been observed in Germany in the recent years. Of course, the breakdown of hierarchies increases the exclusivity of the leading positions in the organization. This situation promotes competitiveness and rivalry in the workplace. Hugo-Becker and Becker (2004) recognize that organizational decisions, e.g. allocation of hierarchical positions, bonuses or declaration of public recognition for the achievements of someone, can cause emotional reactions, such as envy, in other employees (Hugo-Becker et al., 2004, p. 145). But even the mergers or introduction of new technologies bring about changes in the corporate culture and a certain degree of stress among the employees who are constantly confronted with the loss of jobs, changes in the job positions or standards in the company (Weinert, 2004, p. 300).

A defiant reaction of the employees, the so-called reactance, is a motivational impetus for the internal rejection of the novelties, and is primarily manifested in process changes (Landes & Steiner, 2013, p. 732). If reactance grows to mass proportions in a company, there is only a small step to a crisis. Resistance can be demonstrated in the workplace in various modern ways, such as absenteeism, which is defined as frequent or unjustified absence at work. A much more serious problem for an organization is the so-called presenteeism, which is defined as working while sick. When a person appears in the workplace and is unfit for work, he/she has lower productivity and makes more mistakes. Low concentration in the workplace often corresponds with dissonant human relations (Aronsson et al., 2000). Einarsen (1999) highlights the need to analyze the dimension of long-term psychological pressure and its permanent social consequences for the individual.

2.2 The cultural mode of conflict resolution

Communication is the basis for the dissemination of culture and cultural traditions, and conflict resolution depends not only the relevant technique, but also on the culture. Among others, culture also has the "legitimation" function, i.e. the cultural modes can be used to resolve and overcome conflicts. In other words, a given culture requires us to behave in a certain way. According to Hofstede (2005), culture is the collective programming of the mind. For example, rivalry is not desired in the Chinese collectivist culture, and therefore it is handled indirectly. The semantic meaning of competitiveness is "special admiration". Chinese culture is forcing the Chinese employees to transform the perceived rivalry in the course of communication into polite or even flattering words. In the Confucian collectivist culture of the country it serves to protect the speakers from conflicts (at least outwardly), with harmony at the forefront. In contrast, the German individualist culture requires a direct and open communication in the workplace. The reason is the thinking and actions in the companies, which aptly illustrates the Hofstede implicit organization model in Fig. 1.

Fig. 1: Implicit organization model

	Small power distance	Large power distance
Small uncertainty avoidance	Market (Denmark, Sweden, USA)	Family (Slovakia, China)
Great uncertainty avoidance	Machine (Germany)	Pyramid (Japan, Russia)

Source: own processing according to Hofstede et al., 2005, p. 243

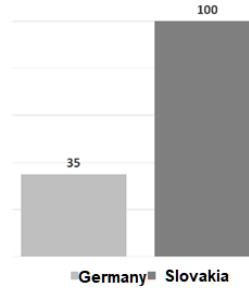
The figure shows the typical behavior in organizations as a result of cultural differentiation. Slovakia is in the field of “family” where values other than those in Germany are dominant. Germany is in the field of “machine”. In the family, values such as harmony and acceptance of opinion of senior members (or the head of the family – the boss in the organizational context) are important, which presumes the avoidance of conflict. On the other hand, the most important aspect of a machine is that it works, and this is only possible if the failures or breakdowns (in the context of organizational conflicts) are immediately addressed.

Edgar H. Schein (2010) postulates that the view of the corporate culture allows us to better understand the arising conflicts and even “understand” the rebellion against changes (Schein, 2010, p. 178). Karl Eibl (2009) asks the following question from the evolutionary/biological perspective: When a person cannot go beyond his/her genetic disposition, i.e. when he/she is limited by nature, can these shortcomings be compensated by culture? Perhaps the answer is a “yes”: by means of communication. Communication is an anthropological constant, but anthropological constants also include aggressiveness and conflicts. Communication as part of the culture is essential and indispensable for conflict resolution.

Eibl (2009) points to the need to look at culture as a mediator between nature and the individual. Culture is forcing an individual into a corset: If there were no culture, each individual could freely use and satisfy his/her affectations, inclinations and motivations. From the perspective of nature, human beings have a tendency to conflict because of the perpetual struggle for scarce resources, such as the leadership positions in the workplace. Therefore, a person as an individual has an inherent and continuous conflict with the culture. The existence of conflicts is not a coincidence.

During the evolution of human socialization a hierarchy was used, which helps people to solve conflicts. A hierarchy ensures social order in each culture (Happel 2017). Examples include the considerations of the Chinese philosopher Confucius (orig. Kong Fu Ze): seniors stand above juniors; men over women; fathers over sons; older brothers over younger; officers over farmers; bosses over employees, and these notions shape the Chinese culture to this day (Hofstede & Hofstede, 2005, p. 64). In countries such as Slovakia, Germany and China the relations between superiors and subordinates in the workplace differ and they are determined by national culture. In all three countries, the hierarchy is present, but manifests itself in a different form (Stemplinger et al., 2005).

The hierarchical organization is related to power – the privilege associated with a certain position in the structure of corporate hierarchy. Hofstede (2005) identified six cultural dimensions in the structure of an organization, which may be used to measure the national dimension by Power Distance, and express it numerically. The highest possible score on the scale is 100, and it provides information on the dependency of relationships in the workplace (Hofstede et al., 2005).

Fig. 2: National cultural dimension - Power Distance (PDI)

Source:<https://www.hofstede-insights.com/product/compare-countries/>, accessed on 22.11.2018

Fig. 2 shows the situation in Slovakia and Germany in Power Distance (Power Distance Index), i.e. to what extent is inequality in the distribution of power accepted in society. A high score on the scale indicates that the less powerful individuals accept the unequally distributed power (Slovakia = 100 out of 100). A low score indicates that power is evenly distributed (Germany = 35 out of 100). In Germany, a supervisor is likely to be perceived as a “primus inter pares” (first among equal). This means that he/she takes into account the opinions of his/her subordinates, and defines himself/herself on their level – as their coach. And adjusts his/her communication accordingly. It can be inferred from the above that hierarchy is merely functional in the German culture and it is not an instrument of demonstration of power in the workplace (Mochtarova 2000, p. 23). Taking into account the implicit model of organization it can be concluded that the “machine” mentality in the German corporate culture is congruent with the behavior of the executives – readiness to resolve conflicts without emotions. When organizational changes are introduced, such as empowerment in German companies, the implementation of this form of cooperation in Slovakia is almost impossible and a conflict between the Slovak managers and their subordinates may easily erupt. The cultural values stand in the way – both on behalf of the superiors (possible reactance regarding the loss and/or limitation of power) and subordinates (possible reactance to assume the responsibility that has been so far carried by the superior). One does not perceive his/her own culture, and is possibly “blind” to his/her cultural eye. Only a confrontation with another different culture provides a differentiated view of his/her own (Thomas, 1993, p. 381). The Slovak managers operating under the German corporate culture are facing a considerable challenge to reconcile the conflicting values and communicate them optimally.

Communication reflects the spirit of society and the behavior of an individual is largely affected by his/her cultural circumstances (Gunkel, 2011, p. 380). Dowling et al. (2008) puts a great emphasis on the so-called “cultural shock” in the context of internationalist companies – the attitudes, values and norms are very different between the two cultures: „An important characteristic of culture is that it is so subtle a process that one is not always conscious of its effect on values, attitudes and behaviors. One usually has to be confronted with a different culture in order to fully appreciate this effect“ (Dowling et al., 2008, s. 10).

People’s expectations on the environment and society are closely linked to communication and culture. These expectations vary depending on the cultural context they originated in. In the international companies, the national values of their subsidiaries in the country of operation are dominant (Karten, 2004, p. 72). The ideas and expectations of German parent companies regarding the communication in the company may therefore be different from the

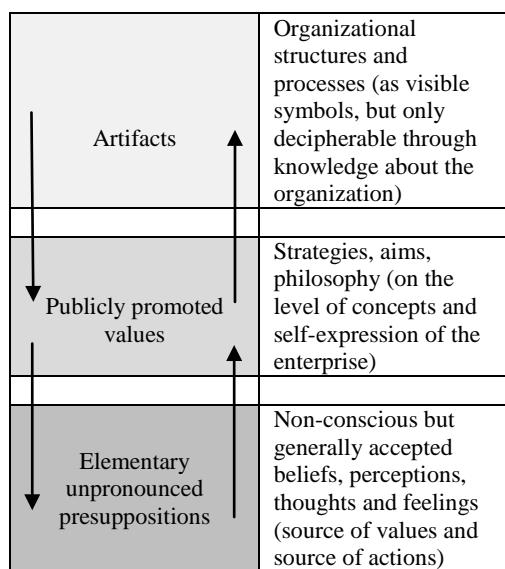
ideas and expectations of its subsidiaries in Slovakia. To enrich the negotiation skills between the two countries the cultural interference in communication needs to be identified, which contributes to the optimization of communication processes between the trading partners.

3. COMMUNICATION AS AN EXPRESSION OF CULTURE

According to Hofstede et al. (2005) culture is learned and not inherited, dynamically self-modifying and not statically stable, and always collective, yet lived at the individual level. Culture directs the collective behavioral norms, which are customary in social intercourse.

According to Edgar H. Schein's model (2010), each corporate culture is incorporated into the national culture of the country of operation. This means that based on the assumptions and beliefs of its founders, executives and employees, the company reflects the deeper assumptions of national culture (own translation: Schein, 2010, p. 60). According to Schein, corporate culture can be seen as follows: *"The culture of a group can now be defined as a pattern of shared basic assumptions that was learned by a group as it solved its problems of external adaptation and internal integration, that has worked well enough to be considered valid and, therefore, to be taught to new members as the correct way to perceive, think, and feel in relation to those problems"* (Schein, 2004, s. 17).

Fig. 3: Three levels of corporate culture

Source: (own processing from Schein, 2010, p. 31)

Fig. 3 shows the level of corporate culture, which point to its depth, width and stability. Culture cannot be easily changed, but it can be observed and partially deciphered and interpreted, however, it is impossible to fully understand it (Schein, 2010, p. 40).

According to Neubauer (2003), corporate culture is a "set of shared ideas, values and norms that have been developed to overcome the problems in an organization ... and that have proven so effective that they are passed on to the new members of the organization to make them perceive, think, feel and act accordingly" (own translation from Neubauer 2003, p. 22). This transfer to the new members of the organization, subject to acceptance, ensures their social compatibility.

3.1 Cultural dimensions

Cultural dimensions and standards aim to highlight the stereotypes in the behavior of one culture, diversity of behavior in different cultures, their understanding and compliance thereto. In the following section, we will present two empirical studies on culture: Hofstede's and Trompenaars'.

A. Cultural dimensions are aptly described by Hofstede (2005) in his organizational model in Fig. 4.

Fig. 4: Cultural dimensions according to Hofstede

Source: <https://www.hofstede-insights.com/product/compare-countries/>

Power distance

The Power Distance cultural dimension shows us to what degree society expects or accepts the diversity in its institutions and organizations. According to Gunkel (2011, p. 381), this dimension refers to the degree of centralization of decision-making, which means that the countries with a large Power Distance expect centralized decisions – in contrast, the countries with a small power distance are typical for the acceptance of decentralized decisions.

Slovakia shows the highest score in the Power Distance dimension as a nation (Hofstede & Hofstede, 2005, p. 43). The chief executive has a dominant position in the workplace and the subordinates accept it. On the other hand, a great Power Distance also brings a certain degree of responsibility of the chief executive for his/her subordinates. Hofstede's Power Distance can be critically interpreted through a deeper insight into the source of this power. This means that Hofstede does not address the source of this power: it is political power, the power of information, or rather family relations or connections?

Individualism vs. collectivism

This dimension refers to the degree of preference to take care of oneself and his/her immediate family, or to commit to a greater team of people or close or more distant family members. In a work scenario, it can be seen that the employees who prefer individualistic values are more successful in an individualist work tasks, and on the other hand, the employees preferring collectivist values are more successful in teamwork.

Individualism and collectivism are the two sides of the same coin: if individualism prevails, collectivism is low. Individualism manifests itself through own decisions without consulting others, by living the preferred lifestyle regardless of others, but also by taking full responsibility for own life. Collectivism is characterized by following the group norms, such as the family contexts and delegation of responsibility for oneself to the church, faith or employer. In collectivist cultures, the avoidance of social conflicts due to the possible loss of protection of the group as a result of the conflict. This aspect should be taken into account in the dissertation project when making proposals for optimizing the communication processes.

Masculinity vs. femininity

In the countries with prevalent masculine values in the national dimension the traits such as the ability to enforce one's views, competitiveness and materialism, are esteemed and cherished. In contrast, in the countries with feminine values, interpersonal relationships and the quality of life prevail. In the masculine culture workplaces, it is manifested through a strong emphasis on the security associated with financial expression and interesting work activities. In contrast, the feminine cultures prefer the values such as human relations and working conditions.

Uncertainty avoidance

This dimension refers to the degree of seriousness, which society gives to the values such as stability, security and prognosis. It is reflected on the organizational level in the countries with a high score in this national dimension by establishing formal rules for controlling and structuring the work activities. This also includes operational tasks and responsibility. Avoidance of uncertainty reflects the extent of the necessity to control the future. A high degree of uncertainty avoidance focuses on general rules, and the laws are accepted. A change is seen as a threat with associated risks. In contrast, a low degree of uncertainty avoidance views changes as a chance and not a risk. In countries with low uncertainty avoidance people frequently change employers and professions.

Short-term vs. long-term orientation

This cultural dimension expresses the amount of planning in society. In the short-term orientation, the past and present is important – in the long-term orientation, the future, traditions and rituals are important. In the work context, it is manifested through the nature of employment relationships: The cultures with a short-term orientation are focused on short-term results, and cultures with a long-term orientation are focused on building good business relationships, market position, and especially sustainability.

Modulation of affects

This national dimension expresses the range, i.e. the ability to coordinate impulsive behavior. It shows to what extent it is acceptable to openly show human emotions. A low score on the scale indicates a very strong control of human emotions in public. China can be taken as an example – the non-verbal aspects, such as facial expressions and gestures, are almost absent in communication. In public, it is reflected through prudent and discreet demeanor (Hofstede et al., 2005, 2017).

B. Cultural dimensions according to Trompenaars

Trompenaars accommodates culture as a dynamic process of solutions to human problems in three areas: human relations, understanding of time and nature. Based on the works of Hofstede and Hall, he developed the theory of analysis of cultural differences. In the 1980s, Trompenaars conducted a study with 15,000 employees in various hierarchies in 28 countries (Trompenaars, 1993) and extended it in the early 1990s to add further 15,000 questionnaires. He identified five cultural dimensions, however, these were deviating from Hofstede. These values were aptly summarized by Gunkel (2011, p. 385):

Universalism vs. particularism

Universalism refers to the social code. It is assumed that what is good and right should be defined and used at all times. Particularistic values are concentrated on the use of specific connections and relationships - social code is not relevant here. Therefore, particularistic culture do not recognize one set way only, but they are tolerant to other approaches, and those related to families stand at the forefront.

Individualism vs. communitarianism

This dimension explains the extent to which individuals are perceived as members of a group. Individualistic cultures prefer the ideas and development of the individual while the communitarian cultures favor the community with the possibility of developing many.

Neutrality vs. emotionality

The neutrality vs. emotionality cultural dimension shows the point in which emotion is expressed in social interaction. In neutral cultures, the interpersonal relationships are therefore more objective and distanced.

Specificity vs. diffusion

Diffuse cultures prefer real personal relationships in the workplace. In the specific cultures, the relations between business partners depend on the situation and are mostly regulated by contracts.

Achievement vs. ascription

In cultures where performance is valued, reports on the employee's previous successes are preferred. In cultures where ascription and lineage play an important role, one's status is secured rather through tribal relations, social status, gender or age.

Trompenaars later added two more cultural dimensions to the above: *Seriality vs. Parallelism (Sequential time vs. synchronous time)*, which reflect the treatment of time in a particular culture, i.e. events occurring sequentially/consecutively or synchronously/concurrently. For example, the work processes are sequential in Germany and simultaneous in China. *Internal vs. outer direction* reflects the treatment of nature, and especially the interference into the environment either through control or cooperation (Gunkel, 2011, p. 385).

C. Cultural dimensions according to Hall

A research into nonverbal communication in connection with intercultural management was conducted by Edward T. Hall who had expert interviews with over 180 senior executives over a period of two decades, seeking an answer to the research question: How much communication is enough? Given the communication context, he distinguishes between low and high cultural context (Hall et al., 1990, p. 6). In the high-context culture, everything related to the unspoken moods and gestures associated with the communication process is essential in addition to the spoken word. In contrast, in the low-context culture, it is necessary to communicate more extensively and even express the moods and gestures because the relevant society is not collective, and it requires a deeper explanation for the recipient to better understand the message. Explicit communication is thus based on the division between work and private relationships (Gunkel, 2011, p. 380). Similarly, Hall identifies the idea of space and time as cultural dimensions that vary depending on the western/northern and eastern/southern mentality. In the western cultures, the notion of time is linear, much is planned in advance, and the set time is respected. In contrast, in Eastern cultures, time flexibility and personal contacts are preferred, and timeliness does not play a very important role. Hall and Hall (1990) distinguish between western and eastern mentality in the workplace, which is demonstrated in the speed and manner of exchange of information as follows: *"In high-context cultures, interpersonal contacts take precedence over everything else; wherever people are spatially involved with each other, information flows freely. In business, executives do not seal themselves off behind secretaries and closed doors; in fact in Japan senior executives may even share offices so that each person knows as much about the entire base of operations as possible, and in France an executive will have ties to a centrally located bureau chief to keep a finger on the pulse of information flow. In these cultures most people are already highly*

contexted and therefore don't need to be briefed in much detail for each transaction ..." (Hall et al., 1990, p. 23)

3.2 Culture, values and conflicts

According to Neubauer (2003, p. 63), values are a normative and moral anchor in an individual that guide his/her behavior in a particular situation – personal values decide what is right and wrong. Frey et al. (2016, p. 314) describe the problem between the mediation of values and their anchoring in human behavior, which can eventually lead to internal conflicts in an individual. The conflicts surface through communication, and they lead to disharmony in social interaction. There is a certain discrepancy between the proclamation of values and actual behavior, that is, between words and actions. Nevertheless, people are trying to behave according to their values and, following Frey (2016), certain variables complicate and/or aggravate the transformation between the professed values and actual behavior.

The values that are valid in one culture vary from those in other cultures, which is reflected in behavior. Intercultural competence is one of the key competences for the employees of international corporations – a knowledge of what values are preferred in which culture in order to adequately approach the other mentality. Through sensible perception, intercultural competence helps us to convey this knowledge into an adequate behavior towards the foreign culture (Frey et al., 2016, p. 314).

Conflicts between the communication aim and professed values
People are in permanent conflict with themselves because the values overlap in communication, so there is a conflict between the transparent and diplomatic communication. It can be concluded that the values are mutually exclusive in their extreme forms. A paradoxical situation occurs, for example, when someone truly appreciates another person but cannot always communicate everything honestly and openly. This means that the values are variable and dependent on the interlocutor and the situation – sometimes they are foregrounded or they remain on the periphery (Frey et al., 2016, p. 315).

In the organizational context, this can be to some extent understood as a micropolitical procedure, which has a rather negative effect on social interaction.

Conflicts in an organization may also be formed because of the inconsistency between self-evaluation and evaluation of others. It can be explained by the social phenomenon of observation of the proclaimed vs. lived values, which results in hybrid behavior in the workplace. Hybrid behavior means to behave differently – according to the situation. A high percentage of employees always think higher of themselves than the others (Frey et al., 2016, p. 315). As a result, the result of self-assessment is not identical to the result of the assessment of others. If an executive judges himself/herself as credible but the subordinates rate him/her as unreliable, this situation may be interpreted as variable: who the executive interacted with and under what conditions (alone or in the presence of the team). To better assess the behavior of others, one needs to be familiar with these circumstances.

The "living" of certain values is often enforced only when people feel they are being observed. From a psychological standpoint, it can be concluded that anonymity is a kind of protective equipment against the sanctions, and persons are able to act otherwise, i.e. far beyond the definition of their own values. Empirical studies show that people act more egoistically knowing their behavior remains hidden – and only if their behavior and/or actions is clearly revealed

do they act according to the values (Diener 1979; Zimbardo 1970, quoted from Frey et al., 2016, p. 317).

The living of own values is threatened when, for example, a culture of individual successes prevails in the organizational context, in which the stronger wins. This particularly concerns getting even greater power and strategic use of the situations to enforce individual goals – even when the circumstances damage others. There are corporate cultures in which the tactics of micropolitical negotiations are supported in order to increase the productivity through the rivalry of colleagues. These socialization processes in the workplace cause a discrepancy in living the values: it is not possible to live the values, such as fairness or cooperation, in the workplace even though these values are preferred private lives. It can be explained by the defense mechanisms in the context of interactions where people often react by intentionally betraying their own values. The need for self-defense is manifested in reciprocal practices "tit for tat", the idea of which is originally based on a positive cooperative strategy in organizational contexts (Axelrod 2005, quoted from Freya et al., 2016, p. 317). However, this practice contributes to the reduction of cognitive dissonances by legitimizing the (sometimes selfish) behavior if only a reaction is given.

4. CRISIS STRATEGY AND COMMUNICATION – AN INSTRUMENT OF CONFLICT RESOLUTION IN AN ORGANIZATION

So how should we prevent and deal with the crisis in an organization that arises suddenly and unexpectedly? We are aided by the crisis strategy and a previously prepared emergency plan. This should include a procedure for the affected and interested parties, which includes the role and function of a spokesperson, other presenters, and competent persons from senior management of the company, and/or the main representatives of the office, institution etc. When the crisis communication is also viewed as an integral part of relationships with the public, it is recommended that the following 5 steps discussed at length by Svoboda (2009) be respected.

1. Analyze the crisis situation.
2. Prepare a detailed plan for crisis communication.
3. Choose appropriate topic presenters.
4. Choose suitable communication channels.
5. Provide training to presenters to cope with the crisis.

4.1 Coombs SCCT model in the process of crisis communication

There are many different theories and models that can be used in a crisis. We decided to further describe the process based on the Coombs model (Situational Crisis Communication Theory - SCCT). The Situational Crisis Communication Theory (SCCT) is an experimentally tested analytical framework for the study of crisis communication. It consists of three main parts: typology of crisis situations, typology of response strategies to the crisis, and the mechanism for adaptation of the response strategies to a crisis (Coombs, 2006). It allows us to determine how to maximize the protection of the reputation and good name of an organization by means of crisis communication (Coombs, 2007a). The theory describes how the key aspects of the crisis affect the perception of the organization's reputation. Based on this, the theory formulates empirically tested recommendations to select the most appropriate response strategy to the crisis (see Fig. 5).

This theory can be applied to any type of organization. The theory of crisis communication suggests that an effective emergency response depends on the assessment of the situation and the

associated threats to reputation (Holdsworth, 2014). SCCT understands “reputation” as an aggregate score that the stakeholders give based on how the organization meets their expectations based on its previous behavior (Coombs, 2007b).

Fig. 5 Model of crisis situation according to Situational Crisis Communication Theory

Source: Coombs, T. W. 2007a. Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding, Second Edition, Thousand Oaks: SAGE Publications.

The crisis poses a threat to the reputation of an organization as it affects a wide range of stakeholder groups and gives them a reason to think low of the organization. The concept of reputational capital is the conceptualization of reputation and its threats, i.e. the rate of quality of the relationships that the organization built with its stakeholders and the opinion they have of the company and its brand (Fombrun – Van Riel, 2004). An organization with a solid original reputation and/or higher initial amounts of reputational capital has more reputational capital to spend in a crisis than an organization with a neutral or bad reputation before the onset of the crisis, and therefore it manages to overcome the crisis more easily. The negative reputation of an organization leads to negative behavior intentions of the stakeholders against it.

The first step in this theory is to identify the type of crisis. The STTC provides twelve types of crises divided into three groupings, which vary by the degree of responsibility that the stakeholders attribute to an organization for the crisis:

1. Victim – the organization is seen as a victim of the crisis and has little or no attributed responsibility and mild reputational threats.
2. Accident – the crisis is seen as a random event, i.e. the actions of the organization were unintentional, and only minimal responsibility is attributed to the organization.
3. Intention – includes the crises that the organization could have prevented and are caused by a deliberate immoral and/or illegal conduct with a strong attribution of responsibility (Coombs – Holladay, 2002).

The second step is to define the response strategies to the crisis. Their aim is to correct the reputation of the organization, limit the negative impact of the crisis and avoid negative behavioral intentions (Coombs, 2007b). These strategies describe what the crisis staff should do and communicate in response to the crisis. They are sorted according to the degree of acceptance of responsibility by the organization, and they are also grouped into three groups: deny crisis response strategies, diminish crisis response strategies and rebuild crisis response strategies. These primary strategies are complemented by secondary supporting strategies:

A. Primary crisis response strategies:

1. Strategies to deny the responsibility:

- a) *Attack the accuser* – confrontation of persons or groups claiming that the organization is facing a problem. The response may include a threat of legal action.
- b) *Denial* – a claim that the crisis does not exist, or that the organization did not carry out the actions leading to the crisis.
- c) *Transfer of responsibility (scapegoat)* – a person or group outside the organization is blamed for the crisis.

2. Strategies to diminish the responsibility:

- a) *Excuse* – denial of the organization's intention to cause damage or a claim that it could not have influenced the circumstances that led to the crisis.
- b) *Justification* – an effort to minimize the perceived damage caused by the crisis.

3. Strategies to rebuild trust:

- a) *Compensation* – an organization offers money or other compensation to the victims of the crisis.
- b) *Apology* – is divided into full or partial. Full apology constitutes the acceptance of responsibility for the crisis, an expression of concern and regret over the crisis. Partial apology is only an expression of interest to address the crisis and show regret over the events. The selection of either variant depends on the ensuing legal response.

B. Secondary crisis response strategies:

1. Strategies to bolster reputation:

- a) *Reminder* – a reminder of past good works of the organization.
- b) *Ingratiation* – recognizing the contribution of the stakeholders to resolve the crisis.
- c) *Victimage* – the stakeholders are reminded that the organization is a victim of the crisis (Coombs, 2007a).

In addition to the rules for determining the content of crisis response SCCT also provides advice on its form. These can be summarized in a few concise rules. The initial response to the crisis must come as quickly as possible. The response must be factually accurate and consistent between the spokespersons of the organization. Public safety must be a top priority. SCCT also recommends using all available information channels for the organization to express interest and/or sympathy for the victims of the crisis (Coombs, 2007c).

4.2 The role of management in crisis communication

The organizations have been recently subject to the requirement for the so-called agility and agile management that can flexibly respond to crisis situations. Agility is seen in the organizational context as an essential factor for maintaining competitiveness and survival of the organization. According to Hofert (2016), agile organizations are demonstrably significantly more successful than the non-agile ones. Agility is understood as speed, flexibility and proactive adaptation to change. The ever-accelerating development of new technologies and digitization increases the complexity and uncertainty in enterprises (Hofert 2016). According to Nowotny (2016, p. 62), agility means anticipating change, generating confidence, initiating activities and liberalizing thinking. An agile mindset should be the

best starting point: away from profitable thinking (Shareholder Value) and closer to meaningfulness (Corporate Social Responsibility), away from hierarchical structures and closer to the network of contacts – and in terms of management philosophy – away from controlling and closer to empowerment, strategically away from long-term planning and closer to flexible testing – and in terms of communication – away from closeness and closer to transparency (Nowotny, 2016, p. 364).

Using the qualitative study conducted in 2016 in 15 organizations of various sizes through semi-structured interviews with 45 executives from management boards, human resources and specialist departments, the four main aspects defining agility were defined: 1) speed, 2) adaptation, 3) customer focus and 3) mobility (orig. Agiles Mindset). This last aspect is based on mutual respect in social interaction between the superiors and inferiors, and vigorous communication at the same level (www.haufe.de). Agile organizations require their employees to implement competencies such as self-management, learning, collaboration and anticipation. These requirements are based on the high degree of autonomy of employees. The role of personnel marketing is to display these values of agile organizations to hire only those employees whose personality allows working in agile environments. This means that expertise is not as important in agile organizations because it can be quickly compensated by training (quoted from Doege et al., 2019, p. 80). Also, the development of employees in agile organizations needs to take into account the degree of maturity of employees (e.g. is the employee a graduate or a person with 5 or 20 years of experience). Hierarchy is virtually absent, or if present, it is only reflected on one level of management. The most important component is interaction in the workplace, i.e. exchange of information among the colleagues, which is supported by retrospective. Hofert (2016, p. 105) understands retrospective as a moderated ex-post analysis of the work processes in accordance with the principle that every opinion is important and everyone gets a say. The establishment of such behavior in the corporate culture can be achieved through regular staff training on topics such as communication, conflicts, provision and receipt of feedback, decisions and cooperation (Hofert, 2016). If the executives embrace this agile approach to solving the crisis in an organization, there is a high chance that the crisis will be resolved effectively and for the benefit of all persons concerned.

5. SUMMARY

Globalization and digitization brings many challenges, including those related to communication. To ensure optimum communication, cooperation based on contextual thinking and actions is of key importance. A change of the cultural environment towards a more open and transparent communication and cooperation is decisive in this context (Mersiowsky et al., 2019, p. 328). When there are frictions between the highly normative standardized and flexible localized business culture, the aim of crisis communication is to identify the cultural interference components and incorporate the methods to reduce it into the emergency communication strategy.

The actual intercultural competence, such as the ability for isomorphic attribution (to know how to put oneself in the situation as it is experienced by the interlocutor), is not sufficient when the cooperation concerns international partners without feedback. If the communication flows do not reflect cultural sensitivity, they are not working properly, and cooperation without a conflict is not possible. Top management should also be prepared to deal with crisis situations resulting from a conflict of cultures. It can be assumed that incompatible cultural values can lead to cultural interference. Failure of adequate treatment of the leaders in a subsidiary by senior management – manifested by the lack of (inter)cultural sensibility –

can have unpleasant consequences for the enterprise: If a Slovak executive is compelled to enforce the corporate values from a foreign culture, which are potentially incompatible with the national values in Slovakia, it can result in a workplace crisis.

The use of the above theories and models in Slovakia could contribute to the optimization of communication processes in order to mitigate the impact of interaction risk factors at an international workplace.

Sources

1. Aronsson, G. – Gustafsson, K. – Dallner, M. 2000. Sick but yet at work. An empirical study of sickness presenteeism *In Journal of Epidemiology & Community Health*, 54, p. 502–509.
2. Aronson, E. – Wilson, T. – Akert, R. 2014. Sozialpsychologie. (8., aktualisierte Auflage). Hallbergmoos: Pearson. ISBN 978-3-86894-217-0. p. 678.
3. Badura, B. – Schröder, H. – Klose, J. – Macco, K. (Hrsg.) 2010. Fehlzeiten- Report 2010. Vielfalt managen: Gesundheit fördern – Potenziale nutzen. Zahlen, Daten, Analysen aus allen Branchen der Wirtschaft. Berlin Heidelberg: Springer. ISBN 978-3-642-12897-4. p. 491.
4. Bednář, V. – Jahodová, H. 2011. *Mediální komunikace pro management (Media Communication for Management)*. Prague: Grada, 2011. ISBN 978- 80- 247- 3629- 7.
5. Coombs, T.W. – Holladay S.J. 2002. Helping Crisis Managers Protect Reputational Assets: Initial Tests of the Situational Crisis Communication Theory *In Management Communication Quarterly*, Issue 16, no. 2, p. 165-186.
6. Coombs, T. W. 2006. The Protective Powers of Crisis Response Strategies *In Journal of Promotion Management*, issue 12, no. 3-4, p. 241-260.
7. Coombs, T. W. 2007a. Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding, Second Edition, Thousand Oaks: SAGE Publications.
8. Coombs, T. W. 2007b. Protecting Organization Reputations During a Crisis: The Development and Application of Situational Crisis Communication Theory *In Corporate Reputation Review*, issue 10, p. 163–176, [online], 2007 . Available at: <http://www.palgrave-journals.com/crr/journal/v10/n3/full_1550049a.html>.
9. Coombs, T.W. 2007c. Crisis Management and Communications *In Institute for Public Relations*. [online], 2007 Available at: <<http://www.instituteforpr.org/topics/crisismanagement-and-communications/>>.
10. Doege, I. – Thode, S. 2019. HR-Management in agilen Unternehmen – Ergebnisse einer explorativen Untersuchung. In: Markus H. Dahm & Stefan Thode (Hrsg.). Strategie und Transformation im digitalen Zeitalter. (77-90). Wiesbaden: Springer Gabler. p. 350. ISBN 978-3-658-22031-0.
11. Dowling, P.J. – Festing, M. – Engle, S.R.A.D. 2008. International Human Resource Management. Managing people in a multinational context. (Fifth Edition). SouthWestern. p. 368. ISBN: 978-1-84480-542-6.
12. Döring, N. – Bortz, J. 2016. Forschungsmethoden und Evaluation in den Sozial- und Humanwissenschaften. (5., vollständig überarbeitete, aktualisierte und erweiterte Auflage). Berlin Heidelberg: Springer. p. 1051. ISBN 978-3-642-41089-5.
13. Einarsen, S. 1999. The nature and causes of bullying at work. *International Journal of Manpower*, 20, 1/2, 16-27.
14. Esser, H. 2001. Soziologie. Spezielle Grundlagen. Band 6: Sinn und Kultur, Frankfurt am Main: Campus. p. 512. ISBN 3-593-36335-6.
15. Festinger, L. 1954. A theory of social comparison processes. Indianapolis: BobbsMerrill.

16. Fojcik, T. M. 2015. Ambidextrie und Unternehmenserfolg bei einem diskontinuierlichen Wandel. Eine empirische Analyse unter besonderer Berücksichtigung der Anpassung und Veränderung von Organisationsarchitekturen im Zeitablauf. Wiesbaden: Springer Gabler. p. 495. ISBN 978-3-658-09589-5.
17. Fombrun, Ch.J. – Van Riel, C.B.M. 2004. Fame & Fortune: How Successful Companies Build Winning Reputations. New York: FT Press, 2004.
18. Frey, D. – Graupmann, V. – Fladerer, M.P. 2016. Zum Problem der Wertevermittlung und der Umsetzung in Verhalten. In D. Frey, (Hrsg.). Psychologie der Werte. Von Achtsamkeit bis Zivilcourage – Basiswissen aus Psychologie und Philosophie. (307-319) Heidelberg: Springer. p. 325. ISBN 978-3-662-48013-7.
19. Glasl, F. 1994. Konfliktmanagement. Ein Handbuch zur Diagnose und Behandlung von Konflikten für Organisationen und ihre Berater. (4., vollständig überarbeitete Auflage). Bern: Haupt. p. 464. ISBN 3-258-04898-3.
20. Glasl, F. 2008. Konflikt Krise Katharsis und die Verwandlung des Doppelgängers. (2. Auflage). Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben. p. 133. ISBN 978-3-7725-2127-0.
21. Gunkel, M. 2011. Cultural Diversity. In R. Stock-Homburg & B. Wolff, (Hrsg.), Handbuch Strategisches Personalmanagement. (pp. 377-399). Wiesbaden: Gabler. p. 637. ISBN 978-3-8349-2510-7.
22. Hall, E. T. - Hall, M. R. 1990. Understanding Cultural Differences: Germans, French, and Americans. Yarmouth: Intercultural Press. p. 196. ISBN 0-933662-84-X.
23. Happel, H. 2017. Hierarchie als Chance. Für erfolgreiche Kommunikation und Kooperation in Team und Organisation. Wiesbaden: Springer. 217 p. ISBN 978-3-658-15788-3.
24. Hofert, S. 2016. Agiler führen. Einfache Maßnahmen für bessere Teamarbeit, mehr Leistung und höhere Kreativität. Wiesbaden: Springer Gabler. p. 272. ISBN 978-3-65812756-5.
25. Hofstede, G. - Hofstede, G. J. 2005. Cultures and Organizations. Software of the Mind. New York: McGraw-Hill. 434 p. ISBN 0-07-143959-5.
26. Hofstede, G. - Hofstede, G. J. – Minkow, M. 2017. Lokales Denken, globales Handeln. Interkulturelle Zusammenarbeit und globales Management. (6., vollständig überarbeitete und aktualisierte Auflage). München: dtv. p. 557. ISBN 978-3-423-50952-7.
27. Holdsworth, C. 2014. *Top 10 management models for your business #7: Situational crisis communication theory*, Timothy Coombs (1995) [online], 2014. Available at: <<http://www.infideas.com/top-10-management-models-for-your-business-7-situational-crisis-communication-theory/>>.
28. Hugo-Becker, A. – Becker, H. 2004. Psychologisches Konfliktmanagement. Menschenkenntnis. Konfliktfähigkeit. Kooperation. (4. Auflage). München: dtv. p. 407. ISBN 3-423-05829-3.
29. Karten, N. 2004. Vom Umgang mit Erwartungen. Wie man Kunden begreift, die alles wollen und das besser, schneller, sofort! mitp: Bonn. p. 263. ISBN 3-8266-1463-1.
30. Klauer, K. CH. 2008. Soziale Kategorisierung und Stereotypisierung. In L. E. Petersen & B. Six (Hrsg.), Stereotype, Vorurteile und soziale Diskriminierung. Theorien, Befunde und Interventionen (p. 23-32). Weinheim Basel: Beltz.
31. Landes, M. - Steiner, E. 2013. Psychologische Auswirkungen von Change Prozessen: Widerstände, Emotionen, Veränderungsbereitschaft und Implikationen für Führungskräfte. In M. Landes & E. Steiner (Hrsg.). Psychologie der Wirtschaft. (723-750). Wiesbaden: Springer. 933 p. ISBN 978-3-531-18077-9.
32. Miženková, L. et al. 2010. Zvládanie stresu v práci zdravotníckeho záchrannára (Stress management in health rescuers), In *Cesta k profesionálnemu ošetrovateľství V*. Collection of papers. Opava: Silesian University in Opava, 2010. pp. 194-198.
33. Mersiowsky, I. - Bösch, U. - Feigenbutz, G. 2019. Wertschöpfungskettenorientierte Betrachtung der Digitalisierung im Mittelstand. In: Markus H. Dahm & Stefan Thode (Hrsg.). Strategie und Transformation im digitalen Zeitalter. (327-347). Wiesbaden: Springer Gabler. 350 p. ISBN 978-3-658-22031-0.
34. Mochtarova, M. 2000. Erfolgreiche Geschäfte im östlichen Mitteleuropa. Polen, Tschechien, Ungarn. Heidelberg: Springer. p. 188. ISBN 3-540-67211-7.
35. Neubauer, W. 2003. Organisationskultur. Stuttgart: Kohlhammer. p. 194. ISBN 3-17017402-9.
36. Nowotny, V. 2016. Agile Unternehmen. Nur was sich bewegt, kann sich verbessern. (2. Auflage). BisinessVillage: Göttingen. p. 391. ISBN 978-3-86980-330-2.
37. Schein, E. H. 2004. Organizational Culture and Leadership. (3rd Edition). San Francisco: Jossey-Bass. p. 464. ISBN 0-7879-6845-5.
38. Schein, E. H. 2010. Organisationskultur. The Ed Schein Corporate Culture Survival Guide. (3. Auflage). Bergisch Gladbach: EHP-Edition Humanistische Psychologie. p. 180. ISBN 978-3-89797-014-4.
39. Schreyögg, G. 2008. Organisation. Grundlagen moderner Organisationsgestaltung. (5., vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage). Wiesbaden: Gabler. p. 515. ISBN 9783-8349-0703-5.
40. Svoboda, V. 2009. *Public relations – moderně a účinně*. 2nd updated and reviewed edition Prague: Grada Publishing, a.s., 2009. 240 p.
41. Tan, N. T. 2012. Cultural Conflict and Conflict Resolution. In L. M. Healy & R. J. Link (Eds.). Handbook of International Social Work. Human Rights, Development, and the Global Profession. (128-133). New York: Oxford University Press. p. 534. ISBN 978-019-533361-9.
42. Thomas, A. 1993. Kulturvergleichende Psychologie. Eine Einführung. Göttingen: Hogrefe.
43. Von Rosenstiel, L. 2009. Grundlagen der Führung. In L. von Rosenstiel, E. Regnet & M. E. Domsch (Hrsg.), Führung von Mitarbeitern. Handbuch für erfolgreiches Personalmanagement (p. 3-27). (6., überarbeitete Auflage). Stuttgart: Schäffer-Poeschel.
44. Vymětal, Š. 2009. *Krizová komunikace a komunikace rizika* (Crisis communication and communication of risks). Prague: Grada Publishing a.s., 2009. 176 p.
45. Watzlawick, P. - Beavin, J. H. - Jackson, D. D. 2011. Menschliche Kommunikation. Formen Störungen Paradoxien (12., unveränderte Auflage). Bern: Huber. p. 322. ISBN 978-3-456-84970-6.
46. Weinert, A. B. 2004. Organisations- und Personalpsychologie. (5., vollständig überarbeitete Auflage). Weinheim: Beltz. p. 831. ISBN 3-621-27490-1.
47. Yin, R. K. 2015. Qualitative Research from Start to Finish. (Second Edition). New York: The Guilford Press. p. 386. ISBN 978-1-4625-1797-8.

The effect of sensory marketing from the perspective of neuromarketing

Pavel Rosenlacher¹

Jaromír Tichý²

¹ University of Finance and Administration; Estonská 500, 101 00 Praha 10, Czech Republic; pavel.rosenlacher@vsfs.cz

² University of Finance and Administration; Estonská 500, 101 00 Praha 10, Czech Republic; jaromir.tichy@vsfs.cz

Grant: 7429/2020/05

Name of the Grant: Processing of visual stimuli by the consumer from the point of view of the eye tracking method

Subject: AN - Psychologie

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstract The aim of the survey was to find out by which sensory organ the most emotional reactions are evoked within the subjective evaluation of the product. The set goal was fulfilled by neuromarketing research with the help of several biomedical methods. This involved monitoring of brain activity using EEG, by which not only the emotional response was determined, but also the degree of attention that the respondent paid to the tested product. In addition to the EEG method, the respondents were monitored for skin surface temperature, cardiac activity – blood volume pulse (BVP) and galvanic skin resistance (GSR). The research also included a questionnaire survey, where respondents assessed using a numerical scale to what extent the tested product emotionally appealed to them. The neuromarketing data showed that the emotional reactions to the tested product were manifested by the visual and olfactory effects of the product. However, in the subsequent questionnaire evaluation after the end of data collection, the respondents perceived the tested product most emotionally through sight, smell and touch.

Key words Marketing, neuromarketing, sensory marketing, eye tracking, marketing communication

1. INTRODUCTION

In today's highly competitive marketing environment, it is very important for companies to be able to engage customers with their product and better understand their customers' needs. Based on this, there is an interest in combining cognitive neuroscience methods and consumer behaviour research (GOTO et al, 2019). It is possible to use neuromarketing as one of the relatively newer approaches. There is more talk about neuromarketing starting already in 2002 (MORIN, 2011), although some sources indicate the origin of the word neuromarketing in the 90s (GURGU, 2020). Basically, neuromarketing connects psychology, neuroscience and marketing (KHUSHABA, 2013). Neuromarketing „uses investigation of brain imaging and clinical psychology to discover what people think and feel when they look at prints, are exposed to messages from different brands, watch TV, shop, and browse internet, play video games or are trained in various activities“ (GURGU, 2020). Heart Rate (HR), electroencephalography (EEG), galvanic skin response (GSR) or Eye Tracking (NILASHI, 2020, Decision to Adopt Neuromarketing Techniques for Sustainable Product Marketing) are very often used as research methods in neuromarketing. Many of

these methods therefore have their origins in medicine (ZURAWICKI, 2011). Thanks to these methods, neuromarketing research can be used to monitor brain activity in situations such as the purchasing decision-making process, the evaluation of variants or the selection of variants (CHRISTIANSEN, 2016). Firms and marketers thus obtain much more objective data compared to classical marketing research on consumer psychological reactions (FORD, 2019).

2. MATERIALS AND METHODS

In As part of the neuromarketing survey itself, the sensory effect of the selected product on the respondents and their overall evaluation of the product were tested using selected neuroscience methods.

The product that served as a stimulus in the neuromarketing survey itself was warm, freshly brewed fruit tea, a product that is not expected to be never drunk by respondents and may be preferred regardless of the respondent's gender. The choice of tea was subject to several criteria. The first of the criteria was the colour of the tea, which must have been attractive and rich at first glance. Therefore, green and citrus teas, which have a faint colour, were discarded. Fruit teas that contain brightly coloured fruits were chosen, such as strawberries and raspberries, because they often have a rich and distinctive red colour. Another criterion was the taste, which should not be bitter, because it would narrow the circle of respondents who would like the tea, and so another criterion was that the tea should not contain rose hips. This might seem like a problem, as most teas, especially cheaper ones, contain it. Once fruit tea was chosen, it also had to taste fruity, and preferably like the fruit it contained. One of the last criteria was the smell. It had to be nice, but not extra strong. After analysing and evaluating these criteria, Dilmah raspberry tea was chosen (Dilmah Gourmet Raspberry black raspberry tea, composition: Ceylon black tea, raspberry aroma (3.8%), hygienic packaging 2g, 3 - 5 Minutes, manufacturer: Dilmah Ceylon Tea Company PLC, Sri Lanka). (DILMAH, 2020)

Given that this was an experimental survey, the sample of respondents consisted of a total of 10 respondents, namely high school students, of which 2 were boys and 8 girls. Students were selected on the basis of purposeful selection, where the respondents were selected by the authors of the study themselves. The addressed students were students of high school focused on teaching marketing. The students of this school were chosen mainly because

they are already aware of neuromarketing, so there was no risk associated with excessive stress in the experiment itself. The age range of respondents ranged from 16 to 17 years.

Data collection took place in two phases, where in the first phase the physiological responses of the respondents to the submitted stimulus (product) were monitored and in the second phase a short questioning related to the verbal evaluation of the stimulus took place. The first part of the survey was an experiment or a laboratory experiment, where several neuromarketing techniques were used for data collection. A Nexus-10 device and BioTrace+ software were used for data collection. Electroencephalography (EEG), skin galvanic resistance (GSR), skin surface temperature (TEMP), blood volume pulse (BVP) methods were used to collect neuromarketing data. As part of the EEG method monitoring brain activity, brain waves SMR, beta and gamma were monitored, while the placement of 4 measuring electrodes took place according to the international EEG methodology 10-20 at points Fp1, Fp2, Fp7 and Fp8 (SCHAFF, SHULTZ, 2009). The surface temperature of the skin was measured with an accuracy of a thousandth of a degree Celsius using a temperature sensor placed on the little finger of the non-dominant hand and the sensor was attached to the finger with a paper patch (JANSEN, BROEK, WESTERINK, 2010). The galvanic resistance of the skin was measured using two sensors attached with Velcro to the ring finger and the middle finger of the non-dominant hand (VECCHIATO, 2009). An overview of these methods, their placement on the respondent's body and the measuring sensors used is shown in Table 1 below.

Table 1: Overview of used methods

Method designation	Sensor (s)	Placement	Subject of measurement
GSR	2 sensors, Velcro	Ring finger and the middle finger of the non-dominant hand	Resistance of the skin
TEMP	Thermistor	Little finger of a non-dominant hand	Skin temperature
EEG	SMR BETA GAMMA	Electrodes (points: Fp1, FP2, FP7 a FP8)	Left frontal lobe
			Right frontal lobe
	SMR BETA GAMMA	Brain waves	
	Blood volume pulse BVP		Blood pulse
	Clip-on mechanism		

2.1 Data collection and measurement results

Data collection took place in the VŠFS Neuromarketing Laboratory in order to eliminate various undesirable phenomena and influences. We considered the disturbance of the respondent to a stimulating environment to be negative influences, at the same time it was possible to ensure the same conditions for all respondents in the laboratory, including, for example, lighting (ROSENLACHER, TICHÝ and SLAVÍKOVÁ, 2018). Students were invited to the laboratory individually so as not to come into contact with respondents who have just undergone data collection (TICHÝ, ROSENLACHER and MARŠÁLKOVÁ, 2017). The temperature of the tea served was also important, it should not be too high so that the respondent did not get burned during the tasting and it was pleasant to hold a mug in the hand. On the contrary, the tea should also not be cold, because it would not retain its taste and aroma. Therefore, a temperature between 54 ° C and 58 ° C was chosen, which w method designation as determined by pre-research with different tea temperatures. The whole laboratory experiment consisted of five phases, each one phase included exposure to one sense. At the beginning of the survey, instructions were given to each respondent and he was briefly acquainted with the course of data collection.

After connecting of all the necessary measuring sensors, a short time-lapse image of the sky was projected to the respondent using a projector, which was meant to calm him down and relieve his stress. At the same time, this was important mainly for later data processing, in which the data measured from the course of this rest mode were compared with the subsequent reactions to the sensory effects of the tested tea. The recording captured a cloudy sky and was 35 seconds long, and to determine the relatively rest state of the respondent, the last 3 seconds of the total footage were used for the calculation, when these 3 seconds were averaged for individual measured parameters (ROSENLACHER, TOMČÍK and BRŮNA, 2019).

At the end of the 35-second recording, inducing a state of rest, the respondent was blindfolded. This is so that it is possible to act individually on selected senses and so that the tested stimulus is not affected by sight and, for example, smell at the same time. In the first of the 5 phases, the respondent should smell the tea. According to the instructions given to him, the respondent should once take a deep sniff at the cup of tea that the interviewer put to his nose, but the respondent was not allowed to touch the cup. In the second phase, the respondent's taste was influenced, when he tasted the tea with the help of a straw, in order to avoid spilling the respondent because he was blindfolded. In the third phase, the hearing was affected, when a short sound recording was started with pouring tea into a mug, which lasted 9 seconds. The fourth phase was the tactile phase. The respondent took the mug in his hand, and his task was to evaluate its temperature within 3 seconds, whether it was adequate, too warm, or vice versa. This was followed by the last phase of the experiment, the visual phase, in which the respondent's eyes were untied and he had a few seconds for his eyesight to get used to the light again. Then a glass mug of tea was placed on the table and the respondent was instructed to inspect its colour. Throughout all 5 phases, the respondent's physiological reactions were monitored, see Table 1. After evaluation, the tea was taken from the room and all measuring sensors were removed from the respondent. An overview of the individual phases of sensory action is shown in Table 2. Each of the phases lasted a limited period of time to ensure comparable conditions, while the respondent was not informed of the specific duration of the phase, only after the expiry of the time interviewer informed that the evaluation of the stimulus was to end.

Table 2: Overview of data collection phases

Phase	Sense	Activity	Duration	Conditions	Evaluation item
1.	Smell	Sniffing the tea	2 seconds	Blindfolded eyes	The smell of tea
2.	Taste	Tasting the tea	4 seconds	Blindfolded eyes	The taste of tea
3.	Hearing	Listening to the recording (simulation of pouring tea)	9 seconds	Blindfolded eyes	Sound effect of the recording
4.	Touch	Holding a mug with tea in the hand	3 seconds	Blindfolded eyes	Tea temperature
5.	Sight	View of a glass mug with tea	3 seconds	Untied eyes	Tea colour

In addition to measuring the physiological reactions of the part, the survey also included the second part, namely personal questioning, which partly took place during the testing of tea, and partly after its completion. The survey was divided into two parts, in order to make it easier for the respondent to express precisely and correctly his emotional effects of the tested tea through the sense organs. Both parts were written down by the interviewer on a pre-prepared record sheet. In the first part, which took place at the same time as the laboratory experiment, evaluation scales were used. The questions were always related to the just completed sensory phase of the experiment, and the questions were asked using a scale from 1 to 10,

by which the emotional engagement of the stimulus was evaluated for each of the five phases of sensory action. A value of 10 meant the most intense emotional effect. This range was chosen so that the respondent could not mark the straight centre of the scale and thus choose a neutral position and attitude to the current phase of the experiment. Thus, the respondent evaluated the olfactory, then the taste, auditory, tactile and visual pleasantness of the tested tea, always immediately after the sensory action (see Table 2).

2.2 Data collection and survey results

In the second part of the survey, which took place only after the end of the collection of neuromarketing data, the so-called sequence scales were used, in which the cards were presented on the table. One human sense was written on each card and the cards were arranged according to the individual phases of the laboratory experiment - smell, taste, hearing, touch, sight. The respondent's task was to sort the individual human senses in descending order, according to their intensity, and how the individual sensory stimuli affected him more on the contrary less. The sequence scale in the form of printed cards was chosen for a simple reason, for the sake of clarity. Namely, when the respondent sees the cards with the individual senses, he is more likely to remember what he felt or saw when using each of the senses, than if we only ask him verbally. When evaluating the data, a value from 1 to 5 was assigned to each sense (5 = most emotionally impressive), according to the order determined by the individual respondents. For example, if a respondent identified olfactory as the sense that impressed him the most, he was assigned the number 5, for a better comparison with the first part of the survey, where the dominant result had the highest result. These columns were then evaluated for both parts of the survey using the mode, median and average functions. The results from both phases of the survey are shown in Table 3.

Table 3: Survey results

Senses	Rating scale - first part			Sequence scale - after the measurement		
	Average	Mode	Median	Average	Mode	Median
Smell	7,7	7	8	3,8	4	4
Taste	6,8	7	7	4	3	4
Hearing	5,8	5	5,5	2,1	1	1
Touch	7,4	10	8	2,1	2	2
Sight	7,8	7	8	2,6	2	2,5

From the table above, it is possible to read, by comparing the individual functions, which sense was emotionally most impressive when evaluating the individual scales. The table shows data from both, the first part of the survey (10-point scale), which took place during neuromarketing data collection, and it contains data from the final survey (5-point scale). The data shown in Table 3 show that taste and smell were identified as the most emotionally impressive senses in the subsequent questioning without the presence of the tested product. However, from the survey carried out during the operation of the product, sight, smell and touch were identified as the most impressive sense. The difference in order and evaluation may be affected by the effect of rationality in the second, subsequent phase of the questionnaire, which no longer took place immediately after the effect of the product. It is thus clear that the evaluation of the product is influenced by rationality and the resulting evaluation may differ from the immediate reactions.

During the monitoring of physiological functions, 1 152 216 statistically processable data were collected, and this information was processed using the SPSS Statistica program. Initially, before all data processing, all data was exported from BioTrace + software to SPSS Statistica. It was chosen because of the huge number of features it offers, which made the data processing process easier and saved a lot of time. In the case of EEG data processing, the values of

brain waves SMR and beta representing the level of attention of the respondent and brain wave gamma presenting emotional manifestations were merged (ROSENLACHER, TICHÝ and TOMČÍK, 2016). In general, however, during data processing, the value of the respondent's rest state was first determined by monitoring up to the last 3 seconds of the time-lapse image of the sky, where the greatest calming was expected since the image was started. These quiescent values were compared separately for each respondent with their measured data from the course of tea testing. Thanks to this, it was possible to determine by what percentage the physiological reactions of the respondents changed during the sensory action of tea compared to their resting state. The table below shows the average values for all respondents.

Table 4: Questioning results

Senses	GSR	TEMP	EEG		BVP	Data average
			attention	emotion		
Smell	117 %	90 %	55 %	44 %	109 %	83%
Taste	114 %	89 %	43 %	38 %	100 %	77%
Hearing	109 %	89 %	54 %	45 %	95 %	79%
Touch	113 %	89 %	50 %	41 %	99 %	78%
Sight	119 %	89 %	83 %	77 %	98 %	93%

From the data given in Table 4 it is evident that the highest difference compared to the resting values shows the sight (93% average for all measured parameters) and then the sense of smell. This may be due to the fact that sight is generally one of the most important sensory organs, through which one receives most of the information from the environment. Smell is considered to be one of the sensory organs that has great potential to arouse emotions (LANGMEIER, 2009). Furthermore, the data also show that the monitoring of skin surface temperature does not show significant changes, even though it was measured with an accuracy of a thousandth of a degree Celsius and its contribution in this neuromarketing survey can be discussed. The data measured by means of a neuromarketing survey thus follow the data obtained from the immediate questioning of the respondents immediately after the sensory action, in which sight and smell were considered to be very important senses. The difference in evaluation in the second phase of the survey could therefore be influenced by rationality.

3. CONCLUSION

The survey found/confirmed that the dominant sense is sight, through this sense it is possible to obtain 80 to 90 % of information from the external environment. Another less dominant sense is smell, given that it is the most sensitive sensory organ, and also that stimuli that are received through olfactory receptors travel directly into the emotional experience of a person. The other senses do not have a clear order.

The experiment looked at the extent to which sensory information about a product is received in the subconscious. The survey shows that a person is aware of some brain processes and some are not. For example, in the case of sight and smell, one consciously receives information. This results from the fact that both in questioning and in the experiment, these two senses were more dominant than the others. For the other senses, the result is not so clear-cut. I think that the order of the individual senses is also influenced by the kind of stimulus that activates the individual senses. The survey also shows that the order of the senses is influenced by the time that elapses since the activation of the individual senses and the questioning. The longer the time, the more the order of the individual senses differs according to the respondent's decision from the brain reaction and physiological reactions.

Customers usually decide to buy impulsively, based on emotions and at the place of purchase, it can be said unequivocally that people are partially aware of their brain processes, but for the most part these processes take place subconsciously. Only the sight and smell take place consciously, but only if one acts impulsively, irrationally, and on the basis of emotions, that is, if one does not think about one's purchase for a long time.

Although the sight has been long considered the dominant sense, the results obtained from the experiment have yielded surprising results. Sight is generally considered to be a very important human sense, but it was a surprise that it is also the dominant sense in taste marketing. In this area, it would rather be assumed that the dominant sense will be taste and possibly smell. Initially, it was not assumed that taste in this case would act on the respondents as the least dominant sense, although to some extent this may also be influenced by the subjective preferences of the respondents.

Sources

1. DILMAH, 2020. *Raspberry flavoured tea 160 teabags*. [on-line] © 2020 Dilmah Ceylon Tea Company PLC. [2020-06-03]. Available from: <https://shop.dilmahtea.com/flavoured-tea-raspberry-flavoured-tea-160-teabags>.
2. FORD, B. John, 2019. What Do We Know About Neuromarketing? *Journal of Advertising Research*. Vol. 59 no. 3 257-258. ISSN 0021-8499. DOI: 10.2501/JAR-2019-031. Published 1 September 2019.
3. GOTO, N., LIM, X.L., SHEE, D., HATANO, A., KHONG, K.W., BURATTO, L.G., WATABE, M., and SCHAEFER, A., 2019. Can Brain Waves Really Tell If a Product Will Be Purchased? Inferring Consumer Preferences From Single-Item Brain Potentials. *Front. Integr. Neurosci.* 2019 Jun 28. DOI: 10.3389/fnint.2019.00019.
4. GURGU, Elena, Ioana-Andreea GURGU, Rocsana B. Manea TONIS, 2020. Neuromarketing for a better understanding of consumer needs and emotions. *Independent Journal of Management & Production*; Sao Paulo Sv. 11, Čís. 1, (Jan/Feb 2020): 208-235. ISSN: 2236-269X. DOI: 10.14807/ijm.p.v11i1.993.
5. CHRISTIANSEN, Bryan, 2016. *Neuroeconomics and the Decision-Making Process*. Hershey, Pennsylvania: IGI Global. ISBN 14-666-9990-6.
6. JANSSEN, J. H., BROEK, van den, E. L. & WESTERINK, J. H. D. M., 2010, *Method and system for selecting items using physiological parameters*, Patent No. WO2010113103.
7. KHUSHABA, Rami. N.; WISE, C.; KODAGODA, S.; LOUVIERE, J.; KAHN, B. E.; TOWNSEND, C., 2013. *Consumer Neuroscience: Assessing The Brain Response To Marketing Stimuli Using Electroencephalogram (EEG) And Eye Tracking*. Expert Systems With Applications v. 40, p. 3803–3812, Elsevier.
8. LANGMEIER, Miloš, 2009. *Základy lékařské fyziologie*. Praha: Grada. ISBN 9788024725260.
9. MORIN, Christophe, 2011. Neuromarketing: The New Science of Consumer Behavior. In: *Society*, s. 131-135. ISSN 0147-2011. DOI: 10.1007/s12115-010-9408-1. Available from: <http://link.springer.com/10.1007/s12115-010-9408-1>.
10. NILASHI, M.; YADEGARIDEHKORDI, E.; SAMAD, S.; MARDANI, A.; AHANI, A.; ALJOJO, N.; RAZALI, N.S.; TAJUDDIN, T, 2020. *Decision to Adopt Neuromarketing Techniques for Sustainable Product Marketing: A Fuzzy Decision-Making Approach*. 12, 305. February 2020. DOI: 10.3390/sym12020305.
11. ROSENLACHER, Pavel, Jaromír TICHÝ a Michal TOMČÍK, 2016. EEG studies of the effect of noise on the process of conscious learning. *Acta Oeconomica Universitatis Selye*, Komárno: the Faculty of Economics of J. Selye University, roč. 5, č. 2, s. 182-193. ISSN 1338-6581.
12. ROSENLACHER, Pavel, Michal TOMČÍK a Matěj BRŮNA, 2018. EEG study of the effect of virtual reality. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, Hradec Králové: Magnanimitas, roč. 8, č. 2, s. 216-218. ISSN 1804-7890. doi:10.33543/0802216218.
13. SCHAFF, K., SCHULTZ, T., 2009. *EEG-Based Emotion Recognition Using Support Vector Machines*. 1. Fachtagung Biophysiological Interfaces, Berlin, Germany, 12.06, 2009.
14. TICHÝ, Jaromír, Pavel ROSENLACHER a Barbora SLAVÍKOVÁ, 2018. Creating of effective product photography from perspective of neuromarketing. *Economics Management Innovation*, Olomouc: Moravská vysoká škola Olomouc, roč. 10, 2/2018, s. 16-26. ISSN 1804-1299.
15. TICHÝ, Jaromír, Pavel ROSENLACHER a Lenka MARŠÁLKOVÁ, 2017. Neuromarketing Approach to Efficient Food Styling. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, Hradec Králové: Magnanimitas, roč. 7, č. 1, s. 180-183. ISSN 1804-7890.
16. VECCHIATO, G., 2009. The study of brain activity during the observation of commercial advertising by using high resolution EEG techniques. *IEEE Engineering in Medicine and Biology Society*. September 2009: 57-60. DOI: 10.1109/IEMBS.2009.5335045.
17. ZURAWICKI, Leon, 2011. *Neuromarketing: exploring the brain of the consumer*. London: Springer. p. 51. DOI: 10.1007/978-3-540-77829-5.

Analýza kognitivních schopností žáků z odlišného sociokulturního prostředí

Jan Tirpák¹

Miriam Uhrinová²

¹ Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem; Pedagogická fakulta; Hoření 13, 400 96 Ústí nad Labem; email: JanTirpák@seznam.cz

² Katolická univerzita v Ružomberku; Pedagogická fakulta; Hrabovecká cesta 1, 034 01 Ružomberok; email: miriam.uhrinova@ku.sk

Grant: KEGA 012KU-4/2019

Názov grantu: Podpora vzdelávania detí zo sociálne znevýhodneného prostredia, ktorí zaostávajú vo výsledkoch pre nedostatočnú subvenciu v škole alebo v rodine

Oborové zaměření: AM - Pedagogika a školství

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Příspěvek se zaměřuje na kognitivní schopnosti žáků čtvrtých tříd prvního stupně základních škol ze sociálně vyloučených lokalit. Výzkum byl proveden standardizovaným Testem kognitivních schopností-TKS (Thorndike a kol., 1998), umožňující posoudit schopnosti pracovat se symboly představující slova, množství, prostorové, geometrické nebo obrazové vzorce. Výzkumný záměr jsme realizovali na vzorku 98 vybraných respondentů v Ústeckém kraji. Daný výzkumný soubor byl dále vnitřně diferencován a to z hlediska pohlaví. Článek reflekтуje klíčové aspekty související s tímto výzkumem.

Klíčová slova Kognitivní schopnosti, mladší školní věk, sociálně vyloučené lokality, standardizovaný test, t-test, ANOVA

1. OBECNÁ CHARAKTERISTIKA KOGNITIVNÍCH FUNKCÍ

Kognitivní funkce jsou jednou z hlavních oblastí lidské psychiky, nutnou především u dětí zvlášť intenzivně rozvíjet. Zahrnují totiž vnímání, pozornost, paměť, představivost a fantazii, myšlení a řeč i schopnost kognitivního učení. Netýkají se však jen osvojování si hotových poznatků. Úzce souvisí i se sociálním učením, schopností adaptovat se, naučit se přemýšlet a řešit problémy. Prostřednictvím kognitivních funkcí vnímáme svět kolem nás. Adekvátní rozvoj kognitivních funkcí je jedním z nejdůležitějších faktorů tvořících základ schopnosti učit se. Vývoj kognitivních schopností zahrnuje zejména změny v myšlení a jeho funkcích, změny v paměti, myšlenkových procesech a jazykových schopnostech, které jsou ovlivněny na jedné straně dědičností, na straně druhé působením vlivů sociálního prostředí, tedy především vlivů výchovy a učení (Jucovičová, Záčková, 2014). Do jaké míry ovlivňuje jedince prostředí, ve kterém vyrůstá, zůstává předmětem mnoha odborných diskuzí a názory na tuto skutečnost se mnohdy značně liší. Na tomto místě je přesto nutné uvést a akcentovat důležitost rodiny, výchovy a vzdělávání jako významných predikujících faktorů. Fungování rodiny úzce souvisí se socializací, jelikož v ní dítě prožívá všechny fáze svého života (Havlík, Koča, 2002). Rodina představuje jistotu, bezpečí a uspokojuje většinu osobních potřeb. Například potřebu smysluplného učení sloužící následně jako model určité životní role a vzoru pro budoucnost z hlediska toho, jak se má jedinec chovat a jednat (Vágnerová,

2001). Primárně však plní rodina funkci biologickou, výchovnou, reprodukční (včetně funkce ochranné či emocionální zabezpečující pocit a stabilitu domova), ekonomickou a v neposlední řadě také již zmíněnou roli socializační (Kraus a kol., 2001). Jenže děti z odlišného sociokulturního prostředí mají sociální přizpůsobivost rozdílnou (Němcová, Vojtová, 2009). Odlišným způsobem totiž komunikují s lidmi, objevuje se signifikantní míra radikalismu a konzervativismu v životním stylu či jiné životní požadavky a osobní aspirace na budoucí život. Jednou z nejčastějších charakteristik dítěte žijící v sociálně vyloučené lokalitě je také jeho velmi nízká míra dosaženého vzdělání (Svoboda, Moravcová, 2010). Poněvadž samotný výkon a motivaci žáka ve škole do značné míry ovlivňuje rodina svým subjektivním postojem k ní (Moravcová, 2008). Jenže v něm se často odráží a koreluje vlastní míra dosaženého vzdělání rodičů s porovnáním jeho následné uplatnitelnosti v životě. Tudíž je škola velmi často vnímána jako zbytečná, poněvadž nepřinesla nikdy téměř nic, čím by změnila celkovou dosavadní životní situaci rodiny. Avšak neúspěch ve školním prostředí nelze hledat pouze v rodině (Uhrinová, 2007). Faktorem determinujícím vzdělávání je také proces socializace, vzájemného přejímání a splývání rozdílných kultur v tomto specifickém prostředí. Můžeme definovat dvě základní role prostředí v souvislosti s výchovným procesem. První je funkce výchovná uskutečňující se v určitém prostředí ovlivňující jednání dítěte a rozvoje jeho osobnosti. Jinak se dítě chová doma, jinak ve škole či venku mezi vrstevníky. Druhou je funkce situacní odehrávající se z hlediska výchovných zásahů v určitém prostředí (ve škole, v družině, doma) (Davidová, 2010). Leč drtivá většina těchto dětí navštěvuje stejnou základní školu v sociálně vyloučené lokalitě jako jejich sourozenci a v minulosti i rodiče. Po vyučování tak sdílejí totožný sociální prostor a lokalitu, jež je omezena několika domy. Avšak sociální zkušenosti získané v takovémto prostředí nemůže dítě nikterak uplatnit ve školní výuce a rozvoj kognitivních funkcí v takto specifickém prostředí je značně problematický. Nebot' ve škole se často automaticky předpokládá, že dítě ovládá základní společenské chování a toto chování se od něj i vyžaduje. Následné rozpory mezi domácím a školním prostředím jsou proto pro děti ze sociálně vyloučených lokalit spíše pravidlem, než výjimkou. Výchovné klima těchto rodin není pro školní úspěšnost příznivé a školní výsledky mnohdy přehlíženy. Dítě se proto učí zvládat školní požadavky samo, spontánně bez výrazného úsilí s nějakým cílem. Dosahování školních výsledků nelze proto ovlivnit pouhou změnou

parciálních základních faktorů. Vzdělávání musí přinášet žákoví určitý výsledek činnosti uplatňující se v jeho každodenním životě (Svoboda, Morvayová, 2010). Významnou roli v životě dítěte má i dědičnost, jež je podkladem pro vytvoření sociální a kulturní existence (Morvayová, 2010). Biologické a sociální faktory totiž nelze od sebe nikdy oddělit pomyslnou hranicí a právě kognitivní schopnosti se rozvíjí v úzké souvislosti s prostředím, ve kterém jedinec žije a na které musí každodenně reagovat.

2. METODOLOGIE

Nás výzkumný záměr jsme realizovali na vzorku 102 žáků čtvrtých tříd spádových základních škol ze sociálně vyloučených lokalit v Ústeckém kraji. Tito žáci jsou vybráni z hlediska výzkumného šetření zcela záměrně, protože se uvedená věková kategorie stává v řadě zemí předmětem zkoumání několika mezinárodních výzkumů. Ze všech můžeme jmenovat například TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study). Výzkumný soubor byl dále vnitřně diferencován a to z hlediska pohlaví. Pro námi realizované výzkumné šetření jsme jako stěžejní ukazatel vybrali, percentilové pořadí jednotlivých respondentů z hlediska věku. Percentil je statistický parametr určující pozici měřené hodnoty v rámci celé populace stejněho věku a pohlaví. Vyjadřuje tedy relativní postavení žáka výzkumného šetření vůči svým vrstevníkům. Každý jeden percentil vyjadřuje jednu setinu frekvence výskytu v rámci celé populace. Test kognitivních schopností-TKS poskytuje individuální posouzení schopností žáků používat abstraktní a symbolické vztahy a s těmito vztahy manipulovat. V myšlení dětí i dospělých totiž mají důležitou roli tři typy symbolů: symboly znázorňující slova, množství a symboly pro prostorové, geometrické nebo obrázkové vzorce. Díky třem skórum v testu TKS (slovní baterie, početní baterie a obrázková baterie) můžeme posoudit slabé a silné stránky jedince a vyjádřit celkovou strukturu jeho schopnosti. Záměrem testu je zjistit rozmanitost myšlení a určit vztahy a flexibilitu myšlení (Thorndike a kol., 1998). Slovní baterie je sestavena ze čtyř podkategorií. Test zaměřený na slovník, dokončování vět, klasifikaci pojmu a slovní analogie. Tato baterie slouží k určení vztahového myšlení v situaci, kdy jsou relace formulované v slovních výrazech. Test verbálního chápání TKS může být využit i samostatně ke zjištění predikce pokroku ve vzdělávání. Všechny testy jsou zpracované formou vícenásobného úrovně, což umožňuje jejich maximální pružnost při přizpůsobování obtížnosti úloh k testovaným žákům a jejich schopnostem. První slovní subtest je zaměřen na slovník a úkolem je vybrat z pěti slov takové, jež je významově podobné či stejné, jako slovo základové.

Příklad k slovnímu testu číslo 1: slovník

Vaším úkolem je, přečíst si řádek slov, z nichž první je silně zvýrazněno a zbylých pět je označeno a b c d e. Z těchto označených slov písmeny musíte vybrat takové, které má stejný nebo téměř stejný význam, jako silně vytiskné slovo.

součet a) dohromady b) souhlas c) trocha d) několik e) málo

Jaké slovo z nabídky vyberete, jako se stejným, nebo podobným významem ke slovu součet? Správná odpověď je a) dohromady.

povýšení a) překážka b) dítě c) postup d) hanba e) paměť

Které slovo byste vybrali ke slovu povýšení? Správná odpověď je c) postup. V odpověďovém archu zaškrtněte písmeno c a úkol máte hotový.

Druhý slovní test baterie TKS je zaměřený na dokončování vět. Proband si má přečíst neúplnou větu, ve které jedno slovo chybí. Místo pro chybějící slovo ve větě je tečkané. Na výběr má pět slov označených písmeny a) b) c) d) e). Z nich se musí respondentů rozhodnout pro jedno, jež po napsání větu pravidelně a správně doplní.

Příklad k slovnímu testu číslo 2: dokončování vět

Vaším úkolem je přečíst si silně zvýrazněnou větu, kde chybí nějaké slovo na tečkaném místě. Z nabídky pěti slov označených a) b) c) d) e) vyberte jedno slovo, které do věty správně pasuje.

Muž bývá vysoký i metry.

a) široký b) dva c) lehký d) těžký e) dlouhý

Větu můžeme správně doplnit slovem dva, které je označené písmenem b).

Podle barvy kabátu se nedá usoudit, jestli byl, nebo drahý.

a) vzhled b) levný c) teply d) lehký e) krátký

Jaké slovo vyberete do věty, aby po přečtení dávala smysl? Správná odpověď je b) levný.

Třetí slovní test se týká klasifikace pojmu. Úkolem žáka je přečíst si silně vytiskněnou a navzájem podobající se slova. Z výběru pěti slov označených a) b) c) d) e) následně vybrat to, které se podobá slovům silně vytiskněným.

Příklad k slovnímu testu číslo 3: klasifikace pojmu

K nabídce zvýrazněných slov vyberte jedno slovo označené písmenem a) b) c) d) e), které je v něčem stejně nebo podobně ke slovům v příkladu.

škubnout drcnout potáhnout

a) bojovat b) veslovat c) polovina d) ujít e) trhnout

Správná odpověď je e) trhnout. Zapište ji do svého odpověďového archu.

pět dva čtyři tři

a) čas b) každý c) počítat d) šest e) mnoho

Slova silně zvýrazněná jsou číslice. Z nabídky označené písmeny tedy vybereme možnost d) šest, protože šest je také číslice.

Poslední čtvrtá slovní baterie se vztahuje na slovní analogie. Každý z uvedených subtestů je relativně jednoduchý a jasný. Záměrem je objasnit vztahy a flexibilitu myšlení. Verbální subtest klasifikuje slovní zásobu, schopnost sestavování vět, klade důraz na schopnost dětí uvažovat slovy a slovními spojeními a používat slova v kontextu.

Příklad k slovnímu testu číslo 4: slovní analogie

Musíte si nejprve přečíst silně vytiskná slova, kde první dvě jsou oddělena mezi sebou pomlčkou a mezi druhým a třetím je tečka. Za třetím slovem je opět pomlčka a našim úkolem je vybrat slovo čtvrté. První dvě slova mají mezi sebou nějakou podobnost nebo jsou opakem. Naším úkolem je vybrat slovo z nabídky na místo čtvrtého slova, tak aby třetí a čtvrté slovo měli stejný vztah jako první dvě slova.

zranění - pláč : lechtání -

a) zármutek b) hra c) žebro d) vtip e) smích

Na vytiskované místo bude patřit možnost e) smích. V Odpověďovém archu tedy zaškrtněte dané písmeno.

noc - spát : den -

a) světlo b) bdít c) slunce d) utíkat e) ráno

Můžeme si první dvě slova převést na spojení: v noci spím. Na tečkané místo tedy dopíšeme písmeno b) bdít a můžeme si říci: ve dne bdím.

Početní baterie je tvořena třemi subtesty informující o číselných vztazích, číselných řadách a sestavování rovnic. Pro řešení tohoto celého subtestu je důležité, aby žák měl vytvořeny základní kvantitativní pojmy, neboť jednotlivé úlohy vyžadují pochopení vztahů mezi pojmy a rozmanitost při jejich uvedení do praxe. Tento test nevyžaduje jazykové dovednosti, tedy ho neovlivňuje vliv plynulosti čtení. První subtest početní baterie je založen na podstatě porovnávání dvou sloupců. Žák musí nejprve pochopit pravidlo, že pokud zaškrtně písmeno A v zápisovém archu, musí být první sloupec větší než druhý. V případě písmena B musí být druhý sloupec větší než první a pokud se sloupce rovnají, zaškrtně C.

Příklad k početnímu testu číslo 1: číselné vztahy

Porovnejte množství v prvním a druhém sloupci. Podle rozdílu vyberte tvrzení označené A B C.

- A) přeškrtnete tehdy, pokud je množství něčeho ve sloupci I. větší než ve sloupci II
 B) přeškrtnete tehdy, pokud je množství něčeho ve sloupci I. menší než ve sloupci II
 C) přeškrtnete tehdy, pokud je množství něčeho ve sloupci I. stejné jako ve sloupci

příklad	Sloupec I	Sloupec II
	2 týdny	2 měsíce

Musíme rozhodnout, který časový údaj je větší. Správná odpověď jsou 2 měsíce, a tedy sloupec č. 2 je větší. V Odpověďovém archu zaškrtneme písmeno b).

příklad	Sloupec I	Sloupec II
	2 + (2 x 3)	(2 + 2) x 3

Druhou testovou baterií jsou číselné řady. Úkolem žáka je nejprve odhalit pravidlo, podle kterého číselná řada pokračuje. Následně vybere číslo, kterým bude řada pokračovat z nabídky.

Příklad k početnímu testu číslo 2: číselné řady

Na levé straně máme řadu čísel, posudte, jak jsou čísla uspořádaná a jaké číslo by mělo v této řadě logicky následovat. Číslo vyberte z čísel označených písmeny a) b) c) d) e) na pravé straně.

5 1 6 1 7 a) 1 b) 3 c) 5 d) 7 e) 8

Číselná řada bude pokračovat číslem 1, tedy zaškrtneme odpověď a.

1 3 4 6 7 a) 8 b) 9 c) 10 d) 11 e) 12

Po čísle 7 bude následovat číslo 9. V Odpověďovém archu zaškrtneme písmeno b.

V třetím subtestu početní baterie musí žák ovládat početní znaménka a musí se nejprve seznámit s jejich užíváním. Důležité je zmínit, že násobení a dělení má přednost před sčítáním a odčítáním. Úkolem žáka je správně poskládat příklad za použití všech číslic a znamének a vypočítat jej, aby výsledek bylo možné vybrat z nabídky.

Daná kvantitativní oblast testu hodnotí především schopnost dítěte pracovat s čísly a symboly, což je spojeno s odhadem potenciálu dětí dosahovat dobré výsledky v přírodních vědách a matematice (Thorndike a kol., 1998).

Příklad k početnímu testu číslo 3: sestavování rovnic

Císla uvedená na levé straně dejte dohromady tak, abyste s užitím znamének za čísla dosáhli takového výsledku, který je uveden čísla na pravé straně označených písmeny a) b) c) d) e).

6 7 X a) 13 b) 32 c) 36 d) 42 e) 46

Příklad bude vypadat takto: $6 \times 7 = 42$. Správná odpověď je d.

2 3 4 X - a) 5 b) 6 c) 9 d) 12 e) 15

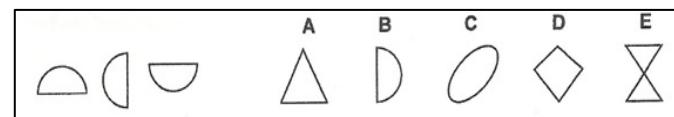
Příklad můžeme sestavit takto: $2 \times 4 - 2 = 8$. Musíme dodržet pravidlo, že násobení má přednost před odečítáním. Správná odpověď je b.

Poslední je obrázková baterie skládající se ze tří subtestů: klasifikace obrázků, analogie obrázků a syntéza obrázků. Položky v subtestech této baterie neobsahují slova ani čísla, použití geometrické nebo obrázkové části mají velmi malý vztah ke školnímu vyučování. Subtesty postihují pružnost při manipulaci s obrázky a při vytváření vztahů mezi obrázkovými symboly a strukturami. Tato baterie měří tzv. fluidní inteligenci, tedy schopnost nikterak nesouvisející se školní dovedností. U žáka, kde je výkon v této baterii výrazně vyšší než v baterii slovní a početní, je náznakem pro existenci potenciálu výkonu, který nemůže

ve škole plně uplatnit.

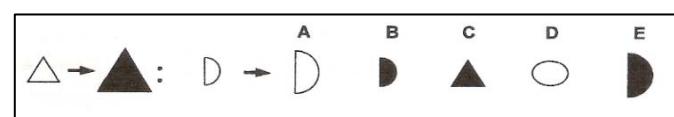
V prvním subtestu obrázkové baterie začíná každá úloha obrázky nebo kresbami, které si jsou v něčem podobné. Úkolem probanda je rozhodnout, v čem se podobají, a najít z možných odpovědí ten obrázek, který k nim patří.

Příklad k obrázkovému testu číslo 1: klasifikace obrázků

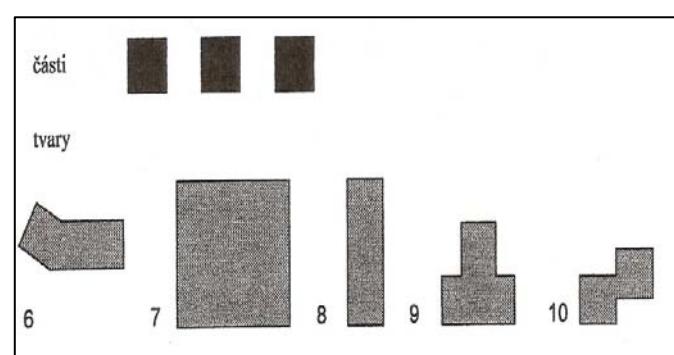
Druhý subtest je založen na analogii. Test začíná dvojicí obrázků nebo kreseb, které mají navzájem určitý vztah. Úlohou respondenta je posoudit vztah mezi první dvojicí obrázků (co mají společného) a potom vybrat z obrázků označených A B C D E ten, který se hodí k třetímu obrázkmu stejně, jako se hodí druhý k prvnímu.

Příklad k obrázkovému testu číslo 2: analogie obrázků

Poslední baterie úloh celého testu jsou zaměřené na syntézu, kde je nutné, aby si respondent zapamatoval těchto pět pravidel, které jsou mu před testováním řečeny. Vždy musí použít všechny útvary, každý útvar může použít jen jednou, útvary musí zaplnit celý šedý obrazec a nesmí přesahovat, útvary se nesmí navzájem překrývat a libovolně si je může ve své představě otáčet. Úkolem žáka je tedy zodpovědět na otázku ano nebo ne, zda černě zvýrazněné útvary splňují tyto požadavky a pokryjí celý útvar šedý, označený číslicemi.

Příklad k obrázkovému testu číslo 3: syntéza obrázků

3. VÝSLEDKY ŠETŘENÍ A JEJICH DISKUSE

Pro výzkumné šetření jsme jako stěžejní ukazatel, vybrali percentilové pořadí jednotlivých respondentů z hlediska věku. Samotný percentil totiž je ukazatelem označující procento žáků dané věkové skupiny skórující pod daným výsledkem v tzv. relativním umístění vzhledem k ostatním posuzovaným na stupnicí od 0 do 100.

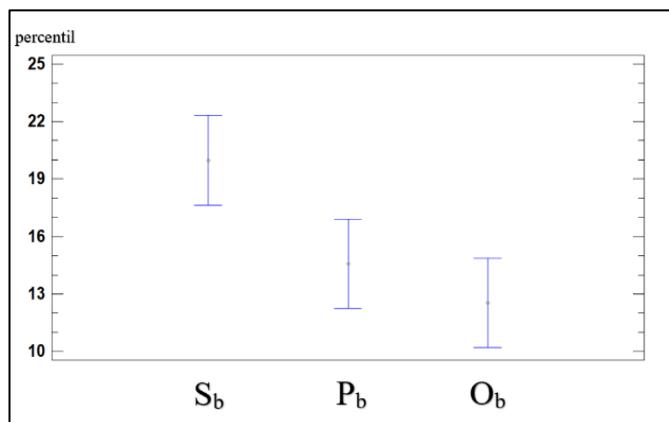
Aritmetické průměry byly vypočítány z percentilu pořadí výsledků jednotlivých žáků čtvrtých tříd spádových základních škol ze sociálně vyloučených lokalit v Testu kognitivních schopností-TKS, kde S_b = aritmetický průměr výsledku percentilů žáků v rámci slovní baterie, P_b = aritmetický průměr výsledku percentilů žáků

početní baterie, O_b = aritmetický průměr výsledku percentilů žáků obrázkové baterie, t = testové kritérium příslušného typu Studentova t-testu při shodných nebo neshodných rozptylech pro komparaci aritmetických průměrů dvou nezávislých výběrů dat, P_t = pozorovaná hladina významnosti testového kritéria příslušného typu Studentova t-testu,. Pro statistické vyhodnocení dat získaných standardizovaným šetřením bylo využito příslušného typu t-testu pro komparaci aritmetických průměrů dvou nezávislých výběrů dat a analýza rozptylu ANOVA, kde F = hodnota pozorovaného kritéria, P = hodnota pozorované hladiny významnosti. V případě, že P hodnota byla menší než 0,05, podrobili jsme data post-hoc analýze.

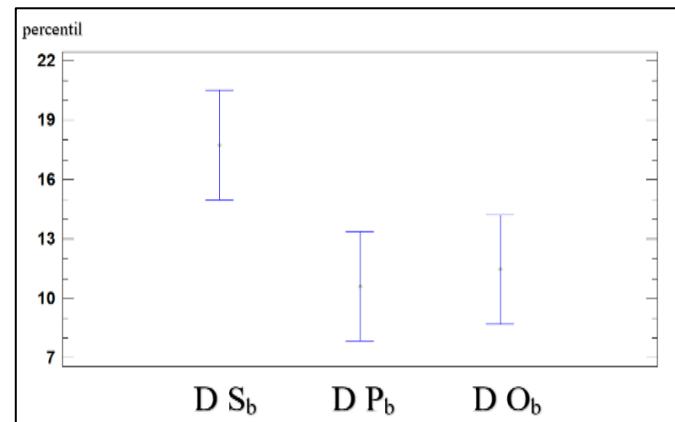
Výsledky u žáků čtvrtých tříd spádových základních škol ze sociálně vyloučených lokalit nám v závislosti na percentilu měření ukázaly dvě základní hodnoty. F hodnota byla 5,22 a P hodnota 0,006, tedy menší než 0,05. Mezi komparovanými soubory nejsou proto sledované rozptyly shodné. Statisticky významné rozdíly mezi testovými bateriemi na pětiprocentní hladině významnosti následně spatřujeme mezi kategoriemi slovních a početních baterií ($t = 2,256$, $P_t = 0,025$), slovních a obrázkových ($t = 3,090$, $P_t = 0,002$). Naproti tomu při komparaci početních a obrázkových baterií ($t = 0,870$, $P_t = 0,385$) standardizovaného Testu kognitivních schopností-TKS, rozdíly nevidíme.

Zjištěný celkově nízký percentilový skórování v jednotlivých testových bateriích nás nepřekvapuje. Na výsledcích je dobře patrná i jejich klesající úroveň v rámci jednotlivých baterií. V tomto zjištění dle našeho názoru úzce koreluje fakt, že rozvoj kognitivních schopností se děje na základě slovního a početního základu jedince. Oblast matematiky je důležitá k úspěchu v moderní společnosti. Jedná se o jazyk přírodních věd a způsob uvažování rozvíjející kritické i logické myšlení a tím i naši orientaci ve světě. Domníváme se však, že rozvoj matematické gramotnosti je úzce propojen a děje se v součinnosti s čtenářskou gramotností.

Obr. 1: Intervalový graf výsledků v závislosti na percentilu měření v jednotlivých testových bateriích žáků čtvrtých tříd spádových základních škol ze sociálně vyloučených lokalit (S_b = slovní baterie, P_b = početní baterie, O_b = obrázková baterie)

Obr. 2: Intervalový graf výsledků v závislosti na percentilu měření v jednotlivých testových bateriích žáků čtvrtých tříd spádových základních škol ze sociálně vyloučených lokalit/deskripce dívky výzkumného šetření (D = dívky, S_b = slovní baterie, P_b = početní baterie, O_b = obrázková baterie)

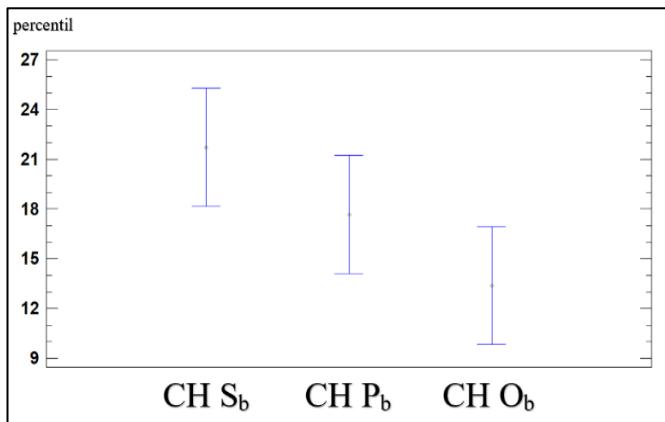

Výsledky u dívek výzkumného šetření (obr. 2) nám v závislosti na percentilu měření ukázaly dvě základní hodnoty. F hodnota byla 3,90 a P hodnota 0,023, tedy menší než 0,05. Mezi komparovanými soubory nejsou proto sledované rozptyly shodné. Statisticky významné rozdíly mezi testovými bateriemi na pětiprocentní hladině významnosti následně spatřujeme mezi kategoriemi slovních a početních baterií ($t = 2,737$, $P_t = 0,008$), slovních a obrázkových ($t = 2,060$, $P_t = 0,043$). Naproti tomu při komparaci početních a obrázkových baterií ($t = -0,319$, $P_t = 0,751$) standardizovaného Testu kognitivních schopností-TKS, rozdíly nevidíme.

Vzhledem k orientaci vzdělávání na koncepci celoživotního učení je zřejmé, že na veškeré vědomosti a dovednosti je v současné době nutné nahlížet z hlediska jejich využitelnosti pro život a pro dobré uplatnění ve společnosti. Čtenářská gramotnost již proto nemůže být chápána jako prostá schopnost číst v technickém slova smyslu, tedy jako dovednost získávající na prvním stupni základní školy a sloužící pouze k jednoduchému dešifrování a porozumění textu. Současné pojetí čtenářské gramotnosti musí být mnohem širší a zahrnovat v sobě schopnost porozumět mnoha různým typům textu vztahujícího se k nejrůznějším situacím ve škole i mimo školu, přemýšlet o jejich smyslu a umět jej vyložit a interpretovat. Je nutné brát akcent především na funkční povahu čtení. Ta je charakteristická procesem čtenáře, který pomocí nejrůznějších postupů, dovedností a strategií dojde k porozumění čtenému textu a navíc i k jeho udržení a podpoře. Samotné čtení se proto stále více stává a je využíváno jako nástroj k dosažení dalších dílčích cílů související s celkovým uplatněním jedince ve stále se rychleji měnícím světě.

Naproti tomu u chlapců výzkumného šetření (obr. 3) jsme zjistili, že F hodnota byla 2,68 a P hodnota 0,072, tedy větší než 0,05. Mezi komparovanými soubory jsou proto sledované rozptyly shodné.

Obr. 3: Intervalový graf výsledků v závislosti na percentilu měření v jednotlivých testových bateriích žáků čtvrtých tříd spádových základních škol ze sociálně vyloučených lokalit/deskripcí chlapci výzkumného šetření (CH = chlapci, S_b = slovní baterie, P_b = početní baterie, O_b = obrázková baterie)

4. KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V., LORENZOVÁ, J. Člověk-prostředí-výchova. *K otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido, 2001. ISBN 80-7315-004-2.
5. MORVAYOVÁ, Petra. *Děti trvale žijící v prostředí sociálně vyloučené lokality. Determinanty vzdělávání v sociokultivním kontextu*. AntropoWebzin [online]. 2008, č. 1, s. 27-55. [cit. 2020 - 05 - 31]. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/11025/15599>
6. NĚMEC, J., VOJTOVÁ, V. *Vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním*. Brno: Paido, 2009. ISBN 978-80-210-5033-4.
7. SVOBODA, Z., MORVAYOVÁ, P. *Schola excludus*. Ústí nad Labem: PF UJEP v Ústí nad Labem, 2010. ISBN 978-80-7414-221-5.
8. THORNDIKE, R. I., HAGEN, E., VONKOMER, J., JÍLEK, J. *Test kognitivních schopností-TKS*. Brno: Psychodiagnostika, 1998.
9. UHRINOVÁ, M. Príčiny školských neúspechov žiakov mladšieho školského veku zapríčinené osobnostnými a sociálnymi činiteľmi. Ružomberok: PF KU, 2007. ISBN 978-80-8084-199-7.
10. VÁGNEROVÁ, M. *Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy*. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0181-8.
11. VALENTA, M., MICHALÍK, J., LEČBYCH, M. *Mentální postižení*. Praha: Grada, 2018. ISBN 978-80-271-0378-2.

4. ZÁVĚR

Kognitivní schopnosti jsou souborem funkcí projevující se zejména funkcí poznávací. Můžeme je zařadit mezi primární funkce našeho mozku, umožňující nám zkoumat okolní svět, promýšlet naše jednání, přicházet do interakcí s ostatními lidmi a prožívat plnohodnotný život. Samozřejmě se všechny kognitivní funkce v průběhu času vyvíjejí a vzájemně ovlivňují. Uvedené poznávací procesy proto spolu s obsahy poznání vytvářejí kognitivní systém. Výchozí podmínkou psychického vývoje jakéhokoliv dítěte je však učení (Valenta a kol., 2018).

Příspěvek se zaměřuje na kognitivní schopnosti žáků čtvrtých tříd prvního stupně základních škol ze sociálně vyloučených lokalit. Výzkum byl proveden standardizovaným Testem kognitivních schopností-TKS (Thorndike a kol., 1998). Výzkumný záměr jsme realizovali na vzorku 98 vybraných respondentů v Ústeckém kraji. Daný výzkumný soubor byl dále vnitřně diferencován a to z hlediska pohlaví. Článek reflektouje klíčové aspekty související s tímto výzkumem. Z hlediska výsledků jsme u žáků čtvrtých tříd spádových základních škol ze sociálně vyloučených lokalit našli statisticky signifikantní rozdíly týkající se slovních a početních baterií ($t = 2,256$, $P_t = 0,025$), slovních a obrázkových ($t = 3,090$, $P_t = 0,002$). Naproti tomu při komparaci početních a obrázkových baterií ($t = 0,870$, $P_t = 0,385$) standardizovaného Testu kognitivních schopností-TKS, rozdíly nevidíme. Výsledky u dívek výzkumného šetření nám v závislosti na percentilu měření ukázaly opět významné rozdíly, jež spatřujeme mezi kategoriemi slovních a početních baterií ($t = 2,737$, $P_t = 0,008$), slovních a obrázkových ($t = 2,060$, $P_t = 0,043$). Naproti tomu při komparaci početních a obrázkových baterií ($t = -0,319$, $P_t = 0,751$) rozdíly nevidíme. Naproti tomu u chlapců výzkumného šetření jsme rozdíly nezjistili.

Zdroje

1. DAVIDOVÁ, E. *Kvalita života a sociální determinanty zdraví u Romů v České a Slovenské republice*. Praha: Triton, 2010. ISBN 978-80-7387-428-5.
2. HAVLÍK, R., KOŘÁ, J. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2002. ISBN 978-80-7367-327-7.
3. JUCOVIČOVÁ, D., ŽÁČKOVÁ, H. *Je naše dítě zralé na vstup do školy?* Praha: Grada, 2014. ISBN 978-80-247-4750-7.

Multisensoriální přístup v kontextu úpravy prostředí

Eva Urbanovská¹

Adéla Hanáková²

Miloš Potměšil³

Kateřina Kroupová⁴

Ingrid Navrátilová⁵

Jana Zvědělíková⁶

¹ Ústav speciálněpedagogických studií, PdF UP, Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc; e.urbanovska@upol.cz

² Ústav speciálněpedagogických studií, PdF UP, Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc; adela.hanakova@upol.cz

³ Ústav speciálněpedagogických studií, PdF UP, Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc; milon.potmesil@upol.cz

⁴ Ústav speciálněpedagogických studií, PdF UP, Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc; katerina.kroupova@upol.cz

⁵ Ústav speciálněpedagogických studií, PdF UP, Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc; ingrid.navratilova01@upol.cz

⁶ Ústav speciálněpedagogických studií, PdF UP, Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc; jana.zvedelikova01@upol.cz

Grant: IGA_PdF_2020_007.

Název grantu: Úprava prostředí pro osoby se zdravotním postižením

Oborové zaměření: AM - Pedagogika a školství

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Úprava prostředí se stává stále více diskutovanou oblastí, týkající se nejen osob se zdravotním postižením, ale například i stále početnější skupiny seniorů. Také při bližším zaměření na skupinu osob se zdravotním postižením existuje řada podnětů k zamýšlení. Důležité je uvědomení si skutečnosti, že každý druh, stupeň a důsledky zdravotního postižení přináší jiné potřeby a požadavky na úpravu prostředí. V rámci příspěvku se úzceji zaměříme na prostředí multismyslových místností (snoezelenu). Naše úvaha nebude směřována na toto prostředí pouze z hlediska odstranění bariér, ale pojednání snoezelenu jako vstřícného prostředí, ve kterém se lidé cítí dobře, bezpečně a snadno se v něm orientují.

Klíčová slova Multismyslové prostředí, snoezelen, úprava prostředí, osoba se zdravotním postižením, bezpečí

1. POJETÍ MULTISMYSLOVÉHO PROSTŘEDÍ SNOEZELEN

Jednou z prvních asociací, která se objeví při vyslovení slova snoezelen jsou pravděpodobně světla, bubliny a kouzla. Jak ale podotýká Bodečková (2020), kouzlo snoezelenu je ve smyslovém zážitku, radosti, odpočinku i poznání. Tyto okamžiky můžeme prožít také v lese, u táborového ohně, na rozkvetlé louce. Proto mají v praxi své nezastupitelné a důležité místo venkovní multismyslová prostředí, která nesou přidanou hodnotu přírodního prostředí a materiálů. My se však v našem příspěvku zaměříme na snoezelen ve vnitřních prostorách, jeho pojednání, význam a přípravu vzhledem k individualitě každého návštěvníka.

Princip smyslové stimulace a relaxace je obsažen už v samotném názvu snoezelen. Jedná se o složeninu dvou holandských slov: snuffelen (cítit, cíchat) a doezen (dřímat, pospávat). V Americe a v Austrálii je užívaný pojem Multisensory Environment (multismyslové prostředí), zkráceně MSE. V dnešní době se zkratka MSE objevuje jako přípona k termínu snoezelen a to s cílem

sjednotit pojednání konceptu a prohloubit mezinárodní spolupráci (Filatová, 2014).

International Snoezelen Association (ISNA), definuje snoezelen jako „prostředí, které vytváří pocity pohody, uvolnění, zklidnění, ale také aktivizuje, stimuluje a probouzí zájem, řídí a klasifikuje podněty, vyvolává vzpomínky, organizuje komplexní rozvoj, snižuje pocity strachu a úzkosti, vyvolává pocity jistoty a bezpečí, podporuje socializaci a rozvoj vztahů, přináší radost.“ (in Filatová, Janků 2010, str. 18). Tato pozitiva může prostředí snoezelenu přinést, pokud senzorická stimulace bude optimální a její intenzita a poměr bude v souladu s individuálními potřebami návštěvníka. Tak podle Koka, Petera a Chouffoura (2000) poskytneme prostředí nestresující a rozvíjející. V roce 2012 byl na fóru v Alabamě zástupci ISNA-MSE zdůrazněn význam vzájemného a citlivého vztahu mezi klientem, zkušenou doprovázející osobou a kontrolovaným prostředníkem (Filatová, 2014). Jednalo se podle našeho názoru o velmi významný okamžik, neboť byl zdůrazněn princip snoezelenu nejen jako kouzelné světélkující místnosti, ale jako prostředí, jehož přístupnost, bezpečnost a přínos je založen na mezilidské interakci a komunikaci. V této významnosti byla podpořena myšlenka využití snoezelenu jako volnočasové aktivity, terapie či podpory edukační aktivity. Přes řadu definic, vymezení a přiblížení prostředí snoezelen podotýkají Hulsegege a Verheul (1987), že k opravdovému, ucelenému a niternému pochopení podstaty a principu snoezelenu dojdeme až skrze osobní prožitek a zkušenosť.

První hypotézy o pozitivním vlivu multismyslového prostředí, a tedy náznaky principu snoezelenu konceptu, můžeme sledovat již od 60. let 20. století, kdy se objevují první Sensory cafeteria (Kavárny smyslů). V nich se dvojice psychologů Cleland a Clark (1966) zaměřovala na zlepšení komunikačních schopností a pozitivní vliv na chování u osob s mentálním postižením. Dle Mertense (2003) tak prostřednictvím multismyslové stimulace docházelo k rozvoji osobnosti klientů s mentálním postižením. O desetiletí později navázali na myšlenku Sensory cafeteria holandskí psychoterapeuti

Ad Verheul a Jan Hulsegge. Smysl daného prostředí viděli v možnosti nalezení komunikační cesty, mostu mezi intaktní populací a osobami s těžkým kombinovaným postižením a zároveň podporu klienta v rámci volnočasových aktivit (Janků, 2010; Hulsegge, Verheul, 1987). Na počátku stála myšlenka vytržení ze stereotypu a šedivé pravidelnosti a jednotvárnosti života klientů v ústavní péči prostřednictvím silného, překvapivého a nečekaného zážitku. Předpokladem bylo získání pozornosti klienta a zvýšení jeho aktivity. Známý je první experiment Verheula a Hulsegge, při kterém vyvezli pasivního klienta na chladivý večerní vzdach a sledovali jeho reakci. Zaznamenali radost a smích, upoutání pozornosti, tedy přesně ty požadované změny, kterých chtěli dosáhnout. Následoval vznik speciální místnosti, ukrývající kouzla a překvapení, která stála v kontrastu od běžného známého prostředí. Nevšednost a možnost smyslové stimulace tak díky silnému prožitku otevřela cestu k navázání kontaktu a komunikace s klienty s těžkým kombinovaným postižením (Fajmonová, Chovancová, 2008; Filatová, 2014). V Hartenbergu, na místě vzniku první snoezelen místnosti, postupně vzniká celý komplex – Centrum Snoezelen De Hartenberg, fungující dodnes (Janků 2010; Hulsegge a Verheul 1987).

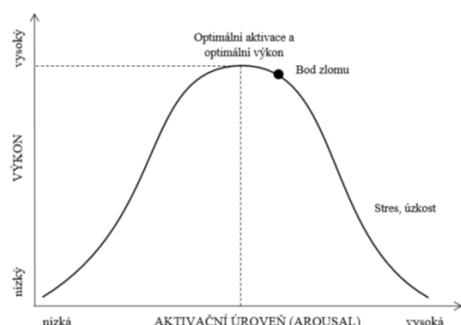
Ačkoli první snoezelen prostředí slavilo úspěch, přiznávají jeho autoři opomenutí teoretických východisek a hlubší promyšlenost celé koncepce. Práce ve snoezelenu byla spíše intuitivní a odvíjela se čistě od libosti a nelibosti klientů. Chyběl tedy jednotný rámec aktivit ve snoezelenu, včetně vytyčení hlubších cílů přesahujících volnočasové využití klientů. Dnes vnímáme nutnost promyšlenosti naší nabídky ve snoezelenu, tak aby byla jasná, smysluplná a přiměřená. Neodborný přístup může vyústít v chaos, dezorientaci a následně buď pasivitu nebo agresivitu klienta z přehlcení množstvím stimulů (Ackermann, 2012; Filatová, Janků, 2010). Jak upozorňuje Bodečková (2020), důsledkem náhodilé práce ve snoezelenu (byť kvalitně vybaveném), bez hlubšího pochopení jeho podstaty, může vést k nespokojenosti klientů a ústupu od využívání multismyslového prostředí v daném zařízení. Filatová, Janků (2010) podotýkají, že práce ve snoezelenu musí mít svůj smysl, rád a cíl. Ten můžeme chápat jako snahu terapeuta/průvodce „pochopit a pomoci uskutečnit reálné potřeby, preference a přání klienta. (Filatová, Janků, 2010, s. 19)“ Při naplňování stanoveného cíle a s respektem k základním principům snoezelenu však vycházíme z individuálních potřeb klienta, kterým přizpůsobujeme úpravu prostředí, výběr technik, metod a pomůcek a také časový plán a harmonogram pobytu v multismyslovém prostředí (Filatová, Janků, 2010).

V průběhu let došlo také k posunu chápání cílové skupiny, pro kterou je snoezelen určen. Od prvního zaměření na klienty s mentálním a kombinovaným postižením jsme v dnešní době došli k pochopení tohoto prostředí jako funkčního, smysluplného a přínosného téma pro kohokoli, intaktní společnost nevyjímaje. Díky proměnlivosti, multifunkčnosti a flexibilitě může přinést pozitivní prožitek nejen osobám se zdravotním postižením, ale komukoli, kdo v danou chvíli potřebuje jiný svět. Jak podotýká Hrčová (2016), prostředí snoezelenu poskytuje podporu v zátěžových životních situacích a je vyhledávaný pro pocit uvolnění a relaxaci v náročných obdobích. Snoezelen tak proniká do domovů, škol, nemocnic a dalších zařízení. A své místo má i mimo záštitu institucí, kdy stojí zcela samostatně a možnost návštěvy a pobytu má kdokoli, kdo má zájem (Průvodce konceptem Snoezelen; Filatová, Janků 2010; Truschková, 2007).

Po uvolnění v 90. letech 20. století proniká koncept také do našeho prostředí. Zpočátku se ale nesetkává s velkým úspěchem. Podoba místností sice odpovídala zahraniční severní inspiraci, ale scházel informovaný a proškolený personál. Také v našich podmínkách se

tedy potvrdila důležitost lidského přístupu jako determinanty přívětivosti, přístupnosti a bezpečnosti prostředí (Filatová, 2014). O postupný rozvoj a zabudování koncepce snoezelenu se u nás zasloužila dvojice Hana Stachová a Renáta Filatová. Psycholožka Hana Stachová přichází se zkušenostmi ze stáže ve Francii, speciální pedagožka Renáta Filatová přispěla svými zkušenostmi s výrobou pomůcek pro osoby se zdravotním postižením. Vzájemné propojení jejich zkušeností bylo velmi inspirující, a tak v roce 2002 vzniká první modrozelený snoezelen v centru Čtyřlístek v Ostravě. Odlišnost tkvěla nejen v překonání dříve zařízené sterilní podoby bílých pokojů, ale rovněž v přístupu k aktivitám v tomto prostředí (Filatová, 2014; Filatová, Janků, 2010). Filatová následně vybudovala v roce 2009 Vzdělávací centrum Snoezelen konceptu v Ostravě, společně s Janků v roce 2011 založila Asociaci konceptu Snoezelen České republiky (ASNOEZ, dnes ISNA – MSE, z.s.) a nadále se podílí na osvětě a vzdělávání odborníků v oblasti multismyslového prostředí a možností jeho využití (Filatová, Janků, 2010; Filatová, 2014). Přestože Truschková (2007) poukazuje na nesporný zájem o koncept snoezelen místností a také obě zakladatelky konceptu na našich podmínkách potvrzují jeho rozšíření nejen ve sféře ústavní péče, ale také v rámci dalších institucí sociálního i školského rezortu, upozorňují Filatová s Janků (2010) na potřebu neustálého prohlubování vzdělání a poznání principu snoezelenu, aby mohl být využíván v celé jeho šíři a komplexnosti. Mimo změnu pojetí snoezelenu v oblasti cílové skupiny, můžeme posun zaznamenat také ve výběru jednotlivých stimulů a míře pozornosti, která je tomuto výběru věnována. Potvrzuje se nám tak již zmíněná potřeba promyšlenosti a připravenosti pobytu ve snoezelenu, Svůj vliv hraje jistě také poznání a pochopení současného světa, který je ve většině svých sfér přesycen podněty. Diferenciace stimulů ve snoezelenu je tedy zcela na místě a má svůj význam (Filatová, 2014).

Snoezelen tak v dnešní době vnímáme jako uměle vytvořené prostředí, které svým záměrným uspořádáním vytváří atmosféru bezpečí a důvěry. Pro naplnění tohoto pojetí je mimo materiální zabezpečení prostoru důležitý i lidský faktor. Tuto skutečnost velmi výstižně znázorňuje tzv. „didaktický trojúhelník“. Zobrazuje souhru tří důležitých determinant: uspořádaného prostoru, klienta/uživatele a terapeuta/průvodce. Jejich vzájemným synergickým působením vzniká výsledný snoezelen efekt (Filatová, Janků, 2010). Každý vrchol „didaktického trojúhelníku“ má přitom svůj zásadní význam a působení všech tří vrcholů by mělo být optimálně v rovnováze. Janků (2010) upozorňuje, že zásadní roli hraje právě vztah mezi klientem a terapeutem/průvodcem. Díky němu se daří naplňovat stanovené cíle. Úkolem průvodce je nejen navázat vztah a komunikaci s klientem, ale právě na podkladě vztahu a znalosti klienta, jeho preferencí a osobitých komunikačních projevů a signálů určit a optimálně nastavit míru stimulů. Hlídá tedy tzv. aktivační úroveň klienta a důležitý bod zlomu. Při nedostatečné stimulaci klienta nebo naopak při překročení onoho bodu zlomu pozorujeme u klienta nechtěné projekty, a především ho dostaváme do nepříznivé, nepříjemné situace, když ztrácí pohodu a pocit bezpečí. Je to tedy průvodce, v jehož rukou leží přístupnost prostředí snoezelenu. Příznaky nepohody mohou být variabilní, objevuje se ospalost, apatie, neklid, rozrušenost, agresivita, zmatenosť nebo úzkostné projekty. Při překročení bodu zlomu může klient prožívat pocity silného vztuření a přemíry podnětů, kterým ale nerozumí a nedokáže je v takovém množství zpracovat. Proškolený a uvědomělý průvodce je schopen právě na základě znalosti klienta, jeho autobiografie a na základě vzájemného vztahu rozpozнат blížící se bod zlomu a v danou chvíli omezit množství a charakter stimulů tak, aby se dostaly na optimální úroveň a pro klienta se obnovilo bezpečné prostředí (Yerkes,Dodson, 1980). Výše popsaný význam úrovňě stimulace klienta, tedy Yerkes-Dodsonův zákon, zobrazuje následující obrázek.

Obrázek 1: Yerkes-Dodsonův zákon (Yerkes, Dodson, 1980)

2. PRŮVODCE MULTISMYSLOVÝM PROSTŘEDÍM A ZÁSADY PRÁCE VE SNOEZELENU

Je patrné, že průvodce nese velkou odpovědnost za dění ve snoezelenu, naplnění stanovených cílů, ale především za samotného klienta a jeho aktuální prožitek i dlouhodobý rozvoj. Ať už se tedy jedná o průvodce z různých profesí, měl by to být člověk dostatečně kompetentní k dané činnosti. Janků (2010) jako průvodce ve snoezelenu jmenuje především speciální pedagogy, psychoterapeuty, psychology, sociální pracovníky, vychovatele, muzikoterapeuty, ale také rehabilitační pracovníky, fyzioterapeuty, ergoterapeuty. S ohlednutím od základní profese a vzdělání, by měl průvodce dosahovat jistých osobních vlastností, které jsou de facto základem pro kvalitní plán a průběh pobytu ve snoezelenu. K této vlastnostiem řadíme empatii, akceptaci klienta, trpělivost, kreativitu, sociální vnímavost a schopnost motivovat (Bodečková, 2020, Ponechalová, 2009). Jak shodně dodávají Janků (2010) a Mertens (2003), důležitá je empatie a poznání individuálních vlastností a schopností klienta, ze kterých při plánování pobytu vycházíme a na které v průběhu pobytu přirozeně reagujeme.

Mimo základní vlastnosti průvodce multismyslovým prostředím, vymezuje Janků (2010, s. 134–135) také zásady práce ve snoezelenu:

- „Terapeut nebo průvodce by měl respektovat intimní, event. osobní prostor klienta.
- Terapeut by neměl na klienta naléhat nebo spěchat, protože se nedá určit délka a čas reakcí klienta.
- Terapie by měla mít svůj rád (začátek, přivítání – průběh – konec, rozloučení).
- Klient by měl terapeuta znát.
- Terapeut by měl znát momentální stav klienta, všimat si signálů těla.
- Terapeut by měl mít možnost pozorovat, sledovat a aktivovat vytčené cíle, smysly a vlastnosti klienta. Měl by být schopen využívat různých úhlů pohledu na danou problematiku a přijímat a analyzovat závěry.
- Terapeut by měl sledovat vývoj a reakce klienta za určitý časový úsek. Doba je nutné přizpůsobit možnostem svým i možnostem klienta (od neomezen po určitou).
- Nehledat stejná a verbální ukazatele úspěšnosti, nečekat jen na výkon klienta, uvědomit si také nonverbální ukazatele pozitivního efektu (mimika, gestikulace, dýchání, atd.).
- Terapeut nesmí hodnotit jen spokojenosť a pozitivní reakce klienta, důležitým aspektem jsou i projevy lhostejnosti, inertnosti, pláče, údivu, neschopnosti se přizpůsobit, pomalá a pozvolná adaptace, veškeré negativistické projevy mimické, křik, apod.

- Je nutné respektovat změnu prostředí – brát v úvahu také cestu do místonosti Snoezelen a zpět.
- Individuální přístup – klientovi nemusí všechny podněty vyhovovat – např. příliš silné zvuky, nevhodné osvětlení, směsice podnětů – může nastat chaotické přesycení stimuly.
- Důležité jsou pro vztah terapeuta a klienta také tělesné kontakty, doteky a jejich formy. Hranice neexistují, všechni musí najít to, co je pro ně přirozené, co je již sexuální, co zvládají, atd.“

Mertens (2003) zdůrazňuje ještě tři důležité podmínky pro pobyt ve snoezelenu, které se přímo vztahují ke třem vrcholům didaktického trojúhelníku. Jedná se o příjemné prostředí (tedy zaměření se na dispoziční a materiální zařízení prostoru), otevřenou vnitřní náladu průvodce (kdy klademe důraz na jeho vyrovnanost a vnitřní klid) a bezděčný záměr či bezděčnou pozornost klienta, který je připraven vnímat poskytnuté podněty a stimulaci.

Důslednost přípravy na pobyt ve snoezelenu by měla být samozřejmostí, ať už se bude jednat o terapeuticky zaměřenou hodinu, relaxační chvíliku nebo edukační jednotku (podrobněji viz níže). Vycházíme nejen z vybavenosti a reálných možností konkrétního prostředí snoezelen, ale především z autobiografie klienta. Jak podotýká Bodečková (2020), je přístup a dobrá znalost klienta podstatnější, než drahé a moderní vybavení místonosti. Využíváme tak informací od rodičů, blízkých osob, dalších odborníků z rehabilitačního týmu a v neposlední řadě také od samotného klienta (Fowler 2008). Cíli a plánu pobytu přizpůsobujeme i rozhodnutí o množství klientů. Možná je individuální i skupinová práce, ovšem nedoporučuje se pracovat se skupinou početnější pěti klientů. Filatová (2014) doporučuje délku pobytu 30–45 minut, ale připouští, že důležitější než přesná délka pobytu, je jeho pravidelnost.

Jak již bylo výše uvedeno, je multismyslové prostředí často spojováno s uměle vytvořeným prostorem kouzelné místonosti. Přitom se jedná především o smyslový zážitek, ke kterému může dojít také v přirozeném prostředí. Přirozené prostředí však bývá v souvislosti s myšlenkou snoezelenu opomíjeno, kdy si pobyt v lese, na louce či u moře s daným konceptem nespojíme. Důležité je také poznání, že pro někoho může být zpracování množství stimulů v přirozeném prostředí náročné a takový zážitek je tedy vnímán jako příliš intenzivní, zatěžující a vyčerpávající. V tomto ohledu se pak nabízí využití speciálně uspořádaného a plánovaného prostoru, ve kterém je možné množství a intenzitu podnětů řídit (Hulsege, Verheul, 1987). Právě klient má v tomto prostředí možnost ovlivnit a řídit, co se bude dít. Dostává tedy příležitost, která se mu v běžných podmírkách tolík nenabízí (Filatová, 2014; Fowler, 2008).

Prestože si v průběhu pobytu klient vybírá a řídí jednotlivé stimuly nebo jsou průvodcem upravovány na základě empathického vcítění, vstoupit bychom měli vždy do předem připraveného prostředí, včetně nachystaných pomůcek. Vstup do snoezelenu, stejně jako ukončení pobytu je specificky užitím rituálu (písnička, pozdrav, gesto, často zazvonění koshi zvonečku nebo trianglu). Zejména pro klienty vyžadující režim a rád se jedná o důležité momenty, signálny o změně. Průběh pobytu je pak podřízen cíli, zvolenému tématu a aktuální náladě a rozpoložení klienta/klientů, přičemž by se měla prostřídat část aktivní a část relaxační. Pro průvodce následně důležitá evaluace. Zpětnou vazbu zjišťujeme od klientů, pokud jsou schopni popsat nám své prožitky a pocity. Často vycházíme také ze zúčastněného pozorování a informací od ko-průvodce, pokud je na lekci přítomen. Pokud chceme dojít k naplnění dlouhodobých cílů, je nezbytné vést si záznamy z pobytu ve snoezelenu a dokumentaci každého klienta (Janků, 2010; Fajmanová, Chovancová, 2008; Filatová, Janků 2010).

3. VYBAVENÍ SNOEZELENU

Vybavení snoezelenu, byť základní, mělo by poskytovat možnost vytvořit multismyslovou nabídku, široké a regulovatelné spektrum smyslových podnětů, přinášející nové zkušenosti, poznání, radost a relaxaci (Filatová, 2014; Fowler, 2008).

Na trhu je nepreberné množství pomůcek speciálně vytvořených do multismyslového prostředí. Tyto pomůcky pomáhají rozvoji představivosti, usnadňují vnímání a také osvojování nových zkušeností a informací. Při volbě pomůcek dbáme nejen na cíl a téma pobytu, ale také eliminujeme riziko přesycení klienta a aktivně bráníme překročení bodu zlomu (Filatová, Janků, 2010). Za základní vybavení snoezelenu je považována vodní postel, dostatek relaxačních zón zajištěných sedacími vaky, polštářky, houpací síti apod. Dále můžeme zmínit trampolínu, vodní válec, optická vlákna, zrcadla, lávové lampy, deky. Zapomenout bychom při vytváření multismyslového prostředí neměli na projektor, kvalitní audiotechniku a jednoduché nástroje (sadu Orfeova instrumentáře, případě kompletní muzikoterapeutickou sadu). Čichové stimuly zajišťujeme prostřednictvím aromalamp, difuzérů, svíček a vonných esencí, koření a olejů. Somatickou a hmatovou stimulaci poskytnou nejrůznější masážní předměty, žinky, ponožky, kartáčky, hmatové váčky, taktilně-haptické stěny apod. Využití jednotlivých pomůcek není striktní a řídí se potřebami klientů a fantazií a kreativitou všech účastníků pobytu ve snoezelenu (Müller, 2014; Fajmanová, Chovancová, 2008; Opatřilová, 2005).

Verheul a Mertens (in Janků, 2010, s. 141) popsali základní prostředí snoezelenu, které můžeme operativně a flexibilně měnit podle aktuální situace, klientů, cíle a tématu pobytu. Měli bychom dodržet základní pravidla, kdy místo:

- „musí mít odpovídající teplotu (22–24 °C);
- musí být dobře větratelná a příjemně voňavá;
- musí být správně osvětlená;
- musí být vybavena pohodlnými sedačkami, lehátky, polštáři, pohodlnými dekami;
- musí mít dostatek místa pro ty, kteří se chtějí stranit okolí a vytvořit si osobní prostor samostatně;
- musí mít dostatek hudební techniky a zvukového materiálu (s možností přiměřeného ovládání hudby).“

V praxi se můžeme setkat se snoezeleny rozličných podob, rozlohy a vybavenosti. Jako základní bývá doporučována rozloha 25 m². Do takto prostorné místo jsme schopni instalovat základní vybavení a pracovat zde se skupinou pěti klientů, aniž by prostor působil stísněně. Abychom dosáhli kvalitního prožitku, je důležité izolovat snoezelen od vnějších rušivých vlivů. Při plánování tohoto multismyslového prostředí tedy pečlivě rozmýslíme umístění v rámci budovy. Optimálně bychom se měli vyhnout blízkosti výtahu, jídelny a kuchyně a také frekventované chodby a rušné ulice. Důležitá je také možnost variabilní obměny, aby bychom vždy vytvořili prostředí bezpečné pro konkrétního klienta. Cíleně tak schováme pomůcky a vybavení, které by v klientovi vyvolávalo úzkost a nelibé pocity. Zajišťujeme také dobrou větratelnost místo (jako vhodnější se nám jeví zachování oken, která lze snadno zatemnit, namísto klimatizace) a schopnost údržby (využíváme omyvatelnou podlahovou krytinu nebo koberec s nízkým vlasem). Při výběru vybavení a pomůcek dbáme na bezpečnost. Z tohoto pohledu se jeví jako výhodné pořízení některých pomůcek od autorizovaného výrobce. Máme na mysli zejména vodní postel, vodní válce či optická vlákna. Doporučováno je také zabudování telefonu, aby bychom v případě potřeby měli možnost rychle přivolat pomoc (Müller, 2014; Fajmanová, Chovancová, 2008; Filatová, 2014; Janků, 2010).

Nezanedbatelným aspektem je také barevné ladění, které ovlivňuje celkovou atmosféru místo, dotváří jej a má významný vliv na naladění klienta. Výhodné je z tohoto pohledu neutrální základní ladění prostoru, aby bychom právě detaily a zvoleným osvětlením mohli barevné ladění operativně měnit v závislosti na klientovi, cíli, tématu. V praxi se také můžeme setkat s několika typy multismyslových prostředí, které již základním uspořádáním i barevným laděním predikují vhodnost daného typu pro určitou skupinu klientů (Filatová, 2014). Ponechalová (2009) řadí mezi základní typy snoezelen místo bílou, tmavou a měkkou (hravou). Pagliano (in Janků 2010) pak v rámci širšího zaměření vymezuje dvacet druhů multismyslových prostředí: bílý pokoj (nejběžnější, s velkým potenciálem pro variabilní obměnu), šedý pokoj (vhodný k utlumení přemíry stimulů, vhodný pro klienty s poruchami pozornosti; skýtá prostor pro snížení hyperaktivity a nácvik cílené pozornosti), tmavý pokoj (s tmavými stěnami, stropem i podlahou; slouží převážně k vizuální stimulaci), zvukový pokoj (zvukotěsný, obložený dřevem a vybavený hudebními nástroji a vibračními pomůckami; slouží převážně k auditivní stimulaci), interaktivní pokoj (poskytuje dostatek příležitostí k ovlivnění dění kolem sebe pomocí interaktivních spínačů; podporuje rozvoj kognitivních schopností a kreativity), měkký hravý pokoj (vypolstrováný, eliminující riziko úrazu, vybaven polštáři a měkkými pomůckami; rozvíjí hru a kreativitu), proměnlivý pokoj (velká variabilnost, která umožňuje neustálou stimulaci klienta), vodní prostředí (využívá bazén; vhodné pro rozvoj propriece, pohybu, uvědomění si vlastního těla), přenosné prostředí (využívá se u klientů upoutaných na lůžko, kdy s mobilním snoezelenem přijdeme přímo za klientem), virtuální prostředí (multismyslové prostředí je vytvořeno díky počítačové technice; jeho využití není prozatím podrobně probádané), inkluzivní prostředí (běžné prostředí zahrady, hřiště, které je obohaceno o vybrané pomůcky), sociální prostředí (vhodné pro rodiče a děti s postižením, vytváří podmínky pro komunikaci, sebepoznání a projev emocí).

4. MOŽNOST VYUŽITÍ PROSTŘEDÍ SNOEZELEN

Jak již bylo zmíněno, koncept snoezelenu vznikl původně s cílem relaxace a uvolnění klientů a vytvoření vhodné příležitosti ke komunikaci. V průběhu let se v rámci rozvoje konceptu možnosti jeho využití rozšířila a v dnešních dnech můžeme hovořit o třech možnostech nebo směrech využití multismyslového prostředí. Jeho volba pak odvisí od klientely, stanoveného cíle a kompetencí a kvalifikace průvodce (Filatová, Janků, 2010; Ponechalová, 2009). Původní záměr využít snoezelen pro uvolnění a relaxaci přetrval a dodnes je nabízen jako prostor pro volnočasovou aktivitu. V tomto duchu je využíván nejen klientelou s těžkým kombinovaným postižením, ale de facto všemi, včetně rodin intaktních, které hledají vhodný prostor pro relaxaci a odpočinek. Důraz je kláden na volnost, dostatek prostoru a času. Průvodce v tomto případě pouze seznamuje s prostředím a možnostmi snoezelenu, ale dále do průběhu pobytu nezasahuje. Cílem je zklidnění, vytvoření příjemné atmosféry a prožití libých pocitů (Filatová, Janků 2010; Opatřilová, 2005; Ponechalová, 2009). Další možností je využít prostředí snoezelenu jako podpůrné edukační metody. Tuto možnost můžeme zaznamenat v řadě speciálních škol, ale i pobytových sociálních služeb. Svůj význam měla jistě i v běžných školách, zejména se vzrůstajícím inkluzivním trendem. Cíleně připravené multismyslové prostředí podporuje budování vztahů mezi žáky vzájemně a mezi žáky a pedagogem. Filatová, Janků (2010) vidí jako reálné cíle využití snoezelenu v edukačním duchu zejména v rozvoji komunikace, motoriky, vnímání, regulaci chování a rozvoj seberealizace. Žáci mají jedinečnou možnost k bezpečnému projevení s velkou mírou pochopení a přijetí od okolí. Při pravidelných pobytích ve snoezelenu dochází také k uvolnění a snížení napětí. Prostřednictvím snoezelenu se s žáky můžeme

přenést do různých prostředí a světů, imaginárních i na realitě založených. A v nich pak nabídnout cennou zkušenosť, komplexním multismyslovým prožitkem podpořit předávané informace. Cíleně tak využíváme pozitivního efektu zásad názornosti, komplexnosti a individuálního přístupu. Z nepřeberného množství témat vhodných pro realizaci v rámci snoezelenu jmenujeme les, život v trávě, roční období, podmořský svět, barvy duhy, africké rytmusy, život v džungli, meditační tibetská hudba apod. Třetí, ale jistě nezanedbatelnou možností, jak multismyslové prostředí využít je pojetí snoezelenu, jako prostředí vhodného pro terapeutickou činnost. Zde, stejně jako v případě podpůrné edukační metody, je kladen důraz na kompetence a kvalifikaci průvodce. Mimo proškolení přímo v oblasti snoezelenu je důležité vzdělání také v daném terapeutickém konceptu, který chceme případně ve snoezelenu aplikovat. O využití multismyslového prostředí pro terapeutickou činnost můžeme mluvit jedině tehdy, pokud sledujeme předem stanovené terapeutické cíle, pozitivní terapeutický efekt a posun v dalším vývoji klienta. V průběhu terapie tak dochází ke změnám v prožívání a chování klienta. Vycházíme zde z komplexní diagnostiky, podrobné znalosti klienta a vedeme si podrobně záZNAMY, vyhodnocení a evaluaci terapeutické činnosti (Filatová, 2014). Vítané je také prolínání s dalšími terapeutickými koncepty, za všechny uvedeme muzikoterapii, dramaterapii, biblioterapii, aromaterapii, arteterapii, ergoterapii či animoterapii, bazální stimulaci, Vogelův koncept prenatálních místností nebo míčkování (Filatová, Janků, 2010).

5. ZÁVĚR

Jak je patrné, multismyslové prostředí snoezelen místností je místem, které je už ve své podstatě tvořeno na základě dobré znalosti klienta a apriori vychází vstříc jeho potřebám a specifikům. Je proto přirozené, že právě v tomto prostředí vytváříme atmosféru bezpečnosti, přijetí, akceptace a pohody a nabízíme prostor maximálně přístupný klientovi ve všech ohledech jeho potřeb a vnímání. Právě tato přístupnost může být důvodem, proč v daném prostředí dosahujeme pozitivního snoezelen efektu a dáváme tak příležitost k naplnění edukačních či terapeutických cílů. Věříme, že snoezelen prostředí má svá opodstatnění a široké uplatnění v dnešních hektických a náročných dnech.

Zdroje

1. ACKERMANN, K. E. Snoezelen – podpora nebo požadavek? [online]. [cit. 2020-06-10]. Dostupné z: <https://3lobit.cz/snoezelen-podpora-nebo-pozadavek/>
2. BODEČKOVÁ, D. Snoezelen jako terapeutická metoda. Olomouc, 2020. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Pedagogická fakulta. Ústav speciálněpedagogických studií.
3. CLELAND, C. C., & CLARK, C. M. Sensory deprivation and aberrant behavior among idiots. *American Journal of Mental Deficiency*. 1966, 71(2), 213–225.
4. FAJMONOVÁ, J., & CHOVCOVÁ, M. Snoezelen: možnosti využití snoezelenu při práci s žáky v základní škole speciální. 1. vydání. Praha: IPPP – Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 2008. ISBN 978-80-86856-39-1.
5. FILATOVÁ, R. Snoezelen-MSE. 1. vydání. Frýdek-Místek: Kleinwächter Josef, 2014. 160 s. ISBN 978-80-905419-3-1.
6. FILATOVÁ, R., JANKŮ, K. Snoezelen. 1. vydání. Frýdek-Místek: Kleinwächter Josef, 2010. ISBN 978-80-260-0115-7.
7. FOWLER, S. Multisensory Rooms and Environments: Controlled Sensory Experiences for People with Profound and Multiple Disabilities. London: Jessica Kingsley, 2008. ISBN 9781843104629.
8. HRČOVÁ, J. Snoezelen u intaktní populace. [online]. [cit. 2020-05-20]. Dostupné z: <https://3lobit.cz/snoezelen-u-intaktni-populace/>
9. HULSEGGE, J., VERHEUL, A. Snoezelen: Another World: A practical book of sensory experience environments for the mentally handicapped. London: Rompa, 1987. ISBN 9780951282106.
10. JANKŮ, K. Využívání metody Snoezelen u osob s mentálním postižením. Ostrava: Ostravská univerzita, 2010. ISBN 978-80-7368-915-5.
11. KOK, W., PETER, J., & CHOUFOUR, J. Snoezelen. Amsterdam: Bernardus Expertisecentrum/Fontis, 2000.
12. MERTENS, K. Snoezelen-eine Einführung in die Praxis. Dortmund: Verlag mo-dernes Lernen, 2003. ISBN 3-8080-0518-1.
13. MÜLLER, O. Terapie ve speciální pedagogice. Praha: Grada, 2014. ISBN 9788024789910.
14. OPATŘILOVÁ, D. Metody práce u jedinců s těžkým postižením a více vadami. Brno: Masarykova univerzita, 2005. ISBN 80-210-3819-5.
15. PONECHALOVÁ, D. Snoezelen: úvod do tématiky. Bratislava: 3lobit, 2009.
16. Průvodce konceptem Snoezelen-MSE [online]. [cit. 2020-05-15]. Dostupné z: http://www.snoezelen-mse.cz/wp-content/uploads/2017/05/Pruvodce_ISNA.pdf
17. TRUSCHKOVÁ, P. Snoezelen jako terapie nových možností. Speciální pedagogika. 2007, 17, 88–93.
18. YERKES, R. M., & DODSON, J. D. The relation of strength of stimulus to rapidity of habitformation. *Journal of comparative neurology and psychology*. 1980, 18(5), 459-482.

Reasons for self-harming behavior among adolescent boys and girls: the context of the nuclear and a single-parent family

Ivana Václavíková¹
Zuzana Jurčigová²

¹ University of Ss. Cyril and Methodius, Department of psychology; Nám. J. Herdu 2, Trnava 917 01 Slovakia; ivana.vaclavikova@ucm.sk
² University of Ss. Cyril and Methodius, Department of psychology; Nám. J. Herdu 2, Trnava 917 01 Slovakia; zuzanajurcigova@gmail.com

Grant: APVV-17-0123

Name of the Grant: Self-harm: definition, prevalence, influencing factors and implications for clinical interventions.

Subject: AN - Psychologie

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstract Self-harm is a type of relatively frequent risk behavior in young people. Especially in the last years (or decades), self-harming behavior is considered to be one of the major public health problems being high in teenage years. As the reasons that lead to self-harm may differ based on specific family circumstances, to identify the most frequent motives for self-harming behavior among adolescents in the context of living in a nuclear or single-parent family is the aim of this study. The pilot study was conducted in 235 participants (age range 11 to 18 years). The modified version of the SHI questionnaire (Self-Harm Inventory – Sansone & Sansone, 2010) and ISAS (Inventory of Statements about Self-Injury – Klonsky & Glenn, 2009) was used to identify reasons for self-harming among participants. Results showed that the most often reasons for self-harming behavior among young people are those which belong to the areas of self-punishment and emotion regulation.

Key words self-harm, motives, adolescent boys and girls, family

1. INTRODUCTION

Self-harm is a type of relatively frequent risk behavior in young people, which has undergone many changes in recent decades, whether in the area of prevalence, comorbidity, or increased rates of its forms. It is often studied among psychiatric patients (e.g. Lauw, Abraham & Loh, 2018), and usually reported only as a part of other disorders. Recently, the focus becomes much more oriented on the prevalence of self-harming behavior in the nonclinical population (Nixon, Cloutier & Jansson, 2008; Démuth & Démuthová, 2019). Research focuses on self-harm and what its adequate definition should be, what are the ways, reasons and sources of self-harm (Démuthová & Václavíková, 2019) as well as its correlates (Démuthová & Rojková, 2019; Doktorová, 2019). Of course, research attention is devoted also to the relationship between this self-aggressive and suicidal behavior (Hawton, Saunders, & O'Connor, 2012; Šefarová, 2019).

Tisovičová (2007) emphasizes the fact, that the period of early adolescence requires increased attention in the topic of the self-harm, because it is a period of positive (signs of euphoria) and negative (signs of depression) developmental waves. Adolescence, a developmental period of complex biological and psychological transformations that underlie a wide range of behaviors, is perceived as a period of increased risk of manifestations of problem behavior

in many forms (Modecki, 2016). Definitely, self-harming behavior could be one of them; based on findings from many international studies, Hawton et al. (2012) claim that around 10% of adolescent youth report having self-harmed, girls significantly more often than boys. Question is, if there is a difference in frequency of self-harm only, or if girls also cause harm themselves for different reasons.

Self-harm refers to intentional self-poisoning or self-injury, irrespective of the type of motive, or the extent of suicidal intent (Hawton et al., 2012). It is considered to be auto-aggressive and conscious, with a repetitive character and, although the main goal of this activity may not be the suicide, it could happen to be the more or less (in)voluntary result.

There are many ways in which an individual can intentionally harm him- or herself. Suyemoto (1998) includes cutting the skin on the wrist and other parts of the body to the most common methods, other possibilities are burning the skin with acid, fire or embers, or swallowing various objects (McManus, Hassiotis, Jenkins, & al., 2014).

According to research (e.g. Evans, Hawton, & Rodham, 2004; Hawton et al., 2012), self-harm (and suicide) in adolescents are the endproducts of a complex interplay between genetic, biological, psychiatric, psychological, social, and cultural factors. In general, deliberate self-harm was more common in adolescents who used drugs, were bullied, physically or sexually harassed, and showed signs of depression, anxiety, impulsivity, and decreased self-esteem. Another psychological factors are perfectionism (Doktorová, 2019), helplessness and underdeveloped ability to solve problems as well as low ability to cope with stressful situations. Among individuals predisposed to biological, personality, and cognitive vulnerabilities in combination with exposure to negative life events, including both early and recent life adversity, and psychiatric disorders, there is a higher risk of self-destructive behaviors across the lifespan. From the external environment, several risk factors have been identified; including dysfunctional family background (Suyemoto, 1998), experience of childhood trauma, neglect, and insecure attachment (Gratz, 2003). Hofmann (2006) names risk factors that cause mental injuries to individuals, such as violent attacks, rape, life-threatening experiences, and long-term abuse.

Tripković et al. (2017) examined the relationship between the degree of self-harm in 701 adolescents (aged 14 to 19) and their financial conditions and marital status in the family. The results of

the research showed that the financial situation in the family is related to the occurrence of self-harm in a given adolescent (higher rates of self-harm were observed in adolescents who were in a household with lower financial conditions than the average). Furthermore, it has been shown that a higher rate of self-harm is also manifested in adolescents who come from a single-parent family (living with only one parent). The importance of parental attachment for adolescents has also been emphasized by experts Wang, Zhang, & Chen (2019). The research took place in China and the main focus was on adolescents whose single parent or both parents are migrating. The highest rate of self-harm (its prevalence, frequency, or severity) was shown by adolescents whose parents migrated. High levels of self-harm also occurred in adolescents with one migrant parent, in contrast to the comparison group, where neither parent migrates. The study also demonstrated the importance of a mother-father-child link that is preventive of self-harm.

Despite the amount of academic literature on factors explaining the phenomenon of self-harm, Edmondson, Brennan, & House (2016) recommend to conduct more studies that report personal accounts of the non-suicidal reasons for self-harm offered by individuals who have harmed themselves. As we can do nothing but agree, our study focuses on the motivation of an individual to harm him- or herself and, more specifically, we aim to identify potential differences based on family circumstances (nuclear vs. single-parent family). Review conducted by mentioned authors found many articles describing reasons for self-harm that fitted the eight themes outlined by Suyemoto (1998), Klonsky (2007), Klonsky & Glenn (2009) and the related themes outlined by Nock & Prinstein (2004). Most widely researched reasons were managing distress (affect regulation) and self-harm as a means of exerting interpersonal influence (including help-seeking), followed by punishment and managing dissociation. Less frequently described but nonetheless repeatedly endorsed were reasons to do with averting suicide, sensation-seeking, defining personal boundaries and expressing or coping with sexuality. According to Tisovičová (2007), self-harm is a manifestation of the effort to emphasize one's personality, which means that the individual tries to draw attention of the environment and express his or her dissatisfaction. Carr-Gregg (2012) points to the motivation of acting by another peer who is hurting himself and the desire to try what the intentional self-harm will bring.

Thus, the main objective of the research is to identify the most frequent reasons that lead to intentional self-harming behavior among Slovak youth, separately in group of adolescent boys and girls from nuclear and single-parent family.

2. METHOD

2.1 Participants

Anonymous data collection was attended by 400 respondents, students of primary and secondary schools in Slovakia. The selection of respondents took place occasionally and the administration of the test battery was carried out with the help of trained administrators. 165 questionnaires were excluded. Thus, data from 235 respondents, who confirmed their experience with self-harm and subsequently stated the reasons for this type of behavior, were included in the statistical analysis. The research sample consisted of young people aged 11 to 18 years ($M = 15.22$), of whom 48.5% ($N = 114$) were boys and 51.5% ($N = 121$) girls. 67.2% ($N = 158$) of respondents lived in the complete family and 32.8% ($N = 77$) of respondents stated the type of single-parent family.

2.2 Methods

To identify the experience with self-harming behavior in adolescents, a modified version of the SHI questionnaire (Self-Harm Inventory; Sansone & Sansone, 2010) has been used. The original version of the SHI contains 22 questions dealing with the presence of various forms of self-harm. Four items in our testing were excluded as they were not suitable for the adolescents and the questionnaire was adapted for data collection in the population of young people in Slovakia. On the other hand, two items were added to the questionnaire (Démuthová & Rojková, 2019).

In order to find out the reasons for self-harm in the respondents, the second part of the ISAS questionnaire (Inventory of Statements about Self-injury, Klonsky & Glenn, 2009) has been used. The questionnaire identifies thirteen possible reasons (functions) of self-harm. These include regulation of emotions, prevention of dissociation or suicide, autonomy, interpersonal boundaries or influence, pointing out distress, strengthening relationships with peers, revenge, self-care, self-punishment, seeking excitement, and toughness. Each of these thirteen areas includes 3 items (statements) rated on a three-point scale, which means that the questionnaire contains a total of 39 statements. Respondents who confirmed their experience of self-harm, for example, indicated that when they hurt themselves, they calmed down, punished, or thus released the emotional pressure that had grown in them. Based on their experience, they further indicated whether the statements applied to them completely, somewhat or not at all.

3. RESULTS

In general, we were interested in the most common reasons for self-harm in young people. The results of the descriptive analysis of the first research question processed by the statistical program IBM SPSS (The Statistical Package for Social Sciences) are presented in Table 1. As the table shows, the most common reasons for self-harm in young people were: "I express my anger at myself for being incompetent or stupid" ($N=140$), "I am punishing myself by it" ($N = 133$), and "by this, I release the emotional pressure that has increased in me" ($N = 132$). Based on these results, we can claim that self-punishment, and the effort to regulate emotions are the main reasons for self-harm in young people in our research sample.

Table 1. The most frequent reasons for self-harm in adolescents

Rank	Reason	N
1.	... express my anger (Self-punishment)	140
2.	... punishing myself (Self-punishment)	133
3.	... release emotional pressure (Affect regulation)	132

Further, we divided the research group by sex and identified the most common reasons for self-harm among adolescent boys and girls. The reason "I express my anger at myself for being incompetent and stupid" was the most common reason for self-harm in boys ($N = 68$) as well as in girls ($N = 72$). Again, the reason "by this, I release the emotional pressure that has increased in me" was one of the most common causes of self-harm in boys ($N = 63$), as well as in girls ($N = 69$). In the group of boys, another reason seems to be very common: 66 boys claim that they do self-harm "to find out whether I could endure pain", while in girls ($N = 71$), the second most common reason for self-harm is "punishing myself". Therefore, we can assume that there are similar reasons for self-harm among boys and girls – those related to self-punishment and efforts to regulate emotions. At the same time, we note a difference

in the appearance of a motive of hardness or resistance to pain in the group of boys. The results of the descriptive analysis are shown in Table 2.

Table 2. The most frequent reasons for self-harm in adolescent boys and girls

	Girls		Boys	
Rank	Reason	N	Reason	N
1.	...express my anger (Self-punishment)	72	...express my anger (Self-punishment)	68
2.	...punishing myself (Self-punishment)	71	...resisting pain (Toughness)	66
3.	...release emotional pressure (Affect regulation)	69	...release emotional pressure (Affect regulation)	63

Finally, we examined the occurrence of the most common reasons for self-harm in young people living in complete or incomplete families, separately for both sexes. Reason for self-harm: "by this, I express my anger at myself for being incompetent or stupid" most often occurring in boys (N = 48) and girls (N = 53) from complete families. There were also reasons for self-harm in boys from complete families: "by this, I find out whether I can endure the pain" (N = 42), and "by this, I release the emotional pressure that increased in me" (N = 39). The same reasons appeared in boys from single-parent families (N = 24). For boys from single-parent families, they were also the most common reasons for self-harm "I punish myself" (N = 26), "I express my anger at myself for being incompetent or stupid", and "I push my limits in a way similar to parachuting or other extreme activities" (N = 20).

Other reasons for self-harm in girls from complete families included: "I punish myself (N = 49)", "I create a physical sign that I feel terrible" and "I release the emotional pressure that has increased in me" (N = 47). Girls from single-parent families most often gave reasons: "I calm myself" and "I reduce anxiety, frustration, anger, or other emotions that flood me" (N = 24), "I punish myself" and "I release the emotional pressure that has grown inside me" (N = 22), "I create a physical sign that I feel terrible" and "to point to the emotional pain I am experiencing" (N = 21). Even in this case, the areas of emotion regulation and self-punishment were among the basic reasons for self-harm. For boys from both complete and single-parent families, there was again a motive for pain resistance, but for boys from single-parent families, one of the dominant reasons was the search for excitement. On the other hand, a pointing out distress appeared to be an important reason for girls in both types of families, and a motive belonging to the area of interpersonal influence also appeared for girls from single-parent families. The results of the statistical descriptive are shown in Table 3.

Table 3. The most common reasons for self-harm in adolescent boys and girls from complete and single-parent families

Rank	Boys		Girls	
	Complete family	Single-parent family	Complete family	Single-parent family
	Reason (N)		Reason (N)	
1.	...express my anger at myself (N=48)	...punish myself (N=26)	...express my anger at myself (N=53)	...calm down (N=24) ...reduce anxiety, ... (N=24)
2.	...resist	...resist	...punish	...punish

	pain (N=42)	pain (N=24) ...release emotional pressure (N=24)	myself (N=49)	myself (N=22) ...release emotional pressure (N=22)
3.	...release emotional pressure (N=39)	...express my anger at myself (N=20) ...push my limits (N=20)	...create a physical sign (N=47) ...release emotional pressure (N=47)	...create a physical sign (N=21) ...point to the emotional pain (N=21)

4. DISCUSSION

To some extent, self-harm is related to the personality structure of the individual and his or her ability to regulate emotions. According to Hawton et al. (2012), people who tend to be irritable, feel unable to cope, suffer from chronic anger (mostly to themselves) and anxiety, people more impulsive, more depressed, and helpless, are more likely to experience self-harm. Using a descriptive analysis of the data obtained from research sample, we found that the most common reasons for self-harm in adolescents are those that fall into the areas of self-punishment and affect regulation. Even when the research sample is divided, self-punishment and affect regulation remain the most prevalent reasons of self-harm in boys and girls, both from complete and single-parent families. We would like to note that self-punishment is represented by several statements – one of them is rather direct ("I am doing that to punish myself"), the other one rather implicit, implying questions about possibilities or skills to manage negative feelings by adolescents ("I express my anger at myself"). In this finding, we perceive further possibilities for psychological research, and, mostly, for interventions based on understanding the subtle context of motivation to self-harm.

Our findings are partially consistent with the results of previous research by Suyemoto (1998), Klonsky (2007), Edmondson et al. (2016), and Démuthová & Václavíková (2019), where affect regulation is the most frequent motive of self-harm. Individuals use this behavior in order to calm themselves down (Klonsky & Glenn, 2009), to relieve the emotional pain and prevent bad memories and thoughts to emerge. Thus, self-harm in adolescents is the way they cope with an unpleasant emotional state. It may be that physical injury to one's own body helps adolescents lower emotional suffering, which is sometimes perceived as being worse than physical pain. The need to provide adolescents with professional support (even trainings) in managing emotions seems even more urgent from this point of view.

Self-punishment as motive to cause harm to oneself is reported very frequently, Edmondson et al. (2016) identified this motive in over half of analyzed quantitative studies. In our research, self-punishment as a motive for self-harm occurred in dominant positions especially among girls. The statement "by this I respond to the fact that I am unhappy or disgusted with myself" to a certain extent corresponds with findings of Flett et al. (2012), where higher rates of self-harm were identified among women who were not satisfied with their appearance or abilities. Authors draw attention to their findings that women who are very self-critical, or those who are ashamed of their body and behavior, or their abilities, show a higher likelihood of self-harm than women who are confident.

Subsequently, in our research, boys, unlike girls, also mentioned the most common factors of self-harm, which fall into the area of toughness and the search for excitement. These motives for self-harm in boys may be closely related to their sudden physical changes during adolescence. The shoulders of the boys expand, there is an intense muscle development, which is also related to the increase in strength and it expands their physical capabilities. Due to hormonal activity, they could become more aggressive, fearless, and therefore more courageous. In girls, such physical development usually does not occur. Therefore, we think that the tendency to prove ourselves or others our strength, resilience to pain, and fearlessness could be one of the causes of self-harm in boys during adolescence.

Even when participants are divided along family status as well as sex, the areas of emotion regulation and self-punishment are among the basic reasons for self-harm. For boys from both complete and single-parent families, there was again a motive for pain resistance mentioned very frequently, but for boys from single-parent families, one of the dominant reasons was the search for excitement. On the other hand, a motive to point out distress appeared for girls in both types of families, and a motive belonging to the area of interpersonal influence also appeared as frequent for girls from single-parent families. With regard to the above-mentioned results and the studies (Tripković et al., 2017; Wang et al., 2019), we can assume that not only the frequency of self-harm varies with respect to the completeness of the family, but also the reasons that lead to it may be specific to adolescents with different family arrangements. Of course, the formulation of conclusions must still be preceded by a more detailed examination of the issue.

5. CONCLUSION

We conducted an initial attempt to understand individual motives of self-harming behavior among Slovak adolescents with different family background. As we are aware of the limits of our study (especially in terms of sample size and methodological accuracy), we would like to continue our research in a more precious way – for example, it would be interesting to monitor more variables that could create different context and, subsequently, lead to self-harming behavior based on different motives and fulfilling different needs. Edmondson et al. (2016) claim that a precise review of those motives is worthwhile because it may increase our understanding in two areas: first, we know relatively little about the positive personal (rather than social) functions that might be served by self-harm, and such functions might help to explain the persistence of such behavior in the individual's life, and second, we need to develop new interventions, especially those that depend upon finding alternative less damaging means to meet the same needs currently met by self-harm.

Bibliography

- Carr-Gregg, M. (2012). Psychické problémy v dospívání. Praha: Portál, 2012.
- Démuth, A. & Démuthová, S. (2019). The prevalence and the most frequent forms of self-harm in adolescents. International Conference on Research in Psychology. London: Diamond Scientific Publication, 39-51.
- Démuthová, S. & Rojková, Z. (2019). Špecifická osobnosť sebapoškodzujúcich sa adolescentov s výskytom suicídálnych pokusov. Kondášove dni 2019. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 18-25.
- Démuthová, S. & Václaviková, I. (2019). Rozdiely v motivácii k sebapoškodzovaniu u adolescentov so suicídálnymi pokusmi a bez nich. Kondášove dni 2019. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 26-34.
- Doktorová, D. (2019). Perfekcionizmus a jeho spojitosť so sebapoškodzovaním v strednom školskom veku. Kondášove dni 2019. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2019, 35-43.
- Edmondson, A. J., Brennan, C. A., & House, A. O. (2016). Non-suicidal reasons for self-harm: A systematic review of self-reported accounts. *Journal of Affective Disorders*, 191, 109–117.
- Flett, L. G. et al. (2012). Predictors of Deliberate Self-Harm Behavior Among Emerging Adolescents: An Initial Test of a Self-Punitiveness Model. *Current Psychology*, 31, 49-64.
- Gratz, K. L. (2003). Risk factors for and functions of deliberate self-harm: An empirical and conceptual review. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10(2), 192-205.
- Hawton, K., Saunders, K. E., & O'Connor, R. C. (2012). Self-harm and suicide in adolescents. *The Lancet*, 379(9834), 2373-2382.
- Hofmann, A. (2006). EMDR Terapia psychotraumatických stresových syndrómov. Trenčín: Vydavateľstvo F.
- Klonsky, E. D. (2007). The functions of deliberate self-injury: a review of the evidence. *Clinical Psychology Review*, 27(2), 226-239.
- Klonsky, E. D. & Glenn, C. R. (2009). Assessing the functions of non-suicidal self-injury: Psychometric properties of the Inventory of Statements About Self-injury (ISAS). *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 31(3), 215-219.
- Lauw, M. S. M., Abraham, A. M., & Loh, CH. B. L. (2018). Deliberate self-harm among adolescent psychiatric outpatients in Singapore: prevalence, nature and risk factors. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 12(35).
- McManus, S., Hassiotis, A., Jenkins, R., Dennis, M., Aznar, C., Appleby, L., ... & Brugha, T. (2014). Suicidal thoughts, suicide attempts and self-harm. *Mental Health and Wellbeing in England: Adult Psychiatric Morbidity Survey 2014*.
- Modecki, K. L. (2016). Do risks matter? Variable and person-centered approaches to adolescents' problem behavior. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 42, 8-20.
- Nock, M., & Prinstein, M. (2004). A Functional Approach to the Assessment of Self-Mutilative Behavior. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 72, 885-890.
- Nixon, M. K., Cloutier, P., & Jansson, S. M. (2008). Nonsuicidal self-harm in youth: a population-based survey. *Canadian Medical Association Journal*, 178(3), 306-312.
- Sansone, R. A., & Sansone, L. A. (2010). The Self-Harm Inventory (SHI): development of a scale for identifying self-destructive behaviors and borderline personality disorder. *Journal of Clinical Psychology*, 54(7), p. 973-983.
- Suyemoto, K. L. (1998). The functions of self-mutilation. *Clinical Psychology Review*, 18(5), 531-554.
- Šefarová, I. (2019). Na ostrí žiletky: Sebapoškodzovanie vo vzťahu k rodinnému prostrediu ako rizikovému faktoru. Kondášove dni 2019. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 99-106.
- Tisovičová, A. (2007). Poruchy správania a ich klasifikácie. Ružomberok: Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 114 p.
- Tripković, M. et al. (2017). Family financial situation, parental marital status and self-harm amongst adolescents in Croatia. *Acta Clinica Croatica*, 56(3), 469-477.
- Wang, Y., Zhang, M., & Chen, H. (2019). Self-Injury Among Left-Behind Adolescents in Rural China: The Role of Parental Migration and Parent-Child Attachment. *Frontiers in Psychology*, 9.

GRANT journal

- ◇ Průmysl
- ◇ Industry

Contribution to the evaluate the suitability of the measuring equipment

Kateřina Bícová¹
Dana Kubátová²

¹ Faculty of Mechanical Engineering; University of West Bohemia in Pilsen; Univerzitní 8, 301 00 Plzeň; E-mail: kbicova@rti.zcu.cz
² Faculty of Mechanical Engineering; University of West Bohemia in Pilsen; Univerzitní 8, 301 00 Plzeň; E-mail: kubatova@rti.zcu.cz

Grant: LO1502

Název grantu: "Development of the Regional Technological Institute" under the auspices of National Sustainability Programme I.
 Oborové zaměření: JB - Senzory, čidla, měření a regulace

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstract This paper deals with the issue of verifying the suitability of measuring equipment, as meters used in production must meet the required degree of accuracy. However, there are several approaches to measuring and evaluating measuring systems. This paper focuses on measuring the suitability of meters according to the methodology of Ford and Bosh. The aim of the experiment was to compare the limits of tolerance fields for two types of measuring systems. A fixed and rotating measuring head, which can be used with the Zeiss Prismo Navigator, was used as the measuring system.

Key words capability, measurement, tolerance, measuring system

1. INTRODUCTION

Today, it is a matter of course that the measuring equipment used in production meets the required degree of accuracy. Companies and organizations dealing with the field of quality have developed several standards and guidelines that define requirements for the properties of measuring instruments and equipment, which are designed to ensure the high quality of manufactured products. These are, for example, the ISO 9000 series standards, VDA, and others. Manufacturers obtain a certificate of quality compliance, which is required for placing products on the market, etc.

2. THE CURRENT APPROACH TO QUALITY IN THE FIELD OF MEASUREMENT

When we focus on the evaluation of the measurement systems and specific instructions for evaluating measuring systems in practice, there are a lot of standards just for evaluating the measuring system (MSA, etc.), but there is no information in the standards about evaluating the measuring equipment. Therefore, the largest car producers have developed their own directives. These directives are then used as supplements to the standards for evaluating the measuring systems within their companies or their suppliers.

There are two basic approaches to the field of measurement and evaluation of measuring systems. These are the MSA Manual and the VDA 5 standard. The MSA Manual summarizes the methods, the main proponents of which are the American automotive companies Chrysler Group LLC, Ford Motor Company, and General Motors Corporation, under the auspices of the Automotive Industry Action Group (AIAG). In the case of VDA 5, the main proponents

of these methods are the German BMW Group DaimlerAG, GKN Driveline, KFMtec, MQSConsulting, MAN Nutzfahrzeuge, Robert Bosch GmbH and a Volkswagen AG. [1]

In this article is describe not on the evaluation measuring system (MSA, VDA 5,...), but in this article, we focused on measuring the capability of measuring equipment according to the methodology of company Ford and company Bosh.[2][3]

Both these methods are based on the assumption that the suitability test is performed on a real product. In these methods, the real product fulfills the role of a standard. The real value of the standard (the real product) must be determined using measuring equipment that has the accuracy of two orders of magnitude higher than that used when manufacturing real product.[4]

The method then consists of repeatedly measuring the value of the standard. The detected variance is compared with a part of the tolerance field, usually 15% or 20% of the tolerance field.

The procedure of using the method to evaluate the suitability of the measuring equipment is simple. It is performed by repeated measurements of a standard (real part) for which we know the nominal values. Measuring is performed by only one operator on the same measuring equipment which is being evaluated and one measured part. The measured values are then compared with a part of the tolerance field, usually with a proportion of 15% to 20% of the tolerance field.

The basic indicators of measuring equipment capability are the parameters C_g and C_{gk} . These indicate the value of repeatability (C_g) and reproducibility (C_{gk}) of the inspected measuring equipment. The method of calculating these parameters varies according to the methodology used (by company Ford, or by company Bosh)[2].

2.1 Bosh

Parameters that are used by the company Bosch are calculated as 20% of the width of the specification field. The required value of C_g and C_{gk} is compared with a value of 1.33 and more. The formulas for calculating the C_g index are as follows:

$$c_g = \frac{0,2s_p}{s_g} \quad \text{or} \quad c_g = \frac{0,2T}{6s_g}$$

where the calculation is related to the width of the specification field T. In both cases, s_p is the standard deviation of the process and s_g is the standard deviation of the measured values.

The second eligibility indicator is C_{gk} . C_{gk} indicators can also be determined in various ways. A method related to process variance or specification field width is used. The relation to process variance is:

$$c_{gk} = \min \left\{ \left| \frac{(x_r + 0,1T) - \bar{x}}{3s_g} \right| \left| \frac{\bar{x} - (x_r - 0,1T)}{3s_g} \right| \right\}$$

When using the method for calculation according to the variance of the process, the relations are similar. Instead of the variable T, the selection standard deviation of the process $6s_p$ is used. The relation to the specification field width is:

$$c_{gk} = \min \left\{ \left| \frac{(x_r + 0,1 \times 6s_p) - \bar{x}}{3s_g} \right| \left| \frac{\bar{x} - (x_r - 0,1 \times 6s_p)}{3s_g} \right| \right\}$$

2.2 Ford

The variant according to Ford takes into account a bandwidth of 15%. In this method of calculation, measuring devices are recognized as eligible if the values of C_g and C_{gk} are greater than 1. The relationships for the calculation of the indicator C_g are as follows:

$$c_g = \frac{0,15s_p}{s_g} \quad \text{or} \quad c_g = \frac{0,15T}{6s_g}$$

where the calculation is related to the width of the specification field T. In both cases, s_p is the standard deviation of the process and s_g is the standard deviation of the measured values.

To determine the indicator C_{gk} , the relation related to the variance of the process is used:

$$c_{gk} = \min \left\{ \left| \frac{(x_r + 0,075T) - \bar{x}}{3s_g} \right| \left| \frac{\bar{x} - (x_r - 0,075T)}{3s_g} \right| \right\}$$

The relationship related to the width of the specification field occurs after adjustment similarly to the Bosch variant:

$$c_{gk} = \min \left\{ \left| \frac{(x_r + 0,075 \times 6s_p) - \bar{x}}{3s_g} \right| \left| \frac{\bar{x} - (x_r - 0,075 \times 6s_p)}{3s_g} \right| \right\}$$

3. DESCRIPTION OF MEASURING EQUIPMENT

The aim of the experiment was to compare the limits of the tolerance fields of two types of measuring systems. A fixed and rotating measuring head, which can be used with the Zeiss Prismo Navigator, was used as the measuring system.

3.1 Zeiss Prismo Navigator

PRISMO enables maximum accuracy for high-speed scanning. It automatically sets the maximum measurement speed when scanning - with guaranteed accuracy. All functionally important machine components are perfectly matched to one another. This is achieved by using functionally relevant components produced in-house. Because it is equipped with a multiapplication sensor system from ZEISS as standard, it allows contact and contactless measurements on one machine. It is possible to use two different measuring heads for measuring. One is a fixed head and one is a rotating head. [5]

3.2 Fixed head VAST Gold

The fixed measuring head is a sensor for active scanning with high dynamics thanks to optimized moving weights and high rigidity due to improved articulation. It is extremely robust thanks to integrated collision protection. Dynamic damping allows use in continuous operation. The sensing force can be adapted to the geometry of the sensor and the material of the part and is still constant - it can be programmed in the range of 50 to 1000 millinewtons. [6]

Fig. 1:Zeiss Prismo Navigator, Fixed and Rotating head
[5][6][7]

3.3 Rotating head VAST XXT

The VAST XXT swivel head is ideal for measuring tasks where it is necessary to use a combination of swivel head flexibility with scanning capability. The compact and lightweight design of scanning sensors on the swivel head requires various sensor modules. VAST XXT covers with three modules the range of typical sensor lengths for this sensor design. Side sensors up to 65 millimetres in length can be attached to this sensor. [7]

4. DESCRIPTION OF MEASURING

The process of measuring was the same for both heads. The stylus for measuring was a ruby ball with a diameter of 2 mm and contact measuring was used. Measurements were performed in 50 cycles by one worker, under constant environmental conditions.

The calibration ring was

measured by contact scanning at a speed of 8 mm/s with the step between points 0.1 mm (approx. 400 points). The diameter of the calibration ring was evaluated. The nominal size of the calibration ring was 39.9979mm.

The following tables (tab.1 and tab.2) show the measured values when using a fixed and rotating head.

Tab. 1: Measured values – fixed head VAST GOLD

Nr.	Actual ø								
1	39.99692	11	39.997	21	39.99692	31	39.99689	41	39.99698
2	39.99692	12	39.9969	22	39.99689	32	39.99689	42	39.99697
3	39.99692	13	39.99691	23	39.99699	33	39.99698	43	39.99688
4	39.99689	14	39.99699	24	39.99698	34	39.99698	44	39.99697
5	39.99698	15	39.99691	25	39.99699	35	39.9969	45	39.99698
6	39.9969	16	39.99699	26	39.99699	36	39.99697	46	39.99698
7	39.9969	17	39.99699	27	39.99689	37	39.99698	47	39.99688
8	39.9969	18	39.99691	28	39.99699	38	39.99698	48	39.99688
9	39.99699	19	39.99691	29	39.9969	39	39.9969	49	39.99697
10	39.99699	20	39.99699	30	39.99699	40	39.99688	50	39.99686

Tab. 2: Measured values – rotating head VAST XXT

Nr.	Actual ø								
1	39.9976908	11	39.9977118	21	39.997651	31	39.9976577	41	39.9976184
2	39.9976951	12	39.9976754	22	39.9976436	32	39.9976168	42	39.997635
3	39.9977162	13	39.9976725	23	39.9976282	33	39.9976595	43	39.9976351
4	39.9977058	14	39.9976711	24	39.9976556	34	39.9976433	44	39.9976327
5	39.997694	15	39.9976637	25	39.9976561	35	39.997622	45	39.9976081
6	39.9976853	16	39.9976536	26	39.9976574	36	39.9976607	46	39.9975981
7	39.9976753	17	39.9976463	27	39.9976387	37	39.9976637	47	39.9975981
8	39.9976761	18	39.9976969	28	39.9976239	38	39.9976436	48	39.9976157
9	39.9976826	19	39.9976324	29	39.9976311	39	39.997614	49	39.9975882
10	39.9976727	20	39.9976484	30	39.9976107	40	39.9976323	50	39.9976112

5. VERIFICATION OF THE SUITABILITY OF THE MEASURING EQUIPMENT

As mentioned above, we focused on verifying the suitability of the measuring equipment according to a combination of methodologies from Ford and Bosch.

The actual value of the standard must be determined using measuring equipment with an accuracy of an order of magnitude higher. In this case, the nominal value is the calibration ring diameter of 39.9979 mm.

Based on research in the literature, we concluded that it is not recommended to use a method related to the variance of the process. This is because the variance of the process is often not known, especially for new processes and therefore cannot be used, or because of the change in variance during the process. [8]

Therefore, in this case, we use a calculation related to the field width of the specification T. The determined variance of the measured values is compared with a part of the tolerance field, namely 20% of the tolerance field.

The result is the calculation of the values of the coefficients Cg and Cgk, for which the Ford relations indicating the repeatability according to the used variant were used. Measuring equipment is considered suitable if Cg> 1.33 and Cgk> 1.33.

Thanks to the measured values for the fixed and the rotating measuring head, the eligibility indices of the measuring equipment were calculated and the minimum width of the tolerance field when the measuring equipment is still suitable was determined. (see table 3 - 6)

As part of the tests performed, both the width of the one-sided tolerance fields and the width of the two-sided tolerance field were evaluated.

a) Width of one-sided tolerance

Tab. 3: Calculated values for a fixed measuring head VAST GOLD

Fixed head VAST GOLD	
Mean measured value:	39.99694
Calculated standard deviation:	0.00004
Cg eligibility index:	8.52982
Cgk eligibility index:	1.35401
Upper tolerance limit:	39.9979
Lower tolerance limit:	39.9865
Tolerance field width:	0.0114

Tab. 4: Calculated values for a rotating measuring head VAST XXT

Rotating head VAST XXT	
Mean measured value:	39.99765
Calculated standard deviation:	0.00003
Cg eligibility index:	4.04195
Cgk eligibility index:	1.38628
Upper tolerance limit:	39.9979
Lower tolerance limit:	39.9941
Tolerance field width:	0.0038

b) Width of bilateral tolerance

Tab. 5: Calculated values for a fixed measuring head VAST GOLD

Fixed head VAST GOLD	
Mean measured value:	39.99694
Calculated standard deviation:	0.0004
Cg eligibility index:	10.49477
Cgk eligibility index:	2.54861
Upper tolerance limit:	40.005
Lower tolerance limit:	39.991
Tolerance field width:	0.014

Tab. 6: Calculated values for a rotating measuring head VAST XXT

Rotating head VAST XXT	
Mean measured value:	39.99765
Calculated standard deviation:	0.0003
Cg eligibility index:	5.31836
Cgk eligibility index:	2.66269
Upper tolerance limit:	40.001
Lower tolerance limit:	39.996
Tolerance field width:	0.005

6. CONCLUSION

The main idea of this article was to determine the minimum width of the tolerance field for fixed and rotating measuring heads, at which the measuring equipment is still suitable. The criteria from Ford and Bosch were used to verify the suitability, corresponding to the repeatability of the variant used. The gauge is considered suitable if Cg> 1.33 and Cgk> 1.33. During the measurement, the following was observed:

- the measurements were carried out by one person
- the measurement was performed with one gauge (measuring head) and it was not replaced during the measurement
- the measurement was performed in one way
- the same environmental conditions were ensured during the measurement

- the measurement took place in a relatively short time interval.

These conditions ensured a minimal effect on the measurement. The constant conditions did not affect the results of measuring. According to the results in the previous section, it is possible to compare the individual minimum widths of the tolerance field for each measuring head.

One-side tolerance. The results for the fixed head VAST GOLD show an upper tolerance limit of 39.9979 mm and a lower tolerance limit of 39.9865 mm. This means that the width of the tolerance field is 0.0114 mm. For the VAST XXT rotating head, the upper tolerance limit is 39.9979 mm and the lower tolerance limit is 39.9941 mm. This means that the width of the tolerance field is 0.0038 mm.

Similar results are obtained for the bilateral width of the tolerance field. The results for the VAST GOLD fixed head show an upper tolerance limit of 40.001 mm and a lower tolerance limit of 39.991 mm. This means that the width of the tolerance field is 0.014 mm. For the VAST XXT rotating head, the upper tolerance limit is 40.001 mm and the lower tolerance limit is 39.996 mm. This means that the width of the tolerance field is 0.005 mm.

Based on these results, it can be said that the VAST XXT rotary head has a tolerance field width 3 times smaller than the fixed VAST GOLD head.

Sources

1. KRENAUER, J. *Porovnání vyhodnocování vhodnosti měřícího*. Bachelor thesis, UWB Pilsen 2017.
2. KUBÁTOVÁ, D. *Nejistoty měření, studijní materiály (Measurement uncertainties, study materials)*. UWB Pilsen 2020
3. TŘEŠTÍK, J. *Vyšetřování způsobilosti měřidla "Metoda SPC – Ford"* (Examination of the suitability of the meter "SPC method - Ford"). 2020. Cited by: <http://www.trestik.cz/msa-spc-ford>
4. MM Spektrum. *Zkušenosti se stanovením způsobilosti měřidel ve Škoda Auto*. MM Spektrum 2004 / 6, 16.06.2004 rubrika Trendy / Jakost, Strana 42
5. Web ZEISS. *Prismo navigator*. 2020. Cited by: <https://www.zeiss.cz/metrologie/produkty/systemy/bridge-type-cmms/prismo.html>
6. Web ZEISS. *Fixed head Vast gold*. 2020. Cited by: <https://www.zeiss.com.au/metrology/products/sensors/on-cmm/tactile-scanning-probe/vast-gold.html>
7. Web ZEISS. *Rotating head Vast XXT*. 2020. Cited by: <https://www.zeiss.com.au/metrology/products/sensors/on-cmm/tactile-scanning-probe/vast-xxt.html>
8. JIROUŠEK, P. *Způsobilost systému měření ve výrobě převodovek ŠKODA AUTO a.s.* Diploma thesis, Mladá Boleslav 2012

Influence of the number of points on the contact scanning process during measuring on the CMM

Dana Kubátová¹

Aneta Kaufnerová²

Jan Kutiwašer³

¹ University of West Bohemia in Pilsen, Univerzitní 8, 301 00 PILSEN, CZ, kubatova@rti.zcu.cz

² University of West Bohemia in Pilsen, Univerzitní 8, 301 00 PILSEN, CZ, akaufner@rti.zcu.cz

³ University of West Bohemia in Pilsen, Univerzitní 8, 301 00 PILSEN, CZ, kutlis@rti.zcu.cz

Grant: SGS-2019-008

Name of the Grant: Research and development for innovation in the field of manufacturing processes – Technology of metal cutting III

Subject: JR - Other machinery industry

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Coordinate measuring machines (CMMs) have been a major advance in the field of engineering measurement in recent decades. They were designed to measure complex shaped parts in the automotive and aerospace industries. The rapid development of CMMs is based on the need for increasingly accurate dimensional control. On average, every 10 to 15 years, manufacturing accuracy increases by one level of IT. That is why it is necessary to constantly improve and streamline measurement methodologies.

The purpose of the tests performed and described in this article is to map the effect of the number of points when measuring the CMM by contact scanning. The task of the tests was to find the optimal setting of the machine while constantly maintaining the accuracy and repeatability of measurements. If the optimal number of points is found, the results of the experiment will lead to the optimization of the measurement processes on the CMM.

Key words CMM points, fixed head, contact scanning, statistics, measurement plans, calibration ring

1. INTRODUCTION

The main function of a CMM is the comprehensive measurement of a workpiece, i.e. measuring its actual shape, comparison with the desired shape, and evaluation of metrological parameters such as size, shape, etc. It follows that a CMM is very frequently used for quality control of the geometric tolerances of a product. Due to the abundance of generally shaped surfaces, CMM is widely applied in the measurement and quality control of these surfaces. With its wide range of applications, CMM is a versatile quality control device while maintaining high productivity.

This article describes and evaluates a test which aimed to map the effect of the number of measuring points on the measured values of the selected elements. Because the more information we have about the measuring process, the more accurately and effectively we can perform the measurements. And based on the results of the test, we can then modify and thus streamline the measurement procedures in

the Metrology Laboratory of the University of West Bohemia in Pilsen.

2. DESCRIPTION oF THE MACHINE

A CMM is a measuring system that includes tools for manipulating a system of probes with the ability to determine the spatial coordinates of a workpiece surface. Among the most important features of the CMM are its movable machine construction, the encoder system, the measuring head with the stylus and the measuring software.

This article mainly focuses on the measuring head with contact measurement. The sensing head and contact form the connection between the machine and the part to be measured. It is used to evaluate the position of the points captured on the workpiece relative to the CMM coordinate system. Probe systems usually refer to the number of axes in which they can operate. They are divided into linear (1 D), planar (2 D) and three-dimensional (3 D) operating systems.

The sensor mounting head can be fixed or rotatable. A fixed head cannot be converted into a rotating head, but a rotating head can be fixed.

3. EXPERIMENT DESCRIPTION

A fixed probe head was used in the test, as shown in Fig. 1. It was fitted with a ruby ball stylus with a diameter of 1.5 mm Fig. 2

Figure 1 Sensor head

Figure 2 Sensor contact

The integral ring gauges with 3 nominal dimensions (diameters of 16 mm 50 mm and 90 mm) were used to simulate the real part. They are marked in the test as small - medium - large diameter, see Fig. 3.

Figure 3 Ring gauges

The following parameters were evaluated on each gauge

- Diameter of the gauge at two depths
- Cylindricity of the gauge at two depths
- Cylinder diameter
- Cylindricality

When setting the test conditions, the mathematical definition of individual measured elements was used. The number of points was set as follows, see Table 1.

Number of points to construct a ring	50, 100, 500, 1000, 3000, 5000 points
Number of points to construct a cylinder	100, 200, 1000, 2000, 6000, 10000 points

Table 1 Number of points for a circle and a cylinder

The rings were measured in two cross sections. The measurement was performed using contact scanning. All measurements were repeated five times. All measurements were made in a clockwise direction.

4. DATA ANALYSIS

When analyzing the data, it was divided into appropriate categories (diameter at two measuring points, roundness, cylindricality, cylinder diameter). The data were tested for normality in the Minitab program. Normality was confirmed for all measurements.

Subsequently, in the procedure for determining the optimal number of points, the standard deviation of individual categories was calculated. The standard deviations are used for the initial quick creation to give an idea of how the data behaves.

The number of points in the element	50	100	500	1000	3000	5000
Diameter 1	0.000519	0.000587	0.000524	0.000542	0.000542	0.000572
Diameter 2	0.000560	0.000528	0.000575	0.000573	0.000599	0.000547
Circularity 1	0.001016	0.000615	0.000347	0.001414	0.000484	0.010426
Circularity 2	0.000531	0.000719	0.000488	0.000347	0.001532	0.005635

Table 2 Table with reset of standard deviation

The number of points in the element	100	200	1000	2000	6000	10000
Diameter of cylinder	0.000571	0.000545	0.000591	0.000526	0.000541	0.000564
Cylindricity	0.000706	0.000852	0.011972	0.004158	0.011402	0.016926

Table 3 Table with reset of standard deviation

Tables 2 and 3 show the changes in standard deviations for the individual measured elements. Looking at tables 2 and 3, it is possible to clearly identify trends in the behaviour of the evaluated data. There are two trends, depending on which element is evaluated. The first trend confirms the findings in article 2, which led to the conclusion that 30 points are sufficient to evaluate the average. The second trend indicates that when scanning and evaluating circularity or cylindricity, the points used for the test are probably not sufficient for the correct evaluation of the given elements, due to the fact that their standard deviation is still increasing. This suggests that we will need to test even higher numbers of points in order to evaluate circularity and cylindricity.

4.1 Analysis of circle and cylinder diameters

A multi-factor ANOVA method was used to evaluate the effect of points. The evaluation of each diameter (gauge) was performed separately [5,6]. However, bearing in mind that both the evaluation of the individual evaluated parameters (diameter, roundness, cylindricality,...) and the evaluation as a whole is important for us.

4.1.1 Large diameter—evaluation of element diameter

Here we provide an example of the evaluation of a gauge with a large diameter. The processing and evaluation of the test took place according to the same conditions and procedures as in article 2. The method of evaluation was left the same due to the relevance and possible interconnection of the achieved outputs.

Table 4 shows the results for a one-factor ANOVA method. It can be seen that for the result based on the p-value in the input test, the number of points will not have such a significant effect on the measured values. However, at the same time, this table indicates that our evaluation lacks some other influences that have a significant impact on the achieved results. [6,7,8] This statement is also based on the value of the accuracy of the prediction model, which is very low; the value of R-sq is only 6%.

Source	DF	Adj SS	Adj MS	F-Value	P-Value
Number of points	5	0.000000	0.000000	0.32	0.896
Error	24	0.000003	0.000000		
Total	29	0.000003			
S		R-sq	R-sq(adj)	R-sq(pred)	
0.0003256		6.25%	0.00%	0.00%	

Table 4 Table with ANOVA result

Based on this finding, the measured values were displayed in a graph (Fig. 4) where the effect which was neglected during the initial evaluation, is very clearly visible. This is the effect of the measuring loop (stepped arrangement of points).

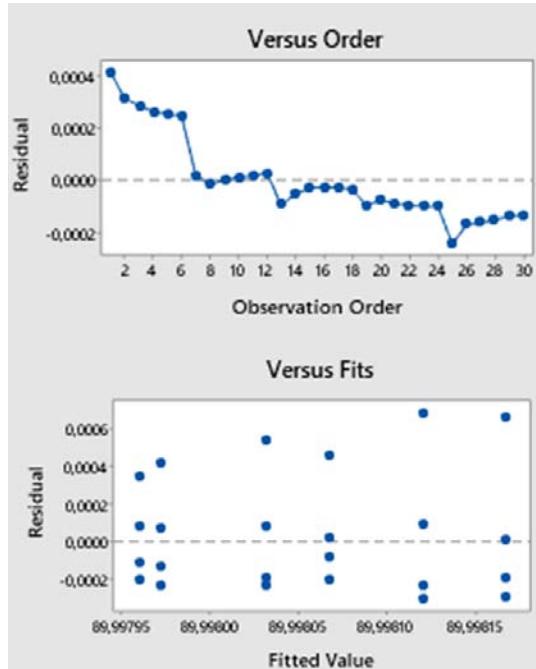

Figure 4 Results of graphical representation of data

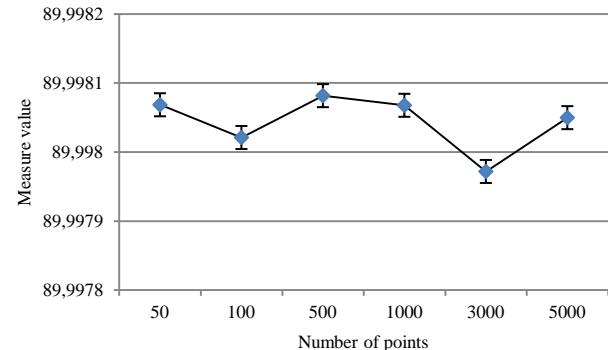
Based on the finding that the effect of the loop enters the measurement, multi-factor ANOVA was used instead of the one-factor ANOVA method. An evaluation of the results could then be performed based on this method.

Looking at Table 5 with the results of the multi-factor ANOVA method, it can be stated that the number of points does not affect the achieved values. [1,9,10] However, this is true only if the diameter of the part is evaluated. What cannot be overlooked, however, is the need to correct the results when the measurement is performed in a loop. All this can be stated on the basis of a model that works with an accuracy of 94%.

Source	DF	Adj SS	Adj MS	F-Value	P-Value
Regression	9	0.000003	0.000000	36.17	0.000
Numberofpoints	5	0.000000	0.000000	4.32	0.008
Cycles	4	0.000002	0.000001	75.99	0.000
Error	20	0.000000	0.000000		
Total	29	0.000003			

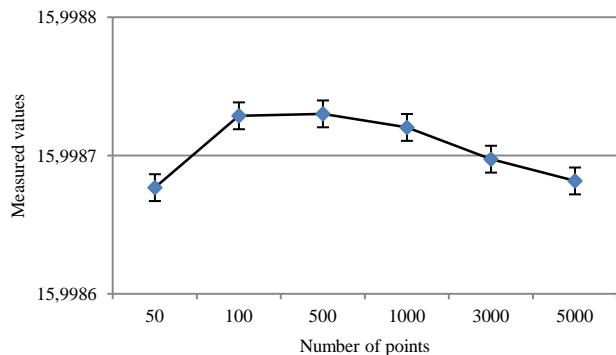
Table 5 Table with ANOVA reset with new source

For confirmation, the evaluation was plotted in a graph (Graph 1). Here, it is possible to clearly identify and state that the number of points has almost no effect on the measurement.

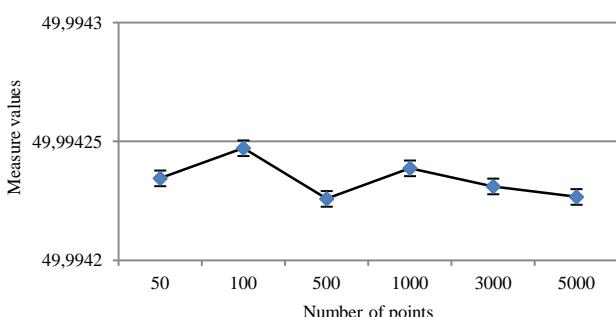
Interval plot of ring diameter vs number of points
95 % CL for the diameter

Graph 1 Interval plot of ring diameter vs number of points 95 % CL for the diameter

The same is true if we look at the graphs for evaluating the diameters for the small and medium gauges. See graphs 2 and 3.

Interval lot of ring diameter vs number of points
95 % CL for the diameter

Graph 2 Interval plot of ring diameter vs number of points 95 % CL for the diameter

Interval plot of ring diameter vs number of points
95 % CL for the diameter

Graph 3 Interval plot of ring diameter vs number of points 95 % CL for the diameter

4.1.2 Large diameter - evaluation of roundness and cylindricity

However, it is different if we look at the evaluation of roundness or cylindricity. Here, a multi-factor ANOVA method was also used for evaluation. This tells us that the number of points plays a relatively large role in the evaluation of the parameters that describe the shape of the surface.

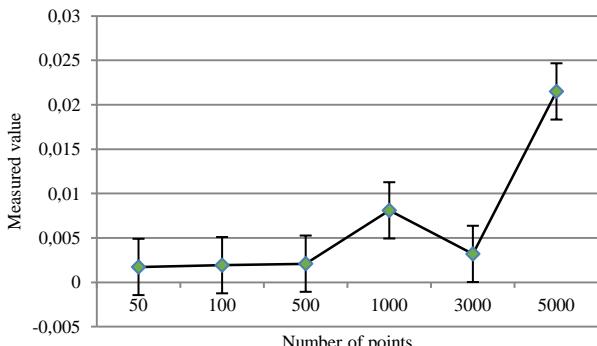
A model is given for a multi-factor ANOVA for a large diameter. [11] The model clearly shows that the number of points affects the measured results of roundness and cylindricity. Furthermore, the model shows that it is not necessary to make corrections to achieve results when measuring the part in a loop. This can be read from the model with an accuracy that exceeds 91% accuracy.

Source	DF	Adj SS	Adj MS	F-Value	P-Value
Regression	9	0.000003	0.000000	32.17	0.000
Number of points	5	0.000000	0.000000	5.32	0.0038
Cycles	4	0.000002	0.000001	67.99	0.006
Error	20	0.000000	0.000000		
Total	29	0.000003			

Table 6 Table with ANOVA result

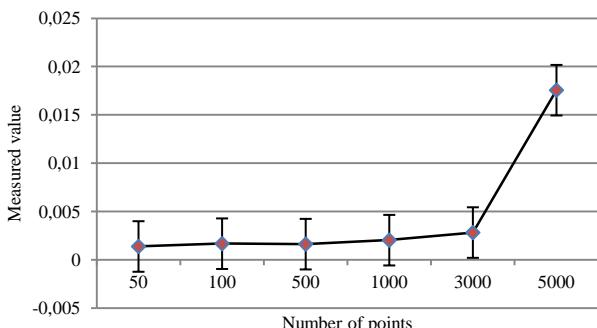
This statement was also confirmed by the graph plots of the test. Furthermore, it is possible to state on the basis of the graphs that the optimum for measuring roundness or cylindricity was probably not found.

Interval Plot of cylindricity vs number of points
95 % CL for the diameter

Graph 4 Interval Plot of cylindricity vs number of points 95 % CL for the diameter

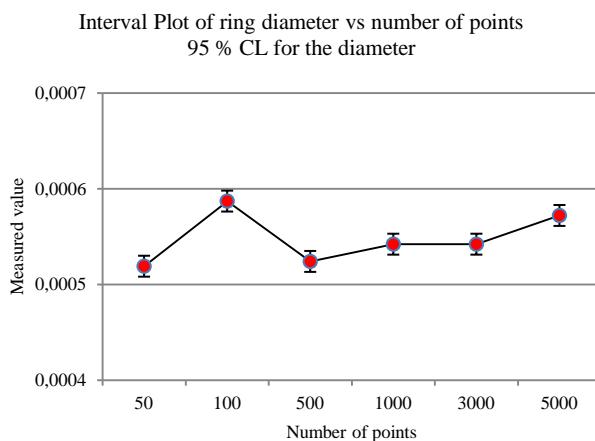
Interval Plot of roundness vs number of points
95 % CL for the diameter

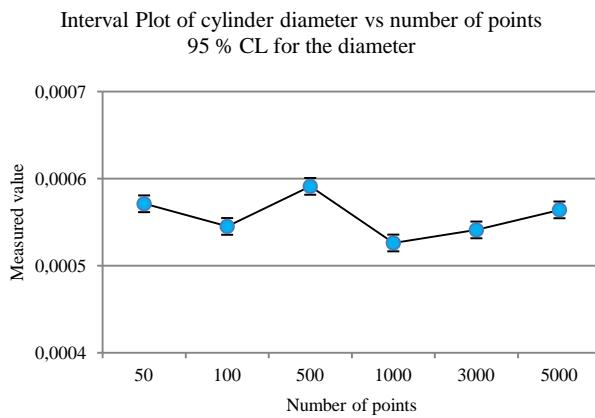
Graph 5 Interval Plot of roundness vs number of points 95 % CL for the diameter

Based on these analyses, the results for all three rings were combined. A summary model and summary graphs describing the influence of the number of points on the results were created, regardless of the size of the measuring element. For easier orientation in the results, first the results for the diameter were compiled and then also for the evaluation of roundness and cylindricity.

For easier orientation, only the graphs of the results from the models are given here. Looking at graphs 6 and 7 for evaluating the diameter of a circle or diameter of a cylinder, it is clear that the measured values are almost constant, regardless of the selected number of points. This is partly confirmed by the assumption from article 2, where the optimal number of points was found for the evaluation of the circle diameter to be 15 points, and for the evaluation of the diameter, 30 points. And here in this test the minimum number of point's was 50.

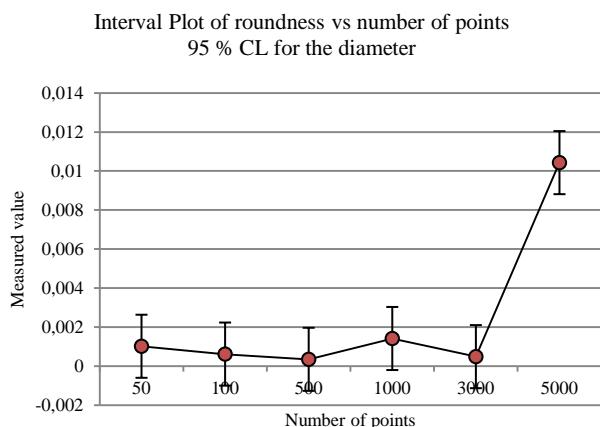

Graph 6 Interval Plot of ring diameter vs number of points 95 % CL for the diameter

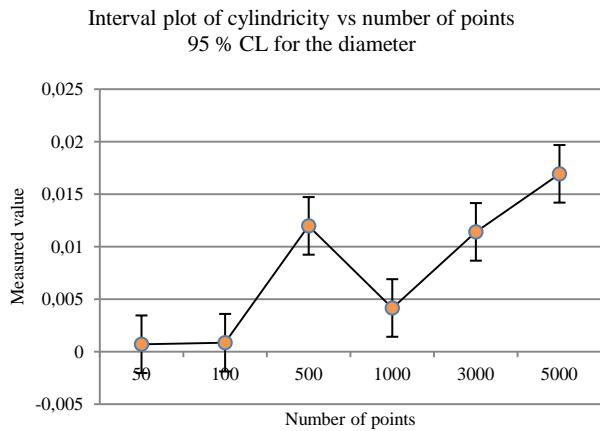

Graph 7 Interval Plot of cylinder diameter vs number of points 95 % CL for the diameter

For cylindricity and roundness, there are different results in graphs 8 and 9. As the interim results suggested, the test is not relevant because the maximum number of 5000 points for a circle and 10,000 points for a cylinder were selected for testing. It is not possible to unambiguously determine the optimal number of points for the evaluation of these elements by contact scanning. Thus, no such number of points was found from which the standard deviation of the measured data would become approximately constant. For the evaluation of roundness, there was a long-term hope that the optimum would be found, but in the last test, the standard deviation flew well above the values that were obtained throughout the test. In the evaluation of cylindricity, this hope of finding the optimum was terminated even earlier. Therefore, based on the data obtained from the tests, an additional experiment is planned, which will focus exclusively on the evaluation of roundness and cylindricity in contact scanning.

Graph 8 Interval Plot of roundness vs number of points 95 % CL for the diameter

Graph 9 Interval plot of cylindricity vs number of points 95 % CL for the diameter

5. CONCLUSION

The main function of coordinate measuring machines is the complex measurement of the workpiece, measuring its current shape, comparison with the required shape and evaluation of metrological parameters such as size, shape, etc. It follows that CMMs are widely used for product quality control, in terms of dimensional and geometric tolerances. Due to the abundant occurrence of generally shaped surfaces, CMM finds many applications in the measurement and quality control of generally shaped surfaces. Thanks to its wide range of applications, CMM is a universal device, enabling quality control, while maintaining high productivity.

The article describes an experiment and its evaluation which focuses on streamlining the CMM settings in the process of measurement by contact scanning. The article deals with the influence of the number of points on different evaluated elements (the diameter of a ring, the diameter of a cylinder, roundness, cylindricity) when changing the size of the measured part. Subsequently, the results of this test will be incorporated into the measurement methodology for using CMMs, which will serve to streamline the measurement plans and processes used for measurement in the Metrology Laboratory of the University of West Bohemia in Pilsen and other metrology laboratories cooperating with this laboratory.

As part of the test, a fixed sensor head was used, which was fitted with a contact with a ruby ball of diameter 1.5 mm. To simulate a

real part, ring gauges with three dimensions were used, referred to in the article as 'small', 'medium', and 'large' diameters.

The parameters of the gauge at two depths, the roundness of the gauge at two depths, the diameter of the cylinder, and finally the cylindricality were evaluated on the individual gauges. The individual elements were repeatedly scanned with different numbers of points. Measurements were performed by contact scanning. All measurements were repeated 5 times. All measurements were performed clockwise as part of the test.

Subsequently, the data were subjected to mathematical analysis. This analysis was performed in several consecutive steps. In the first step, the standard deviations of the measured data were calculated. These were used to create an initial view of the data obtained. In the second step, the data were analyzed using the one-factor, or multi-factor ANOVA method. The outputs then confirmed or refuted the initial data.

Based on the results, it can be clearly stated that for the evaluation of the diameter of a circle or cylinder, the optimum number of points really lies on the border of 30 points. However, it is different if we focus on the evaluation of cylindricality and circularity. Based on the results, it is not possible to unambiguously mark the optimum number of points sufficient for relevant measurements. For the evaluation of roundness, there was a long-term hope that the optimum would be found, but in the last test, the standard deviation flew well above the values obtained throughout the test, see Graph 8. For the evaluation of cylindricality, this hope of finding the optimum was terminated even earlier, with a value of 500 points when the standard deviation began to fluctuate significantly. And therefore the optimum was not found here either.

Therefore, based on the data obtained from both tests in this article or in article 2, an additional experiment is already planned, which will focus exclusively on the evaluation of roundness and cylindricality in contact scanning and combine the findings from both tests.

Source

1. STHLE, Lars a Svante WOLD. Analysis of variance (ANOVA). Chemometrics and Intelligent Laboratory Systems. 1989, 6(4), 259 - 272. DOI: doi.org/10.1016/0169-7439(89)80095-4.
2. Kubatova, D[ana] & Melichar, M[artin] (2019). Influence of the Number of Points on the Evaluated Element when Measuring on CMM, Proceedings of the 30th DAAAM International Symposium, pp.0476-0483, B. Katalinic (Ed.), Published by DAAAM International, ISBN 978-3-902734-22-8, ISSN 1726-9679, Vienna, Austria DOI: 10.2507/30th.daaam.proceedings.064
3. Mayer, J. R. R., Mir, Y. A., Trochu, F., Vafaeesefat, A., & Balazinski, M. (1997). Touch probe radius compensation for coordinate measurement using kriging interpolation. Proceeding of the Institution of Mechanical Engineers, Part B: Journal of Engineering Manufacture, 211(1), 11-18. doi:10.1243/0954405971516031ZEISS [online]. [cit. 2019-03-15].
4. GHASEMI, Asghar a Saleh ZAHEDIASL. Normality Tests for Statistical Analysis: A Guide for Non-Statisticians. International Journal of Endocrinology and Metabolism [online]. 2012, 10(2), 486-489 [cit. 2020-06-05]. DOI: 10.5812/ijem.3505. ISSN 1726-913X. Available: <https://sites.kowsarpub.com/ijem/articles/71904.html>
5. JIROUŠEK, Pavel. Eligibility of measurement system in the gearboxes production of Škoda auto a.s [online]. 2012 [cit. 2017-03-08].
6. PERNIKÁŘ J.: Assessment of the competence of control means [online]. [cit. 2016-11-25]. Available from: http://gps.fme.vutbr.cz/STAH_INFO/31_Pernikar_VUTBR.pdf
7. Płowucha W., Jakubiec W., Wojtyła M.: Possibilities of CMM Software to Support Proper Geometrical Product Verification, Procedia CIRP, Volume 43, 2016, Pages 303-308, ISSN 2212-8271, <http://dx.doi.org/10.1016/j.procir.2016.02.124>.
8. Barini M. E., Tosello G. Chiffre d L.: Uncertainty analysis of point-by-point sampling complex surfaces using touch probe CMMs: DOE for complex surfaces verification with CMM, Precision Engineering, Volume 34, Issue 1, January 2010, Pages 16-21, ISSN 0141-6359, <http://dx.doi.org/10.1016/j.precisioneng.2009.06.009>
9. D. Kubáčová, M. Melichar, J. Kutlwašer, Evaluation of Repeatability and reproducibility of CMM equipment, (2017) In Procedia Manufacturing, Volume 13, Pages 558-564, ISSN 2351-9789, <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2017.09.091>.
10. RYAN, P., T., Statistical Methods for Quality Improvement. (2011) Georgia: Wiley, 657 p. ISBN 978-1-118-05811-4
11. Bicova, K[aterina] & Bebr, L[ukas] (2018). Analysis and Dependability of Production Processes for the Automotive Industry, Proceedings of the 29th DAAAM International Symposium, pp.0416-0420, B. Katalinic (Ed.), Published by DAAAM International, ISBN 978-3-902734-20-4, ISSN 1726-9679, Vienna, Austria DOI: 10.2507/29th.daaam.proceedings.061

Application of glued joints in passenger cars

Silvia Maláková¹

¹ Technical University of Košice, Faculty of Mechanical Engineering; Letná 9, Košice, Slovensko; email: silvia.malakova@tuke.sk

Grant: VEGA 1/0154/19

Název grantu: Research of the combined technologies of joining dissimilar materials for automotive industry.

Oborové zaměření: JR - Other machinery industry

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Gluing is a technological process in which an inseparable connection of two or more parts from the same or different materials is created using another material - an adhesive. This joining technology is increasingly appearing in the automotive industry. The automotive industry is a decisive industry and a driving force for the development of the Slovak economy. Glued joints appear in the automotive industry in many types, both in terms of functional stress and in terms of design. Gluing of metals allows us to lighten structural systems. The great advantage of gluing technology is that it eliminates the formation of electrolytic corrosion between two different metals and dampens the vibration of the structure. Bonding is also cheaper than soldering and welding. There are advantages of using glued joints in the automotive industry and solution of the problem of strength calculation of these bonded joints in this paper.

Key words Automotive industry, gluing, strength calculation

1. INTRODUCTION

Gluing technology has been known for several millennia. For example, mud or resin was used as the adhesive. The first proven use of glue dates back to 4000 BC, when archaeologists who, when examining historic burial sites, found disturbed pottery that had been glued with resin from tree juices. In the period 1500 - 1000 BC, glue became mainly a method of assembly. In ancient Egypt, they used glue to artificially decorate wooden products. The Babylonians, in turn, connected the stone structures with bitumen, and the Romans glued their ships together with a mixture of tar and beeswax. In the Middle Ages, the production of adhesives of animal origin developed [1-3]. People used bones, leather, starch, cottage cheese or rubber as binders.

The first commercial glue factory was opened in the Netherlands in 1700 and used animal skin as the main raw material. The great turning point came with the industrial revolution, when new materials were used to make the glue and synthetic glue was created. The first polymer synthesized was nitrocellulose.

Around 1965, other aircraft manufacturers switched to gluing technology and began to apply it to a greater extent in other industries as well [4, 5]. Today, adhesives are part of almost every industry. Gluing technology can currently be found, for example, in construction, aviation or healthcare, and last but not least in the automotive industry, where adhesives are used not only to glue body parts, but also to seal and dampen vibrations [6]. At present,

adhesives are produced exactly according to the customer's requirements and it would be difficult to find a field where it would not be used. The great advantage of gluing technology is that it eliminates the formation of electrolytic corrosion between two different metals and dampens the vibration of the structure. Gluing is also cheaper than soldering and welding [7 - 9].

Gluing also has disadvantages, which include a demanding modification of the contact surfaces, the susceptibility of joints to creep under long-term stress at higher temperatures [10]. Metals are gas-impermeable materials, characterized by good adhesion properties and high heat resistance which allows the application of adhesives at normal and elevated temperatures.

By using the bonding technology we avoid these problems and we can take advantage of the many advantages it offers in the automotive industry. Such as the possibility of new assembly procedures, reduction of the resulting weight of the car, preservation of the protective layer of zinc, higher strength and rigidity of the body, high quality of appearance of the parts to be joined and substantial reduction of noise in the car body [11].

This paper gives an overview of the advantages of using glued joints in the automotive industry. It is devoted to the problem of strength calculation of these bonded joints.

2. CHARACTERISTICS OF GLUED JOINTS

The theory of gluing (adhesive bonding of parts) is based on the relationships of molecules and their interaction. According to the latest findings, it is necessary to assign relationships resulting from non-molecular structure. Adhesion is related to the molecular structure. Physical forces, chemical bonds and intermolecular forces will continue to be applied [12].

It is difficult to create mutual attraction between two solid materials without the use of glue, as these materials would have to approach each other at a molecular distance and would have to be completely straight, parallel and free of all impurities. Therefore, an adhesive in the form of a liquid substance is used to induce this mutual attraction between the solid materials. The result is a non-detachable joint, which uses adhesive forces between the adhesive and the material and the actual cohesion of the adhesive [13, 14].

Advantages of glued joints:

- increased stiffness of the parts to be joined,
- tightness of joints (no need for additional sealing),
- good damping properties (noise, vibration),
- increased safety in case of failure,
- weight loss,
- possibility of joining materials of different sizes and thicknesses,
- increase of corrosion resistance of the car body, both chemical and electrolytic (adhesive is an electrical insulator),
- possibility of joining various materials (steel-glass, rubber-steel etc.),
- no damage to the protective layer of galvanized sheets,
- flat mounting of car body plates ensures uniformly distributed tension in the glued joint (which increases overall strength and rigidity of the whole car body).

Disadvantages of glued joints:

- technological complexity of preparation of glued surfaces,
- long curing time of the adhesive, maximum strength of the glued joint reaches after some time,
- low temperature resistance,
- aging of the adhesive,
- low peel and splitting strength,
- non-demountability of glued joints.

The main advantage of joining parts by gluing is the use of this technology where it is not possible to create a joint in other ways eg different types of materials, complex shapes, etc. [15]. Bonding has many advantages and disadvantages, but this work focuses primarily on the advantages and disadvantages of using adhesive technology in the automotive industry and with regard to the design and stress of the bonded joint.

3. GLUED JOINTS IN PASSENGER CARS

Glued joints appear in the automotive industry in many types, both in terms of functional stress and in terms of design. It can be said that the bonding either acts as a complementary and sealing function (bonding and cementing of bodies for sealing, vibration damping, corrosion protection, application of reinforcements) or, in specific cases, can generally represent welding technology in structural strength joints. Some applications of glued joints can be seen in Figure 1.

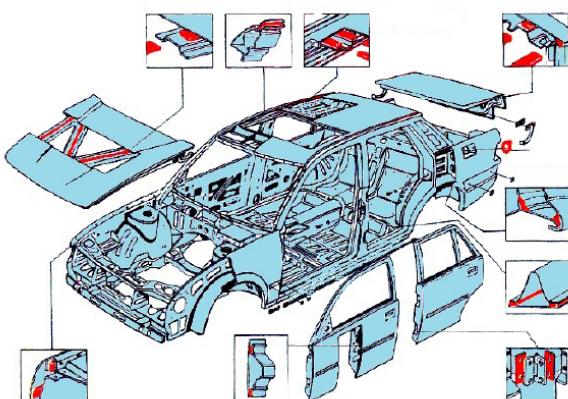

Fig. 1 Overview of glued joints of the car body [16]

At present, car body plates are most often joined by resistance (spot, seam and projection) welding technology. This technology has several disadvantages. These disadvantages include, for example,

problematic joining of sheets of different thicknesses and qualities, or thermal influencing of the welded area. Other specific problems are caused by the zinc coating, which serves as a corrosion protection in cars. Zinc adheres to the electrodes and there is a problem at the weld seams to maintain the protective function of the coating.

By using the bonding technology we avoid these problems and we can take advantage of the many advantages it offers in the automotive industry. Such as the possibility of new assembly procedures, reduction of the resulting weight of the car, preservation of the protective layer of zinc, higher strength and rigidity of the body, high quality of appearance of the parts to be joined and substantial reduction of noise in the car body.

It also has number of complications with the use of bonding technology in car body construction. For example, the adhesive must be overpainted [17, 18], due to production, short time intervals to cure the joint, the adhesive life must be longer than that of a car, the adhesive must have sufficient strength, the shrinkage of the adhesive during curing on the car body surface.

The nature and composition of the adhesives used to build the car body is always firmly linked to the desired function of the joint. In this way, the adhesives can be divided into strength, reinforcement and sealing. Strength adhesives cure together with body paint. The edge adhesives are partially cured by induction heating during assembly, but full hardness is achieved only during the curing of the varnish by high temperatures in the furnace. The designer currently has a choice of many types of adhesives with different mechanical properties, ranging from tensile to brittle behavior. In the automotive industry, we are particularly interested in strength adhesives.

4. STRENGTH CALCULATION OF GLUED JOINTS

Glued joints can be loaded statically or dynamically and their material properties are determined primarily for three characteristic load cases: tension, shear and peel. As a rule, the pressure is not specified because the compressive strength of the glued joint is incomparably higher than for other types of stress and is difficult to achieve. These characteristic load cases usually occur in different combinations (eg tension - shear, peel - tension). In special cases, however, these load cases can be encountered separately (Figure 2) (eg net tension or clean shear).

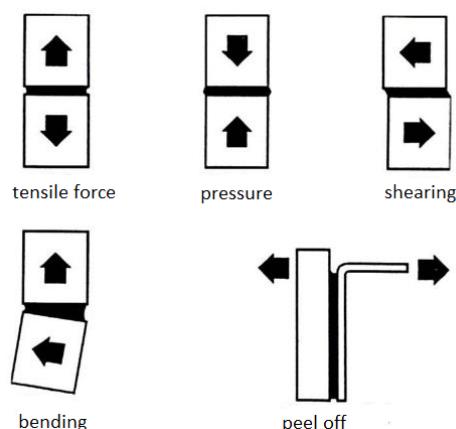

Fig. 2 Types of stresses of glued joints

The glued joints have a high shear resistance. Very badly tolerated tensile force. Therefore we shape them so that the joint is loaded only by shearing.

The glued joint is loaded with force F (Figure 3). In this case (assuming the flange material is inelastic), both parts are shifted by length e . If Hook's law applies to the adhesive, the voltage τ is the same over the entire length of the connection l .

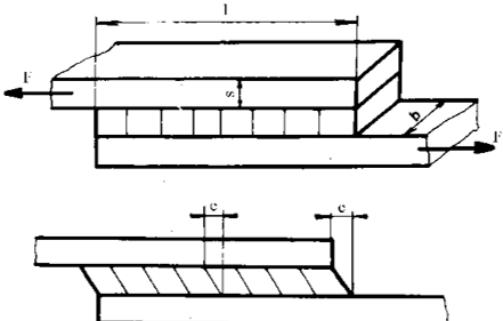

Fig. 3 Glued joint stressed on shear

The basic calculation equation is based on the mean stress τ equally distributed over the length of the joint and we compare it with the allowable stress τ_D .

$$\tau = \frac{F}{b \cdot l} \leq \tau_D \quad (1)$$

$$\tau_D = \frac{\tau_p}{k} \quad (2)$$

where k - safety factor, F - force, l - length of the connection, b - joint width, τ - tensile stress, τ_D - allowable tensile stress.

Experiments showed these values τ_p for steel are

$$\tau_p = (23 \div 54) \cdot 10^6 Pa \quad (3)$$

Recently, at ever faster evolving computer technology and available literature, we can encounter modern numerical methods, such as finite element method (FEM) [19]. It is one of the most widespread numerical mathematical methods used to solve the problems of elasticity and strength, the dynamics of pliable bodies, heat transfer, fluid flow, electromagnetism, and many other problems in engineering.

Knowledge of the behavior of glued joints is essential for their subsequent application in practice. For effective prediction of the properties of glued joints it is necessary to use suitable tools allowing to accurately model various modes of failure that may occur in the structure [20]. The failure of glued joints includes the area from the beginning of loading to the initiation of the crack, followed by the area of development of the failure.

The possibility of numerical simulation of the glued joint is the main requirement for its successful design. If a suitable numerical method was found, it would be possible to replace a large part of the glued joint experiments with this simulation. This would lead to a reduction in the times involved in the development, production and production cost of the product. The simpler tools offered by FEM analysis allow you to model only the area from the beginning of the load to the initiation of damage. The principles of linear elastic fracture mechanics apply in this area. The behavior in this area is described by the cohesive stiffness of the adhesive layer. The failure initiation state occurs at a critical value of the stress at the crack front. In the FEM model, this state describes the tension between the

nodes of an idealized adhesive layer caused by their critical displacement and critical load.

In addition to the strength approach, advanced analyzes can also be based on the elasto-plastic fracture mechanics approach to describe the area of failure development. These principles apply especially in a situation where the adhesive layer is very thin between two parts to be glued and its behavior cannot be described by macroscopic properties, such as tensile modulus or Poisson's constant (E, v) [21, 22]. In these cases, the behavior of the bonded joint by the energy required for crack propagation, or the rate of release of the strain energy G , is described. These approaches make it possible to predict the onset and spread of failure without prior knowledge of the location of the crack and the direction of crack propagation in the structure. The quality of the calculation and the accuracy of the results are directly dependent on how ideally the adhesive layer can be idealized using conventional and advanced tools offered by FEM analysis. In addition to the accuracy of the results, the duration of the calculation, these can also differ in the user-friendliness of the results.

Elements commonly available in FEM analyzes can be used to idealize the adhesive layer. Their behavior is described in terms of material parameters, which in some cases can be obtained from glue producers, but more often it is necessary to find out more difficult by means of experiments. Specifically, the adhesive layer can be replaced by contact, 3D elements, 2D elements, a linear spring system, or simply replacing the adhesive, such as the SSG element in Siemens NX or the TIE element in Abaqus.

The first step is to create a CAD model. This model is then converted into a preprocessor, which converts the geometric model into the form necessary for the calculation itself. In this phase, the main task is to create an adequate computer network and to define the initial conditions correctly. The preparation of the whole calculation model follows the rules that each company creates itself and must be strictly observed. The rules are set to achieve a compromise between computational complexity and result accuracy. The next step is to load the file into the solver and start the calculation itself. The calculation is started using the command line and follows the mathematical operations described above. The results are written to files during the calculation.

The last step is to load and process the results in the postprocessor. The postprocessor allows viewing the simulated process, plotting acceleration, stress, strain and many other variables depending on the selected variable.

Fig. 4 2D plain strain finite element model of bonded joint

In recent years, models using the so-called cohesive joint model have been used in the research of glued joints. The cohesive Model can be used to model adhesives, bonded surfaces, seal models, patches, or delamination processes (Fig.4). The cohesive model exploits some of the advantages of common FEM elements and is based on Griffith's refraction theory. The aforementioned common elements included in the FEM creation tools are characterized by the absence of a criterion for predicting the evolution of violations for any violation mode. The cohesive model is innovative and used approach for the calculation and prediction of the evolution of bonding failure, specifically this model includes, compared to the

previously mentioned models, the area of crack initiation in the structure.

The cohesive model must be implemented in the numerical model of FEM analysis. All elements making it possible to apply the principles of the cohesive model are generally referred to in the literature as decohesive elements. These elements can be one-dimensional, two-dimensional, and three-dimensional elements and include commonly available solver for FEM analysis. Cohesive elements are used for modeling an adhesive layer with a certain final thickness compared to a cohesive surface contact. The adhesive behavior of these elements is defined by the material properties. Cohesive elements are defined by the thickness, stiffness and strength of the adhesive. It is advisable to apply cohesive elements especially in places where crack development can be expected. It is assumed that at the beginning of loading there are no cracks in the adhesive layer, otherwise this phenomenon can be modeled by the absence of elements at the crack site. The relative displacements between the upper and lower surfaces, which are measured in the thickness direction and in the directions perpendicular, represent the opening of the crack face between the glued surfaces.

5. CONCLUSIONS

Glued joints appear in the automotive industry in many types, both in terms of functional stress and in terms of design. At present, car body plates are most often joined by resistance (spot, seam and projection) welding technology. These disadvantages include, for example, problematic joining of sheets of different thicknesses and qualities, or thermal influencing of the welded area. By using the bonding technology we avoid these problems and we can take advantage of the many advantages it offers in the automotive industry.

With the development of the automotive industry, the ever-increasing number of cars on the road and the related increase in road accidents, manufacturers are increasingly concerned with the passive safety of cars. When the new vehicle is put into operation, there is a so-called homologation where the car must meet all the requirements specified in the standard. One of the many conditions is that the car must guarantee a prescribed level of passive safety, which is tested under predetermined conditions. At present, we are still looking for possibilities and technologies that would mean cheaper, faster and more accurate production of cars, while maintaining the conditions and criteria required by us. These technologies undoubtedly include computer design of cars. Everything is done on computers from designing, designing individual components, to demanding strength calculations and simulating vehicle barrier tests. In all calculations and simulations, the aim is to bring the computational model to reality as much as possible. Numerical simulation of the glued joint allows to reduce the time for product development, production and production costs.

Before the actual gluing process, it is necessary to make a suitable design and choice of materials for gluing. In simple terms, the structure should be designed to adhere well. Nowadays, however, it does not work like this, the designer will design the structure and only then decide how this structure will be manufactured (what will be glued, what will be welded, etc.).

References

1. Sedliačik J., Procesy technológie lepenia. TU Zvolen, III. vydanie, (2003), 88p.
2. Kohl, D. et al., Influence of manufacturing methods and imperfections on the load capacity of glued-in rod. *Journal of Adhesion*. Volume: 96 Issue: 8, (2020), p. 738-759.
3. Walame, M. V., Ahuja, B. B., Profile modification of adhesively bonded cylindrical joint for maximum torque transmission capability, *International Journal of Modern Engineering Research*, 4/ 8, (2013), p. 1-11.
4. Babjak, Š. et al.: Lean creative automotive product design (LCAPD). *A Jövő Járműve*. Vol. 5, no. 3/4 (2012), p. 70-78.
5. Lašová, V. et al., *Výzkum spojení kompozitních a kovových částí strojů - Dílčí zpráva V002*, Plzeň, 2011.
6. Brezinová, J., Kender, Š., Utilization of innovative techniques in ultra-light automobile production. *Trans and Motauto World*. Vol. 3, no. 3 (2018), p. 102-105.
7. Lee, A. T. et al., Influence of curing conditions on mechanical behaviour of glued joints of carbon fibre-reinforced polymer composite/concrete. *Construcion and building materials*, Volume: 227 Article Number: UNSP 116385, (2019).
8. Dukarska, D., Lecka, J., Polyurethane foam scrap as MUPF and PF filler in the manufacture of exterior plywood, *Annals of Warsaw University of Life Sciences - SGGW, Forestry and Wood Technology*, Warszawa, No. 65, (2008), p. 14–19.
9. Baworski, A., Garbala, K., Czech, P., Witaszek, K. Estimation of the ability to use a mass of air from a moving vehicle in wind turbine propulsion. *Scientific Journal of Silesian University of Technology. Series Transport*. 88 (2015) 5-17.
10. Dúbravčík, M., Kender, Š., Accelerating of ultralight composite's production processes. *Interdisciplinarity in theory and practice*. no. 9 (2016), p. 137-141.
11. Šmidriaková, M., Sedliačik, J., Príprava tvrdiva pre malamínformaldehydové lepidlo na zvýšenie vodovzdornosti lepeného spoja, *Acta facultatis xylogiae Zvolen*, 52(2), (2010), p. 73-80.
12. Brezinová, J. et al., Materiály a technológie v automobilovej výrobe. 1. vyd., Košice: TU v Košiciach, (2019), 355 p.
13. Hisen, P., Elisová, L., Využití lepení ve stavbě automobilových karoserií. *Tématický magazín, Svařování - dělení - spojování materiálů*. TM vydavatelství Praha, (2003), s.32.
14. Doubek, P., Kolnerová, M., Základy technologie lepení karosářských výlisků. Liberec: (2014), Technická univerzita v Liberci.
15. Babjak, Š. et al., Composites in the Automotive production, *Annals of faculty engineering Hunedoara - International journal of engineering*. Vol. 10, no. 3 (2012), p. 77-82.
16. Maláková, S. et al., Glued joints in the automotive industry. *Acta Mechatronica*, (2019), Roč. 4, č. 4 (2019), p.23-28.
17. Kender, Š. et al., Advantages of using composite materials in automotive manufacture process. *Trans&Motauto World*. - Sofia (Bulharsko) : Scientific Technical Union of Mechanical Engineering, Roč. 5, č. 1 (2020), p. 3-5.
18. Czech, P., Wojnar, G., Warczek, J.: Diagnozowanie uszkodzeń wtryskiwaczy w silnikach spalinowych pojazdów przy użyciu analizy bispektrum i radialnych sieci neuronowych, *Logistyka* No. 3, (2013), p. 1181-1187.
19. Dúbravčík, M., Babjak, Š., Kender, Š., Product Design Techniques in Automotive Production. *American International Journal of Contemporary Research*. Vol. 2, no. 5 (2012), p. 43-54.
20. Camanho, P. P., Davila, C. G.: Mixed-Mode Decohesion Finite Elements for the Simulation of Delamination in Composite Materials, (2002), NASA/TM-2002-211737.
21. Kováč, M. et al., Vybrané metódy testovania automobilov, 1. vyd., Košice: Technická univerzita, (2015), 121 p.
22. Hassanieh, A. et al., Glued-in-rod timber joints: analytical model and finite element simulation. *Materials and Structures*, 51/61, (2018), p. 1-16.

Gear stiffness and its effect on noise emissions of automotive transmissions

Silvia Maláková¹

Michal Puškár²

¹ Technical University of Košice, Faculty of Mechanical Engineering; Letná 9, Košice, Slovensko; email: silvia.malakova@tuke.sk

² Technical University of Košice, Faculty of Mechanical Engineering; Letná 9, Košice, Slovensko; email: michal.puskar@tuke.sk

Grant: APVV-16-0259

Grant name: Research and development of combustion technology based on controlled homogenous charge compression ignition in order to reduce nitrogen oxide emissions of motor vehicles.

Field specialization: JR - Other machinery industry

Grant: VEGA 1/0473/17

Grant name: Research and development of technology for homogeneous charge self-ignition using compression in order to increase engine efficiency and to reduce vehicle emissions.

Field specialization: JR - Other machinery industry

Grant: KEGA 006TUKE-4/2020

Grant name: Implementation of Knowledge from Research Focused on Reduction of Motor Vehicle Emissions into the Educational Process.

Field specialization: JR - Other machinery industry

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstract Problems with the negative impact of traffic noise and protection against it are becoming more serious worldwide. Traffic noise is not only a disturbing phenomenon, but there is a statistically proven direct connection between the total helplessness of the inhabitants and the noise conditions of their dwellings. In the automotive industry the lower the noise, the more pleasant the car ride. This is one of fact leads to the need to identify noise sources and quantify them. The periodic change in the stiffness of the gearing during engagement has a significant effect on the noise in the gears. The paper is devoted to the stiffness of gearing, its characteristics and the possibilities of its determination as a parameter influencing the noise emissions of cars.

Key words Automotive transmissions, noise emission, deformation, stiffness of gearing

1. INTRODUCTION

The development of engine plants in past focused on the acquisition of the highest capacity and durability. Engines and machines with gear transmission are very popular and draw sufficient attention. Lowering the weight of the construction machines and engine plants as well as increasing their efficiency and productivity, are all part of the compelling task the construction, technology and research workers must accomplish. These intensity factors have often a significant influence on the increment of vibrations and noise in the monitored engine plants [1]. The society becomes gradually more interested in these noise and vibration emissions produced by the gearing mechanisms. The issue of lowering noise emission in a gearbox is interconnected with the sources of noise, together with measurement and evaluation of vibrodiagnostic performance. There are many influences that cause vibrations in the gearbox and that have to be taken into account already in the phase of design,

manufacture, installation and operation. Detailed analysis of gearboxes manufacturers have shown that improving of the gear accuracy can not reduce the transmission unit noise to the desired level. Only fundamental changes to the shape of the tooth and changes in production technology can achieve stronger noise reduction of gear mechanism [2]. Current products constructed with the usage of computer programs for the firmness check of suggested solutions (FEM) together with the rich experience of construction workers, reach optimal parameters from the perspective of rigidity, material utilization and longevity.

An intense pressure is carried upon the completion of a legislative law from the aspect of making noise and vibration in the present day. Mainly the automobile industry must follow these noise limits according to the regulation EEC (European Economic Committee) n.51 [3, 4].

Performance of vibrations in the gearboxes proved to be a significant noise source. Only a minimal decrease in the level of noise can be achieved by using some simple modifications (increment of accuracy and usage of coverings).

2. NOISE OF GEARBOX IN PASSENGER CARS

Gear box is an acoustic enclosed system, from which the noise travels mainly through vibrations of the closest surface or plugged aggregates inclusive of the base construction. One of the essential causes of noise is so-called transmission error, which is related to kinematic accuracy and stiffness of the teeth [5].

The vibrations from the cogged gear, transmitted to the case of gearbox, are the most important source of noise. From physical point of view, the cause of vibrations is the dynamic force which can change its amplitude, direction or origin. In the evolvent gearing

is the most critical change of amplitude. Its main cause is alterative stiffness of teeth and shock when teeth enter the image, due to the deformation, deviation of gaps and tooth profile from the theoretical ones. Many other effects, i.e. vibrations transmitted into the gearing from the driving or powered aggregate, oscillation of the shafts and bearings, influence the vibrations in cogged wheels in a mesh. All of these elements play a role in the enlargement of amplitude in gearing. The total energy of the radiated noise further increases.

A specific source of noise comes from the creation of shock influenced by the axial and side (cogged) will-power of the cogged wheels with slanted cogging. Arises mainly in little loaded gearwheels (eg idling internal combustion engine), or vice versa when heavily loaded gear wheels too slowly. This contributes irregular running the drive unit and there is a torsional vibration (change of angular accelerations during one rotation). Consequently, the engines of modern automobiles have a dual-mode flywheel and clutches with an intervention absorber. Among other elements causing noise during cogging intervention belongs so-called Air Pocketing (related with the air pockets in lubricant) a Lubricant Entrainment (due to the small will-power, the excess lubricant is not squeezed from the intervention and stresses the cogging with added dynamic forces which cause the increase in vibrations). The gearbox includes components which can be the sources of noise and vibrations themselves, or they create the vibrations as well as transmit and enlarge them. Added components, such as driving components, bearings and shafts all belong to the gearbox. The primary components are the bearings, which are the second most essential source of noise in cogging. Vibrations are created by generating of rolling components in a bearing on its inner and outer course. Their frequency is given by pitting as well as by imperfection of the functional planes, which are created by abrasion or by the deformation from a grip.

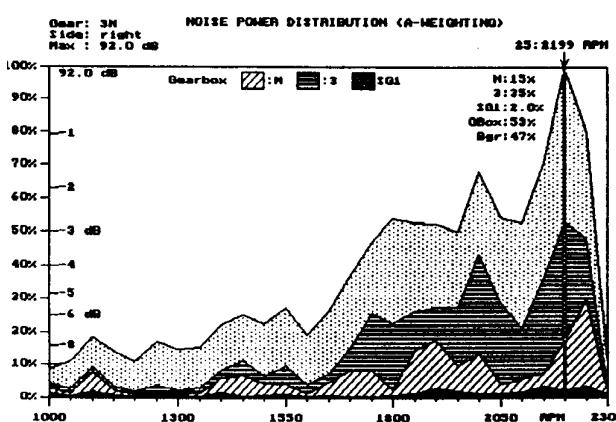

Fig. 1 Example of evaluation of noise gearbox of car [6]

A dominant contribution of noise in a gearbox; however, comes from the creation of vibrations during intervention of the cogged wheels. On Fig. 1, a total evaluation of gearbox noise in an automobile, where the contribution of separated noise of the gearbox intervention (defined as N and 3) is at maximum 40 % of the gearbox noise with a contribution of 53% to the total noise, is displayed. The remaining 47% constitute for the background noise (defined as Bgr), inside which mainly the noise created by bearing is incorporated.

For a detailed analysis of the causes of vibration revealed significant impact on the gear mesh of the intensity of vibration. In [6] was expressed that dependence on uncorrected teeth of spur gear (Fig.2). Local minimums of noise occurring at integer values of coefficients and gear mesh ε_α a ε_β .

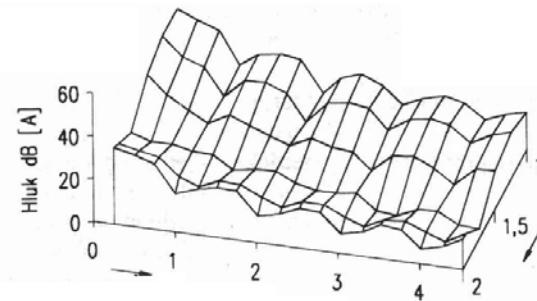

Fig.2. Influence ε_α and ε_β for trefoil of noise

ε_α - coefficient profile of gear mesh, profile mesh path corresponds to the line of contact and ε_α is the ratio of the gear mesh path in front of the plane to pitch in front of a plane at the base circle.

ε_β - coefficient step in gear mesh. It is the ratio of the face width of the teeth to the axial pitch.

Based on experiments and experience of renowned manufacturers gears showed that reducing noise respectively vibration resistance increases. Significant improvement in quality gears is achieved under certain principles in coefficient ε_α and ε_β , which include:

- minimum vibration is achieved at any size with ε_α integer value ε_β ,
- vibration excitation in increasing integer values of ε_β steadily decreasing,
- for any ε_β vibration excitation decreases with increasing value of ε_α values from 1 to the value of 1.7 ÷ 1.8, where there is a local minimum,
- for integer values of ε_β is always at an absolute minimum value $\varepsilon_\alpha = 2$.

The noise in gear transmissions particularly affects periodic change of stiffness teeth during meshing caused by changing the number of pairs of teeth, which are simultaneously in meshing.

3. TEETH STIFFNESS AND THEIR IMPACT FOR GEARBOX NOISE

Deformations of teeth are generally quantified by tooth stiffness, which is defined as the ratio of load to deformation.

Knowledge of the deformation properties of gearing is very important. Consider first the one tooth (Fig. 3-a). Action of the resulting normal force F is deformed tooth. This is shown in the figure by a thin line. The resultant deformation in the direction of action of the normal force δ_i ($i = 1,2$ - index that distinguishes whether it is a tooth of the pinion - drive wheel or driven wheel tooth) consists of a deflection bending, shear, deformation in the area of constraint and the touch deformation.

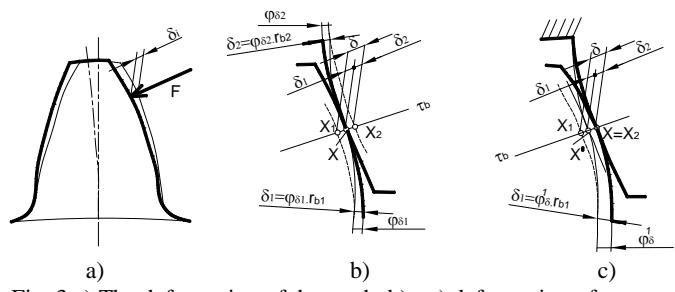

Fig. 3 a) The deformation of the tooth, b) - c) deformation of a one pair of spur gear teeth

It is necessary to determine the deformation meshing teeth in fact, ie deformation of teeth pair that you can imagine and illustrate two ways (Fig.3-b)-c)). Figure 3 - b) shows a pair of teeth than in non-loaded aspect are contact at point X on the line of contact τ_B . The profiles meshing teeth are deformed after loading. The deformed teeth profiles intersect the line of contact at points X_1 and X_2 . The total deformation of the pair of teeth we can then determined as the sum of the deformation of both teeth δ_1 and δ_2 . Figure 3 - c) shows a pair of teeth than in non-loaded aspect are contact at point X' on the line of contact τ_B . The deformed teeth profiles intersect the line of contact at points X_1 and X_2 , because one of wheel gears is was fixated (restrained). The total deformation of one pair of meshing teeth determine by equation (1).

$$\delta = \delta_1 + \delta_2 = |\varphi_{\delta 1} \cdot r_{b1}| + |\varphi_{\delta 2} \cdot r_{b2}| = |\varphi_{\delta}^1 \cdot r_{b1}| \quad (1)$$

Gear teeth are deformed due to the load. Deformation of teeth is usually expressed quantitatively by stiffness gearing. Periodic changes in the stiffness tooth mesh, caused by changes in the number of pairs of teeth, which are also mesh in a significant noise impact on teeth [7, 8]. One of the ways to specify the tooth stiffness is calculated using the total deformation gearing.

In general the resulting stiffness c defined by equation (2):

$$c = \frac{w}{\delta} = \sum_p c_p, p = I, II \quad [N/mm.\mu m] \quad (2)$$

where

w - load across the width of the teeth [N/mm],

where $w = w_I + w_{II}$

w_I - load across the width of the first pair of teeth,

w_{II} - load across the width of the second pair of teeth,

δ - resulting deformation [μm].

The resulting stiffness the teeth equal to the sum of partial stiffness of pairs of teeth, which are mesh. The stiffness of each pair of teeth is calculated according to equation (3) to final stiffness of a pair of teeth:

$$\frac{1}{c_p} = \frac{1}{c_1} + \frac{1}{c_2} \quad (3)$$

where

c_p - resulting stiffness of a pair of teeth [N/mm. μm],

$c_{1/2}$ - stiffness of each tooth to which it applies

$$c_{1/2} = w/\delta_{1/2} \quad [N/mm.\mu m].$$

The stiffness of the individual tooth tooth pairs varies along the path of engagement [9, 10]. The course of stiffness as well as the corresponding deformation of one pair of straight gears is shown in Fig. 4-a). The maximum single-pair gear stiffness is denoted c' in the middle of the engagement length, and its typical value is $c' = 14$ to $16 \text{ N/mm.}\mu\text{m}$ for single-pair engagement for spur gears.

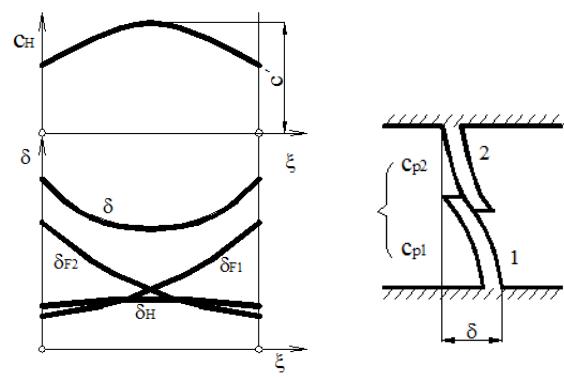

Fig. 4 The course of single-pair stiffness and deformation of gearing

The stiffness is individual pairs of teeth in the mesh by changing the length of the engaging line.

Since the involute tooth of spur gear has a complex shape, the theoretical determination of the deformation the tooth is a difficult. The existing experimental techniques are based on static deflection measurements gearing loaded of constant force or seismic measurement deviations at slow rotation. Recently we can meet with modern numerical methods, such as finite element method (FEM), which can serve as one of the methods for the determination of deformation gearing [11 - 13]. As the basis for calculating the stiffness of gearing results serve deformation analysis examined gearing solved by FEM.

Create a geometric model of the gear is considered the first step to deal with tooth deformation FEM. Universal user to create geometry computer model does not exist. In this case, the geometric model has been created a combined method. The final shape of 2D was by created in program AutoCAD. 3D model of examined the spur gear with straight teeth was by created in program COSMOS/M as editing from the 2D model. To determine the computer model for studying deformation of the teeth using FEM was necessary to determine the material constants, define the type of finite element, and selecting appropriate boundary conditions (geometry and power).

We will focus on the value of the total deformation in the direction of action forces. To determine the deformation of gearing under load is necessary to know the apportionment of the load on each gearing pairs with two pairs meshing. At the beginning was considered with the simplest, ideal load apportionment. The load for the two pairs meshing is divided by half for each couple of teeth in the meshing.

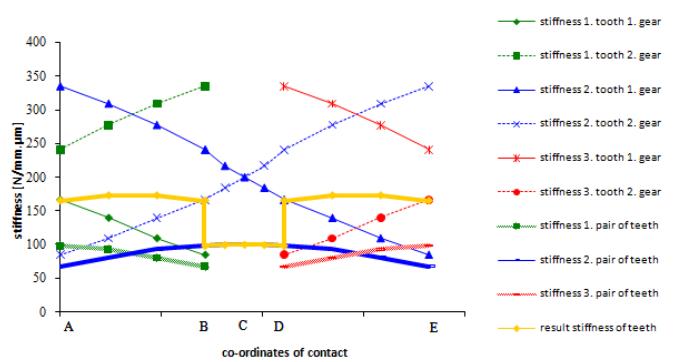

Fig. 5 Course of tooth stiffness

To determine the resulting deformation of the teeth is necessary to determine the deformation of individual pairs. In Figure 5 shows the

progress of the overall deformation of teeth solved by FEM for the spur gears with number of teeth $z_{1,2}=24$, the module of teeth $m=3,75[\text{mm}]$, the force $F_N=1000[\text{N}]$ and width of gearing $b_{1,2}=10[\text{mm}]$, which in the meshing reaching gear ratio 1 and for the ideal division of load. Deformation of pairs of teeth over the meshing along the length of meshing line is changes. Maximum value of deformation shall in this case the endpoints lonely meshing (if we consider the image-pair) and the minimum value shall also meshing in two pairs of endpoints lonely meshing. The points B and D, it is the solitary meshing points leads to a step change deformation teeth and it will input the next couple teeth to meshing.

In Figure 5 shows the course of total stiffness of the teeth, tooth pair stiffness and total stiffness of gear teeth for the spur gears, in the teeth, which in the meshing reaching gear ratio 1. The stiffness is individual pairs of teeth in the mesh by changing the length of the engaging line. The minimum value shall end in the engaging points and lines shall at maximum point lone mesh, the so-called pitch point C. The resulting stiffness teeth after track mesh changes periodically with a period equal to the basic pitch frontal. The endpoints solitary mesh leads to sudden changes in stiffness resulting teeth. This is due to a step change in deformation resulting from the entry into another pair of teeth in the mesh his cause's vibrations that cause noise gearbox.

4. CONCLUSIONS

There are many influences that cause vibrations in the gearbox and that have to be taken into account already in the phase of design, manufacture, installation and operation. Detailed analysis of gearboxes manufacturers have shown that improving of the gear accuracy can not reduce the transmission unit noise to the desired level. Only fundamental changes to the shape of the tooth and changes in production technology can achieve stronger noise reduction of gear mechanism.

The internal dynamics of the teeth is one of the most common gearing problems. This is reflected vibrations all parts of gears, their noise and increased stress teeth. One of the factors that aggravate environmental is a noise. The noise in gear transmissions particularly affects periodic change of stiffness teeth during meshing caused by changing the number of pairs of teeth, which are simultaneously in meshing. Using FEM we can with sufficient accuracy to solve the direct deformation of teeth of spur gear. Deformation of pairs of teeth over the meshing along the length of meshing line is changes. Maximum value of deformation shall in this case the endpoints lonely meshing (if we consider the image-pair) and the minimum value shall also meshing in two pairs of endpoints lonely meshing. The stiffness is individual pairs of teeth in the mesh by changing the length of the engaging line. The minimum value shall end in the engaging points and lines shall at maximum point lone mesh, the so-called pitch point C. The resulting stiffness teeth after track mesh changes periodically with a period

equal to the basic pitch frontal. The endpoints solitary mesh leads to sudden changes in stiffness resulting teeth. This is due to a step change in deformation resulting from the entry into another pair of teeth in the mesh his cause's vibrations that cause noise gearbox.

References

1. Femandez del Rincon, A. et al., A model for the study of meshing stiffness in spur gear transmissions, Mechanism and Machine Theory. 61 (2013), p.30-58.
2. Kender, Š. et al., Advantages of using composite materials in automotive manufacture process. Trans&Motauto World. - Sofia (Bulharsko) : Scientific Technical Union of Mechanical Engineering, Roč. 5, č. 1 (2020).p. 3-5.
3. Czech, P., Intelligent approach to valve clearance diagnostic in cars, Communications in Computer and Information Science, 395 (2013), p. 384-391.
4. Bocko, J., Frankovský, P., Kostelníková, A., Ostertagová, E., Ostertag, O. Structural design and photoelasticimetric verification of landing gear of ultralight aircraft, Metalurgija. 2 (2010) 145-150.
5. Wojnar, G., Detecting local defects in toothed gears, Transactions of the University of Košice, 3 (2012) p.135-138.
6. Moravec, V. et al., Čelní ozubená kola v převodovkách automobilů. VŠB-TU Ostrava, 2009, 220 p.
7. Babjak, Š. et al.: Lean creative automotive product design (LCAPD). A Jövő Járműve. Vol. 5, no. 3/4 (2012), p. 70-78.
8. Dúbravčík, M., Babjak, Š., Kender, Š., Product Design Techniques in Automotive Production. American International Journal of Contemporary Research. Vol. 2, no. 5 (2012), p. 43-54.
9. Noga, S., Markowski, T., Bogacz, R., Method of determining the normal modes of toothed gears with complex geometry, Scientific Journal of Silesian University of Technology. Series Transport. 89 (2015) p. 119-127.
10. Baworski, A., Garbala, K., Czech, P., Witaszek, K. Estimation of the ability to use a mass of air from a moving vehicle in wind turbine propulsion. Scientific Journal of Silesian University of Technology. Series Transport. 88 (2015) 5-17.
11. Tristan M. Ericson, Robert G. Parker, Experimental measurement of the effects of torque on the dynamic behavior and system parameters of planetary gears, Mechanism and Machine Theory, 74 (2014) 370-389.
12. Czech, P., Folęga, P., Wojnar, G.: Defining the change of meshing rigidity caused by a crack in the gear tooth's foot. In: International Journal of Engineering, Science and Technology. Vol. 2, No. 1, (2010), pp. 49-56.
13. Sánchez, M. B. et al., Approximate equations for the meshing stiffness and the load sharing ratio of spur gears including hertzian effects. Mechanism and Machine Theory, Vol. 109, (2017), p.231-249.

Accuracy Verification of Glass Kilnforming Process after Improvement by DOE

Vladimír Sojka¹

Petr Lepšík²

¹ Technical University of Liberec, Department of Design of Machine Elements and Mechanisms; Studentská 1402/2, Liberec, Czech Republic; vladimir.sojka@tul.cz

² Technical University of Liberec, Department of Design of Machine Elements and Mechanisms; Studentská 1402/2, Liberec, Czech Republic; petr.lepsik@tul.cz

Grant: SGS-2020-5027

Název grantu: Research of new approaches to process improvement

Oborové zaměření: JP - Průmyslové procesy a zpracování

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstract DOE (Design of Experiment) is a great tool for the reduction of the number of setting attempts to a minimum. Setting up complex processes can be time-consuming and lots of attempts are often made until a demanded result is achieved. That is why DOE is a good tool for the improvement of glass kilnforming processes. After the DOE is applied to the process to find the equation for the determination of parameters to set up the process. There should be considered the accuracy of this method. Results from the regression equation and real output are not the same. For preventing defects by misunderstanding accuracy of setting, the accuracy of the regression equation should be known. This paper deals with verification measurements after the application of DOE on the case study of setting up a glass kilnforming process.

Keywords DOE, kilnforming, verification

1. INTRODUCTION

Glass kilnforming manufacturing is a very complex process. The technology of kilnforming allows us to produce a high variety of different products, which is beneficial for art or custom production. When there is a demand for precise shapes and dimensions with repeatable results, too many custom products. Problems with re-setting up of process parameters occur. Glass properties are hard to predict and in combination with many process parameters, it can lead to lots of failures during often attempts to re-setup the kilnforming process. The solution for that can be the use of DOE (Design of Experiment) to describe the process more precisely. DOE was used for many complex systems before, for example [1], [2], and [3]. The use of DOE on a practice example of glass kilnforming was described in [4].

This paper aims to a description of the accuracy of results after the DOE application. For that, the same case as in [4] is used.

2. BACKGROUND

2.1 Glass kilnforming

Glass forming or glass kilnforming is an umbrella term for glass manufacturing techniques in the kiln. It contains techniques and methods as glass fusing, glass slumping, or kiln casting. Glass slumping is a method when a glass plate is shaped by gravitation and heat in the kiln. The shape is defined by mold under glass plate [5]. Glass fusing is when several glass parts are fused together. This could be combined with glass slumping when the glass plate changing its shape by mold and at the same time it is fused with different glass particles [6], and [7]. For both methods, temperature and time are crucial parameters of the forming process.

2.2 DOE (Design of Experiment)

DOE (Design of Experiment) is a statistical method for the description of complex systems. If a mathematical model cannot be applied DOE can be used for the understanding of the system and its parameters. An experiment is compound from a set of tries or runs, where the main goal is to find the best set of process parameters to achieve demanded results. The goal can be to maximize or minimize output or get to a specific value. The Design of Experiment is an experiment with a plan. The procedure of an experiment is well organized to get a minimum of runs and preserve the quality of the gained information. One of the goals of the Design of Experiment is to find factors that have a significant effect on the outcome of the process. There is also a need to find connections between factors and their effects. The second goal of the Design of Experiment is to find optimal values of factors to get the required level of response.

The Design of Experiment is good for processes without a mathematical or physically-technical model. The plan of the experiment is setting: number of runs, conditions of each run, and order of runs. For the reduction of systematic mistakes, all runs must be done in randomized order. For the reduction of mistakes by measurements can be doubled the measurement in one try. When it is impossible to do all runs in one day or with constant conditions of the experiment, all runs can be divided into blocs. Blocs are

sequences of runs with constant conditions of the experiment, where random influences are reduced by the scheduling of runs.

Phases of Design of Experiment method are. Choice of factors with an influence on the outcome. Choice of lower and upper values for each factor. Crafting the plan of the experiment. The experiment itself – a measurement of all runs. Finding of significant factors. Generating of the regression model. Application of results into a real problem.

The outcome from the DOE is a level of significance of the factor's effect on system output. This is calculated by statistical hypothesis testing. The next outcome is the regression function. Regression function describes the system and its calculated from the correlation between factors, significance, and response [8], [9], and [3].

2.3 Minimizing the number of setup attempts on kilnforming process with DOE method

Glass manufacturing is a complex process with many variables. When there is a need to lower the number of setup attempts, DOE is a good tool [4]. As a result of DOE, an equation (1) describing the kilnforming process appears.

$$Y = b_0 + b_1 \cdot x_1 + b_2 \cdot x_2 + b_3 \cdot x_3 + b_4 \cdot x_4 + \\ + b_5 \cdot x_1 \cdot x_2 + b_6 \cdot x_1 \cdot x_3 + b_7 \cdot x_1 \cdot x_4 \quad (1)$$

Where Y is measured outcome (response), $b0 - b7$ are coefficients of regression, and $x1 - x4$ are factors. From equation (1), there is easily possible to calculate demanded values for parameters to set up the process and get the requested result on the first attempt. When a description of the whole kilnforming process is needed, the DOE must be done for all types of forms and glass.

3. THEORETICAL BASIS

After the Design of Experiment for glass, kilnforming is made. Setup attempts are reduced to a minimum. Problems can occur when a request for more and more accurate results appears. There is a need to know the kilnforming process better. If the accuracy of the setting is not known, even that DOE was used defect could be made. That is why this paper is focused on the accuracy of the regression function. From this equation, we are able to determine a degree of accuracy with which setting for parts can be made on a minimal number of attempts. This is more described in a case study below.

Table 2: Complete Design of Experiment plan with a response and regression values

Run order	Forming temperature (A) [°C]	Forming time (B) [s]	Glass thickness (C) [mm]	Diameter of hole in form (D) [mm]	Depth of dropout (Y) [mm]	Regression value [mm]
1	620	300	4	150	1.1	1.0064
2	720	2700	4	150	14.0	15.1564
3	720	2700	12	500	115.2	114.5522
4	620	300	12	500	20.8	19.5582
5	670	1500	8	325	28.1	33.1283
6	620	2700	12	150	1.4	1.4672
7	670	1500	8	325	30.3	33.1283
8	720	300	12	150	13.5	13.7052
9	720	300	4	500	70.0	69.1074
10	620	2700	4	500	30.0	30.4735
11	620	2700	12	150	1.1	1.4672
12	720	2700	4	150	15.8	15.1564
13	620	300	4	150	0.9	1.0064
14	620	300	12	500	18.4	19.5582
15	720	300	12	150	13.9	13.7052

4. CASE STUDY

The case study was made on the same process and the same experiment as in [4]. It is a glass slumping process in a Czech company where custom glass parts are produced. Final products are glass-metal assemblies, that is why good accuracy of slumped parts is needed. The experiment was done on a circle dropout form, where before glass a separator was applied as can be seen in Figure 1.

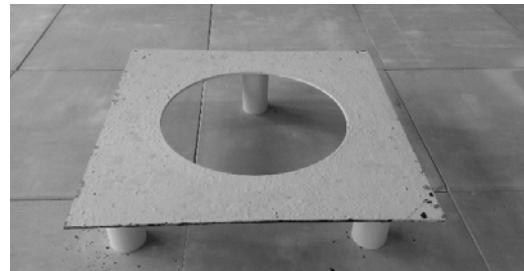

Figure 1: Dropout form with separator.

To minimize setup attempts by DOE, several process parameters are defined as constants. Type of glass, kiln, shape of dropout form, position in the kiln, and orientation of tin layer. The experiment runs followed the temperature curve where forming temperature and forming time were parameters for change, as other parameters for change glass thickness and diameters of a hole in form were chosen. The outcome of the process is the depth of glass dropout.

Lower, upper and middle points for the experiment were set based on experiences from previous work with the kiln. See Table 1 below.

Table 1: Lower, upper and middle points for the experiment.

Factor	Lower point	Upper point	Middle point
Forming temperature	620 °C	720 °C	670 °C
Forming time	300 s	2700 s	1500 s
Glass thickness	4 mm	12 mm	8 mm
Diameter of hole in form	150 mm	500 mm	325 mm

Based on table 1, the experiment was created. Runs were generated by statistical software Minitab. For each run, a depth of dropout was measured and written into the software. After all runs were made, the software calculated a regression equation. The whole experiment with the outcome is summed in Table 2.

16	620	2700	4	500	30.6	30.4734
17	670	1500	8	325	30.7	33.1283
18	720	2700	12	500	113.5	114.5522
19	670	1500	8	325	29.5	33.1283
20	720	300	4	500	68.3	69.1074

All parameters of the experiment are significant, a review of regression coefficients is summed in the Table 3.

Table 3: Values of regression coefficients

Coefficient	Value of coefficient [-]
b0	291
b1	-0.4811
b2	-0.04351
b3	-21.752
b4	-0.8819
b5	0.000074
b6	0.03403
b7	0.001532

When regression coefficients from Table 3 are put into an equation (1), a final regression equation (2) appears.

$$Y = 291 - 0.4811 \cdot A - 0.04351 \cdot B - 21.752 \cdot C - 0.8819 \cdot D + 0.000074 \cdot A \cdot B + 0.03403 \cdot A \cdot C + 0.001532 \cdot A \cdot D \quad (2)$$

In equation (2) Y is a depth of glass dropout in millimeters, A is forming temperature in $^{\circ}\text{C}$, B is forming time in seconds, C is the thickness of glass plate in millimeters, and D is the diameter of the hole in the form in millimeters.

5. RESULTS AND DISCUSSION

For setting accuracy, real measured output values and regression values must be compared. The difference between measured depths and depths calculated from the regression equation are residuals. Distribution and other plots of residual are seen in Figure 2.

From plots in Figure 1, there is seen that residual distribution is symmetric around the regression function, which means the equation describes the system well. A sit is seen biggest residual values are up to 2 millimeters, which is quite good for custom glass production. For verification several other runs were made, where different values of parameters were set. These runs are summed in Table 4

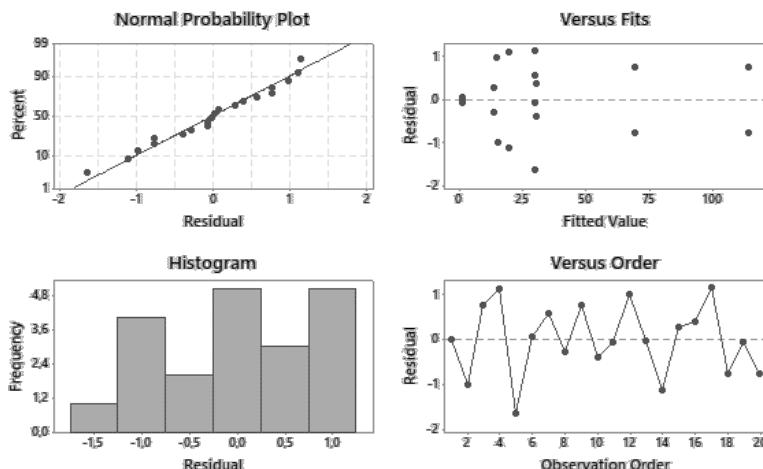

Figure 2: Residual plots for the depth of glass dropout

Table 4: Verification runs

Forming temperature (A) [$^{\circ}\text{C}$]	Forming time (B) [s]	Glass thickness (C) [mm]	Diameter of hole in form (D) [mm]	Position of form in kiln	Depth of dropout (Y) [mm]	Regression value [mm]
695	450	8	225	Center	17.7	16.5293
625	1200	4	325	Center	16	16.2375
625	1500	8	225	Center	7.2	7.5665
625	1500	8	225	Side	7.5	7.5665

From Table 4 there is clear that the Regression function works well, and the difference between real depth and calculated values is 1.2 millimeters on maximal. These measurements verify the equation but also show us that accuracy of setting works too. After DOE verification measurement should be done to verify the functionality of the equation.

before the use of DOE is beneficial even for Glass manufacturing processes as glass kilforming. Sometimes just do DOE itself is not enough, several verification runs should be made to ensure the regression equation works well. During verification and experiment itself, we should focus also on the accuracy of process outcomes in comparison with demanded values. When request on very accurate production appears even DOE is sometimes not enough and first the accuracy of process setting should be considered.

6. CONCLUSION

DOE (Design of Experiment) is a powerful tool, and it can be very useful for minimizing or optimizing process settings. As was seen

References

1. LEPŠÍK, P., KULHAVÝ, P. Design optimization of composite parts using DOE method. 58th International Conference of Machine Design Departments (ICMD), 2017. pp. 200-205.
2. DAS, D., DWIVEDI, A. Parametric Optimization of Heat Transfer from Triangular Fin Array Within a Rectangular Enclosure Using Design of Experiment (DOE): A Comparative Analysis. Journal of The Institution of Engineers (India): Series C, 93(4), 2013. pp. 335-343.
3. WEISSMAN, S., ANDERSON, N. Design of Experiments (DoE) and Process Optimization. A Review of Recent Publications. Organic Process Research & Development, 19(11), 2015. pp. 1605-1633.
4. SOJKA, V., LEPŠÍK, P., HENDRYCHOVÁ, P. (2019) Minimizing of Setup Attempts on Kilnforming Process with DOE. Proceeding of 7th International Conference on Trends in Agricultural Engineering 2019. Czech University Life Sciences Prague, pp. 518–523.
5. STOKES, Y. Creeping-flow computational modelling of optical quality free-surfaces formed by slumping of molten glass. CTAC97 Computational Techniques and Applications Conference. 1997. 8 p.
6. SADAKOVA, V., SAFIN, R. Technology of a Glass Mosaic with Use of Tack Fusing. International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences and Arts, 2015. pp. 639-646.
7. SEWARD, T. Modeling of Glass Making Processes for Improved Efficiency. 2003. US Project DE-FG07-96EE41262.
8. ANDERSON, M., WHITCOMB, P. DOE simplified: practical tools for effective experimentation. CRC Press, Taylor & Francis Group, 2015. 252 p. ISBN 978-1-4822-1894-7.
9. CONDRA, L. Reliability improvement with design of experiments. Marcel Dekker, 2001. 398 p. ISBN 978-0824705275.

PAPERS PUBLISHED IN THE JOURNAL EXPRESS THE VIEWPOINTS OF INDEPENDENT AUTHORS.

